

SIASI 'O SĪSŪ KALAISI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGAahi 'AHO KIMUI NĪ • MĒ 2011

Liahona

Ngaahi Lea 'o e Konifelenisi Lahí

**Fakamanatu e Ta'u
75 'o e Polokalama
Uelofea 'a e Siasi**

**Fanongonongo 'o ha
Tempale Fo'ou 'e Tolu**

THE ANGALIEI 'A E MUSIUME HISTORIA 'O E SIASI

Ke tatau mo 'eku foaki kiate kimoutolu, tā 'e Walter Rane

“Pea ko e tangata 'e taha na'e pīpiki talu hono fanau'i, na'e . . . tuku 'i he matapā 'o e falelotu lahi . . . ;

“Pea mamata ia kia Pita mo Sione 'oku 'ai ke na hū ki he falelotu lahi, peā ne kole. . . .

*“Pea toki pehē 'e Pita, Ko e silivā mo e koulā 'oku 'ikai te u ma'u; ka ko ia 'oku ou ma'u te u foaki kiate koe:
'i he huafa 'o Sīsū Kalaisi 'o Nāsaletī, tu'u hake 'o 'alu.*

*“Pea . . . puke [e Pita] hono nimā [o e tangata pīpiki] 'i hono nima to'omata'ū, 'o fokotu'u hake ia:
pea na'e mālohi leva hono va'ē mo hono tunga'i va'ē” (Ngāue 3:2–3, 6–7).*

- 2 Fakamatata Fakanounou 'o e Konifelenisi Lahi Fakata'u Hono 181

FAKATAHA 'O E PONGIPONGI TOKONAKÍ

- 4 Ko e Toe Konifelenisi ē
Palesiteni Thomas S. Monson
- 6 Ko e Sāpaté mo e Sākalamēnití
'Eletā L. Tom Perry
- 10 Hoko 'o Hangē ha Ki'i Tamasí'i Sí'i
Jean A. Stevens
- 13 Kau Muimui 'o Kalaisí
Fai 'e 'Eletā Walter F. González
- 15 'Oku Faito'o 'e he Fakaleléi 'a e Mamahi Kotoa Pē
'Eletā Kent F. Richards
- 18 'Oku Fakafo e Hou'eiki Fafine 'o e Siasí!
'Eletā Quentin L. Cook
- 22 Ngaahi Faingamālie ke Fai Lelei
Palesiteni Henry B. Eyring

FAKATAHA 'O E HO'ATĀ TOKONAKÍ

- 26 Ko Hono Hikinima'i 'o e Kau 'Ōfisa 'o e Siasí
Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
- 28 Lipooti 'a e Potungāue 'Aotita 'a e Siasí, 2010
Robert W. Cantwell
- 29 Lipooti Fakasitetisitika 'o e 2010
Brook P. Hales
- 30 Tatakí 'e he Laumālie Mā'oni'oni
Palesiteni Boyd K. Packer
- 34 Fehangahangai mo e Kaha'ú 'i he Tui
'Eletā Russell M. Nelson
- 37 Ko e Fokotu'u 'o ha 'Api 'Oku Fakatefito 'ia Kalaisí
Fai 'e 'Eletā Richard J. Maynes
- 40 Fakamo'oni
'Eletā Cecil O. Samuelson Jr.
- 42 Holi 'o e Lotó
'Eletā Dallin H. Oaks
- 46 Ko Hono Ma'u 'o e Fiefiá he Tokoni 'Ofá
'Eletā M. Russell Ballard

FAKATAHA LAKANGA FAKATAULA'EIKÍ

- 49 Ko Hono Teuteu'i 'o e Māmaní ki he Hā'ele 'Angauá
'Eletā Neil L. Andersen
- 53 'Amanaki Lelei
'Eletā Steven E. Snow

- 55 Ngaahi Kī Toputapu 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné
Larry M. Gibson
- 58 Ho Lelei Tahá, Ho Faingamālié
Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
- 62 Ko e Ako 'i he Lakanga Fakataula'eiki
Palesiteni Henry B. Eyring
- 66 Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eiki
Palesiteni Thomas S. Monson

FAKATAHA 'O E PONGIPONGI SĀPATÉ

- 70 Ko e Tatali 'i he Hala ki Tāmasikusí
Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
- 78 Mahulu Hake He Kau Ikoná 'late Ia Na'e 'Ofa Kiate Kitautolú
'Eletā Paul V. Johnson
- 81 Ko e Ngāue Fakamā'oni'oni 'o e Uelofeá
Pisope H. David Burton
- 84 Ko e Uho 'o e Tu'unga Fakaākongá
Silvia H. Allred
- 87 Ko e Laumālie 'o e Fakahaá
'Eletā David A. Bednar
- 90 Ko e Tempale Mā'oni'oni—Ko ha Maama ki he Māmaní
Palesiteni Thomas S. Monson

FAKATAHA 'O E HO'ATĀ SĀPATÉ

- 94 Ko e Ngaahi Tāpuaki Ta'engata 'o e Malí
'Eletā Richard G. Scott
- 97 "Ko Kimoutolu 'Oku ou 'Ofa aí, 'Oku ou Valoki'i mo Tautea'i"
'Eletā D. Todd Christofferson
- 101 Ko e Ngaahi Tāpuaki Fungani Taha 'a e 'Eiki
'Eletā Carl B. Pratt
- 103 Ko e hā 'a e Anga 'o e Tangata mo e Fefine 'Oku Taau mo Kimoutolú?
'Eletā Lynn G. Robbins
- 106 Ko e Ui ke Hoko Ko ha Kau Mā'oni'oni
'Eletā Benjamín De Hoyos
- 108 Ko e Mana 'o e Fakaleléi
'Eletā C. Scott Grow
- 111 Ko Ha Fuka ki he Ngaahi Pule'angá
'Eletā Jeffrey R. Holland
- 114 'I he Māvae
Palesiteni Thomas S. Monson

FAKATAHA LAHI 'A E KAU FINEMUÍ

- 115 'Oku ou Tui 'oku Totonu ke Faitotonu mo Angatonu
Ann M. Dibb
- 118 "Manatu'i 'Eni: Ke u Kamata 'a e Anga'ofá"
Mary N. Cook
- 121 Malu'i 'o e Angama'á
Elaine S. Dalton
- 125 Ko Ha Fakamo'oni Mo'ui
Palesiteni Henry B. Eyring
- 72 Kau Taki Mā'olunga 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
- 129 Fakahokohoko Fakamotu'alea 'o e Ngaahi Talanoa 'o e Konifelenisi
- 130 Na'a Nau Lea Kiate Kitautolu : Ko Hono 'Ai e Konifelenisi Ke Hoko Ko ha Konga 'o 'Etau Mo'ui
- 132 Kau Palesitenisi Lahi 'o e Ngaahi Houalotú
- 132 Ngaahi Akonaki Ma'a Hotau Kuongá
- 133 Ngaahi Ongongo 'o e Siasí

Fakamatala Fakanounou 'o e Konifelenisi Lahi Fakata'ū Hono 181

PONGIPONGI TOKONAKI, 2 'EPELELI 2011, FAKATAHA LAHI

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson. Tatakí: Palesiteni Dieter F. Uchtdorf. Fua Lotú: 'Eletā Allan F. Packer. Lotu Tukú: 'Eletā Dale G. Renlund. Fai e hivá 'e he Kuaea 'a e Tāpane-kalé; Ongó fai hivá ko Mack Wilberg mo Ryan Murphy; Tā 'ōkaní, Clay Christiansen: "Fiefia, ko e 'Eiki ko e Tu'í!" *Ngaahi Himí*, fika 31; "Kolōlia ki he 'Otuá," *Ngaahi Himí*, fika 42; "Fanongo ki he Palōfita," *Ngaahi Himí*, fika 13, fokotu'utu'u 'e Murphy, te'eki pulusi; "Oku Mo'ui Hoku Huhu'í," *Ngaahi Himí*, fika 68; "I Know That My Savior Loves Me," Creamer/Bell, fokotu'utu'u 'e Murphy, te'eki pulusi; "Vakai 'e Kāinga," *Ngaahi Himí*, fika 4, fokotu'utu'u 'e Wilberg, te'eki pulusi.

HO'ATĀ SĀPATÉ, 2 'EPELELI 2011, FAKATAHA LAHI

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson. Tatakí: Palesiteni Dieter F. Uchtdorf. Fua Lotú: 'Eletā Kevin W. Pearson. Lotu Tukú: 'Eletā Michael T. Ringwood. Fai e hivá 'e he kuaea fakatahataha mei he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongi-'Aitahoó; ongo faihivá ko Ada Ashby mo Randall Kempton; tā 'ōkaní, Bonnie Goodliffe: "E Kāinga Kuo Langa ha Tu'unga," *Ngaahi Himí*, fika 37, fokotu'utu'u 'e Ashby, te'eki pulusi; "Na'e Lahi Fau 'a e 'Ofa," *Ngaahi Himí*, fika 105; "Tau Laka Atu he Tui Kia Kalaisi," *Ngaahi Himí*, fika 35; "Let Zion in Her Beauty Rise," *Hymns*, no. 41, fokotu'utu'u 'e Kempton, te'eki pulusi.

EFIAFI TOKONAKI, 2 'EPELELI 2011, FAKATAHA LAKANGA FAKATAULA'EIKI

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson. Tatakí: Palesiteni Henry B. Eyring. Fua Lotú: 'Eletā Rafael E. Pino. Lotu Tukú: Elder Joseph W. Sitati. Hivá ne fai 'e ha kuaea 'a e lakanga fakataula'eiki mei he 'Inisititiuti 'a 'Okiteni mo Lōkani 'Iutaá; ongo fai hivá ko Jerald F. Simon, J. Nyles Salmond, mo Alan T. Saunders; tā 'ōkaní, Andrew Unsworth: "See the Mighty Priesthood Gathered," *Hymns*, no. 325; "Guide Me to Thee," *Hymns*, no. 101, fokotu'utu'u 'e Unsworth, te'eki pulusi; "Huhu'í 'o 'Isileli," *Ngaahi Himí*, fika 5; "I he Mālohi 'o e Mo'ungá," *Ngaahi Himí*, fika 20, fokotu'utu'u 'e Durham, pulusi 'e Jackman.

PONGIPONGI SĀPATE, 3 'EPELELI 2011, FAKATAHA LAHI

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson. Tatakí: President Henry B. Eyring. Fua Lotú: 'Eletā Gary E. Stevenson. Lotu Tukú: 'Eletā Tad R. Callister. Fai e hivá 'e he Kuaea 'a e Tāpane-kalé; Fai hivá ko Mack Wilberg; tā 'ōkani 'a Richard Elliott mo Andrew Unsworth: "Sisū ne Ne Huhu'í," *Ngaahi Himí*, fika 160; "Sabbath Day," *Hymns*, no. 148; "He Fiefia 'a Māmani!" *Ngaahi Himí*, fika 164, fokotu'utu'u 'e Wilberg, te'eki pulusi; "Tuku ke Tau Faimālohi," *Ngaahi Himí*, fika 149; "Kuó u Fai ha Lelei?" *Ngaahi Himí*, fika 129, fokotu'utu'u 'e Zabriskie, pulusi 'e Plum; "Ko e Laumālie 'o e 'Otuá," *Ngaahi Himí*, fika 2, fokotu'utu'u 'e Wilberg, te'eki pulusi.

HO'ATĀ SĀPATÉ, 3 'EPELELI 2011, FAKATAHA LAHI

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson. Tatakí: Palesiteni Henry B. Eyring. Fua Lotú: 'Eletā José A. Teixeira. Lotu Tukú: 'Eletā Kent D. Watson. Fai e hivá 'e he Kuaea 'a e Tā-pane-kalé; ongo fai hivá ko Mack Wilberg mo Ryan Murphy; ongo tā 'ōkaní ko Linda Margetts mo Bonnie Goodliffe: "I Saw a Mighty Angel Fly," *Hymns*, no. 15, fokotu'utu'u 'e Wilberg, te'eki pukusi; "I'm Trying to Be like Jesus," *Children's Songbook*, 78-79, fokotu'utu'u 'e Bradford, pulusi 'e he Nature Sings; "Ha'u 'e Fānau 'a e 'Eiki," *Ngaahi Himí*, fika 24; "Fakatapu'i Au," *Ngaahi Himí*, fika 64, fokotu'utu'u 'e Staheli, pulusi 'e Jackman.

EFIAFI TOKONAKI, 26 MĀ'ASI 2011, FAKATAHA LAHI 'A E KAU FINEMUI

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson. Tatakí: Elaine S. Dalton. Fua Lotú: Emily Lewis. Lotu Tukú: Bethany Wright. Fai e hivá 'e he kuaea 'a e Kau Finemui mei he ngaahi siteiki 'i he feitu'u Sōleki; fai hivá, Merrilee Webb; ongo tā 'ōkaní ko Linda Margetts mo Bonnie

Goodliffe: "Vakai 'e Kāinga," *Ngaahi Himí*, fika 4; "Guardians of Virtue," *Strength of Youth Media 2011: We Believe*, te'eki pulusi (tā cello: Jessica Hunt); "Oku Mo'ui Hoku Huhu'í," *Ngaahi Himí*, fika 68, fokotu'utu'u 'e Lyon, pulusi 'e Jackman (tā ha'apē: Hannah Cope); "E Kāinga Kuo Langa ha Tuunga," *Ngaahi Himí*, fika 37, fokotu'utu'u 'e Wilberg, te'eki pulusi.

MA'U 'O E NGAAHI LEA KONIFELENISI

Ke ma'u 'a e ngaahi lea 'i he konifelenisi lahi 'i ha ngaahi lea fakafonua kehekehe, hū ki he conference.lds.org. Fili leva ha lea fakafonua. Ko e angamaheni, 'e lava ke ma'u atu 'a e hiki 'o e ongó mei he ngaahi senitā tufaki'anga nāunaū hili pē ha mahina 'e ua mei he konifelenisi.

NGAAHI PŌPOAKI 'O E FAIAKO FAKA'API MO E FAIAKO 'A'AHÍ

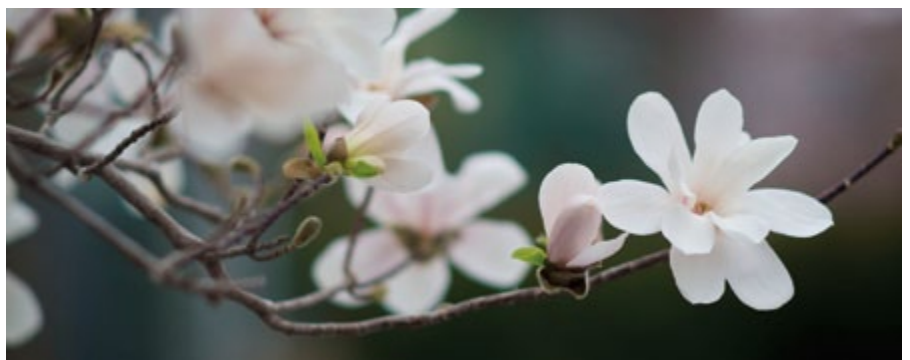
Ke ma'u 'a e pōpoaki ki he faiako faka'api mo e faiako 'a'ahí, kātaki 'o fili ha lea te ne feau lelei taha e fie ma'u 'a e ni'ihī 'oku mou 'a'ahí ki aí.

'I HE TAKAFI

'I mu'á: Faitā 'a Weston Colton. 'I muí: Faitā 'a Les Nilsson.

FAITĀ 'I HE KONIFELENISI

Ko e ngaahi 'ata 'o e konifelenisi lahi 'i Sōleki Sití ne faitaa'i 'e Craig Dimond, Welden C. Andersen, John Luke, Matthew Reier, Christina Smith, Cody Bell, Les Nilsson, Weston Colton, Sarah Jensen, mo Derek Israelsen; 'i 'Asenitina ne fai ia 'e Marcelino Tossen; 'i Palāsila ne fai ia 'e Lauren Fochetto, Ana Claudia Souza de Oliveira, mo Veruska Oliveira; 'i 'Ekuatoá ne fai ia 'e Alex Romney; 'i Siamané ne fai ia 'e Mirko Kube; 'i Samaiká ne fai ia 'e Alexia Pommells; 'i Mekisikou ne fai ia 'e Ericka González Lage; 'i Filipainí ne fai ia 'e Wilmore La Torre; 'i Potukalí ne fai ai 'e Juliana Oliveira; 'i Lumēniá ne fai ia 'e Matei Florin; 'i Silovēniá ne fai ia 'e Ivan Majc; 'i Saute 'Afiliká ne fai ia 'e Kevin Cooney; 'i 'Iukuleiní ne fai ia 'e Marina Luchak; 'i Melileni, 'i he USA, ne fai ia 'e Sasha Rose; pea 'i Simipāpueí ne fai ia 'e Tawanda Maruza.

**MĒ 2011 VOLUME 35 FIKA 5
LIAHONA 09685 900**

Ko e MakasScott M. Mooy, ini Fakalao 'eni 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni 'i he lea faka-Tonga

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Aposeolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

Ētitā: Paul B. Pieper

Kau 'Ētivaisā: Stanley G. Ellis, Christoffel Golden Jr., Yoshihiko Kikuchi

Talēkita Pulē: David L. Frischknecht

Talēkita 'o e Ngāue Faka'ētita: Vincent A. Vaughn

Talēkita Fokotu'utu'ū: Allan R. Loyborg

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Ongo Tokoni 'Ētita Pulē: Jennifer L. Greenwood, Adam C. Olson

Kaungā 'Ētita: Ryan Carr

Tokoni 'Ētita: Susan Barrett

Kau Ngāue Faka'ētita: Brittany Beattie, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, LaRene Porter Gaunt, Larry Hiller, Carrie Kasten, Jennifer Maddy, Melissa Merrill, Michael R. Morris, Sally J. Odekirik, Joshua J. Perkey, Chad E. Phares, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Janet Thomas, Paul VanDenBerghe, Melissa Zenteno

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Scott Van Kampen

Pule he Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Kau Pule Mā olunga ki he Fakatāta: C. Kimball Bott, Thomas S. Child, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Scott M. Mooy

Kau Ngāue ki he Fakatāta mo e Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Collette Nebeker Aune, Howard G. Brown, Julie Burdett, Reginald J. Christensen, Gene Christensen, Kim Fenstermaker, Kathleen Howard, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Ty Pilcher, Gayle Rafferty

Fokotu'utu'ū: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pāki: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Evan Larsen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tonga:

'Ētita: Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita: Vika Taukolo

Kaungā 'Ētita: Siale Hola

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi *Liahonā* he ta'ū'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'eke'ekē: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi faka'eke'ekē ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meli ki he: liahona@ldschurch.org.

Ko e *Liahonā* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uHINGA ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'a Pule'angā 'i he lea faka-'Alapēniā, 'Amēniā, Bislama, Kempipoutia, Pulukālia, Sepuano, Siaina, Koloēsia, Seki, Tenima'ake, Hōlani, Pilitānia, 'Esitōnia, Fisi, Finilani, Falaniseē, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Initonēsiā, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōlēā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māseilisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsia, Ha'moa, Silovēniā, Sipeini, Suisalanī, Suētēni, Takāloka, Tahiti, Tailēni, Tongā, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietinēni. ('Oku kehekehe pē 'a e tu'ō lahi hono pulusi, 'o fakataua mo e lea fakafonūā.)

© 2011 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o 'Amelikā.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatala mo e ngaahi fakatāta 'i he *Liahonā* ke faka'aonga 'i ki he ngaahi me'a 'a e Siasi 'oku 'ikai fakakomēsiāle pe faka'aonga 'i pē 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakaha'a 'i atu ai hano fakatapatupai, 'i he tafa'aki 'oku fakamatala 'i ai e tokotaha 'oku 'a'ana e fakatāta. 'Oku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fahu' i ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'i-meli: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

May 2011 Vol. 35 No. 5. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send address changes to Salt Lake Distribution Center, Church Magazines, PO Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368.

**FAKAHOKOHOKO
FAKAMOTU'ALEA 'O E KAUA
LEĀ**

Allred, Silvia H., 84
Andersen, Neil L., 49
Ballard, M. Russell, 46
Bednar, David A., 87
Burton, H. David, 81
Christofferson, D. Todd, 97
Cook, Mary N., 118
Cook, Quentin L., 18
Dalton, Elaine S., 121
De Hoyos, Benjamin, 106
Dibb, Ann M., 115
Eyring, Henry B., 22, 62, 125
Gibson, Larry M., 55
González, Walter F., 13
Grow, C. Scott, 108
Holland, Jeffrey R., 111
Johnson, Paul V., 78
Maynes, Richard J., 37
Monson, Thomas S., 4, 66, 90, 114
Nelson, Russell M., 34
Oaks, Dallin H., 42
Packer, Boyd K., 30
Perry, L. Tom, 6
Pratt, Carl B., 101
Richards, Kent F., 15
Robbins, Lynn G., 103
Samuelson, Cecil O., Jr., 40
Scott, Richard G., 94
Snow, Steven E., 53
Stevens, Jean A., 10
Uchtdorf, Dieter F., 26, 58, 70

**FAKAHOKOHOKO
FAKAMOTU'ALEA 'O E TEFITÓ**

Akonakí, 37
'Amanaki Leleí, 53
Angama'á, 115, 121
Anga'ofá, 118
Fa'a kātakí, 15, 78
Fa'ifa'itaki'angá, 10, 121, 125
Faingata'á, 15, 34, 78, 106
Faitotonú, 121
Fakafalala Pē Kiate Kitá, 22, 81, 84
Fakahaá, 30, 87
Fakaleleí, 15, 40, 53, 106, 108, 114
Fakamo'oni, 40, 66, 125
Fakamu'omu'a 'o e Ngaahi Me'a Mahu'ingá, 42
Fakatomalá, 40, 97, 108
Fakatonutonú, 97
Fāmilí, 10, 18, 37, 90, 94
Fānaú, 10, 37, 103
Fatongiá, 55, 62
Fatongia Fakaemātu'á, 37, 94, 103
Feilaulau, 90
Fine'ofá, 84
Fuakava Fo'ou, 6
Hā'ele 'Angauá, 49
Hou'eiki Fafinē, 18
Kau Mā'oni'oni, 106
Kau paioniá, 53
Kau Palōfitá, 111
Konifelenisi lahi, 111, 114
Lakanga Fakataula'eiki, 30, 49, 58, 62, 66
Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēlonē, 55
Laumālie Mā'oni'oni, 30, 40, 58, 70, 87, 111
Loto fakatōkikaló, 10, 15
Loto 'ofá, 118

Lotú, 125
Lotú, 6
Malí, 42, 66, 94
Māmá, 87
Mo'oni, 40, 121
Ngaahi Fakataha Alēleá, 18
Ngaahi Folofolá, 30
Ngaahi Fuakavá, 13, 90, 94, 115
Ngaahi Holí, 42
Ngaahi Tāpuaki, 34, 78, 101
Ngaahi Temipalē, 4, 90, 115
Ngaahi tu'unga mo'ui, 111
Ngāuē, 84
Ngāue fakafaipekaú, 4, 46, 49
'Ofá, 13, 22, 46, 62, 84, 94
'Ofa Faka-Kalaisi, 46, 53, 81
Polokalama uelofea, 22, 81, 84
Sākalamēnití, 6
Sāpatē, 6
Sisū Kalaisi, 6, 13, 15, 30, 78, 103, 108, 114
Talangofuá, 10, 34, 40, 87, 97, 101, 103, 125
Tau'atāina ke Filí, 42
Teuteú, 49
Toetu'ú, 114
Tokoni, 22, 46, 55, 58, 70, 81, 84, 118
Tokoni 'Ofa Fakaetangata, 4
Tuí, 18, 34, 42, 53, 70, 78, 87, 101, 106, 125
Tu'unga Fakaakongá, 13, 84, 111
Tu'unga Fakaefa'eé, 18
Tu'unga Fakatakimu'á, 55, 62
Vahehongofulú, 10, 34, 101
Vete-mali, 66

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Ko e Toe Konifelenisi ē

'Oku ou fakamālō atu 'i ho'omou tuí mo e mateaki 'i 'o e ongoongolelei, pea pehē ki he 'ofa mo e tokanga kuo mou fefakahaa 'i'aki pea pehē ki ho'omou faifatongiá.

I he taimi ne palani ai e falé ni, ne mau fakakaukau he 'ikai ke tau lava 'o fakafonu ia. Ka mou vakai angé ki ai he taimí ni.

Si'oku kāinga 'ofeina, 'oku fakafiefia ke tau toe fakataha mai ke kamata 'a e Konifelenisi Lahi Fakata'u hono 181 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

Kuo vave mo'oni e 'osi atu e māhina 'e ono kuohilí 'i he'eku femo'u-ekina hoku ngaahi fatongiá. Ko e taha

e ngaahi tāpuaki 'o e taimi ko 'ení ko hono toe fakatapui ko ia e Temipale La'ie Hauai'í, hili hano fakalelei'i lahi 'i ha meimei ta'u 'e ua. Ne u kaungā folau mo Palesiteni mo Sisitā Heneli B. 'Aealingi, 'Eletā mo Sisitā Kuenitini L. Kuki pea mo 'Eletā mo Sisitā Viliami R. Uoka. 'I he efiafi ki mu'a pea toe fakatapui 'i Nōvemá, ne mau mamata ai ki hano fakafonu 'e ha to'u tupu 'e toko 2,000 mei he vāhenga fakatemipalé, 'a e Senitā 'Ekitiviti Kēnoní 'i he

'apiako BYU-Hauai'í 'o nau fakame'ite ma'amautolu. Na'e ui 'enau faivá ko e "Feitu'u Tānaki'angá" pea na'e fakaofu mo tōatu hono toe fakamanatu ai e ngaahi me'a ne hoko fakalotofonua ai he hisitōlia 'o e Siasi pea mo e hisitōlia 'o e temipalé. Ko ha efiafi makehe ia!

'I he 'aho hokó, na'e fai ai ha kātōanga ma'u me'atokoni fakalaumālie 'i ha ngaahi fakataha'anga 'e tolu 'o toe

fakatapui ai e tempalé. Na'e mahu-
tafea 'emau ongo'i ai e Laumālie
'o e 'Eikí.

'Oku hokohoko atu pē 'etau langa
e ngaahi tempalé. Ko ha faingamā-
lie ia mo'oku he pongipongi ni ke
fanongonongo ha toe tempale 'e tolu
'a ia 'oku lolotonga kumi ha feitu'u
ke tu'u ai pea 'i he ngaahi māhina mo
e ta'u ka hokó 'e langa 'a kinautolu

he ngaahi feitu'u ko 'ení: Footi Kōlini,
'i Kololató; Melitiane, 'i 'Aitahoó; pea
mo Uinipeki, Manitopa 'i Kānatá. Ko
e mo'oni te nau hoko ko ha tāpuaki
ki hotau kāingalotu he ngaahi feitu'u
ko iá.

'Oku fakahoko he ta'u kotoa pē ha
ngaahi ouau 'e laui miliona he ngaahi
tempalé. 'Ofa ke tau hokohoko atu
'i hono fakahoko faivelenga e ngaahi

ouau ko iá, 'o 'ikai ma'atautolu pē, kae
fai ia ma'a hotau ngaahi 'ofa'anga kuo
pekiá 'oku 'ikai ke nau lava 'o fai ia
ma'anautolu peé.

'Oku kei hokohoko atu pē 'a e
tokoni 'ofa fakaetangata 'a e Siasí
'i he taimi 'o e fakatamakí. Ne toki
'oatu hotau 'ofa mo 'etau tokoni ki
Siapani hili e mofuike mo e peau
kula fakalilifú pea pehē ki he ngaahi

palopalema 'o e ivi faka'ātomí. Kuo tau tufaki atu ha nāunau toni 'e 70 tupu 'oku kau ai e me'akai, vai, sipi kafu, mohenga, nāunau haisini, vala mo e penisini. Kuo foaki ta'etotongi 'e hotau kau tāutaha kei talavou honau taimí ke kumi he 'Initanetí, ngaahi mitia fakasosialé mo e founa fakaeonopooni kehe 'o e fetu'utakí, 'a e kāingalotu 'oku kei puliá. 'Oku 'oatu e tokoni hotau kāingalotú 'i ha ngaahi motopaiki 'a e Siasí ki he ngaahi feitu'u 'oku faingata'a ke a'u ki ai ha kaá. 'Oku fakahoko 'i ha ngaahi siteiki mo ha ngaahi uooti lahi 'i Tokiō, Nakoia mo 'Osaka 'a hono fakatahataha'i e nāunau ki he haisini mo e ma'á. Kuo a'u 'eni ki ha houa tokoni 'e 40,000 tupu kuo foaki 'e ha kau ngāue'ofa 'e toko 4,000 tupu. 'E kei hokohoko atu pē 'etau tokoni 'i Siapaní mo e ngaahi feitu'u kehe 'oku faingata'a'ia.

Si'oku kāinga, 'oku ou fakamālō atu 'i ho'omou tuí mo e mateaki'i 'o e ongoongoleleí, pea pehē ki he 'ofa mo e tokanga kuo mou fefakahaa'i'aki pea pehē ki ho'omou faifatongia 'i homou ngaahi uōtí mo e koló, siteiki mo e vahefonuá. Fakamālō atu foki ki ho'omou totongi kakato ho'omou vahehongofulú mo e ngaahi foakí pea mo ho'omou tokoni 'ofa ki he sino'i pa'anga kehe 'a e Siasí.

'I he'ene a'u ki he faka'osinga 'o e ta'u 2010, na'e fe'unga mo ha kau faifekau 'e toko 52,225 ne ngāue 'i ha misiona 'e 340 he funga 'o e māmaní. Ko e ngāue fakafaipekau ko e toto mo'ui ia 'o e pule'angá. Tuku ke u fokotu'u atu mu'a 'o kapau te ke lava, peá ke fakakaukau ke fai ha tokoni ki he Pa'anga Faifekau Fakalūkufua 'a e Siasí.

'E kāinga 'ofeina, 'oku tau hanga-naki loto vēveveke atu ke fanongo ki he ngaahi pōpoaki 'e fai mai he 'ahó ni mo 'apongipongi kiate kitautolú. Kuo feinga e kau leá, ke ma'u ha tokoni mo ha tataki fakalangi 'i hono teuteu 'enau pōpoakí. 'Oku ou lotua ke fakafonu kitautolu 'e he Laumālie 'o e 'Eikí pea ke langaki hake mo ue'i fakalaumālie kitautolu 'i he'etau fakafanongo mo akó. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e 'Eletā L. Tom Perry

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Sāpaté mo e Sākalamēnití

'Ofa ke fakafonu 'aki e 'ofā ho fāmīlī 'i ho'ofa'apa'apa'i e Sāpaté 'i he 'ahó kotoa pea mo a'usia hono ngaahi tāpuaki fakalaumālie 'i he uiké kotoa.

Si'oku kāinga, kuo tau omi he spongipongi ni he funga māmaní ke fanongo ki he le'o 'o e palōfitá. 'Oku ou fakamo'oni ko e le'o ne tau toki fanongo ki ai ko e le'o ia 'o e palōfita mo'ui 'a e 'Otuá 'i he māmaní he kuongá ni, ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoni. Kuo faitāpuekina kitautolu 'e he'ene ngaahi akonakí mo 'ene sīpingá!

'Oku tau ma'u faingamālie kotoa he ta'ú ni ke ako 'a e ngaahi lea 'a e kau palōfita he Fuakava Fo'ou 'i he Lautohi faka-Sāpaté. Neongo ko e Fuakava Motu'á ko e ako ia ki he kau palōfita mo ha fa'ahinga kakai, ka 'oku tukutaha e tokanga 'a e Fuakava Fo'ou 'i he mo'ui mo e ivi tākiekina 'o e Tangata pē 'e taha 'i he mo'ui mate-lié na'e tangata'i fonua 'e ua 'i langi pea mo māmaní—ko hotau Fakamo'ui mo e Huhu'i ko Sīsū Kalaisí.

'Oku fonu 'a e māmaní he 'ahó ni he ngaahi tokāteline 'a e tangatá 'a ia 'oku ngalo ngofua pea mole 'a e tui ki he ngaahi fakamatala mahu'inga kotoa 'o e mo'ui mo e ngāue 'a e Fakamo'ui—'a e Fuakava Fo'ou. Ko e tohi toputapú ni ko e uho ia 'o 'etau hisitōlia fakafolofolá, 'o hangē pē ko

e totonu ke hoko tonu 'a e Fakamo'ui ko e uho 'o 'etau mo'ui. Kuo pau ke tau fakatukupaa'i kitautolu ke ako mo mata'ikoloa'aki ia!

'Oku 'i ai ha ngaahi 'ilo mahu'inga 'aupito 'e lava ke ma'u 'i he'etau ako 'a e Fuakava Fo'ou. 'Oku ou sai'ia ma'u pē hono lau 'a e ngaahi fakamatala 'a Paulá 'i he'ene fefononga'aki holo mo fokotu'u 'a e Siasí, tautefito ki he'ene ngaahi akonaki kia Tīmoté. 'Oku tau lau 'i he vahe fā 'o e ngaahi tohi 'a Paula kia Tīmoté: "Ke ke fekau 'a e ngaahi me'á ni mo ako 'aki. . . . Ka ke 'i he kakai tuí ko e faka'ilonga, 'i he lea, mo e 'ulungāanga, mo e 'ofa, mo e faianga, mo e tui, mo e mā'oni'oni."¹ 'Oku ou fakakaukau 'oku 'ikai ha toe founa lelei ange ke kamata ai pe hokohoko atu 'etau hoko ko ha faka'ilonga 'i he kakai tuí ka ko 'etau tauhi totonu ko ia 'a e 'aho Sāpaté.

Na'e kamata pē mei hono Fakatupu 'o e māmaní, 'a hono fakamavahe'i 'a e 'aho 'e taha mei he toengá. "Pea na'e tāpuaki 'e he 'Otuá 'a hono fitu 'o e 'ahó, mo ne fakatapu'i ia."² Na'a mo e 'Otuá, na'á Ne mālōlō foki mei he'ene ngāue 'i he 'aho ko 'eni, pea 'okú Ne 'amanaki 'e fai 'e He'ene fānaú 'a e

me'a tatau. Na'á Ne 'oange 'a e fekaú ki he fānau 'a 'Isilelí:

“Manatu ki he Sāpaté ke tauhi ke mā'oni'oni.

“Ko e 'aho 'e ono ke ke ngāue ai, 'o fai ai ho'o ngāue kotoa pē:

“Ka ko hono fitu 'o e 'ahó ko e Sāpate ia 'o e ['Eiki] ko ho 'Otuá. . . .

“ . . . Ko ia na'e tāpuaki'i ai 'e [he 'Eikí] 'a e 'aho Sāpaté 'o ne fakatapu'i ia.”³

Kuo pau ke kau ma'u pē 'a e mōihuú 'i hono tauhi 'o e 'aho Sāpaté. Hili e ha'u 'a 'Ātama mo 'Ivi ki he mo'ui fakamatelié na'e fekau'i kinaua ke “hū ki he 'Eiki ko hona 'Otuá, pea . . . 'oatu 'a e veloaki 'o 'enau ngaahi tākanga monumani ikí [ko] ha feilaulau ki he 'Eikí . . . ko hono tatau 'eni 'o e feilaulau 'o e 'Alo pē Taha na'e Fakatupu 'o e Tamái.”⁴ Na'e fakamanatu ki he hako 'o 'Ātamá 'e he feilaulau 'aki 'o e monumanú 'e 'i ai e 'aho 'e feilaulau'i ai 'e he Lami 'a e 'Otuá, ko Sīsū Kalaisi, 'Ene mo'uí ma'atautolu.

Na'e folofola 'aki 'e he Fakamo'uí 'a e feilaulau ko iá 'i he kotoa 'o 'Ene mo'uí.⁵ Ne fakahoko 'Ene ngaahi folofolá 'i he efiāfi kimu'a pea tutuki Iá. Na'á ne fakatahataha'i mai 'Ene kau ākongá ki he loki 'i 'olungá, ke mavahe mei he ngaahi me'a fakahoha'a 'o e māmaní. Na'á Ne fakahoko ai 'a e sākalamēniti 'o e 'Ohomohe 'a e 'Eikí.

“Pea 'i he'enau kaí na'e to'o 'e Sīsū 'a e maá, 'o ne fakafeta'i mo tofitofi, pea 'atu ki he kau ākongá, 'o ne pehē, “To'o 'o kai, ko 'eni 'a hoku sinó.

“Peá ne to'o 'a e ipu inú, 'o fakafeta'i, pea 'atu kiate kinautolu, mo ne pehē, Mou inu ai kotoa pē;

“He ko hoku toto 'eni 'o e fuakava fo'ou, 'a ia 'oku lilingi ke fakamolemole ai 'a e angahala 'a e tokolahi.”⁶

Talu mei ai, mo e hoko 'a e Fakalelei 'a e Fakamo'uí ko e feilaulau ma'ongo'onga mo faka'osí. 'I he taimi na'á Ne hā ai 'i he konitinēniti 'o 'Ameliká hili 'Ene Toetu'ú, na'á Ne foaki Hono lakanga fakataula'eikí ki He'ene kau ākongá mo fakafē'iloaki ange 'a e sākalamēniti 'i He'ene pehē:

“Pea ke fai 'eni ma'u ai pē, . . . 'o hangē ko 'eku pakipaki 'a e ma'á mo tāpuaki'i iá, mo 'oatu kiate kimoutolú.

“ . . . Pea 'e hoko ia ko e fakamo'oni ki he Tamái 'oku mou manatu ma'u au pē kiate au. Pea kapau 'oku mou manatu ma'u ai pē kiate au te mou ma'u 'a hoku Laumālié ke ne 'iate kimoutolu.”⁷

'Oku fakafo he neongo e kuonga fakapo'uli 'o e hē mei he mo'oni, ka na'e kei hokohoko atu pē hono fakahoko 'o e founga mōihū he 'aho Sāpaté mo fai e sākalamēniti 'i ha ngaahi tūkunga kehekehe.

'I he taimi na'e toe fakafoki mai ai 'a e ongoongoleléi, na'e hā mai kia Siosefa Sāmita mo 'Ōliva Kautele 'a Pita, Sēmisi mo Sione, 'a e kau 'Apose-tolo 'e toko tolu na'a nau fuofua ma'u 'a e sākalamēniti mei he Fakamo'uí. Pea fakatatau mo 'enau fakahinohinó, ne toe fakafoki ange kiate kinaua 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eiki na'e fie ma'u ke fakahoko 'aki 'a e sākalamēniti ki he kāingalotu 'o e Siasí.⁸

Na'e foaki 'e he Fakamo'uí 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eiki ko iá ki He'ene kau palōfitá mo e kau

'apose-toló, pea meiate kinautolu kiate kinautolu pea 'oku kei hokohoko atu ia 'i he māmaní he 'ahó ni. 'Oku fakafē'unga'i 'e he kau ma'u lakanga fakataula'eiki kei talavou 'i he māmaní kinautolu ke nau ma'u e mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki 'aki hono tauhi fakamātoato 'o e ngaahi fekaú mo mo'ui 'aki 'a e ngaahi tu'unga mo'ui 'o e ongoongoleléi. 'I hono tauhi 'e he kau talavou ko 'eni 'a e nima mo e loto 'oku ma'a fakalaumālié, 'oku nau teuteu, tāpuaki'i e sākalamēniti 'i he founga 'a e Fakamo'uí—ko ha founga na'e fakamatala'i 'aki 'a e me'a na'á Ne fai he ta'u 'e 2,000 tupu he kuo hili.

Ko e ma'u ko ia 'o e sākalamēniti ko e 'elito ia 'o 'etau tauhi 'o e 'aho Sāpaté. 'I he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, 'oku fekau'i mai ai kinautolu kotoa 'e he 'Eikí:

“Pea ko e me'a ke tauhi ai koe ke ma'a ange mei māmaní, ke ke 'alu ki he fale 'o e lotú pea 'ohake ho'o ngaahi ouau topupapú 'i hoku 'aho tapú;

tau vala taau. Mahalo ‘e fakakaukau hotau to‘u tupú ko e lea motu‘a ko ia ko e “vala lelei taha ki he Sāpaté” kuo ‘osi hono taimí ‘o‘ona. Ka ‘oku tau ‘ilo ko e taimi pē kuo holoki ai e vala Sāpaté ki he vala ngaholó, ‘e holo ai pē mo hotau ‘ulungāangá mo e tō‘onga mo‘uí. Ko hono mo‘oní he ‘ikai fie ma‘u ke tui vala Sāpate ai pē ‘etau fānaú kae ‘oua ke tō ‘a e la‘aá. Neongo ia, ko e vala ‘oku tau pou pou‘i ke nau tuí mo e ngaahi ‘ekitivití ‘oku tau palaní, ‘oku tau tokoní‘i ai kinautolu ke nau teuteu ki he sākalamēnití pea fiefia ‘i hono ngaahi tāpuakí ‘i he ‘ahó kotoa.

Ko e hā ‘a e ‘uhinga ‘o e pehē ke ‘ohake ‘etau ngaahi ouau toputapú ki he ‘Eikí? ‘Oku tau ‘ilo ‘oku tau fai kotoa pē ha ngaahi fehālaaki. ‘Oku takitaha fie ma‘u ke vete mo lí‘aki ‘etau ngaahi angahalá mo e ngaahi fehālākí ki he Tamai Hēvaní mo e ní‘ihi kehe kuo tau fakamamahi‘í. ‘Oku ‘omai ‘e he Sāpaté ha faingamālie mahu‘inga kiate kinautolu ke ‘ohake ‘a e ngaahi me‘á ni—‘etau ngaahi ouau toputapú—ki he ‘Eikí. Na‘á Ne pehē, “Ka ke manatu‘i ke fai ho‘o ngaahi foakí pea mo ho‘o ngaahi ouau toputapú ki he Fungani Mā‘olungá, ‘i he ‘aho ko ‘eni ‘a ia ko e ‘aho ‘o e ‘Eikí, ‘o vete ho‘o ngaahi angahalá ki ho kāingá pea ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí.”¹¹

Na‘e fokotu‘u mai ‘e ‘Eletā Melivini J. Pálati, [“‘Oku mau fie ma‘u ‘a e Kāingalotu kotoa ‘o e Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ke omi ki he tēpile sākalamēnití he ko e feitu‘u ia ke te vakavakai‘i ai kitá, sivirusi‘i ai kitá, feitu‘u ia te tau ako ai ke fakatonutonu hotau halá mo fakatonutonu ‘etau mo‘uí, ke tau feinga ke fenāpasi ‘etau mo‘uí mo e ngaahi akonaki ‘a e Siasí pea mo hotau ngaahi tokouá mo e tuofāfiné.”¹²

‘I he ‘etau ma‘u ‘a e sākalamēnití ‘i he mo‘uí tāú, ‘oku tau fakamo‘oni ai ‘oku tau loto fiamālie ke to‘o kiate kinautolu ‘a e huafa ‘o e Fakamo‘uí mo tauhi ‘Ene ngaahi fekau‘i pea manatu ma‘u ai pē kiate Ia koe‘uhí ke ‘iate kinautolu ma‘u ai pē ‘a Hono Laumālié. ‘Oku fakafo‘ou ‘etau fuakava ‘i hotau papitaisó ‘i he fougá ni. Na‘e fakapapu‘i ‘e he ‘Eikí ki He‘ene kau ākongá, “Ko ho‘omou fai ia ma‘u peé

“He ko e mo‘oni ko e ‘aho ‘eni kuo tu‘utu‘uni kiate koe ke ke mālōlō ai mei ho‘o ngaahi ngāué, pea fai ho‘o ngaahi huú ki he Fungani Mā‘olungá. . . .

“Pea ko e ‘aho ko ‘ení, ‘oua na‘á ke fai mo ha toe me‘a kehe.”⁹

‘I he ‘etau fakakaukau ki he sīpinga ‘o e Sāpaté mo e sākalamēnití ‘i he ‘etau mo‘uí, ‘oku hā mai ha me‘a ‘e tolu ‘oku fie ma‘u ‘e he ‘Eikí meiate kinautolu: ‘uluakí, ke tauhi kinautolu ke ta‘e-ha-mele mei he māmaní; uá, ke ‘alu ki he fale ‘o e lotú ‘o ‘ohake ai ‘etau ngaahi ouau toputapú; pea

ko hono tolú, ke mālōlō mei he ‘etau ngaahi ngāué.

Ko ha me‘a nāunau‘ia ke hoko ko ha Kalisitane pea ke mo‘uí hangē ha ākongá mo‘oni ‘a Kalaisí. Na‘á Ne folofola ‘o kau kiate kinautolu ‘o pehē, “‘Oku ‘ikai ‘o māmani ‘a kinautolu, ‘o hangē ‘oku ‘ikai ‘o māmani aú.”¹⁰ Ke tauhi kinautolu ke ta‘e-ha-mele mei he māmaní, ‘okú ne ‘amanaki mai ke tau faka‘ehi‘ehi mei hono fai e ngaahi me‘a fakapisinisi mo fakafiefia ‘o e māmaní ‘a ia ‘oku nau tohoaki‘i ‘etau tokangá he ‘aho Sāpaté.

‘Oku ou tui ‘okú Ne faka‘amu ke

te mou manatu ai ki he houa ko 'eni na'á ku 'iate kimoutolu aí."¹³

Taimi 'e ni'ihī 'oku tau fakakaukau ko e mālōlō mei he'etau ngāuē ko e 'ikai ngāue 'aki pē 'o e ngaahi me'angāuē pe ko hano fokotu'u ha faka'ilonga Tāpuni 'i he matapā 'o e pisinisī. Ka 'i he māmani 'o e 'aho ní, 'oku kau 'i he ngāuē 'a e ngāue faka'aho 'o 'etau mo'uí. 'Oku lava ke 'uhinga 'eni ki he ngaahi 'ekitivitī fakapisinisi 'oku tau fakahoko mei 'apí, ngaahi fe'auhi sipotí, mo e ngaahi me'a kehe 'oku nau ta'ofi ai kিতautolu mei he mōihū 'o e 'aho Sāpaté pea mo e faingamālie ke tokoni ai ki he ni'ihī kehé.

"'Oua te ke va'inga 'aki 'a e ngaahi me'a toputapú,"¹⁴ ko e fakahā ia 'a e Eikí ki he Kāingalotu kimu'á, 'o hangē hano fakamanatu mai kiate kিতautolu 'a e me'a na'á Ne fakahā ki He'ene kau ākongá, "Na'e ngaohi 'a e Sāpaté koe'uhí ko e tangatá ka na'e 'ikai ngaohi 'a e tangatá koe'uhí ko e Sāpaté."¹⁵

Kāinga, 'oku ikuna 'a e filí 'i he ngaahi 'aho faka'osí ni he taimi 'oku tau fakangaloku ai 'etau tukupā ki he Fakamo'uí, fakalí'elí'aki 'Ene ngaahi akonaki 'i he Fuakava Fo'ou mo e folofola kehé, pea 'ikai ke tau toe muimui kiate Iá. Ngaahi mātu'a, ko e taimi 'eni ke ako'i ai 'etau fānaú ke nau 'i he kakai tuí ko e faka'ilonga 'aki 'enau ō ki he houalotu sākalamēnití. 'I he pongipongi Sāpaté, tokoni'i kinitautolu ke nau mālōlō lelei, tui e vala taau, pea mateuteu fakalaumālie ke ma'u 'a e faka'ilonga 'o e sākalamēnití mo ma'u 'a e fakamaama, fakamā'oni'oni'i, mālohi faka'eieiki 'o e Laumālie Mā'oni'oni. Tuku ke fakafonu ho fāmilí 'aki e 'ofá 'i ho' o faka'apa'apa 'i e Sāpaté 'i he 'ahó kotoa pea mo a'usia 'a e ngaahi tāpuaki fakalaumālie 'i he uiké kotoa. Fakaafe'i ho ngaahi fohá mo ho ngaahi 'ofefinē ke nau "Tu'u hake pea ulo atu," 'aki hono tauhi 'o e 'aho Sāpaté ke mā'oni'oni, pea ke hoko ['enau] māmá ko ha fuka ki he ngaahi pule'angá."¹⁶

'I he fakalau atu e ta'ú, ne hokohoko atu 'eku fakakaukau loto ki he ngaahi 'aho Sāpaté 'i he taimi ne u kei talavou mo fatutangata aí. 'Oku ou

kei manatu 'i pē 'a e 'uluaki 'aho ne u tufaki ai e sākalamēnití he'eku hoko ko ha tikoní, pea mo e fanga ki'i ipu sio'ata ne u tufaki ki he kāingalotu 'o e uotí. 'I he ngaahi ta'u si'i kuo hilí ne fakalelei'i ha falelotu 'o e Siasí 'i homau koló. Ne sila'i tāpuni 'a e feitu'u na'e tu'u ai e tu'unga malangá. 'I he taimi na'e toe fakaava aí, na'e toe ma'u hake ha ni'ihī 'o e fanga ki'i ipu sio'ata ko 'eni ne pulia he laui ta'ú. Ne foaki mai 'a e taha ma'aku ko ha suvenia.

Ne u manatu 'i foki ha puha lanu mata ne mau 'ave mo kimitautolu 'i he Kulupu Tautahi 'a Ameliká. Na'e 'i he loto puhá ha laulau papa mo ha ngaahi kofukofu ipu sākalamēnití, koe'uhí ke tāpuekina ai kimitautolu 'e he melino mo e 'amanaki lelei 'o e 'Ohomohe 'a e 'Eikí neongo e fakafe-paki mo e fakamamahi 'o e taú.

'I he'eku fakakaukau ki he ngaahi ipu sākalamēnití ko ia 'i he'eku kei talavou, ko e taha 'i he tele'a malumu 'o 'eku kei tamasi'i 'i 'apí, mo e lauafe'i maile hono mama'o 'i he Pasifikí, 'oku ou hounga'ia koe'uhí he na'e loto fiamālie 'a e Fakamo'ui 'o e māmani ke inu mei he "ipu koná"¹⁷ koe'uhí ko au. Pea koe'uhí na'á Ne fakahoko ia, 'oku ou lea fakataha mo e tangata fa'u Sámé, "'oku fonu mahuohua 'a 'eku ipu"¹⁸ 'i he ngaahi tāpuaki 'o 'Ene Fakalelei ta'e fakangatangata mo ta'engatá.

'I he'etau kamata 'a e konifele-nisi lahí ni 'i he 'ahó ni kimu'a 'i he

Sāpaté, fakatauange ke tau manatu 'i hotau ngaahi tāpuaki mo e ngaahi faingamālie 'i he'etau 'alu ki he houalotu sākalamēnití 'i he uike takitaha 'i hotau ngaahi uotí mo e ngaahi koló. Tuku mu'a ke tau teuteu mo tataki kিতautolu 'i he Sāpaté 'i ha fa'ahinga founa te tau 'ohifo ai 'a e ngaahi tāpuaki ko ia ne tala'ofa mai kiate kিতautolu mo hotau ngaahi fāmilí. 'Oku ou fakamo'oni makehe atu ko e fiefia lahi taha 'oku tau ma'u he mo'ui ní 'oku ma'u ia he muimui ki he Fakamo'uí. Fakatauange ke tau tauhi 'Ene ngaahi fekaú 'aki hono tauhi Hono 'aho toputapú ke mā'oni'oni, ko 'eku lotú ia, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 1 Timote 4:11–12.
2. Sēnesi 2:3.
3. 'Ekesōtosi 20:8–11.
4. Mōse 5:5, 7.
5. Vakai, ki ha sippinga, Ma'ake 10:32–34; Stone 2:19; 10:17; 12:32.
6. Mātiu 26:26–28.
7. 3 Nifai 18:6–7.
8. Vakai, Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:68–69, 72; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 27:12–13.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:9–10, 13.
10. Stone 17:16.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:12.
12. 'I he Bryant S. Hinckley, *Sermons and Missionary Services of Melvin Joseph Ballard* (1949), 150.
13. Liliu 'a Siosefa Sāmīta, Ma'ake 14:21, 'i he Fakahinohino Ki he Ngaahi Folofolá.
14. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:12.
15. Ma'ake 2:27.
16. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 115:5.
17. 3 Nifai 11:11.
18. Saame 23:5.

Kievi, 'Iukuleini

Fai 'e Jean A. Stevens

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Palaimelī

Hoko 'o Hangē ha Ki'i Tamasi'i Si'i

Kapau 'oku tau ma'u ha loto ke ako mo loto fiemālie ke muimui ki he sīpinga 'a e fānaú, 'e lava ke hoko honau 'ulungāanga fakalangī ko e kī ke faka'atā ho'o tupulaki fakalaumālie.

Koe'uhi ko e potō mo e 'ofa lahi 'etau Tamai Hēvanī, na'ā Ne 'omi ai Hono ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine fakalaumālie ki he māmanī ko e fānau. 'Oku nau omi ki ha ngaahi fāmili ko ha ngaahi me'a'ofa mahu'inga 'oku 'i ai hanau ngaahi natula mo ha iku'anga fakalangī. 'Oku 'afio'i 'e he'etau Tamai Hēvanī ko e fānaú ko e kī ia ki hono tokoni'i kitautolu ke tau hangē ko Iá. 'Oku lahi e ngaahi me'a te tau lava 'o ako mei he fānaú.

Na'e fakamo'oni'i 'a e mo'oni mahu'inga ko 'enī 'i he ngaahi ta'u kuo hilī 'e ha mēmipa 'o e Kau Fitungofulú na'e ngāue 'i Hongo Kongo. Na'ā ne 'a'ahi ki ha uooti masiva na'e fekuki mo ha ngaahi faingata'a 'i ha ngaahi founga lahi 'o 'ikai ke nau lava 'o feau 'enau ngaahi fie ma'u 'anautolú. 'I hono fakamatala 'i 'e he pīsopé honau tūkungá, na'e ongo mālohi ki he Taki Mā'olungá ke fekau e kāingalotú ke totongi 'enau vahehongofulú. Na'e hoha'a 'a e pīsopé pe e anga fēfē 'ene fakahoko 'a e fale'i ko iá koe'uhi ko 'ene 'ilo'i e tu'unga fakatu'utāmaki ne nau 'i aī. Na'ā ne fakakaukau ki ai

peá ne fakapapau te ne talanoa mo e kāingalotu tui mālohi 'i hono uōtī pea kole kiate kinautolu ke totongi 'enau vahehongofulú. Na'ā ne 'alu ki he Palaimelī he Sāpate hokó. Na'ā ne ako'i 'a e fānaú 'o kau ki he fono 'o e vahehongofulu 'a e 'Eikī pea mo kole ange pe te nau loto fiemālie ke nau totongi vahehongofulu mei he'enau pa'anga na'e ma'ú. Na'e talaange 'e he fānaú te nau fai ia. Pea na'a nau fai ia.

Ne toki 'alu kimui ange 'a e pīsopé ki he kakai lalahi he uotī peá ne vahevahe ange kiate kinautolu ne totongi 'e he'enau fānau faivelengá 'enau vahehongofulú 'i he māhina 'e ono kuo hilī. Na'ā ne 'eke ange pe te nau loto fiemālie ke muimui 'i he sīpinga 'enau fānaú 'o fai e me'a tatau. Na'e ongo mo'oni ki he kakaí 'a e ngaahi feilaulau loto fiemālie 'enau fānaú ke fakahokó ko ia ne nau fai 'ene fie ma'ú ke lava 'o totongi 'enau vahehongofulú. Pea na'e fakaava mai 'a e ngaahi matapā 'o e langí. Makatu'unga 'i he sīpinga 'a e fānau faivelenga ko 'enī, ne tupulaki ai e talangofua mo e fakamo'oni 'a ha uooti.

Na'e ako'i tonu kitautolu 'e Sisū Kalaisi ke tau sio ki he fānaú ko ha fa'ifa'itaki'anga. 'Oku hiki 'i he Fuakava Fo'ou 'Ene talí 'i he taimi ne fakafehu'ia ai 'e He'ene Kau 'Apostoló pe ko hai 'oku totonu ke lahi taha 'i he pule'anga 'o e langí. Na'e tali 'e Sisū 'enau fehu'i 'aki ha ki'i lēsoni si'i-si'i kae mālohi. Na'ā Ne ui mai ha ki'i tamasi'i kiate Ia pea tuku ia 'i honau lotolotongá peá Ne folofola:

"Kapau 'e 'ikai liliu 'a kimoutolu, ke tatau mo e tamaiki ikí, 'e 'ikai te mou hū ki he pule'anga 'o e langí.

"Ko ia te ne fakavaivai'i ia 'o hangē ko e tamasi'i si'i ni, ko ia pē 'oku lahi 'i he pule'anga 'o e langí" (Mātiu 18:3-4).

Ko e hā te tau ako mei he fānaú? Ko e hā ha ngaahi 'ulungāanga lelei 'oku nau ma'u pea ko e hā ha ngaahi sīpinga 'oku nau fakatāta'a 'i mai 'e lava ke tokoni ki he'etau fakalakalaka fakalaumālie?

'Oku omi e fānau mahu'inga ko 'eni 'a e 'Otuá kiate kitautolu mo e loto tui. 'Oku nau loto tui mo fie fanongo ki he ngaahi ongo 'o e Laumālie. 'Oku nau fakahaa'i 'a e loto fakatōkilaló, talangofuá, mo e 'ofá. 'Oku nau fa'a mu'omu'a pē ke 'ofa mo fa'a fakamolemole.

Tuku ke u vahevahe atu ha ngaahi a'usia ki he founga 'e lava ai 'e he fānaú 'o faitāpuekina 'etau mo'uí 'aki 'enau ngaahi sīpinga mālohi kei loto ma'a 'o e ngaahi 'ulungāanga faka-Kalaisi.

Na'e toki 'alu ha ki'i tamasi'i ta'u ua ko Toti, mo 'ene fa'eé ki he musiume tā fakatātā na'e fai ai ha faka'ali'ali makehe 'o e ngaahi tā valivali faka'ofa 'o e Fakamo'uí. 'I he'ena fakalaka atu he ngaahi 'imisi toputapú ni, na'ā ne fanongo ki he'ene ki'i tamasi'i 'okú ne lea 'aki 'a e huafa 'o "Sisuú" 'i he loto 'apasia. Na'ā ne sio hifo ki ai 'oku kūnima mo punou hono 'ulú 'i he'ene sio ki he ngaahi tā valivalí. Te tau lava nai 'o ako ha me'a meia Toti 'o kau ki he 'ulungāanga 'o e loto fakatōkilaló, loto 'apasiá, mo e 'ofa ki he 'Eikí?

'I he fa'ahita'u fakatōlau kuo 'osí, ne u mamata ki he sīpinga 'a ha ki'i tamasi'i ta'u 10 'i 'Amēnia. 'I he'e-mau talitali ke kamata 'a e houalotu

sākalamēnití, na'á ne fakatokanga'i kuo a'u ange 'a e mēmipa toulekeleka taha he koló. Ko ia pē na'e fakatovave atu ki he tafa'aki 'o e fine'eikí, 'o puke hono nimá ke lava 'o 'alu lelei. Na'á ne tokoni'i ia ki he 'otu sea 'i mu'a 'o e falelotú ke ne lava 'o fanongo. 'Oku ako'i nai kitautolu 'e he ki'i anga'ofa si'isi'i ko 'eni ko kinautolu 'oku lahi taha 'i he pule'anga 'o e 'Eikí 'a kinautolu ko ia 'oku nau ma'u ha ngaahi faingamālie ke tokoni'i e ni'ihī kehé?

Na'e ako'i kimautolu 'e he ki'i ta'ahine Palaimeli ko Keití, 'i he'ema mamata ki he'ene tākiekina hono fāmílí. Na'á ne 'alu ki he Palaimeli pea na'e tohoaki'i 'ene tokangá ki he

ngaahi akonaki 'o e ongoongoleleí. 'I he tupulaki 'ene tuí mo 'ene fakamo'oni, na'e tuku ai 'e Keiti ha ki'i tohi 'i he funga pilo 'o 'ene ongomātu'á. Na'á ne tohi ai kuo ma'u 'e he ngaahi mo'oni 'o e ongoongoleleí ha "api 'i hono lotó" ma'á e ngaahi mo'oni 'o e ongoongoleleí. Na'á ne vahevahe 'ene faka'ānaua ke ne ofi ki he'ene Tamai Hēvaní, talangofua ki He'ene ngaahi fekaú, pea ke sila'i honau fāmílí 'i he temipalé. Na'e ongo mo'oni ki he loto 'o 'ene ongomātu'á 'a e fakamo'oni faingofua 'o hona 'ofefine faka'ofa'ofá. Na'e ma'u 'e Keiti mo hono fāmílí 'a e ngaahi ouau toputapu 'o e temipalé 'okú ne ha'i fakataha honau fāmílí ki

he ta'engatá. Na'e tokoni 'a e loto tui mo e sippinga 'o e tui 'a Keití ke 'omi e ngaahi tāpuaki ta'engatá ki hono fāmílí. 'E lava nai 'e he'ene fakamo'oni fakamātoató mo 'ene holi ke muimui ki he palani 'a e 'Eikí 'o tataki atu kitautolu ke tau 'ilo lelei ange 'a e me'a 'oku mahu'inga tahá?

'Oku ako homau fāmílí mei ha kā-inga ofi, ko e ki'i tamasi'i ta'u ono ko Liamí. Na'á ne fefa'uhi he ta'u kuo hilí mo e kanisá 'utó. Hili ha ongo tafa faingata'a, ne 'ilo ai na'e fie ma'u ke fai hano hulu (radiation). Lolotonga hono fakahoko e ngaahi faito'o ko 'ení, na'e fie ma'u ia ke ne nofo toko taha pē pea tokoto ma'u. Na'e 'ikai loto 'a Liamí ke fakamohe ia he na'á ne fehi'a he ongo na'á ne ma'u aí. Na'á ne faka-papau'i kapau te ne fanongo pē ki he le'o 'o 'ene tamaí 'i he me'a fakaongoleá, te ne lava pē 'o tokoto ma'u kae 'ikai ke fakamohe ia.

Lolotonga e ngaahi taimi loto hoha'a ko 'ení, na'e lea fakalotolahi mo loto'ofa mai 'ene tamaí kiate ia 'o pehē, "Liamí, neongo 'oku 'ikai te ke lava 'o sio mai kiate au, ka 'oku ou 'i heni pē. 'Oku ou 'ilo te ke lava 'o fai ia. 'Oku ou 'ofa atu." Na'e lava'i lelei 'e Liamí 'a e ngaahi faito'o hulu (radiation) ko 'eni 'e 33 na'e fie ma'ú 'o ne tokoto ma'u 'ikai toe ngaue, 'a ia ko ha lavame'a 'eni na'e fakakaukau 'a e kau toketaá he 'ikai malava kae 'oua kuo fakamohe ha taha kei si'i. 'I he ngaahi māhina 'o e mamahí mo e faingata'a'ia, na'e hoko 'a Liamí ko ha sippinga lelei 'o e fehanga-hangai mo e faingata'á 'aki e 'amanaki leleí mo e fiefiá. Kuo ue'i fakalaumālie ai 'ene kau toketaá, kau nēsí, mo ha ni'ihī kehe tokolahi koe'uhí ko 'ene loto to'á.

'Oku tau ako kotoa ha ngaahi lēsoni mahu'inga mea Liamí—ngaahi lēsoni kau ki hono fili 'a e tuí mo e falala ki he'etau Tamai Hēvaní. Hangē ko Liamí 'oku 'ikai ke tau lava 'o mamata ki he'etau Tamai Hēvaní, ka te tau lava 'o fanongo ki Hono le'ó ke ne 'omi e mālohi 'oku tau fie ma'ú ke tau matu'uaki e ngaahi faingata'a 'o e mo'uí.

'E lava nai ke tokoni e sippinga 'a Liamí ke toe mahino ange 'a e ngaahi lea 'a e Tu'i ko Penisimaní ke tau hangē ha tamasi'i si'i—ke angavaivai,

angamalū, loto fakatōkilalo, fa'a kātaki, mo fonu 'i he 'ofā? (vakai, Mōsaia 3:19).

'Oku 'omi 'e he fānau ko 'enī ha ngaahi sīpinga 'o e ngaahi 'ulungā-anga fakatamasi'i 'oku fie ma'u ke tau fakatupulakī pe ke tau ma'u kae lava ke tau hū ki he pule'anga 'o e langī. Ko e ngaahi laumālie 'atamai poto kinautolu 'oku 'ikai ke fakamele'i 'e he māmanī—'oku nau ako'i ngofua pea tui lahi. 'Oku 'ikai ha ofo he 'ofa makehe 'a e Fakamo'uī mo Ne hounga'ia he fānau ikī.

'I he kotoa e ngaahi me'a na'e hoko he 'a'ahi 'a e Fakamo'uī ki he ongo 'Amelikā, 'oku mahu'inga makehe pē 'Ene anga'ofa ki he fānaū. Na'á Ne tokonī'i e ki'i tamasi'i takitaha 'i ha founga na'e ongo mo'oni.

"Peá ne fua hake 'a 'enua fānau ikī, takitaha, 'o ne tāpuaki'i 'a kinautolu mo hūfaki'i 'a kinautolu ki he Tamai.

"Pea hili 'ene fai 'enī na'á ne toe tangi. . .

"Pea folofola ia ki he kakai 'o pehē ange kiate kinautolu: Vakai ki ho'omou fānau ikī (3 Nifai 17: 21–23).

Kuo ako'i kinautolu 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālatai 'o kau ki he mahu'inga 'o e fakatokanga 'a e Fakamo'uī ke "vakai ki ho'omou fānau ikī," 'i he'ene pehē, "Fakatokanga'i ange, na'e 'ikai te Ne folofola ange, 'mou sio kiate kinautolu' pe 'mou fakatokanga'i 'a kinautolu' pe 'fa'a sio atu ki he feitu'u 'oku nau 'i aī.' Ka na'á Ne folofola ange ke nau *vakai* kiate kinautolu. 'Oku ou pehē 'e au 'oku 'uhinga ia ke nau 'ofa 'iate kinautolu 'aki honau fofongá mo honau lotó; 'oku totonu ke nau vakai mo fakahounga'i 'a kinautolu 'i he tu'unga 'oku nau 'i aī:" ko e fānau fakalaumālie 'a 'etau Tamai Hēvanī, pea 'oku 'i ai honau ngaahi 'ulungāanga fakalangī" ("Vakai ki Ho'omou Fānau Ikī," *Tūhulu*, 'Okatopa 1994, 35; ko e toki tānaki atu hono fakamamafa'í).

'Oku 'ikai ha toe feitu'u haohaoa ange ke tau "vakai [ai] ki he'etau fānau ikī" ka ko hotau fāmilī. Ko 'api 'a e feitu'u te tau lava kotoa ke ako mo tupulaki fakataha aī. 'Oku ako'i 'e he'etau hiva Palaimeli faka'ofa'ofā 'a e mo'oni ko 'enī:

[Omi 'e he 'Otuā e fāmilī

Ke tau hangē ko Iā He'ene tokonī—

'Okū Ne vahevahe ai 'Ene 'ofā,

He ko e fāmilī 'a e 'Otuā.]

("Oku 'a e 'Otuā 'a e Fāmilī,"

Liahona, 'Okatopa 2008, K12–13.)

'Oku 'i heni 'i hotau ngaahi fāmilī, 'i ha 'ātakai 'o e 'ofā, 'a e feitu'u 'oku tau mamata mo hounga'ia fakatāutaha ai he ngaahi 'ulungāanga fakalangī 'o 'Ene fānau fakalaumālie. 'Oku 'i heni 'i hotau ngaahi fāmilī 'a e feitu'u 'e malava ke fakamolū ai hotau ngaahi lotó pea tau holi loto fakatōkilalo ke liliu, ke tau hoko 'o hangē ha ki'i tamasi'i si'í. Ko ha founga ia 'e lava ke tau anga faka-Kalaisi ange ai.

Kuo hanga nai 'e ha ngaahi me'a kuó ke a'usia 'o to'o meiate koe 'a e loto tuí mo e tui 'o hangē ha ki'i tamasi'i, na'á ke ma'ú? Kapau ko ia, vaka-vakai holo ki he fānau 'i ho'o mo'uī. Peá ke toe vakai ki ai. Mahalo ko ha fānau ia 'i ho fāmilī, kaungá'apí, pe 'i he Palaimeli 'i ho uóti. Kapau 'oku tau ma'u ha loto ke ako mo fie muimui ki he sīpinga 'a e fānaū, 'e lava ke ma'u hoko honau 'ulungāanga fakalangī ko ha kī te ne faka'atā ho'o tupulaki fakalaumālie.

Te u hounga'ia ma'u pē he ngaahi tāpuaki 'o 'eku fānaū. 'Oku ou ako e ngaahi lēsoni 'oku ou fie ma'ú meiate kinautolu fakatāutaha. Kuo nau tokonī'i au ke u liliu 'o toe lelei ange.

'Oku ou fakamo'oni 'i he loto fakatōkilalo mo e 'ilo pau ko e Kalaisi 'a Sisū. Ko Ia 'a e 'Alo haohaoa pē 'e tahā—'okū Ne angavaivai, angamalū, loto fakatōkilalo, fa'a kātaki, pea fonu 'i he 'ofa. Fakatau-ange te tau takitaha loto ke muimui ki He'ene sīpingá, ke hoko 'o hangē ha ki'i tamasi'i si'í, pea te tau lava 'o foki ai ki hotau 'api fakalangī, ko 'eku lotú ia, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

Fai 'e Elder Walter F. González
 'O e Kau Palesitenisí 'o e Kau Fitungofulú

Kau Muimui 'o Kalaisí

'Oku feinga 'a e kau muimui 'o Kalaisí ke fa'ifa'itaki 'enau mo'uí ki he Fakamo'uí 'o 'a'eva 'i he māmá.

I 'Okatopa ta'u kuo 'osí, ne u muimui folau mo hoku uaifí kia 'Eletā mo Sisitā Niila L. 'Enitaseni ki he tanupou 'o ha tempale fo'ou 'i Kōtopa, 'Āsenitina. Hangē ko e angamahení, na'e fai ha talanoa mo e kau faiongoongó hili 'a e kātoangá. Na'e fakamatala 'e ha tokotaha faiongoongo, na'e 'ikai ko ha mēmipa hotau Siasí 'a 'ene vakai ki he ngaohi lelei 'i 'e he kakai tangatá honau uaifí. Pea ne fakafokifá ha'ane fai ha fehu'i, "Ko e mo'oní ia pe ko e fakangalingali pē?" 'Oku ou fakapapau 'i na'á ne vakai pea ongo 'i ha me'a na'e kehe ne hā atu mei hotau kāingalotú. Mahalo na'á ne ongo 'i 'a e holi e kāingalotú ke muimui 'ia Kalaisí. 'Oku ma'u 'e he kāingalotu he māmānī e fa'ahinga holi peheé. 'I he taimi tatau, 'oku lauimiliona ha kakai 'oku 'ikai ke Siasí 'oku nau ma'u foki ha holi ke muimui kiate Ia.

Ne u toki mālie'ia mo hoku uaifí 'i he kakai na'á ma sio ki ai 'i Kana mo Naisilíá. Na'e 'ikai kau hanau tokolahi ki hotau Siasí. Ne ma fiefia he'ema sio ki he ngaahi founga lahi ne fakahaa 'i 'aki 'enau holi ke muimui kia Kalaisí 'i he'enu fetalanoa'aki 'i honau falé, kaá, holisí mo e ngaahi papa tu'uakí. Kuo te'eki ai ke ma mamata ki he lahi e tu'u vāvāofi pehē 'a e ngaahi lotu faka-Kalisitiané.

'I he'etau hoko ko e Kāingalotu 'o e Ngaahi 'Aho Kumui Ní, ko hotau fatongiá ke fakaafe'i e lauimiliona 'o e fa'ahinga pehení ke nau omi 'o mamata ki he me'a 'e lava 'e hotau Siasí ke tānaki atu ki he ngaahi me'a lelei 'oku nau 'osi ma'ú. 'E lava ke 'ilo'i tonu 'e ha taha pē mei ha konitinēniti, fa'ahinga 'ātakai, pe anga fakafonua na'e mamata 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ki he Tamaí mo e 'Aló 'i ha vīsonē. Te nau lava 'o 'ilo'i na'e toe fakafoki mai 'a e lakanga fakataula'eikí 'i ha kau talafekau fakalangi pea ko e Tohi 'a Molomoná ko ha toe fakamo'oni ia 'e taha 'o Sīsū Kalaisi. Hangē ko e folofola 'a e 'Eikí kia 'Inoké, "kuo [fekau hifo] 'a e mā'oni'oní mei he langí; pea [ohake] 'a e mo'oní mei he kekelelé ke [fakamo'oni] 'i 'a e] 'Alo Pē Taha ['o e Tamaí] na'e Fakatupú."¹

Kuo tala'ofa 'a e Fakamo'uí, "Ko ia 'oku muimui 'iate aú 'e 'ikai 'alu ia 'i he po'ulí, ka 'e 'iate ia 'a e maama 'o e mo'uí."² 'Oku feinga 'a e kau muimui 'o Kalaisí ke fa'ifa'itaki 'enau mo'uí ki he Fakamo'uí 'o 'a'eva 'i he māmá. 'Oku lava ke tokoni 'i kitautolu 'e ha 'ulungāanga 'e ua ke tau 'ilo'i e tu'unga 'oku 'i ai 'etau muimui kiate Iá. 'Uluakí, ko e kau muimui 'o Kalaisí ko ha kakai 'ofa. Uá, 'oku fakahoko mo tauhi 'e he kau muimui 'o Kalaisí 'a e ngaahi fuakavá.

Ko e 'uluaki 'ulungāangá 'a e 'ofá, mahalo ko e taha ia e me'a na'e fakatokanga 'i 'e he tokotaha faiongoongo 'i Kotopá 'i he kāingalotu hotau Siasí. 'Oku tau muimui 'ia Kalaisi he 'oku tau 'ofa 'iate Ia. 'I he'etau muimui 'i he Huhu'í 'o makatu'unga he 'ofá, 'oku tau muimui ai ki He'ene sīpingá. Ne fakafou he 'ofá, 'a e talangofua e Fakamo'uí ki he finangalo 'o e Tamaí neongo ha fa'ahinga tūkunga pē. Na'e talangofua hotau Fakamo'uí neongo na'e hoko ia ko ha mamahi fakaesino mo fakaeloto lahi; 'o a'u ki he taimi na'e taa 'i mo manukí 'i aí; mo e taimi na'e fakamamahi 'i ai Ia 'e Hono ngaahi filí lolotonga hono li'aki Ia 'e Hono ngaahi kaungāme'á. Ko e feilaulau fakalelé, 'a ia 'oku makehe ki he misiona 'a e Fakamo'uí, ko hono fakahaa 'i ma'ongo'onga taha ia 'o e 'ofá. "Na'e 'iate ia 'a e tauteá koe'uhí ke tau fiemālie; pea 'i hono ngaahi taá 'oku tau mo'ui ai."³

Hangē ko e muimui 'a Kalaisi 'i he Tamaí 'i ha fa'ahinga tūkunga peé, 'oku totonu ke tau muimui foki ki Hono 'Aló. Kapau te tau fakahoko ia, 'e tatau ai pē pe ko e hā e fa'ahinga fakatanga, mamahi, faingata 'a pe "tolounua 'i he kakanó"⁴ te tau fehangahangai mo iá. 'Oku 'ikai ke tau tuenoa. 'E tokoni 'i kitautolu 'e Kalaisi. 'E hanga 'e He'ene ngaahi 'alo'ofa ongongofuá, 'o fakamālohia kitautolu 'i ha fa'ahinga tūkunga pē.⁵

Hangē ko e fefine Moape ko Luté 'e lava pē ke hoko 'a e Muimui 'ia Kalaisí ko hano tukuange ha ngaahi me'a lahi 'oku tau 'ofa ai. Na'á ne tuku e me'a kotoa ka ne mo'ui 'aki 'a 'ene tui fakalotú 'i he'ene ului fo'ou ko 'ene 'ofa ki he 'Otuá mo Nāomí.⁶

'E lava pē ke hoko ia ko hono matu'uaki e faingata'á mo e 'ahí'ahí. 'I he kei talavou 'a Siosefá na'e fakatau pōpula atu ia. Na'e 'ave ia mei he me'a kotoa na'á ne 'ofa aí. Na'e fakatauele'í ia ke ne anga'uli. Na'á ne fakafepaki 'i e fakatauelé mo ne pehē, "E fēfē 'eku fai 'a e hala lahí ni ke u halaia ai ki he 'Otuá?"⁷ Na'e mālohi ange 'ene 'ofa ki he 'Otuá 'i ha fa'ahinga faingata 'a pe 'ahí'ahi pē.

'Oku 'i ai ha kau Lute mo e Siosefa 'i he māmānī 'i he 'ahó ni. 'I hono

ma'u e uiui'i ngāue fakafaifekau 'a Misa Simi 'Ovela mei Kuaikuila 'i 'Ekuatoá, na'e fu'u faingata'a'ia 'a hono familí. Na'e tala ange kiate ia, ka 'alu he 'ikai ke toe kau ia he fāmilí. Na'á ne hū loto mamahi ki tu'a. Lolotonga 'ene ngāue fakafaifekau, na'e kole 'e he'ene fa'eé ke hokohoko atu 'ene ngāué koe'uhí na'a nau ma'u ha ngaahi tāpuaki lahi. 'Oku hoko 'a Misa 'Ovela he 'ahó ni ko ha pēteliake fakasiteiki.

'Oku 'omai 'e he 'ofa mo'oni kia Kalaisí 'a e mālohi 'oku fie ma'u ke muimui 'aki kiate Iá. Na'e fakahaa'i 'eni 'e he 'Eikí 'i he taimi na'á Ne fehu'i tu'o tolu ai kia Pitá, "Okú ke 'ofa kiate au?" Hili hono toe fakapapau'i ange 'e Pita 'a 'ene 'ofa ki he 'Eikí na'á Ne fakamatala'i kia Pita 'o kau ki he ngaahi faingata'a 'e hoko maí. Pea na'e hoko mai 'a e na'ina'i: "Muimui 'iate au." 'E lava ke fai kiate kitautolu e fehu'i 'a e Fakamo'uí kia Pitá: "Okú ke 'ofa kiate au?" pea muimui atu ai 'a e ui ke ngāue: "Muimui 'iate au."⁸

Ko e 'ofá ko ha ivi tākiekina mālohi ia 'i hotau lotó 'i he'etau feinga ke

talangofuá. 'Oku ue'i kitautolu 'e he 'ofa ki he Fakamo'uí ke tau tauhi 'Ene ngaahi fekaú. 'Oku lava foki 'e he 'ofa ki ha fa'ē, tamai, pe mali 'o ue'i kitautolu ke tau talangofua ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelé. 'Oku ho'ata mei he founa 'oku tau fai ki he ni'ihí kehé 'a hono lahi 'o 'etau muimui ki hotau Fakamo'uí 'i he'etau fe'ofó'ofaní.⁹ 'Oku tau fakahaa'i 'etau 'ofa kiate Iá 'i he taimi 'oku tau tokoni'i ai e ni'ihí kehé; 'i he'etau ongo'i 'oku tau "fai totonu mo mo'oni 'i he me'a kotoa pē,"¹⁰ pea mo e taimi 'oku tau fakahoko mo tauhi ai 'a e ngaahi fuakavá.

Ko e 'ulungāanga hono ua 'oku ma'u 'e he kau muimui 'o Kalaisí ko hono fakahoko mo tauhi 'a e ngaahi fuakavá 'o hangē ko ia na'á Ne faí. Na'e fakamahino mai 'e Molonai "... 'i he lilingi 'o e ta'ata'a 'o Kalaisí, ... 'oku 'i he fuakava [ia] 'a e Tamaí ke fakamolemole'i ho'omou ngaahi angahalá, ke mou hoko 'o mā'oni'oni, ta'e-ha-'ila."¹¹

Na'e ako'i 'e he palōfita ko Siosefa Sāmitá, na'e 'osi fakahoko pē e ngaahi fuakavá ia 'i he langí kimu'a pea fa'u

e māmani.¹² Na'e fakahoko 'e he kau palōfita mo e kau pēteliake 'o e kuonga mu'á ha ngaahi fuakava.

Na'e 'omai tonu 'e he Fakamo'uí 'a e sippingá. Na'e papitaiso 'a e Fakamo'uí ke fakahoko 'a e mā'oni'oni kotoa pē 'e ha taha 'okú ne ma'u 'a e mafai totonú. 'I hono papitaiso e Fakamo'uí, na'á Ne fakamo'oni ai ki he Tamaí te Ne talangofua 'i hono tauhi 'a e ngaahi fekau kotoa 'a e Tamaí.¹³ Hangē pē ko e kuonga mu'á, 'oku tau muimui foki 'ia Kalaisi pea fakahoko e ngaahi fuakavá 'o fakafou he ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí.

'E lava ke tēnaki atu 'a hono fai 'o e fuakavá 'e kinautolu 'oku 'ikai kau ki hotau Siasí, ki he ngaahi me'a lelei 'oku nau 'osi ma'ú. Ko e fakahoko 'o e ngaahi fuakavá ko hano fakahaa'i ia 'o e 'ofá. Ko ha founa ia 'o 'etau pehē kiate Ia, "Io, te u muimui atu he 'oku ou 'ofa 'i he 'Afioná."

'Oku kau 'i he ngaahi fuakavá 'a e ngaahi tala'ofá, "io e mo'ui ta'engatá."¹⁴ 'E fengāue 'aki 'a e me'a kotoa pē ki he lelei kapau te tau manatu'i 'a 'etau ngaahi fuakavá.¹⁵ Kuo pau ke fakahoko mo tauhi kinautolu kae lava ke ma'u kakato e ngaahi tala'ofa 'oku nau 'omí. 'E tokoni 'etau 'ofa ki he Fakamo'uí mo hono manatu'i 'etau ngaahi fuakavá ke tau tauhi ai kinautolu. Ko hono ma'u 'o e sākalamēnití ko ha founa ia 'e taha ke manatu'i ai kinautolu.¹⁶ Ko e founa 'e taha ko e 'alu ma'u pē ki he tempalé. 'Oku ou manatu'i ha ongome'a mali kei talavou 'i Saute 'Amelika na'á na loto ke na māvae he na'e 'ikai ke na lava 'o feohi lelei. Na'e fale'i kinaua 'e ha taki lakanga fakataula'eiki poto ke na 'alu ki he tempalé pea tokanga makehe ki he fakalea mo e ngaahi tala'ofa 'o e ngaahi fuakava na'e fai aí. Na'á na fai ia pea na'e fakahaofi 'ena nofomalí. 'Oku mahulu hake 'a e mālohi 'o 'etau ngaahi fuakavá, 'i ha fa'ahinga faingata'a pē 'oku tau fehangahangai pe 'amanaki fehangahangai mo ia.

Ki he kāingalotu 'oku māmālohi 'i he ongoongolelé, kātaki 'o foki mai. Feinga ke ke ongo'i 'a e tāpuaki 'o hono manatu'i mo e fakafo'ou e

ngaahi fuakava 'i he sākalamēnití mo e 'alu ki he tempalé. 'I ho' o fai iá ko e fakahaa' i ia 'o e 'ofa mo e loto fiemālie ke hoko ko e tokotaha muimui mo'oni 'o Kalaisi. Te ne fakafe'unga' i koe ke ke ma' u 'a e ngaahi tāpuaki kotoa kuo tala'ofa maí.

Kiate kinautolu 'oku 'ikai ke kau ki hotau Siasí, 'oku ou fakaafe' i atu kimoutolu ke faka'aonga' i ho'omou tuí, fakatomala, pea mo'ui taau ke ma' u 'a e fuakava 'o e papitaisó 'i he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'I hono fai iá, te mou fakahaa' i ai ho'omou 'ofa ki he'etau Tamai Hēvaní pea mo ho'omou loto fiemālie ke muimui kia Kalaisí.

'Oku ou fakamo'oni, 'oku tau fiefia ange 'i he taimi 'oku tau muimui ai ki he ngaahi akonaki 'o e ongoongo-lelei 'o Sisū Kalaisí. 'I he'etau feinga ke muimui kiate Iá, 'e 'atautolu 'a e ngaahi tāpuaki 'o e langí. 'E fakahoko 'Ene ngaahi tala'ofá 'i he'etau fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakavá, pea hoko ko e kau muimui mo'oni 'o Kalaisí. 'Oku ou fakamo'oni ki He'ene 'ofa hulu fau kiate kitautolu takitahá pea 'oku ou fai ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mōsese 7:62
2. Sione 8:12.
3. 'Isaia 53:5.
4. 2 Kolinitó 12:7
5. Vakai, 1 Nifai 1:20.
6. Vakai, Lute 1:16.
7. Vakai, Sēnesi 39:7-9.
8. Vakai, Sione 21:15-19.
9. Vakai, Sione 13:35.
10. 'Alamá 27:27.
11. Molonai 10:33.
12. Vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesitēni 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 42; vakai foki, Spencer W. Kimball, "Be Ye Therefore Perfect" (lea 'i he fakataha fakalaumālie 'i he 'Inisititiuti Fakalotu 'i Sōleki Siti, 10 Sānuai 1975): "We made vows, solemn vows, in the heavens before we came to this mortal life. . . . We have made covenants. We made them before we accepted our position here on the earth."
13. Vakai, 2 Nifai 31: 5-7.
14. 'Ēpalahame 2:11. Vakai foki, John A. Widsoe, "Temple Worship" (lecture, Assembly Hall, Salt Lake City, Oct. 12, 1920), 10: " 'Oku fakaake 'e he fuakavá 'ae mo'oni'oni pea malava ai ke tau ma' u e ngaahi tāpuaki ko e pale 'o kinautolu kotoa pē 'oku nau faka'aonga' i totonu 'a e 'iló."
15. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 90:24.
16. Vakai, sipingá, 3 Nifai 18:7-11.

Fai 'e Elder Kent F. Richards
'O e Kau Fitungofulú

'Oku Faito' o 'e he Fakalelei 'a e Mamahi Kotoa Pē

Ko 'etau tukupā fakatāutaha ma'ongo'onga ia 'i he mo'ui matelié ke hoko ko "ha tangata mā'oni'oni 'i he fakalelei 'a Kalaisí."

'I he'eku hoko ko e toketā faitafá, ne u 'ilo ko e kongā lahi hoku taimi ngāué na'e fekau'aki mo e mamahí. Na'e meimei ke u fakatupu ha mamahi'ia 'i he 'aho kotoa pē mei he tafa ne u faí—peá u toki feinga lahi leva ke ta'ofi mo fakafiemālie' i e mamahí.

Kuó u 'osi fifili ki he taumu'a 'o e mamahí. 'Oku 'ikai hao hataua mei he mamahí. Kuó u mamata 'i ha kakai 'oku kehe 'aupito pē 'enau founa ki aí. 'Oku 'ita 'a e ni'ihī 'o tafoki mei he 'Otuá, kae tuku 'e ha ni'ihī ke 'omi kinautolu 'e honau mamahí ke nau ofi ange ki he 'Otuá.

Kuó u a'usia e mamahí 'o hangē pē ko kimoutolú. 'Oku tokoni 'a e mamahí ki he founa fakaakeaké. 'Okú ne fa'a ako' i kitautolu ke tau kātaki. Mahalo ko e 'uhinga ia 'oku tau faka'aonga' i ai 'a e fo' i lea ko e *kātaki* 'i he'etau talanoa ki he tokotaha puké.

Na'e tohi 'e 'Eletā 'Oasoni F. Uitinei: " 'Oku 'ikai ta'e'aonga ha mamahi 'oku tau fuesia, mo ha faingata'a 'oku tau

a'usia. 'Okú ne ako' i mo tokoni ke tau fakatupulaki 'a e ngaahi 'ulungā-anga lelei hangē ko e fa'a kātaki, tuí, loto lahí, mo e loto fakatōkialó. . . . 'Oku fou mai 'i he mamahí mo e faingata'a'ia, ongosiá mo e 'ahí'ahí, hono ako' i kitautolu 'i he me'a ne tau omi ke ma'ú."¹

Ne toe fai 'e 'Eletā Lōpeti D. Heili ha meimei lea tatau:

" 'Oku 'omi 'e he mamahí ha loto fakatōkialo 'okú ke lava 'o fakalaulautolo ai. Ko ha me'a ia kuó u fakamālo ne u kātekina. . . .

"Kuó u 'ilo ko e mamahi fakaesinó mo e mo'ui e sinó hili ha tafa lahi, ko ha me'a fakaofa ia 'oku tatau mo e mamahi fakalaumālie mo e mo'ui e laumālie 'i he fakatomalá."²

'Oku 'ikai ko hotau fo'ui e kongā lahi 'o hotau ngaahi mamahí. 'Oku hoko takai 'iate kitautolu ha ngaahi me'a fakatu'upakē, ngaahi tūkunga ne 'ikai ke tau loto ki ai pe siva ai e 'ama-nakí, ko e puke 'a ha taha, na'a mo e maté, 'o uesia ai 'etau mo'uí. Te tau

a'usia foki ha mamahi ko e fakatupu 'e ha ni'ihikehe. ³ Na'e pehē 'e Lihai na'e "fepaki [a Sēkope] . . . mo e ngaahi faingata'a'ia mo e mamahi lahi, koe'uhī ko e anga mālohi 'a [hono] ngaahi tokouā." ⁴ Ko e fakafepakī ko ha kongapē ia e palani 'o e fiefia 'a e Tamai Hēvanī. 'Oku tau fetaulaki kotoa pē mo e faingata'a fe'unga ke tau 'ilo'i ai 'a e 'ofa 'a 'etau Tamaī mo 'etau fie ma'u ko ia e tokoni ai 'a e Fakamo'uī.

'Oku 'ikai mamata fakalongolongo pē e Fakamo'uī. 'Okū Ne 'afio'i tonu mo ta'efakangatangata 'a e mamahi 'oku tau fekuki mo iā.

"'Okū Ne kātaki'i 'a e ngaahi mamahi 'a e kakai kotoa pē, 'io, 'a e ngaahi mamahi 'a e kakai mo'ui kotoa pē, 'a e kakai tangata mo e kakai fe'fine fakatou'osi, pea mo e fānaū." ⁵

"Ko ia ke tau ha'u mālohi ai ki he 'afio'anga 'o e 'alo'ofā, koe'uhī ke tau ma'u 'a e 'alo'ofā, pea 'ilo mo e foaki 'ofā, ke tokoni mai 'i he 'aho 'e 'aonga ai." ⁶

'Oku fa'a 'ahi'ahi'i kitautolu 'i he lahi hotau mamahi ke tau fehu'i, " 'I'ikai 'oku 'i ai e lolo faito'o 'i Kiliati; 'ikai 'oku ai ha faito'o 'i ai?" ⁷ 'Oku ou fakamo'oni atu ko e talī ko e 'io, 'oku 'i ai 'a e faito'o. 'Oku lava 'e he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi 'o faito'o e ngaahi tūkunga mo e ngaahi taumu'a ko 'eni 'o e mo'ui matelié.

'Oku 'i ai foki e fa'ahinga mamahi ko e fakatupu pē 'e kitautolu. 'Oku 'i hotau laumālié 'a e mamahi fakalaumālie mo e ongo'i he 'ikai fa'a fakafiemālie'i, 'o a'u ki hono tautea'i 'aki 'a e "fu'u ilifia, 'oku 'ikai fa'a fakamatala'i," hangē ko hono fakamatala'i 'e 'Alamaā. ⁸ 'Oku tupu ia mei he'etau faiangahalā mo e 'ikai ke tau fakatomalā. 'Oku 'i ai foki mo e faito'o ki he mamahi ko 'enī 'oku ma'ā e māmanī kotoa pea 'oku pau. 'Oku mei he Tamaī ia, 'o fakafou mai he 'Aló, pea fakataumu'a ma'atautolu takitaha 'oku fie fai 'a ia 'oku fie ma'u ki he fakatomalā. Na'e folofola 'a Kalaisi, "He 'ikai koā te mou tafoki mai 'eni kiate au, . . . 'o liliu, koe'uhi ke u fakamo'ui 'a kimoutolu?" ⁹

Ne akonaki mai pē 'a Kalaisi:

"Pea na'e fekau'i au 'e he'eku Tamaī koe'uhī ke hiki hake au ki he kolosí; pea *hili* hono hiki hake au ki

he kolosí, ke u tohoaki'i 'a e kakai fulipē kiate au. . . .

"Ko ia 'i he *māfīmāfi* 'o e Tamaī te u tohoaki'i 'a e kakai fulipē kiate au." ¹⁰

Mahalo ko 'Ene ngāue mahu'inga tahā ia 'a 'Ene ngāue fakafō'ituitui, ke hiki hake, faitāpuekina, fakamālohia, poupou'i, tatakī pea mo fakamolemole'i kitautolū.

Hangē ko ia ne mamata ki ai 'a Nifai he me'a-hā-maī, ko e kongalahi 'o e ngāue 'a Kalaisi 'i māmanī ko hono tāpuaki'i mo fakamo'ui e ngaahi mahaki kehekehe kotoa pē—fakatu'asino, fakaeloto, mo fakalaumālie. "Pea na'ā ku vakai ki ha ngaahi ha'ofanga kakai tokolahi na'e puke, pea nau mo'ua 'i he ngaahi fa'ahinga mahaki kehekehe kotoa pē. . . . Pea na'e fakamo'ui 'a kinautolu 'i he mālohi 'o e Lami 'a e 'Otuā." ¹¹

Na'e kikite foki 'a 'Alamā "te ne hā'ele atu, 'o kātaki'i 'a e ngaahi mamahi mo e ngaahi faingata'ā pea mo e ngaahi 'ahi'ahi kehekehe kotoa pē; pea . . . te ne to'o kiate ia 'a e ngaahi mamahi mo e ngaahi mahaki 'oku mo'ua ai hono kakaī. . . .

"Koe'uhī ke fonu *hono* lotó 'i he 'alo'ofa, . . . koe'uhī ke *ne* 'afio'i fakatata ki he kakanó 'a e founga ke tokoni'i ai 'a hono kakaī 'o fakatata ki honau ngaahi vaivaī." ¹²

Ne u toutou lau e ongo vēsī he pō 'e taha 'i he'eku tokoto 'i falemahaki, ko ha tokotaha mahaki, kae 'ikai ko ha toketā. Ne u fifili, " 'Oku fakahoko fēfē 'eni? Ma'a hai? Ko e hā 'oku fie

ma'u ki ai? 'Oku tatau nai ia mo hano fakamolemole'i 'o e angahalā? 'Oku fie ma'u nai ke tau ngāue ke ma'u 'Ene 'ofā mo e tokoni?" 'I he'eku fifili, na'e mahino kiate au na'e *fili* pē 'e Kalaisi lolotonga 'Ene mo'ui he māmanī ke Ne a'usia 'a e mamahi mo e faingata'ā kae mahino kitautolu kiate ia. Mahalo 'oku fie ma'u foki ke tau a'usia e ngaahi faingata'a 'o e mo'ui matelié kae mahino ia kiate kitautolu mo 'etau ngaahi taumu'a ta'engata. ¹³

Na'e akonaki 'a Palesiteni Henelī B. 'Aealingi: " 'E ongo fakafiemālie pē 'a e pau ke tau tatali 'i hotau faingata'a'ia ki he fakanonga na'e tala'ofa 'e he Fakamo'uī, he kuó Ne 'ilo'i mei he me'a kuó Ne a'usiā, 'a e founga ke fakamo'ui mo tokoni'i 'aki kitautolū. . . . Pea 'e 'omi ai 'e he tui ki he mālohi ko iā 'a e fa'a kātaki 'i he'etau lotu, ngāue, mo tatali ke ma'u ha tokoni. Na'e mei lava pē ke Ne tokoni'i kinautolu 'o fakafou 'i he fakahā, ka na'ā Ne *fili pē ke Ne ako ai 'i Ha'ane a'usia tonu ia.*" ¹⁴

Ne u ongo'i 'a hono " 'ākilotoa au 'e Hono to'ukupu 'ofā" he pō ko iā. ¹⁵ Ne u tangi 'i he ongo'i 'o e hounga'ia. Ne u toe 'ilo ha me'a 'e taha kimui ai 'i he'eku lau he tohi Mātiú ki he ngāue 'a Kalaisi 'i māmanī: "Pea kuo efiāfi, na'a nau 'omi kiate ia 'a e tokolahi . . . peā ne . . . fakamo'ui 'a kinautolu *kotoa pē* na'e mahaki." ¹⁶ Na'ā Ne fakamo'ui 'a kinautolu *kotoa pē* na'e ha'u kiate Iā. Na'e 'ikai tuli ha taha.

Hangē ko e akonaki 'a 'Eletā

Kuaiakuila, 'Ekuatoa

Tāleni H. 'Oakesi: "Oku ha'u e ngaahi tāpuaki 'o e fakamo'ui mahakí 'i he ngaahi founga kehekehe, 'o fakatatau mo 'etau fie ma'u fakafō'ituituí, pea hangē ko ia 'oku 'afio' 'e Ia 'oku 'ofa lahi taha kiate kitautolú. 'I he taimi 'e ni'ihí 'oku hanga 'e he "fai'ō" 'o fakamo'ui hatau puke pe to'o atu 'etau kavenga mafasiá. Pea taimi 'e ni'ihí 'oku 'fai'ō' kitautolu 'aki hano 'omi ha ivi pe mahino pe ivi katekina ke tau fuesia 'aki e ngaahi kavenga mafasia kuo tuku kiate kitautolú."¹⁷ Ko kinautolu kotoa pē 'e ha'ú 'e lava ke "hapai kinautolu 'e he ongo to'ukupu 'o Sisuú."¹⁸ 'E lava ke fakamo'ui 'a e laumālie kotoa pē 'e Hono mālohí. 'E lava ke fakanonga 'a e mamahi kotoa. 'E lava ke tau "ilo ai 'a e fiemālie ki [hotau] laumālie."¹⁹ He 'ikai liliu hake leva e ngaahi tūkunga 'oku tau 'i ai he māmaní, ka 'e lava ke folo hifo 'etau mamahí, loto hoha'á, faingata'a'ia mo e manavahe' 'i He'ene melinó mo e lolo faito'ó.

Kuó u fakatokanga 'i 'a e fa'a fakana-tula ange pē hono tali 'e he fānaú 'a e langá mo e mamahí. 'Oku nau kātaki 'i ia 'i he loto fakatōkilalo mo e angavaivai. Kuó u ongo 'i ha fa'ahinga laumālie faka'ofa'ofa mo nonga 'okú ne 'ākilotoa e fānau ikí ni.

Na'e fai ha tafa houa 'e 14 'o e ta'ahine ta'u hongofulu mā tolu ko Selí ko ha fo'i ngungu 'i hono filosi-livá. 'I he'ene ofo hake he loki 'o e kau mahaki faingata'a'ia lahí, na'á ne pehē ange: "Tangata'eiki, 'oku 'i heni hoku Mehikitunga ko Selí, mo . . . 'eku Kuitangata ko Nōmaní mo e Kuifefine ko Palauní. Pea ko hai 'ena 'oku tu'u 'i ho tafa'aki? 'Okú mo mata tatau ka 'oku ki'i mā'olunga ange ia. Talamai 'e ia ko ho tokoua ia ko Simí." Na'e mate 'a Simi 'i hono ta'u 13 koe'uhí ko ha fo'i ngungu.

Na'e meimei houa 'e taha hono fakamatala 'i 'e Seli 'ene kau 'a'ahí, ko e kau mēmipa kotoa 'o e fāmilí kuo pekiá. Na'á ne tō hifo 'o mohe kuó ne ongosia.

Na'á ne toki talaange ki he'ene tamai kimui, "Tangata'eiki, 'oku tokoni 'i 'e ha kau 'āngelo e fānau kotoa 'i he tafa'aki ko 'eni 'o e kau faingata'a'ia lahí."²⁰

Na'e folofola mai 'a e Fakamo'ui kiate kitautolu kotoa:

"Vakai, ko e fānau iiki 'a kimoutolu, pea 'oku 'ikai te mou malava ke kātaki 'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i he taimí ni; ka kuo pau ke mou tupulaki 'i he anga'ofa pea 'i he 'ilo' 'o e mo'oní.

"Oua 'e manavahē, 'e fānau iiki, he 'oku 'a'aku 'a kimoutolu. . . .

"Ko ia, 'oku ou 'i homou lotolotonga, pea ko e tauhi-sipi leleí au."²¹

Ko e tukupā fakatāutaha ma'ongongongā ki he'etau 'i he mo'ui fakamatelié ke tau hoko "ko ha tangata mā'oní'oni 'i he fakalelei 'a Kalaisí."²² Mahalo ko e mamahi ko ia 'oku tau a'usiá 'oku fuatautau 'aki 'etau fakahoko 'ení. 'I he ngaahi tūkunga faingata'a tahá, 'e lava ke tau hoko ko ha fānau iiki 'i hotau lotó, fakavaivai 'i kitautolu, pea tau "lotu mo ngāue mo tatali"²³ 'i he fa'a kātaki ke fakamo'ui hotau laumālie mo hotau sinó. Te tau hangē ko Siopé, 'o tau "hao mai 'o hangē ko e koula" hili hono fakama'a kitautolu 'aki 'a e ngahi faingata'á."²⁴

'Oku ou fakamo'oni ko hotau Huhu'í Ia, ko hotau Kaume'a, ko hotau Taukapo, ko e Toketā Ma'ongongongā, ko e Faifakamo'ui Ma'ongongongā. 'Oku tau ma'u 'a e melinó mo e fiemālie 'iate Ia mei hotau mamahí mo 'etau ngaahi angahalá kapau te tau ha'u kiate Ia 'i he loto fakatōkilalo. "Oku fe'unga [Ene] 'alo'ofá."²⁵ 'I he huafa 'o Sísū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

- Orson F. Whitney, in Spencer W. Kimball, *Faith Precedes the Miracle* (1972), 98.

- Robert D. Hales, "Healing Soul and Body," *Ensign*, Nov. 1998, p. 14.
- Vakai, 'Alamā 31:31, 33.
- 2 Nifai 2:1.
- 2 Nifai 9:21.
- Hepelū 4:16. Na'e ako 'i kitautolu 'e Paula ke tau sio ki he Fakamo'ui ko ha sipinga 'o e me'a ke fai 'i he "angatu'u pehē mei he kau angahalá kiate [kitautolú], telia na'a [taulfiu mo vaivai 'i [hotau] lotó" (Hepelū 12:3).
- Selemaia 8:22.
- 'Alamā 36:14.
- 3 Nifai 9:13.
- 3 Nifai 27:14–15; ko e toki tānaki atu hono fakamamafa'í.
- 1 Nifai 11:31.
- 'Alamā 7:11–12; ko e toki tānaki atu hono fakamamafa'í.
- Vakai, John Taylor, *The Mediation and Atonement* (1882), 97. Ko e tohi 'a Palesiteni Teila 'o kau ki ha "fuakava ne fai 'i he vaha'a 'o e Tamai mo e 'Aló 'i he mo'ui 'i he ngaahi fakataha 'i he maama fakalaumālie ki hono ikuna' i e huhu' i fakalelei 'o e fa'ahinga 'o e tangatá. Na'e tānaki atu 'ene loto fiemālie pē ke mamahi lolotonga 'ene mo'ui ki he'ene mamahi 'i he ngoué mo e kolosi. (vakai, Mōsaia 3:5–8).
- Henry B. Eyring, "Faingata'á," *Liahona* mo e *Ensign*, Mē 2009, 24; ko e toki tānaki atu hono fakamamafa'í.
- Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:20.
- Mātiu 8:16; ko e toki tānaki atu hono fakamamafa'í.
- Dallin H. Oaks, "Okú Ne Fakamo'ui 'a e Loto Mafasiá," *Liahona* mo e *Ensign*, Nōv. 2006, 7–8.
- Molomona 5:11.
- Mātiu 11:29.
- Vakai, Michael R. Morris, "Sherrie's Shield of Faith," *Ensign*, June 1995, 44.
- Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:40–41, 44.
- Mōsaia 3:19.
- Henry B. Eyring, *Liahona* mo e *Ensign*, Mē 2009, 24.
- Siopé 23:10.
- 2 Kolinitō 12:9; vakai foki, 'Eta 12:26–27; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:31.

Fai 'e 'Elett Quentin L. Cook

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

'Oku Fakaofu e Hou'eiki Fafine 'o e Siasí!

'Oku tupu e kongā lahi 'o 'etau ngaahi lavame'a 'i he Siasí mei he ngāue ta'esiokita 'a e hou'eiki fafiné.

Na'e tohi 'e he tangata fa'u tohi mo faihisitōlia ko Uālesi Sitekinaá 'o kau ki he hiki mo e tñaki fakataha 'o e kau Māmongá ki he Tele'a Sōlekí. Na'e 'ikai ke ne tali 'etau tui fakalotú, peá ne fakaanga 'i e ngaahi me'a lahi; ka na'e ongo kiate ia 'a e mateaki mo e loto to'a e fuofua kāingalotu hotau Siasí, tautefito ki he hou'eiki fafiné. Na'á ne pehē, "Na'e fakaofu honau hou'eiki fafiné."¹ 'Oku ou toe fakaongo atu 'a e fakakaukau ko iá he 'ahó ni. 'Oku fakaofu hotau hou'eiki fafine 'i he Siasí!

Na'e tuku 'e he 'Otuá 'i he loto 'o e kakai fefiné ha ngaahi 'ulungāanga faka-'Otuá 'o e mālohí, angama'á, 'ofá, mo e loto fie feilaulau ke 'ohake 'a e ngaahi to'u tangata 'o 'Ene fānau fakalaumālie 'i he kaha'ú.

'Oku fakamahino 'i 'e ha fakatotolu 'a e 'Iunaiteti Siteití kimuí ni mai " 'oku tui lahi ['a e kakai fefine 'o e ngaahi tui fakalotu kotoa pē] ki he 'Otuá " 'o kau atu ki he ngaahi fakataha'anga fakalotú 'o laka ange ia 'i he hou'eiki tangatá. " 'Oku nau anga

fakalotu ange kinautolu 'i he meimei tafa'aki kotoa pē."²

Ne 'ikai ke u ofo au he ola ko 'ení, tautautefito ki he'eku fakakaukau atu ki he fatongia ta'emafakatataua 'o e ngaahi fāmilí mo e hou'eiki fafine 'i he'etau tui fakalotú. 'Oku mahino 'etau tokāteliné: Ko e hou'eiki fafiné ko e ngaahi 'ofefine 'o 'etau Tamai Hēvaní, pea 'okú Ne 'ofa 'iate kinautolu. 'Oku tu'unga tataua 'a e uaiifí mo e husepānití. 'Oku fie ma'u ki he nofo malí ha hoa ngāue kakato 'oku ngāue fakataha ai 'a e uaiifí mo e husepānití ke feau e ngaahi fie ma'u 'a e fāmilí.³

'Oku tau 'ilo 'i hono lahi 'o e ngaahi tukupā ma'á e hou'eiki fafiné, tautautefito kiate kinautolu 'oku feinga ke mo'ui 'aki e ongoongolelei.

Tukufakaholo 'o e Kau Fafine Paionia

Ko ha 'ulungāanga ma'ongo'onga ia 'i he mo'ui 'a 'etau ngaahi kui paionia ko e tui 'a e hou'eiki fafiné. Ko e natula faka-'Otuá ia 'o e hou'eiki fafiné 'a 'enau ma'u 'a e me'afuaki mo e fatongia lahi ange ki 'api mo e fānau

mo hono tokanga 'i kinautolu ai pea 'i he ngaahi 'ātakai kehé. Na'e ongo ki he lotó 'a e fakakaukau atu ki he tui ko 'eni 'a e kau fafiné 'o nau loto fiemālie ke tuku honau 'apí ka nau kolosi he ngaahi potu tokalelei ki ha feitu'u ta'e'iloa. Kapau te tau tuhu 'i atu honau 'ulungāanga mahu'inga tahá, ko 'enau tui ta'eveiveiua ko ia ki he ongoongolelei kuo toe fakafoki mai 'o e 'Eiki ko Sisū Kalaisí.

Ko ha tukufakaholo mahu'inga lahi ki he Siasí 'a e ngaahi fakamatala ki he loto to'a 'a e kau fafine paionia ko 'ení 'i he me'a ne nau feilaulau 'i mo lava'í. 'Oku ongo kiate au 'a e fakamatala 'a 'Ilisapesi Siakisoni 'a ia ne mālōlō hono husepāniti ko 'Ēloné hili e kolosi fakamuimuitaha 'a e Kau Fononga Sāliote Tohotangata 'a Mātiní 'i he Vaitafe Palaté. Na'á ne tohi 'o pehē:

"He 'ikai ke u feinga ke fakamatala e ngaahi ongo na'á ku ma'u 'i he'eku hoko ko ha uitou ne 'i ai ha'ane fānau 'e toko tolu, 'i he ngaahi tūkunga fakamamahi ko 'ení. . . . 'Oku ou tui . . . 'e lau 'oku fakamā'oni'oni' i au 'e he'eku faingata'a'ia koe'uhí ko e Ongoongolelei ke u lelei ai. . . .

"Na'á ku [tangi] ki he 'Eiki, . . . 'a Ia kuó Ne talá'ofa te Ne hoko ko ha husepāniti ki he uitou, mo e tamai ki he tamai maté. Ne u tangi kitae Ia pea na'á Ne tokoni 'i au."⁴

Na'e pehē 'e 'Ilisapesi na'á ne hiki e hisitōliá ma'anautolu ne nau foua e ngaahi tūkunga tataú, mo e 'amanaki 'e loto fiemālie 'a e ngaahi to'u tangata 'o e kaha'ú ke nau faingata'a'ia mo feilaulau 'i 'a e me'a kotoa ma'á e pule'anga 'o e 'Otuá.⁵

'Oku Mālohi mo Loto To'a e Hou'eiki Fafine 'i he Siasí he 'Aho ní

'Oku ou tui 'oku fehangahangai e hou'eiki fafine 'o e Siasí he 'ahó ni mo e faingata'a ko iá pea 'oku nau mālohi mo faivelenga tataua pē. 'Oku fakahā 'e he kau taki lakanga fakataula'eiki 'o e Siasí ni 'i he tu'unga kotoa pē 'a 'enau hounga'ia 'i he ngāue tokoni, feilaulau, tukupā, mo e ngaahi tokoni 'a e hou'eiki fafiné.

'Oku tupu e kongā lahi 'o 'etau ngaahi lavame'a 'i he Siasí mei he ngāue ta'esiokita 'a e hou'eiki fafiné.

Ko e me'a faka'ofa'ofa ke vakai atu ki he ngāue uouangataha 'a e lakanga fakataula'eikí mo e Fine'ofá 'i he Siasí pe 'i he 'apí. 'Oku tatau e vā fengāue-aki ko iá mo ha kau tāme'alea ongo mālie pea toki hanga 'e he'enau fasí 'o ue'i fakalaumālie kotoa kitautolu.

'I hano vahe au ki ha konifelenisi 'i he Siteiki Misiona Vieo Kalefōniá kimuí ni mai, ne ongo ki hoku lotó ha fakamatala kau ki ha hulohula faka-siteiki 'a e to'u tupú 'i he Pō Faka'osi Ta'ú. Hili e hulohulá na'e ma'u hake ha peesi na'e 'ikai tu'u ai ha hingoa. 'Oku ou vahevahe ha kongā ne hiki 'e Sisitā Mōnika Setiuiiki, ko e palesiteni 'o e Kau Finemui he Siteiki Lakuna Naisoló: "Ne 'ikai ke mau fie 'ilo; ko e me'a fakafo'ituitui 'eni ia 'a ha taha! Ko ia ne mau ki'i fakaava si'i pē 'o to'o hake e me'a taupotu taha ki 'olungá—mo e faka'amu 'e 'ilo'i ai e ta'ahine na'e 'a'aná. Ne 'ilo'i . . . ka 'i ha founga kehe—ko ha tohitufa *Ki Hono Faka-*

mālohia 'o e To'u Tupú . . . Masi'i! Na'á ne fakahā mai ha me'a fekau'aki mo ia. Ne mau ala hifo ki he me'a hono hokó, ko ha ki'i pepa. Pau pē te mau 'ilo'i heni, ka na'e 'ikai ko e me'a ia ne mau 'amanaki ki aí. Na'e 'i he peesi 'uluakí ha lisi 'o e ngaahi potufofolo ne manako aí. Ne toe 'i ai ha peesi kehe 'e nima ne hiki fakalelei ai ha ngaahi potufofolo mo ha ngaahi fakamatala fakatāutaha."

Na'e fie ma'u leva 'e he kau fafiné ke nau fe'iloaki mo e finemui mo'ui faivelengá ni. Ne nau foki ki he pēsí ke 'ilo'i pe ko hai na'e 'a'aná. Ne nau to'o hake ha lole, koa, me'a milimili mo ha polosi. Ne u sai'ia 'i he ngaahi lea na'a nau faí: "'Oku ha'u e me'a lelei mei hono ngutú; 'oku ma'a mo molū hono ongo nimá; pea 'okú ne tokanga 'i lelei hono sinó."

Ne nau tatali ki he me'a hono hokó. Ne to'o hake ha ki'i peesi pa'anga na'e ngaohi 'aki ha nge'esi puha inu, pea na'e 'i ai ha pa'anga 'i hano ki'i kongā na'e sipa'i. Na'a nau kaila, "Ko ha ta'ahine mohu fakakaukau 'eni mo mateuteu!" Na'a nau ma'u e ongo tatau mo ha fānau iiki 'i he pongipongi Kilisimasí. Ne 'ange'ange 'enau 'ohovalé he me'a na'a nau to'o hake hono hokó: ko e founga ta'ó 'o

ha keke sokoleti, mo ha ki'i fakamanatu ke ne ta'ó ha fo'i keke ki he 'aho 'o hano kaungāme'a. Na'a nau meimei kaila, "Ko e ta'ahine TAUHI 'API IA! Fa'a faka'atu'i mo 'atamai fie tokoni." 'Io, na'e faifai pea nau 'ilo'i ia. Na'e pehē 'e he kau taki 'o e to'u tupú na'a nau ongo'i monū'ia lahi "ke vakai ki ha fa'ifa'itaki'anga 'oku fakahoko fakalongolongo 'e ha finemui 'okú ne mo'ui 'aki e ongoongolelei."⁶

'Oku fakahaa'i mai 'e he talanoá ni 'a hono tauhi 'e hotau Kau Finemui e ngaahi tu'unga mo'ui 'o e Siasí.⁷ Ko ha sīpinga foki ia 'o e loto tokanga mo e mo'ui mateaki 'a e kau taki 'o e Kau Finemui 'i he funga māmaní. 'Oku ta'e 'i ai hanau tatau!

'Oku 'i ai ha ngaahi fatongia mahu'inga 'o e hou'eiki fafiné 'i he Siasí, mo'ui fakafāmilí, mo e fakafo'ituitui foki, 'a ia 'oku mahu'inga 'i he palani 'a e Tamai Hēvaní. 'Oku 'ikai totongi pa'anga ha ngaahi fatongia lahi heni, ka ko e totongi 'o 'enau ngāué ko e ongo'i fiamālie mo ta'engata honau mahu'ingá. Na'e toki kolé ni ha fefine lelei mo lavame'a 'i he poate 'o e kau 'ētita 'a ha nusipepa 'e taha ke fakamatala'i ange 'a e fatongia 'o e hou'eiki fafiné 'i he Siasí. Na'e fakamatala'i ange na'e *ta'etotongi* e kau

taki kotoa 'i he'emau ha'ofanga lotú. Na'á ne tu'usi mai 'o pehē kuo 'osi 'ene fie 'ilo 'a'ana ki aí. Na'á ne pehē, "'Oku 'ikai ke u tui 'oku kei fie ma'u 'e he kakai fefiné ha ngaahi ngāue 'oku *ta'etotongi*."

Na'a mau fakamahino'i ange ko e fokotu'utu'u mahu'inga taha he māmaní ko e fāmilí, 'a ia 'oku hoko ai 'a e "ngaahi tamaí mo e ngaahi fa'eé ko ha . . . kaungā ngāue tu'unga tatau."⁸ 'Oku 'ikai totongi pa'anga ha taha 'iate kinaua, ka 'oku 'ikai mafakamatala'i hono ngaahi tāpuakí. Na'a mau fakamatala'i ange ki ai 'a e Fine'ofá, Kau Finemui, mo e Palaimelí pea 'oku tataki kinautolu 'e he kau palesiteni ko e kakai fefine. Na'a mau talaange na'e fai 'a e lotú, hivá, ngaahi malangá, mo e hiva 'i he kuaeá 'e he kakai tangata mo fefine talu pē mei he kamata'anga hotau hisitōliá, 'o a'u ki he'etau fakataha'anga toputapu tahá, 'a e houalotu sākalamēnití.

'Oku fakamatala 'a e tohi 'oku manakoa lahi he 'ahó ni, 'a e *American Grace*, ki ha hou'eiki fafine 'i ha ngaahi tui fakalotu lahi. 'Oku hā 'oku makehe atu pē 'a e fiamālie 'a e hou'eiki fafine Siasí ia ki honau tu'unga fakataki 'i he Siasí. ⁹ 'Ikai ko ia pē, ka 'i hono fakatau ki he ngaahi siasi kehe na'e

savea'í, ko e kāingalotu pē 'o e Siasí, 'a e tangata mo e fefine, 'oku mālohi taha 'a 'enau mo'ui 'aki 'enau tui fakalotú.¹⁰

'Oku 'ikai fakaofu hotau kakai fefine koe'uhí ko 'enau lava 'o faka'ehi'ehi mei he ngaahi faingata'a 'o e mo'ui ní—'ikai 'aupito. 'Oku nau fakaofó ko e founa 'oku nau tali 'aki e ngaahi 'ahi'ahi 'o e mo'ui. Neongo e ngaahi faingata'a mo e ngaahi sivi 'o e mo'ui 'oku hoko 'i he malí pe 'ikai ke malí, 'i he ngaahi fili 'a e fānaú, mo'ui mahamahakí, si'i e ngaahi faingamālié, mo ha ngaahi palopalema kehe lahi, ka 'oku nau kei tu'u mālohi pē mo ta'eue'ia mo tu'u ma'u 'i he tuí. 'Oku tokoni'i ma'u pē 'e hotau hou'eiki fafine 'i he Siasí 'a e vaivaí, hiki hake 'a e ngaahi nima 'oku tautau ki laló, pea fakamālohia 'a e ngaahi tui 'oku vaivaí.¹¹

Na'e pēhē 'e ha palesiteni Fine'ofa na'á ne fakatokanga'i e tokoni makehe ko 'ení, "Oku a'u ki he taimi 'oku tokoni ai e kau fafiné, 'oku nau kei fakakaukau pē 'Pēhē ange mai ne u lava ke fai ha tokoni lahi ange!" Neongo 'oku 'ikai ke nau haohaoa mo nau fekuki mo e ngaahi me'a fakafo'ituituí, ka 'oku hanga 'e he'enau tui ki ha Tamai 'i Hēvani 'ofá mo e pau 'o e feilaulau fakalelei 'a e Fakamo'uí, 'o fakafonu 'enau mo'ui.

Fatongia 'o e Hou'eiki fafiné 'i he Siasí

Lolotonga e ta'u 'e tolu kuo hilí na'e fekumi 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá ki ha fakahinohino, ue'i fakalaumālie, mo ha fakahā lolotonga 'emau feongo-ongoi mo e kau taki 'o e lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi houlotú mo ngāue ki he ongo Tohi Tu'utu'uní 'o e Siasí. 'I he founa ni ne u ongo'i ai 'a e houna'ia mo'oni 'i he ngaahi tefito'i fatongia kuo fakahisitōlia hono fakahokó pea 'oku lolotonga fakahoko 'e he hou'eiki fafiné 'i he fāmilí pea 'i he Siasí, 'o tatau pē kiate kinautolu kuo malí mo te'eki malí.

'Oku fie ma'u e kāingalotu kotoa 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisí "ke ngāue 'i he'ene ngoue vainé ki hono fakamo'ui 'o e ngaahi laumālie 'o e tangatá."¹² "Oku kau 'i he ngāue ko 'eni 'o e fakamo'ui 'a e ngāue fakafaifekau 'a e kāingalotú, pukepuke 'o e kau uluí,

fakamālohia 'o e kau māmālohí, ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí, . . . ako'i 'o e ongoongolelei,"¹³ pea mo hono tokoni'i 'o e masivá mo e faingata'a'ia. ¹⁴ Ko e tefito'i fatongia 'eni 'o e fakataha alēlea fakauōtí.¹⁵

'Oku fakataumu'a e ongo Tohi Tu'utu'uní ke vahevahe atu 'e he kau pīsopé ha ngaahi fatongia lahi ange 'i he'ene ongo'i e ngaahi fie ma'u lolotongá. 'Oku fie ma'u ke 'ilo'i 'e he kāingalotú kuo 'osi fakahinohino 'a e pīsopé ke ne vahe atu e ngaahi fatongia. 'Oku fie ma'u ke poupu mo tokoni e kāingalotú kiate ia 'i he'ene muimui ki he fale'i ko 'ení. 'E lava leva ke toe lahi ange ai e taimi 'o e pīsopé mo e to'u tupú, kau tāutaha kei talavou, pea mo hono fāmilí 'o'oná. Te ne vahe atu mo e ngaahi fatongia mahu'inga kehe ki he kau taki lakanga fakataula'eikí, kau palesiteni 'o e ngaahi houlotú mo e kakai tangata mo fafine fakafo'ituituí. 'Oku faka'apa'apa'i lahi e fatongia 'o e hou'eiki fafiné 'i he Siasí.¹⁶ 'I he taimi 'oku uiui'i ai e fa'eé ki ha fatongia 'i he Siasí 'oku fie ma'u ki ai ha taimi lahi, 'oku fa'a 'oange leva ki he tamaí ha fatongia 'oku 'ikai fu'u lahí ke lava 'o potupotutatau e mo'ui 'a e fāmilí.

Ne u 'alu ki ha konifelenisi fakasiteiki 'i Tonga he ngaahi ta'u lahi kuo hilí. 'I he pongipongi Sāpaté, ne fonu e 'otu 'e tolu 'i mu'á he kau tangata he vaha'a 'o e ta'u 26 mo e 35. Ne u fakakaukau au ko ha kuaea 'a e hou'eiki tangatá. Ka 'i he taimi na'e fai ai e pisinisi 'o e konifelenisí, ne tu'u hake 'a e kau tangata kotoa ko 'eni 'e toko 63 'i hono ui honau hingoá pea hikinima'i kinautolu ke fakanofu ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí. Na'á ku fakatou fiefa mo 'ohovale.

Hili e konifelenisí, ne u fēhu'i ange kia Palesiteni Mateaki, ko e palesiteni fakasiteikí, pe na'e fakahoko fēfē 'a e mana ko 'ení. Na'á ne talamai hono alea'i hono fakamālohia e māmālohí 'i ha fakataha alēlea fakasiteiki na'e fai. Na'e kole ange e palesiteni Fine'ofa hono Siteikí, ko Leinata Va'enuku, pe 'e fe'unga 'apē ke lea mai. 'I he taimi na'á ne lea aí, na'e fakamo'oni'i 'e he Laumālié ki he palesiteni na'e mo'oni e me'a na'á ne lea 'akí. Na'á

ne talaange na'e tokolahi ha kau talavou lelei 'i he ta'u 20 mo e 30 tupú 'i honau siteikí kuo te'eki ai ke nau ngāue fakafaifekau. Na'á ne pēhē na'e 'ilo pē 'e hanau tokolahi 'a e lotu mamahi 'a e kau pīsopé mo e kau taki lakanga fakataula'eikí ne nau poupu'i kinautolu ke o 'o ngāue fakafaifekau pea 'oku nau ongo'i he taimi ni ko ha kau mēmipa ma'ulalo ange kinautolu 'o e Siasí. Na'á ne fakamahino'i kuo laka honau ta'u motu'á he ta'u ngāue fakafaifekau. Na'á ne fakahā 'ene 'ofa mo e hoha'a kiate kinautolú. Na'á ne talaange 'oku kei 'atā kotoa 'a e ngaahi ouau fakamo'ui kiate kinautolu, pea 'oku totonu ke nofo taha 'a e tokangá 'i he fakanofu ki he lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi ouau 'o e temipalé. Na'á ne fakatokanga'i ange, neongo ne te'eki mali e ni'ihí 'o e kau talavou ni, ka ko honau tokolahí kuo nau 'osi mali mo ha kau fafine faka'ofa'ofa—na'e mālohi, māmālohi e ni'ihí, pea 'ikai Siasí e ni'ihí.

Hili ha fealēlea'aki lelei 'i he fakataha alēlea fakasiteikí, na'a nau fakakaukau ai ke tokoni e hou'eiki tangata 'o e lakanga fakataula'eikí mo e hou'eiki fafine 'o e Fine'ofa 'o fakahaofi e kau tangatá ni mo honau ngaahi uai'fi, kae tuku ha taimi lahi ange 'o e kau pīsopé ki he kau talavou mo e kau finemui 'i he uōtí. Na'e nofo taha 'a kinautolu na'e kau 'i he fakahaofi ki hono teuteu'i e kau tangatá ni ki he lakanga fakataula'eikí, mali ta'engatá, mo e ngaahi ouau fakamo'ui 'o e temipalé. Lolotonga e ta'u 'e ua hono hokó, na'e ma'u 'enitaumeni'i he temipalé e meimei kotoa 'o e kau tangata 'e toko 63 na'e hikinima'i ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí 'i he konifelenisi ne u 'i aí pea sila kiate kinautolu honau ngaahi uai'fi. Ko e fakamatalá ni ko ha fakatātá pē ia 'e taha ki he mahu'inga hotau hou'eiki fafiné 'i he ngāue 'o e fakamo'ui 'i hotau ngaahi uōtí mo e ngaahi siteikí mo e founa 'enau tokoni ke ma'u ha fakahaá, tautautefito 'i he ngaahi fakataha alēlea 'o e Siasí.¹⁷

Fatongia 'o e Hou'eiki fafiné 'i he Fāmilí

'Oku mau fakatokanga'i 'a e ngaahi mālohi lahi 'oku fakafepaki ki he

Kievi, 'Iukuleini

hou'eiki fafiné mo e ngaahi fāmilí. 'Oku ma'u 'i he ngaahi fakatotolo kimuí ni mai 'a e hōloa 'a hono mateaki 'i 'o e nofo malí pea holo mo e tokolahi 'o e kakai lalahi 'oku malí.¹⁸ Ki ha ni'ihí, 'oku hoko e malí mo e fāmilí ko "fili pē ke fai kae 'ikai ko e tefito 'i mo'oni 'oku hoko ko e uho 'o 'etau nofo fakasosai-etí."¹⁹ 'Oku fehangahangai e hou'eiki fafiné mo ha ngaahi me'a lahi ke nau fili mei ai pea 'oku fie ma'u ai ke nau fa'a lotu 'i hono fakakaukau 'i e ngaahi fili 'oku nau faí mo 'ene uesia e fāmilí.

'I he'eku 'i Nu'u Sila, 'i he ta'u kuo 'osí, ne u lau 'i ha nusipepa 'i 'Aokalani kau ki ha kakai fefine na'e 'ikai 'o hotau Siasí, na'e fefa'uhi mo e ngaahi me'á ni. Na'e pehē 'e ha fa'ē 'e taha na'á ne fakatokanga 'i ko 'ene fili ke 'alu 'o ngāue pe nofo 'i 'apí na'e 'uhinga ia ke ma'u ha kāpeti fo'ou mo ha kā 'e taha 'a ia na'e 'ikai ke ne fie ma'u. Kae ongo'i 'e ha fefine ia 'e taha "ko e fili lahi taha 'o ha fā-milí mo'ui fiefiá na'e 'ikai ko e ngāue totongí—ka ko e televisoné." Na'á ne pehē 'oku lahi ange e taimi sio TV e ngaahi fāmilí ia 'i he taimi 'oku nau feohi fakataha aí.²⁰

Ko ha ngaahi fili fakaeloto mo fakatāutaha 'eni, ka 'oku 'i ai ha tefito 'i mo'oni 'e ua 'oku totonu ke tau manatu 'i ma'u pē. 'Uluakí, 'oku

'ikai totonu ke teitei 'i ai ha taimi 'e ongo'i ai 'e ha fefine 'oku fie ma'u ke ne kole fakamolemole pe ongo'i 'oku 'ikai mahu'inga 'ene ngāue 'oku faí koe'uhí ko 'ene tefito 'i ngāue ko hono 'ohake mo tokanga 'i e fānaú. 'Oku 'ikai mo ha me'a 'e toe mahu'inga ange ai 'i he palani 'a 'etau Tamai Hēvaní. Uá, 'oku totonu ke tau tokanga kotoa pē ke 'oua na'a tau fakamaau pe pehē tokua 'oku 'ikai loto to'a e kakai fefiné 'i he'enua fili ke ngāue mavahe mei 'apí. 'Oku tātātaha ke mahino pe ke tau 'ilo'i kakato e ngaahi tūkunga 'oku 'i ai e kakaí. 'Oku totonu ke fa'a lotu fakataha mo feongoongoi e husepānití mo e uaifí pea mahino 'okú na ha'isia ki he 'Otuá 'i he'ena ngaahi filí.

'Oku mau ongo'i mo'oni 'a e lotu hounga'ia 'iate kimoutolu hou'eiki fefine 'oku nofo toko taha 'i ha fa'ahinga 'uhinga pē. Kuo 'osi fakamahino 'i mai 'e he kau palōfitá "[l'oku lahi 'a e ngaahi nima 'oku fakatatali atu ke tokoni 'i koé. 'Oku 'ikai ngalo koe 'i he 'Eikí. Pe ko Hono Siasí."²¹ 'Oku ou 'amanaki pē 'e taki 'a e Kāingalotú 'i hono fa'u 'o ha 'ātakai 'i he ngāue-'angá 'e faingofua mo fe'unga ange ki he hou'eiki fafiné mo tangatá 'i honau ngaahi fatongia fakaemātu'á.

'A kimoutolu kau fefine lototo'a mo

faivelenga te'eki malí, kātaki ka mou 'ilo'i 'oku mau 'ofa mo hounga'ia 'iate kimoutolu mo fakapapau 'i atu he 'ikai ta'ofi meiate kimoutolu ha tāpuaki 'oku ta'engatá.

Na'e tohi 'e he fefine paionia 'iloa ko 'Emelí H. Utimanisaá e fakalea 'o e himi ko e "Kau fefine 'o Siaoné." Na'e tonu 'a 'ene pehē "[ko e ngafa 'o e kau 'āngeló 'oku foaki ki he hou'eiki fafiné]."²² Na'e fakamatala 'i 'eni 'o pehē "'oku 'ikai mo ha me'a si'i ange ka ke fai e fekau fakahangatonu 'a 'etau Tamai 'i Hēvaní 'i he taimi pē ko iá, pea 'ko ha me'āfoaki 'eni . . . 'oku ma'u . . . 'e he kau fafiné."²³

'E hou'eiki fefine, 'oku mau 'ofa atu mo tangane'ia 'iate kimoutolu. 'Oku hounga kiate kimautolu ho'omou ngāue 'i he pule'anga 'o e 'Eikí. 'Oku 'ikai hamou tatau! 'Oku ou fakahā ha hounga'ia makehe ki he hou'eiki fefine 'i he'eku mo'uí. 'Oku ou fakamo'oni ki hono mo'oni 'o e Fakaleléi, 'a e faka-'Otua 'o e Fakamo'uí, mo hono toe Fakafoki mai 'o Hono Siasí, 'i he huafa 'o Sísú Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Wallace Stegner, *The Gathering of Zion: The Story of the Mormon Trail* (1971), 13.
2. Robert D. Putnam and David E. Campbell, *American Grace: How Religion Divides and Unites Us* (2010), 233.

3. Vakai, *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí* (2010), 1.3.1; vakai foki, Mōsese 5:1, 4, 12, 27.
4. 'I he Andrew D. Olsen, *The Price We Paid: The Extraordinary Story of the Willie and Martin Handcart Pioneers* (2006), 445.
5. Vakai, "Leaves from the Life of Elizabeth Horrocks Jackson Kingsford," Utah State Historical Society, Manuscript A 719; in "Remembering the Rescue," *Ensign*, Aug. 1997, 47.
6. Fakatahataha'i pea fakanounou'i mei ha 'i-meili 'a Monikā Setiuiiki, ko e palesiteni 'o e Kau Finemui 'o e Siteiki Lakuna Naisolo Kalefōniá, pea mo ha lea ne fai 'e Lesilī Mōteniseni, ko e palesiteni 'o e Kau Finemui 'o e Siteiki Misiona Vieho Kalefōniá.
7. 'I ha fakamatata 'oku ui ko e "Why Do We Let Them Dress Like That?" (*Wall Street Journal*, Mar. 19–20, 2011, C3), ko hano taukave'i 'e ha fa'ē Siu fa'a fakakaukau 'a e tu'unga 'ulungāanga teuteu tāu mo e teunga tāu peá ne faka'apa'apa'i 'a e tā sipnga 'a e kakai fefine Māmongá.
8. "Ko e Fāmilī: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
9. Vakai, Putnam and Campbell, *American Grace*, 244–45.
10. Vakai, Putnam and Campbell, *American Grace*, 504.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 81:5; vakai foki Mōsaia 4:26.
12. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:56.
13. *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí* (2010), peesi 26.
14. Vakai, *Tohi Tu'utu'uni fika 2*, 6.1.
15. Vakai, *Tohi Tu'utu'uni Fika 2*, 4.5.
16. Vakai, Emily Matchar, "Why I Can't Stop Reading Mormon Housewife Blogs," *salon.com/life/feature/2011/01/15/feminist_obsessed_with_mormon_blogs*. 'Oku pehē 'e he fefine ko 'eni 'okú ne toka'i mo ne sai'ia 'aupito ke lau e ngaahi fakamatata 'a e kau fafine Māmongá.
17. Mei ha talanoa mo e palesiteni fakasiteiki 'o e Siteiki Nuku'alofa Tonga Ha'akamé, Lehonitai Mateaki ('a ia ne hoko foki ko ha palesiteni e Misiona Pāpua Niu Kini Pooti Molasipei) pea mo e palesiteni Fine'ofa fakasiteiki, Leinata Va'enuku.
18. Vakai, D'Vera Cohn and Richard Fry, "Women, Men, and the New Economics of Marriage," Pew Research Center, Social and Demographic Trends, pewsocialtrends.org. Kuo 'ilonga foki 'a e holo 'i he ngaahi fonua lahi 'a e tokolahi 'o e fānau 'oku fā'ele'i. Na'e ui 'eni ko e Demographic Winter.
19. "A Troubling Marriage Trend," *Deseret News*, Nov. 22, 2010, A14, quoting a report on msnbc.com.
20. Vakai, Simon Collins, "Put Family before Money-making Is Message from Festival," *New Zealand Herald*, Feb. 1, 2010, A2.
21. Gordon B. Hinckley, "Ko e Hou'eiki fafine 'o e Siasí," *Tūhulu*, Sānuai 1997, 82; vakai foki, Spencer W. Kimball, "Our Sisters in the Church," *Ensign*, Nov. 1979, 48–49.
22. "Kau Fefine 'o Saioné," *Ngaahi Himi*, fika 201.
23. Karen Lynn Davidson, *Our Latter-Day Hymns: The Stories and the Messages*, rev. ed. (2009), 338–39.

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki

Ngaahi Faingamālie ke Fai Lelei

'Oku fie ma'u ma'u pē 'i he founga 'a e 'Eiki ha kakai kuo nau 'ofa 'o fakatapui 'enau mo'uí mo e me'a 'oku nau ma'ú ki he 'Otuá mo 'Ene ngāuē, ke tokoni 'i 'aki kinautolu 'oku 'i ai 'enau ngaahi fie ma'u fakatu'asinó.

Ekāinga, ko e taumu'a 'eku pōpōaki ke fakalāngilangi'i mo fakamanatu e me'a kuo fai pea 'oku lolotonga fai 'e he 'Eiki ke tokoni'i 'Ene fānau 'oku masiva mo faingata'a'ia 'i he funga māmani. 'Okú Ne 'ofa He'ene fānau faingata'a'ia mo kinautolu 'oku fie tokoní. Pea kuó Ne fa'ufa'u ha ngaahi founga ke faitā-puekina ai 'a kinautolu 'oku fie ma'u tokoní mo kinautolu 'e foaki iá.

'Oku fanongo mai 'etau Tamai Hēvaní ki he ngaahi lotu 'Ene fānau he māmani 'o kole me'akaí, vala ke tuí, pea mo e ngeia te nau ma'u 'i ha'anau lava ke tokonaki pē ma'anatolú. Kuo a'u hake kiate Ia e ngaahi tautapa ko iá talu mei he taimi na'á Ne tuku ai 'a e tangatá mo e fefinē 'i he māmani.

'Oku mou 'ilo'i e ngaahi fie ma'u ko iá 'i he feitu'u 'oku mou nofo ai pea mei māmani kotoa. 'Oku fa'a ongo ki ho lotó 'a e manava'ofa. 'I ho'o fe'iloaki mo ha taha 'oku fainga ke ma'u ha'ane ngāuē, 'oku 'i ho lotó 'a e holi ke tokoni. 'Okú ke ongo'i ia 'i he taimi okú ke 'alu ai ki he 'api 'o ha uitou 'o 'ilo 'oku 'ikai ha'ane me'akaí.

'Okú ke ongo'i ia 'i ho'o mamata 'i he ngaahi tā 'o ha fānau 'oku tangutu pē 'o tangi 'i honau 'api kuo faka'auha 'e ha mofuike pe vela.

Koe'uhí 'oku fanongo 'a e 'Eiki ki he'enau tangi mo ongo'i 'a ho'o manava'ofa lahi kiate kinautolú, kuó Ne tuku mai ai ha ngaahi founga ki He'ene kau ākongá ke nau tokoni talu mei he kamata'angá. Kuó Ne fakaafe'i 'Ene fānau ke fakatapui honau taimi, 'enau koloá, mo 'enau mo'uí ke kau fakataha mo Ia 'i hono tokoni'i 'o e ni'ihi kehé.

Na'e 'i ai e kuonga na'e ui ai 'Ene founga tokoní ko e mo'uí 'aki e fonó 'o e fakatapuí. Na'e ui 'Ene founga he kuonga 'e taha ko e kautaha uouanga-tahá. 'Oku ui ia 'i hotau kuongá ni ko e polokalama uelofea 'a e Siasí.

'Oku liliu e hingoá mo e fakaikiiki 'o e ngāuē ke fe'unga mo e ngaahi fie ma'u mo e tu'unga 'oku 'i ai e kakai. Ka 'oku fie ma'u ma'u pē 'i he founga 'a e 'Eiki ha kakai kuo nau 'ofa 'o fakatapui 'enau mo'uí mo e me'a 'oku nau ma'ú ki he 'Otuá mo 'Ene ngāuē, ke tokoni'i 'aki kinautolu 'oku 'i ai

'enua ngaahi fie ma'u fakatu'asinó.

Kuó Ne fakaafe'i mo fekau'i kitautolu ke tau kau 'i He'ene ngāue ke tokoni'i 'a kinautolu 'oku faingata'a'ia. Na'a tau fai ha fuakava 'i he vai 'o e papitaisó pea 'i he ngaahi temipale mā'oni'oni 'o e 'Otuá te tau fai ia. 'Oku tau fakafo'ou 'etau fuakavá 'i he'etau ma'u e sākalamēnití he Sāpaté.

Ko 'eku taumu'a 'i he 'aho ní ke fakamatala'i ha ni'ihi 'o e ngaahi faingamālie kuó Ne tuku mai ke tau tokoni'i ai e ni'ihi 'oku faingata'a'ia. He 'ikai te u lava 'o fakamatala'i kotoa kinautolu he ki'i taimi 'oku tau ma'ú. Ko 'eku 'amanakí ke fakafo'ou mo fakamālohia ho'omou tukupā ke ngāue.

'Oku 'i ai e himi 'oku kau ki he fakaafe 'a e 'Eikí ki he ngāue ko 'ení kuó u hiva 'aki talu 'eku kei si'i. 'I he'eku kei si'i ne lahi ange pē 'eku tokanga ki he fakafiefia 'o e fasi 'i he'eku tokanga ki he mālohi 'o hono fakaleá. 'Oku ou lotua te mou ongo'i hono ngaahi leá 'i homou lotó he 'ahó ni. Tau toe fanongo angé ki hono fakaleá:

Kuó u fai ha lelei 'i he māmaní?

Pe kuó u fai nai ha tokoni?

Ke fiefia ai 'a e loto mamahi,

Ka 'ikai, kuó u vaivai.

'E ma'ama'a pē 'a e ha'amongá

Ke ngāue loto tahá

Pe kuó u fakamo'ui nai ha mahaki?

Ne fie ma'u pe kuo 'i ai?

'Á hake pea fai lelei

Ko e finangalo [ia] 'o e Tamaí.

'Okú ne finangalo ki he fai lelei,

Ko e 'ofa ke tāpuakí.¹

'Oku 'omi ma'u pē 'e he 'Eikí ha fakatokanga kiate kitautolu kotoa. 'Oku 'i ai ha taimi 'e ni'ihi 'oku tupukoso hake pē ha ongo'i manava'ofa ki ha taha 'oku faingata'a'ia. Mahalo na'e ongo'i 'eni 'e ha tamai 'i ha'ane sio ki ha humu 'a ha ki'i tamasi'i 'o mamulu hono tuí. Mahalo na'e ongo'i ia 'e ha fa'ē 'i he'ene fanongo ki he tangi ilifia 'ene ki'i tamá he po'ulí. Mahalo na'e ongo'i 'e ha foha pe 'ofefine 'a e 'ofa ki ha taha na'e ngali loto mamahi pe ilifia 'i 'apiakó.

Kuo tau 'osi a'usia kotoa pē 'a e

ongoi 'ofa ki ha ni'ihi 'oku 'ikai ke tau maheni. Hangē ko 'ení, 'i ho'o fanongo ki he ngaahi peau 'i he Pasifikí na'e fakatupu 'e he mofuike 'i Siapaní, na'á ke ongo'i 'a e hoha'a kiate kinautolu 'e ala lavea ai.

Ne ongo'i 'e hamou lauiafe 'a e manava'ofá 'i ho'omou fanongo 'i he tāfea 'i Kuinisilani, 'i 'Aositelēliá. Na'e fakafuofua 'i pē 'e he ngaahi lipooti he ongoongó e tokolahi 'o e kau faingata'a'ia. Ka ne ongo'i 'e homou tokolahi 'a e faingata'a'ia 'a e kakaí. Na'e tali 'a e ui tokoní 'e ha kau ngāue tokoni 'a e Siasí 'e toko 1,500 pe lahi ange ai 'i 'Aositelēlia 'a ia ne nau omi ke tokoni mo fai ha fakafiemālie.

Ne nau tafoki mei he ongo'i manava'ofá 'o fai ha fili ke ngāue 'o fakatatau mo 'enua ngaahi fuakavá. Kuó u 'osi mamata he ngaahi tāpuaki kuo ma'u 'e ha taha faingata'a'ia 'oku fai kiate ia ha tokoni pea pehē ki he tokotaha 'okú ne ma'u 'a e faingamālie ke tokoní.

'Oku 'ilo 'e he mātu'a fakapotopotó 'a e founga ke tāpuaki'i ai e mo'ui 'a honau ngaahi fohá mo e 'ofefiné 'o fakafou 'i he fie ma'u kotoa pē 'a e ni'ihi kehé. Ne toki ha'ú ni ha fānau 'e toko tolu ki homau matapā 'i mu'á mo

ha me'akai ifo. Na'e 'ilo'i 'e he'enua mātu'á 'emau fie ma'u tokoní peá na fakakau 'ena fānau 'i he faingamālie ke tokoni'i kinautolú.

Na'e faitāpuekina 'e he mātu'á homau fāmilí 'aki 'enua tokoni 'ofá. 'I he'ena fili ke kau 'ena fānau 'i he foakí, na'á na 'oatu ai ha ngaahi tāpuaki ki hona makapuna he kaha'ú. Ne u 'ilo pau mei he malimali 'a e fānau 'i he'enua mavahe mei homau 'apí 'e hoko ia. Te nau fakahā ki he'enua fānau 'a e fiefia ne nau ongo'i 'i hono fai e tokoni 'ofa ma'á e 'Eikí. 'Oku ou manatu ki he'eku ongo'i fakalongolongo 'a e fiamālie he'eku kei si'i 'i he'eku ta'ata'aki e vao he kaungā'apí 'i hano fakaafe'i au 'e he'eku tamaí ke ma ó. 'I he taimi kotoa pē 'oku fakaafe'i ai au ke u fai ha tokoní, 'oku ou manatu peá u tui ki he himi ko e "E 'Otuá ko Homau Tu í."²

'Oku ou 'ilo na'e hiki hono fakaleá ke fakamatala'i 'a e fiefia 'oku ma'u mei he hū ki he 'Eikí 'i he 'aho Sāpaté. Ka na'e ongo'i 'e he fānau ne omi ki homau matapaá mo e me'aká 'a e fiefia 'i hono fai e ngāue 'a e 'Eikí 'i he lolotonga e uiké. Pea na'e sio 'enua mātu'á ki he faingamālie ke nau fai ai ha lelei mo fakamafola atu e fiefiá ki

he ngaahi to'u tangata hokó.

'Oku 'omi 'e he founa tokanga 'i 'e he 'Eikí 'a e kau faingata 'a 'iá, ha toe faingamālie 'e taha ke faitāpuekina ai 'e he mātu 'á 'a 'enua fānaú. Ne u mamata ai 'i ha falelotu he Sāpate 'e taha. Na'e 'oange 'e ha ki'i tamasi'i ha sila foaki ki he pīsopé 'i he'ene hū atu ki falelotu pea toki fai e houalotu sākalamēnití.

Na'á ku 'ilo 'i e fāmilí mo e ki'i tamasi'i. Ne toki fanongo pē e fāmilí na'e 'i ai ha taha faingata 'a 'ia he uōtí. Na'e peheni e lea 'a e tamaí ki he ki'i tamasi'i 'i he'ene fa'o ki he silá ha foaki 'aukai lahi ange 'i he angama-hení: "Na'a tau 'aukai he 'ahó ni mo lotua 'a kinautolu 'oku faingata 'a 'iá. Kātaki 'o 'ave 'eni ki he pīsopé ma'a-tautolu. 'Oku ou 'ilo te ne foaki ia ke tokoni 'i 'a kinautolu 'oku lahi ange 'enua ngaahi fie ma'ú 'iate kinautolu."

He 'ikai ongo 'i 'e he tamasi'i 'ene fiekaia he Sāpate ko iá ka te ne

manatu loto māfana ki he 'aho ko iá. Ne u lava pē 'o tala mei he'ene mali-malí mo 'ene puke ma'u e silá 'a 'ene ongo 'i 'a e falala ange 'ene tamaí ke ne to'oto'o e foaki 'a e fāmilí ma'á e masivá. Te ne manatu 'i e 'aho ko iá 'i he'ene hoko ko ha tikoní, pea mahalo pē 'o ta'engata.

Ne u mamata 'i he fiefia tatau pē 'i he ngaahi ta'u kuohilí 'i he fofonga 'o ha ni'ihí ne tokoni ki he kakai 'i 'Aitahoó, ma'á e 'Eikí. Ne papā e holisi maka 'i he Vai Titoní, 'i he 'aho 5 'o Sune 1976. Ne mālōlō ai ha toko 11. Ne pau ke mavahe ha toko lauiafe mei honau ngaahi 'apí 'i ha ngaahi houa si'i pē. Ne tafia ha ngaahi 'apí 'e ni'ihí. Pea na'e toki lava pē ke fakalelei 'i ke nofo 'i ha ngaahi fale 'e laungeau 'i ha ngāue mo ha fakamole ne lahi ange ia 'i he me'a ne malava 'e kinautolu na'e 'a'ana iá.

Na'e fie kaungāmamahi e ni'ihí ne nau fanongo ki he me'a na'e hokó 'o

nau ongo 'i ke fai ha lelei. Ne mavahe e kaungā'apí, kau pīsopé, kau palesiteni Fine'ofá, kau taki fakakōlomú, kau faiako faka'apí mo e kau faiako 'a'ahí mei honau ngaahi 'apí mo 'enua ngāue ke fakama'a e ngaahi fale 'o e ni'ihí kehe ne tāfeá.

Ne foki mai ha ongome'a ki Lekisi-peeki mei ha'ana mālōlō 'eve'eva hili e tāfeá. Na'e 'ikai ke na ō kinaua ki hona 'apí. Ka na'á na ma'u e pīsopé 'o 'eke ange pe ko e fē feitu'u 'e lava ke na tokoni aí. Na'á ne fakahinohino ange ha fāmilí na'e faingata 'a 'ia.

Hili ha ngaahi 'aho si'i na'á na ō ke vakai 'i 'a hona 'apí. Kuo 'osi pulia ia 'i hono tafia 'e he tāfeá. Na'á na toe foki pē ki he pīsopé 'o 'eke ange, "Ko e hā e me'a 'okú ke fie ma'u ke ma fai he taimi ní?"

Ko e fē pē feitu'u 'okú ke nofo aí, kuó ke 'osi mamata 'i he liliu 'a e mana 'o e manava'ofá 'o hoko ko e ngāue ta'esiokitá. Mahalo pē na'e 'ikai hoko ia hili ha fakatamaki fakanatula lahi na'e hoko. Kuó u mamata ai 'i he kōlomu 'o e lakanga fakataula'eikí, 'i he tu'u hake 'a ha tangata 'o fakamatala ki ha ngaahi fie ma'u 'a ha tangata pe fefine 'oku fekumi ki ha faingamālie ngāue ke tauhi 'aki ia mo hono fāmilí. Na'e lava ke u ongo 'i 'a e fiekaungā-mamahi 'i he lokí, ka na'e fokotu'u hake 'e ha ni'ihí e hingoa 'o ha kakai te nau lava 'o fakangāue 'i e tokotaha fie ma'u ngāue.

Ko e me'a ko ia ne hoko 'i he kōlomu 'o e lakanga fakataula'eikí pea mo ia 'i he ngaahi fale na'e tāfeá 'i 'Aitahoó, ko hono fakahaa 'i ia 'o e founa 'a e 'Eikí ke tokoni 'i 'aki kinautolu 'oku faingata 'a 'iá ke nau mo'ui fakafalala pē kiate kinautolu. 'Oku tau ongo 'i manava'ofa pea 'oku tau 'ilo 'i e me'a ke fai ke tokoni ai 'i he founa 'a e 'Eikí.

'Oku tau fakamanatu he ta'ú ni e ta'u 75 'o e polokalama uelofea 'a e Siasí. Na'e kamata ia ke feau 'aki e ngaahi fie ma'u 'anautolu na'e mole 'enua ngāue, ngaahi fāmá, pea mo honau ngaahi 'apí hili e taimi ne 'iloa "Ko e Tōlalo 'a e Tu'unga Fakapa'angá."

Kuo toe hoko mai pē 'i hotau kuongá ni ha ngaahi fie ma'u fakasetu'asino lahi 'a e fānau 'a e Tamai Hēvaní 'o hangē ko ia kuo hoko pea

'e hoko 'i he kuonga kotoa pē. 'Oku 'ikai fakataumu'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'oku makatu'unga ai e polokalama uelofea 'a e Siasí ki he kuonga pe feitu'u pē 'e taha. 'Oku ma'á e kuonga mo e feitu'u kotoa pē ia.

'Oku fakalaumālie mo ta'engata e ngaahi tefito'i mo'oni ko iá. 'I he'ene peheé, ko 'ene mahino ko ia kiate kitautolu mo tau tukuloto'i iá, 'e lava leva ke tau sio ai mo faka'aonga'i e ngaahi faingamālie ke tokoni 'i ha taimi mo ha feitu'u pē 'e fakaafe'i kitautolu 'e he 'Eikí ke tau tokoni aí.

Ko ha ngaahi tefito'i mo'oni 'eni na'a nau tatakí au 'i he taimi ne u fie tokoni ai 'i he founga 'a e 'Eikí mo tokoni'i au 'e ha ni'ihí kehe.

'Uluakí, 'oku fiefia ange 'a e tokotaha kotoa pē mo ongo'i 'ene faka'apa'apa'i pē iá 'i he taimi 'oku lava ke nau tokonaki ai ma'anautolu mo honau fāmilí pea nau toki tokoni ke tokanga'i ha ni'ihí kehé. Ne u hounga'ia 'iate kinautolu ne tokoni ke feau 'eku ngaahi fie ma'ú. Pea ne toe lahi ange 'eku hounga'ia he ngaahi ta'u hokohoko maí 'iate kinautolu ne nau tokoni ke u mo'ui fakafalala pē kiate aú. Pea ne u toki hounga'ia taha 'iate kinautolu ne nau fakahaa'i mai e founga ke u faka'aonga'i ai 'eku koloa hulú ke tokoni ki he ni'ihí kehé.

Kuó u 'ilo ko e founga ke hulu ai 'eku koloá ko e 'ai ke si'i ange 'eku fakamolé he pa'anga 'okú te ma'u maí. 'I he'eku ma'u e koloa hulu ko iá, ne u lava ai ke 'ilo'i 'oku lelei ange e foaki atú 'i he ma'u maí. 'Oku kau 'i hono 'uhingá he 'oku tāpuaki'i kitautolu 'e he 'Eikí 'i he taimi 'oku tau tokoni ai 'i He'ene foungá.

Na'e lea 'a Palesiteni Malioni G. Lomeni 'o fekau'aki mo e ngāue fakaelofea 'o pehē, "I he ngāue ni, he 'ikai lava ke ke foaki peá ke masiva ai." Peá ne toki talamai e lea na'e fai 'e he'ene palesiteni fakamisioná, ko Melevini J. Pālati: "He 'ikai lava ke foaki 'e ha taha ha paku'i mā ki he 'Eikí ta'e te ne toe ma'u mai ha fo'i mā."³

Kuó u 'ilo'i hono mo'oni 'i he'eku mo'uí. 'I he taimi 'oku ou foaki lahi ange ai ki he fānau 'a e Tamai Hēvaní 'oku faingata'a'ia, 'okú Ne anga'ofa leva kiate au.

Ko e tefito'i mo'oni hono ua kuó ne tatakí au 'i he ngāue fakaelofea ko e mālohi mo e tāpuaki 'o e uouangatahá. 'I he'etau fetakinima ke tokoni'i e faingata'a'ia, 'oku fetaiaki leva ai 'e he 'Eikí hotau lotó. Na'e fakalea peheni ia 'e Palesiteni J. Lūpeni Kalake ko e Si'i: "Kuo 'omi . . . 'e he foaki ko iá . . . 'a e ongo fakafiefia taha 'o e feohi fakatokouá 'i he ngāue fakataha 'a e kau tangata taukei 'i he tafa'aki kehekehe mo e fa'ahinga ngāue ma'u'anga mo'ui kehekehe, 'i he ngoue Uelofea pe ha toe ngāue kehe pē."⁴

'Oku mo'oni 'oku tupulaki 'a e ongo fakatokouá 'i he tokotaha 'okú ne ma'u 'a e foakí mo ia 'okú ne fai e foakí. 'Oku 'i ai ha ongo'i vāofi 'o a'u mai pē ki he 'ahó ni 'i hoku vā mo ha tangata ne ma ngāue fakataha 'i hono tata e pelepelá mei hono falé 'i he tāfea na'e hoko 'i Lekisipēki. Peá ne ongo'i e ngeia fakatāutaha lahi ange 'i he me'a kotoa kuó ne fai pē ma'ana mo hono fāmilí. Kapau ne ma takitaha ngāue mavahevahe pē, ne mei mole meiate kimaua fakatou'osi ha tāpuaki fakalaumālie.

Hoko mai ai ki he tefito'i mo'oni hono tolu 'o e ngāue fakaelofea kiate aú: Fakakau ho fāmilí 'i he ngāue ke nau lava 'o ako ke fetauhi'aki 'iate kinautolu lolotonga 'enau tokanga'i e ni'ihí kehé. 'E fetokoni'aki ho ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'oku mou ngāue fakatahá ke tokoni'i e ni'ihí kehe 'oku faingata'a'ia 'i he taimi 'o e faingata'a.

Ne u ako e tefito'i mo'oni mahu'inga 'o e Uelofea 'a e Siasí 'i he'eku hoko ko e pīsopé. Ne hoko ia 'i he'eku muimui ki he fekau 'i he folofolá ke fekumi ki he masivá. Ko e fatongia ia 'o e pīsopé ke fekumi pea tokoni'i 'a kinautolu 'oku kei fie ma'u tokoní hili e me'a kuo nau lava 'o fai mo honau ngaahi fāmilí. Ne u 'ilo 'oku fekau'i mai 'e he 'Eikí 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke tau lava 'o "kumi pea te mou 'ilo"⁵ 'i hono tokanga'i 'o e masivá 'o hangē pē ko ia 'oku hoko 'i he fekumi ki he mo'oni. Pea na'á ku ako ke fakakau 'a e Palesiteni Fine'ofá 'i he fekumí. Mahalo kuó ne tomu'a ma'u 'e ia e fakahaá 'iate koe.

'E fie ma'u 'e hamou ni'ihí e ue'i fakalaumālie ko iá 'i he ngaahi māhina ka hoko maí. 'E fakaafe'i e kāingalotú he funga māmaní ke nau kau atu ki ha 'aho ngāue tokoni ke fakamanatu 'aki e ta'u 75 'o e polokalama uelofea 'a e Siasí. 'E feinga e kau takí mo e kāingalotú ke ma'u ha fakahā 'i he'enau fokotu'utu'u ko ia e ngaahi ngāue.

Te u 'oatu ha fokotu'u 'e tolu ki hono palani ho'omou ngāue tokoní.

'Uluakí, teuteu'i fakalaumālie koe pea mo kinautolu 'okú ke takí. Te mou toki lava 'o mamata lelei ki he taumu'a 'o e ngāue 'i he'ene hoko ko ha tāpuaki fakalaumālie mo fakatu'asino ki he mo'ui 'a e fānau 'a e Tamai Hēvaní 'o kapau 'e fakavaivai'i e lotó 'e he Fakalelei 'a e Fakamo'uí.

Ko 'eku fokotu'u hono uá ke fili 'a e ni'ihí te mou tokoní'i mei he kakai 'i he pule'angá pe 'i he koló 'e ongo 'enau ngaahi fie ma'ú ki he loto 'o kinautolu 'oku nau fai e tokoní. 'E ongo'i 'e he kakai 'oku tokoní'i 'a 'enau 'ofá. 'E lahi ange 'ene tokoni ke nau ongo'i fiefiá 'o hangē ko e tala'ofa 'a e fo'i hivá, 'o mahulu hake ia 'i hono feau pē 'enau ngaahi fie ma'u fakatu'asinó.

Ko 'eku fokotu'u faka'osí ke mou palani ke faka'aonga'i e mālohi 'o e ngaahi ha'i fakafāmilí, 'o e ngaahi kōlomú, ngaahi houalotú, mo e kakai 'oku mou 'ilo 'i homou tukui koló. 'E hanga 'e he ongo'i uouangatahá 'o liunga lahi 'a e 'aonga 'o e ngāue 'oku mou faí. Pea 'e tupulaki e ongo'i uouangatahá 'i he ngaahi fāmilí, 'i he Siasí, pea 'i he tukui koló pea 'e hoko ia ko ha tukufakaholo 'e tu'uloa hili ia ha taimi fuoloa mei he 'osi 'a e ngāue tokoní.

Ko hoku faingamālie 'eni ke u fakahā atu ai e lahi 'eku hounga'ia 'iate kimoutolú. 'I he tokoni 'ofa kuo mou fai ma'á e 'Eikí, kuo fakafou mai ai 'iate au 'a e fakamālō 'a e kakai kuo mou tokoní'i 'i he'emaui fe'iloaki mo kinautolu he funga māmaní.

Na'a mou 'ilo ha founga ke ngaohi ai kinautolu ke nau fiefia ange 'i ho'omou tokoni 'i he founga 'a e 'Eikí. Kuo mou foaki tau'atāina mo e kau ākongā loto fakatōkilalo 'a e Fakamo'uí, hangē ko kimoutolú, 'o mou tokoní'i e ni'ihí

kehé, pea kuo fakahā kiate au 'e he kakai kuo mou tokoni'í 'a 'enau loto hounga'ia.

'Oku fakahā kiate au 'e he kakai kuo mou ngāue fakatahá 'a e hounga'ia tatau. 'Oku ou manatu ki ha taimi ne u tu'u ai he tafa'aki 'o Palesiteni 'Eselā Tafu Penisoní. Na'á ma talanoa kau ki he tokoni uelofea 'i he Siasi 'o e 'Eikí. Na'á ku 'ohovale 'i he'ene hā longomo'uí pea pehē loto vēkeveke mai ia, "Oku ou 'ofa 'i he ngāué ni, pea ko e ngāué ia!"

'Oku ou fakafofonga'i atu 'a e 'Eikí 'i he 'oatu 'o e fakamālō 'i ho'omou ngāue ke tokoni'i e fānau 'a 'etau Tamai Hēvaní. 'Okú Ne 'afio'i kimoutolu pea 'okú Ne 'afio'i ho'omou ngāué, faivelengá, mo e feilaulá. 'Oku ou lotua ke Ne foaki atu 'a e tāpuaki ko ho'omou mamata ki he fua 'o ho'omou ngaahi ngāué 'i he fiefia 'a e kakai kuo mou tokoni'i ma'á e 'Eikí.

'Oku ou 'ilo 'oku mo'ui 'a e 'Otuá ko e Tamaí pea 'okú Ne fanongo mai ki he'etau ngaahi lotú. 'Oku ou 'ilo ko e Kalaisí 'a Sīsū. 'E lava ke fakahaohaoa'i mo fakamālohia kimoutolu mo kinautolu 'oku mou tokoni'í, 'i ho'omou tauhi kiate Iá mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú. 'E lava ke mou 'ilo 'o hangē ko ia 'oku ou 'ilo'í, 'i he mālohia 'o e Laumālie Mā'oni'oni, ko Siosefa Sāmitá ko e palōfita ia 'a e 'Otuá ne toe fakafoki mai 'a e Siasi mo'oni mo mo'ui ko 'ení. 'Oku ou fakamo'oni ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoní ko e palōfita mo'ui ia 'a e 'Otuá. Ko ia 'a e fa'ifa'itaki'anga ma'ongo'onga 'o e me'a ne fai 'e he 'Eikí: 'o fe'alu'aki 'o fai lelei. 'Oku ou lotua 'e lava ke tau puke hotau ngaahi faingamālie ke "hiki hake e ngaahi nima 'oku tautau ki laló, pea fakamālohia[a] 'a e ngaahi tui 'oku vaivaí." "I he huafa toputapu 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Kuó u Fai ha Lelei?" *Ngaahi Himi*, fika 129.
2. "E 'Otuá ko Homau Tu'i," *Ngaahi Himi*, fika 77.
3. Marion G. Romney, "Welfare Services: The Savior's Program," *Ensign*, Nov. 1980, 93.
4. J. Reuben Clark Jr., 'i he Conference Report, Oct. 1943, 13.
5. Vakai, Mātiu 7:7-8; Luke 11:9-10; 3 Nifai 14:7-8.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 81:5.

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí

Ko Hono Hikinima'i 'o e Kau 'Ōfisa 'o e Siasí

'Oku fokotu'u atu ke tau poupuu'i 'a Thomas Spencer Monson ko e palōfita, tangata kikite mo e tangata ma'u fakahā pea mo e Palesiteni 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní; Henry Bennion Eyring ko e Tokoni 'Uluakí 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí; pea mo Dieter Friedrich Uchtdorf ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e loto pea fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupuu'i 'a Boyd Kenneth Packer ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá pea ko e kau mēmipa 'eni 'o e kōlomu ko iá: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, mo Neil L. Andersen.

Ki kimoutolu 'oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka 'i ai ha ta'e loto, fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupuu'i e ongo tokoni 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Kau 'Aposetolo 'e Toko

Hongofulu Mā Uá ko e kau palōfita, kau tangata kikite mo e kau tangata ma'u fakahā.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e loto pea fakahā mai he founga tatau pē.

'Oku mau fokotu'u atu ke tau tukuange e ni'ihiko 'eni mei he'enua hoko ko e Kau Fitungofulu Faka'ēliá 'o kamata mei he 'aho 1 'o Mē 2011: José L. Alonso, Nelson L. Altamirano, John S. Anderson, Ian S. Arden, Sergio E. Avila, David R. Brown, D. Fraser Bullock, Donald J. Butler, Vladimiro J. Campero, Daniel M. Cañoles, Carl B. Cook, I. Poloski Cordon, J. Devn Cornish, Federico F. Costales, LeGrand R. Curtis Jr., Heber O. Diaz, Andrew M. Ford, Julio G. Gaviola, Manuel Gonzalez, Daniel M. Jones, Donald J. Keyes, Domingos S. Linhares, B. Renato Maldonado, Raymundo Morales, J. Michel Paya, Stephen D. Posey, Juan M. Rodriguez, Gerardo L. Rubio, Jay L. Sitterud, Dirk Smibert, Eivind Sterri, Ysrael A. Tolentino, W. Christopher Waddell, mo Gary W. Walker.

Ko kinautolu 'oku fie kau mai hono fakahā 'i 'etau hounga'ia he'enua ngāue kāfakafā ni, kātaki 'o fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau pou pou'i e ni'ihi ko 'eni ko e kau memipa fo'ou 'o e Kolomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulu: Don R. Clarke, José L. Alonso, Ian S. Ardern, Carl B. Cook, LeGrand R. Curtis Jr., W. Christopher Waddell, mo Kazuhiko Yamashita; pea ko e kau memipa fo'ou 'eni 'o e Kolomu Hono Ua 'o e Kau Fitungofulu: Randall K. Bennett, J. Devn Cornish, O. Vincent Haleck, mo Larry Y. Wilson.

Ko kimoutolu 'oku loto ki ai, kataka 'o fakaha mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e loto, fakaha mai he founda tatau pe.

'Oku fokotu'u atu ke tau pou pou'i e ni'ihi ko 'eni ko e Kau Fitungofulu Faka'elia: Kent J. Allen, Stephen B. Allen, Winsor Balderrama, R. Randall Bluth, Hans T. Boom, Patrick M. Boutoille, Marcelo F. Chappe, Eleazer S. Collado, Jeffrey D. Cummings, Nicolas L. Di Giovanni, Jorge S. Dominguez, Gary B. Doxey, David G. Fernandes, Hernán D. Ferreira, Ricardo P. Giménez, Allen D. Haynie, Douglas F. Higham, Robert W.

Hymas, Lester F. Johnson, Matti T. Jouttenus, Chang Ho Kim, Alfred Kyungu, Remegio E. Meim Jr., Ismael Mendoza, Cesar A. Morales, Rulon D. Munns, Ramon C. Nobleza, Abenir V. Pajaro, Gary B. Porter, José L. Reina, Esteban G. Resek, George F. Rhodes Jr., Lynn L. Summerhays, Craig B. Terry, David J. Thomson, Ernesto R. Toris, Arnulfo Valenzuela, Ricardo Valladares, Fabian I. Vallejo, Emer Villalobos, mo Terry L. Wade.

Ko kimoutolu 'oku loto ki ai, fakaha mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto, fakaha mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau pou pou'i mo e Kau Taki Ma'olunga, Kau Fitungofulu Faka'elia mo e kau palesitenisi lahi 'o e ngaahi houalotu 'o hangē ko 'enu tu'u 'i he lolotonga ni.

Ko kimoutolu 'oku loto ki ai, fakaha mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto pea fakaha mai.

'E Palesiteni Monisoni, fakatatau mo e me'a ku'o u lava 'o vakai ki ai, kuo loto taha e Senita Konifelenisi ki he ngaahi fokotu'u kuo fai.

'E kainga, 'oku mau fakamalō atu 'i ho'omou hikinima 'o pou pou'i pea pehē ki ho'omou tu'i, mateaki mo e ngaahi lotu ta'etukuá. ■

Lipooti 'a e Potungāue 'Aotita 'a e Siasí, 2010

Fai 'e Robert W. Cantwell

Talēkita Pulé, Potungāue 'Aotita 'a e Siasí

Ki he Kau Palesitenisī 'Uluaki 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī

Si'i Kau Taki: Hangē ko ia 'oku fakamatala'i 'i he fakahā he Vahe 120 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, 'oku fakamafai'i 'e he Fakataha Alēlea ki Hono Faka'aonga'i 'o e Vahehongofulú, 'a e fakamole kotoa pē 'oku fai mei he pa'anga 'a e Siasí. 'Oku kau ki he fakataha alēlea ko 'enī 'a e Kau Palesitenisī 'Uluakí, Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, pea mo e kau Pisopeliki Pulé. 'Oku fakangofua 'e he fakataha alēlea ni 'a e ngaahi patiseti ma'á e

ngaahi potungāue 'a e Siasí, ngaahi ngāue pea mo e pa'anga 'oku vahe'i ki he ngaahi 'iuniti faka-Siasí. 'Oku faka'aonga'i 'e he ngaahi potungāue 'a e Siasí 'a e pa'angá 'o fakatatau mo e ngaahi patiseti kuo fakangofuá pea fakatatau mo e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi founa ngāue 'a e Siasí.

Kuo faka'atā ki he Potungāue 'Aotita 'a e Siasí e ngaahi lekooti mo e ngaahi polokalama kotoa pē 'oku fie ma'u ke vakai'i 'aki 'a e totonu 'o hono pulé'i 'o e pa'anga hū maí,

ngaahi fakamolé pea pehē ki hono malu'i 'o e koloa 'a e Siasí. 'Oku tu'u tau'atāina 'a e Potungāue 'Aotita 'a e Siasí mei he ngaahi potungāue mo e ngaahi ngāue kehe kotoa 'a e Siasí pea ko e kau ngāue faka'aotita 'a e Siasí ko ha kau tauhi-tohi kuo fakamo'oni'i 'enau fe'unga ke fai 'a e ngāue fakatauhi tohí, kau 'aotita fakaloto'i potungāue kuo 'osi fakamo'oni'i, kau 'aotita ki he fakamatala fakakomipiutá pea mo ha kau mataotao kehe kuo fakamo'oni'i.

Fakatatau mo e ngaahi 'aotita kuo fakahokó, 'oku malava ai 'a e Potungāue 'Aotita 'a e Siasí ke nau pehē ko e ngaahi nāunau kotoa pē, ngaahi tokoni 'oku ma'u maí, ngaahi fakamole kuo fakahokó pea mo e koloa kotoa pē 'a e Siasí ki he ta'u 2010, kuo lekooti pea faka'aonga'i ia 'o fakatatau mo e ngaahi founa fakatauhi-tohi totonú, patiseti kuo fakangofuá, pea pehē ki he ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi founa ngāue 'a e Siasí.

Fakahū atu ia 'i he loto faka'apa'apa mo'oni, Potungāue 'Aotita 'a e Siasí Robert W. Cantwell Talēkita Pulé ■

Lipooti Fakasitetisitika 'o e 2010

Fai 'e Brook P. Hales

Sekelitali ki he Kau Palesitenisī 'Uluakí

Kuo tuku mai 'e he Kau Palesitenisī 'Uluakí 'a e lipooti fakasitetisitika ko 'eni 'o e Siasí ki he 2010. 'I he'ene a'u mai ki he 'aho 31 'o Tisema 2010, ne 'i ai ha ngaahi siteiki 'e 2,896, misiona 'e 340, vahefonua 'e 614, pea mo ha uooti mo e kolo 'e 28,660.

Ko e mēmipasipi fakakātoa 'o e Siasí 'i he faka'osinga 'o e 2010 na'e fe'unga mo e toko 14,131,467.

Na'e toko 120,528 e fānau fo'ou 'o e lekōtí 'i he Siasí, pea mo ha kau papi ului 'e toko 272,814 'i he 2010.

Ko e tokolahi 'o e kau faifekau ngāue taimi kakato na'a nau ngāue

'i he faka'osinga 'o e ta'ú na'e toko 52,225.

Ko e tokolahi 'o e kau faifekau ngāue-tokoni 'a e Siasí na'e lolotonga ngāue ko e toko 20,813, pea ko e tokolahi 'o kinautolu ne nofo pē 'i 'api pea uiui'i kinautolu ke nau tokoni 'i he ngaahi ngāue kehekehe 'a e Siasí.

Ne fakatapui ha ngaahi tempale 'e fā lolotonga e ta'ú: ko e Tempale Venikuva Pilītisi Kolomupia 'i Kānata; Tempale Tele'a Heila 'Alesoná 'i he 'Unaiteti Siteití, Tempale Sepū Siti Fili-painí; mo e Tempale Kievi 'Iukuleiní.

Na'e toe fakatapui 'a e Tempale

La'ie Hauai 'i he 'Unaiteti Siteití 'i he 2010.

Ko e lahi fakakātoa 'o e ngaahi tempale 'oku ngāue 'aki 'i he māmaní na'e 134.

Ko e Kau 'Ōfisa Mā'olunga Mālōlō 'o e Siasí mo e Ní'ihī Kehe Kuo Pekia talu mei he Konifelenisi Lahi 'o 'Epeleli Kuo 'Osí.

'Eletā W. Grant Bangerter, Adney Y. Komatsu, Hans B. Ringger, LeGrand R. Curtis, Richard P. Lindsay, Donald L. Staheli, mo Richard B. Wirthlin, ko ha kau mēmipa mālōlō 'o e Ngaahi Kōlomu 'o e Kau Fitungofulú; Barbara B. Smith, Palesiteni Lahi mālōlō 'o e Fine'ofá; Ruth H. Funk, Palesiteni Lahi mālōlō 'o e Kau Finemuí; Norma Jane B. Smith, na'e tokoni 'i he Kau palesitenisi Lahi 'o e Kau Finemuí, Helen Fyans, ko e uitou 'o 'Eletā J. Thomas Fyans, ko ha Taki Mā'olunga mālōlō; Arnold D. Friberg, ko ha tokotaha tā valivali mo tā fakatātā; mo J. Elliot Cameron, ko ha Komisiona mālōlō 'o e Potungāue Ako 'o e Siasí. ■

Fai 'e Palesitani Boyd K. Packer

Palesitani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Tataki 'e he Laumālie Mā'oni'oni

'E lava ke tataki kitautolu kotoa 'e he laumālie 'o e fakahaá pea mo e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

Ko e 'osi 'eni e ta'u 'e 400 mei hono pulusi e Tohitapu 'a Kingi Sēmisí, ko ha tokoni mahu'inga ne fai ki ai 'e Viliami Tinitale, ko ha mo'unga'i tangata kiate au.

Na'e 'ikai loto e kau faifekau Kalisitiané ke pulusi e Tohitapú 'i he lea faka-Pilitānia angamahení. Na'a nau tuli holo 'a Tinitale. Na'á ne talaange, "Kapau 'e fakahaofi au 'e he 'Otuá he 'ikai fuoloa kuo 'ilo lahi ange ha talavou faka'uli palau ki he Folofolá, 'o laka ia 'iate kimoutolu."¹

Na'e lavaki'i 'a Tinitale pea fakahū ia 'i ha pilisone moko'ī'i 'i Palāsolo 'o laka hake he ta'u 'e tahá. Na'e mahae-hae hono valá. Na'á ne kole ki hono kau puke fakamālohí ke 'oange hono koté mo e tataá mo ha fo'i te'elango, mo ne pehē ange, "Me'a fakaongosia mo'oni ko 'ete nofo toko taha he fakapo'ulí."² Na'e 'ikai ke nau tali 'ene kolé. Faifai pea 'ave ia mei pilisone ki ha ha'ofanga kakai tokolahi 'o no'o u'a pea tutu ai ia. Ka na'e 'ikai iku launoa e ngāue mo e mate fakamā'ata 'a Viliami Tinitalé.

'Oku 'i ai ha founga 'oku fakahoko ai e kikite ne fai 'e Viliami Tinitale he senituli 'e fā kimu'á, he kuo akonekina e fānau Siasí talu mei he'enau 'i he

to'u tupú ke nau 'ilo'i e ngaahi tohi folofola mā'oni'oni.

'Oku kau 'i he'etau ngaahi tohi folofola he 'aho ní 'a e Tohi Tapú, Tohi 'a Molomoná: Ko ha Fakamo'oni 'e Taha 'o Sisū Kalaisi, Mata'itofe Mahu'ingá pea mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá.

'Oku fa'a ui kitautolu ko e Siasi Māmongá, koe'uhí ko e Tohi 'a Molomoná, 'a ia ko ha hingoa 'oku 'ikai ke tau fehi'a ai, ka 'oku 'ikai fu'u tonu.

Na'e fakamatala 'i he Tohi 'a Molomoná 'a e toe 'a'ahi 'a e 'Eikí ki he kau Nifái koe'uhí he na'a nau lotu ki he Tamaí 'i Hono huafá. Pea na'e folofola 'a e 'Eikí:

"Ko e hā ha me'a 'oku mou loto ke u foaki kiate kimoutolú?

"Pea na'a nau pehē kiate ia: 'E 'Eikí, 'oku mau loto ke ke fakahā kiate kimautilu 'a e huafa ke mau ui 'aki 'a e siasí ni; he 'oku 'i ai 'a e ngaahi fakakikihi 'i he kakaí 'o kau ki he me'á ni.

"Pea folofola 'a e 'Eikí . . . , ko e hā hono 'uhinga 'oku felau'aki mo fefakakikihi'aki ai 'a e kakaí koe'uhí ko e me'á ni?

"Kuo 'ikai te nau lau koā 'a e ngaahi folofolá, 'a ia 'oku pehē mai ai 'oku totonu ke mou 'ai kiate

kimoutolu 'a e huafa 'o Kalaisí . . . ? He ko e hingoa ia 'e ui 'aki 'a kimoutolu 'i he 'aho faka'osí. . . .

"Ko ia, ko e me'a kotoa pē te mou faí, ke mou fai ia 'i hoku hingoá; ko ia ke mou ui 'a e siasí 'i hoku hingoá; pea ke mou ui ki he Tamaí 'i hoku hingoá ke ne tāpuaki'i 'a e siasí koe'uhí ko au.

"Pea 'oku fēfē 'ene hoko ko hoku siasí 'o kapau 'oku 'ikai ui ia 'i hoku hingoá? He kapau 'oku ui ha siasí 'i he hingoa 'o Mōsesé pea ko e siasí ia 'o Mōsesé; pe kapau 'oku ui ia 'i he hingoa 'o ha tangata pea ko e siasí ia 'o ha tangata; ka kapau 'oku ui ia 'i hoku hingoá pea ko hoku siasí ia, 'o kapau kuo langa 'a kinautilu 'i he'eku ongoongolelé."³

'Oku tau ui kitautolu ko e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, kae 'ikai ko e Siasi Māmongá, ko 'etau talangofua ki he fakahaá. Ko e me'a kehe ia hono ui kitautolu 'e he kakaí ko e Siasi Māmongá pe Kau Māmongá, ka 'oku 'ikai ke tau ui pehe'i kitautolu.

Na'e pehē 'e he Kau Palesitenisí 'Uluaki:

"'Oku fakautuutu 'a hono mahu'inga ke faka'aonga'i e "He 'e ui pehe'i 'a hoku siasí 'i he ngaahi 'aho faka'osí, ko e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní" (T&F 115:4), ki hotau fatongia ke malanga'aki e huafa 'o e Fakamo'uí ki he funga 'o e māmaní. Ko ia 'oku mau fa'a kole ai ko e fē pē ha taimi te tau talanoa ai 'o kau ki he Siasí, ke tau faka'aonga'i mu'a hono hingoa kakató 'o ka lava. . . .

'O kapau te tau talanoa 'o kau ki he kāingalotu 'o e Siasí, 'oku mau fokotu'u atu 'a e 'kāingalotu 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.' Ka 'o ka fakanounou'i, pea ui ko e Kāingalotu 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní."⁴

"Pea 'oku lea 'a e [Kāingalotu 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní] 'ia Kalaisi, 'oku mau fiefia 'ia Kalaisi, 'oku mau malanga'aki 'a Kalaisi, 'oku mau kikite 'ia Kalaisi, pea 'oku mau tohi 'o fakatatau mo 'enau ngaahi kikité, ke 'ilo 'e he'emau fānau 'a e ma'u'anga tokoni te nau ma'u ai 'a e fakamolemole 'o

‘enau ngaahi angahalá.”⁵

‘E ui kitautolu ‘e he māmaní ‘o fakatatau mo honau lotó, ka tau manatu ‘i mu‘a ‘i he‘etau lea kotoa pē, ‘oku tau kau ki he Siasí ‘o *Sīsū Kalaisí*.

‘Oku tala ‘e ha ni‘ihi ‘oku ‘ikai ko e kau Kalisitiane kitautolu. ‘Oku nau ta‘emahino pe ‘ikai pē ke nau ‘ilo‘i kitautolu.

‘Oku fakahoko ‘a e ouau kotoa pē ‘i he Siasí ‘i he mafai pea mo e huafa ‘o Sīsū Kalaisí.⁶ ‘Oku tau ma‘u ‘a e fokotu‘utu‘u tatau pē mo ia ne fai he ‘uluaki Siasí, ‘o ‘i ai hono kau ‘apostolo ko e kau palófitá.⁷

Na‘e ui mo fakanofu ‘e he ‘Eikí ha kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā

Ua ‘i he kuonga mu‘á. Na‘e lavaki‘i mo tutuki Ia. Hili e Toetu‘u ‘a e Fakamo‘uí, na‘á Ne ako‘i ‘Ene kau ākongá ‘i ha ‘aho ‘e 40 peá Ne toki hā‘ele hake ki he langí.⁸

Ka na‘e te‘eki ai pē kakato. Hili ha ngaahi ‘aho si‘i, ne fakataha mai e Toko Hongofulu Mā Uá ki ha fale pea “fakafokifá na‘e ai ‘a e ‘u‘ulu mai mei he langí, ‘o hangē ha tu‘oni matangi mālohi ‘aupito, pea fakapito ‘aki ‘a e fale kotoa pē na‘a nau nofo aí. . . . [Na‘e nofo‘ia ia ‘e ha] ngaahi ‘elelo mangamana . . . ‘o hangē ko e afi. Pea na‘e . . . fakapito ‘aki ‘a kinautolu kotoa pē ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní.”⁹ Kuo fakavia ‘eni ‘Ene kau ‘Apostoló.

Na‘e mahino kiate kinautolu ‘a hono mahu‘inga ‘o e mafai ne foaki ange ‘e he Fakamo‘uí pea mo e me‘afoaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní ki hono fokotu‘u ‘o e Siasí. Na‘e fekau ke nau papitaiso mo foaki ‘a e me‘afoaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní.¹⁰

Ne iku ‘o pekia e kau ‘Apostoló pea ‘ave mo e lakanga fakataula‘eiki ne nau ma‘ú. Na‘e pau ke toe fakafoki mai ‘a e mafai mo e mālohi ke faka‘aonga‘i iá. Ne laui senituli e hanga-naki atu e tangatá ki hono toe fakafoki mai ‘o e mafai pea mo hono fokotu‘u e Siasí ‘o e ‘Eikí.

Na‘e toe fakafoki mai ‘e Sione Papitaiso mo e kau ‘Apostolo ko Pita, Sēmisi mo Sioné, ‘a e lakanga fakataula‘eiki ‘i he 1829 kia Siosefa Sāmita mo ‘Oliva Kautele. ‘Oku fakanofu he taimí ni ‘a e hou‘eiki tangata mo‘ui taau ‘o e Siasí ki he lakanga fakataula‘eiki. ‘Oku hanga ‘e he mafai ko ‘eni mo hono takaua ko e me‘afoaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní, ‘a ia ‘oku foaki ki he kāingalotu kotoa pē ‘o e Siasí hili ‘enau papitaisó, ‘o ‘ai ke tau makehe ai mei he ngaahi siasi kehé.

‘Oku fakahinohino mai ‘e ha fakahā kimu‘a “ke lava ‘a e tangata takitaha ‘o lea ‘i he huafa ‘o e ‘Otua ko e ‘Eikí, ‘io ko e Fakamo‘uí ‘o e māmaní.”¹¹ ‘Oku fakahoko he ‘ahó ni e ngāue ‘i he Siasí ‘e ha kau tangata mo fafine angamaheni kuo ui mo hikinima‘i ke nau tokanga‘i, ako‘i mo tataki ia. ‘Oku takiekina e ngaahi ui ko iá ‘i he mālohi ‘o e fakahaá mo e me‘afoaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní ke ‘ilo‘i ai e finangalo ‘o e ‘Eikí. Mahalo he ‘ikai tali ‘e ha ni‘ihi ia ‘a e kikité, fakahaá mo e me‘afoaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní, ka ‘o kapau ‘oku nau fie ‘ilo‘i kitautolu, ta kuo pau ke mahino kiate kinautolu ‘oku tau tali ia.

Na‘e fakahā ‘e he ‘Eikí kia Siosefa Sāmita ha fonu ‘o e mo‘ui leleí, ‘a ia ko e Lea ‘o e Potó, kimu‘a ‘aupito pea toki ‘ilo‘i ‘e he māmaní hono fakatu‘utāmaki. ‘Oku ako‘i e tokotaha kotoa pē ke faka‘ehi‘ehi mei he tíí, kofí, kava mālohí, tapaká pea mo ha ngaahi faito‘o mo e me‘a kehekehe mo fakatupu ma‘unimā, ‘a ia ‘oku lahi fau e ‘ilo ki ai hotau to‘u tupú. Ko kinautolu ‘oku talangofua ki he fakahā ko ‘eni, kuo

tala'ofa ange te nau "ma'u 'a e mo'ui lelei ki honau pitó mo e uho ki honau ngaahi huí;

"Pea te nau ma'u 'a e potó mo e ngaahi fu'u koloa mahu'inga 'o e 'iló, 'io 'a e ngaahi koloa mahu'inga fufú;

"Pea te nau lele kae 'ikai ongosia, pea 'alu 'o 'ikai pongia."¹²

'I he fakahā 'e taha na'e 'omi ai 'e he 'Eikí 'a e tu'unga mo'ui ki he angama'á 'o fekau mai ai ko e mālohi topu-tapu ko ia ke fakatupu 'a e mo'uí, kuo pau ke malu'i mo toki faka'aonga'i pē ia 'e ha tangata mo ha fefine ko e husepāniti mo e uaifi.¹³ Ko e lilingi pē 'o e toto ta'ehalaia mo hono faka-'ikai'i 'o e Laumālie Mā'oni'oni¹⁴ 'oku mahulu hake hono mamafá 'i hono faka'aonga'i hala e mālohi ko 'ení. 'O ka maumau fono ha taha, 'oku ako'i mai 'e he tokāteline 'o e fakatomalá 'a e founa ke tāmata'i 'aki e nunu'a 'o e maumau fonó ni.

'Oku sivi'i e tokotaha kotoa pē. 'E fakakaukau ha taha hangē 'oku ta'etotonu ke siofi mo 'ahi'ahi'i pē iá, ka ko e taumu'a ia 'o e mo'ui matelié—ke sivi'i kitautolu. Pea 'oku tatau e talí ki he tokotaha kotoa pē: kuo pau pea te tau lava, 'o matu'uaki ha fa'ahinga 'ahi'ahi pē.

'Oku fakatefito e "palani lahi 'o e fiefiá"¹⁵ 'i he mo'ui fakafāmilí. Ko e husepāniti 'oku 'ulu ki he 'apí pea ko e uaifi 'a e mafu 'o e 'apí. Pea hoko

'ena nofo malí ko ha ongo hoa ngāue tu'unga tatau. Ko e tangata Siasí ko ha tangata 'okú ne mo'ui'aki hono fatongia fakafāmilí, 'o faivelenga 'i he ongoongoleleí. 'Okú ne hoko ko ha husepāniti mo e tamai tokanga mo mateaki. 'Okú ne faka'apa'apa'i e tu'unga fakaefefiné. 'Oku pou pou'i 'e he uaifi 'a hono husepāniti. 'Oku fakatou tanumaki 'e he ongomātu'á 'a e tupulaki fakalaumālie 'a 'ena fānaú.

'Oku ako'i e Kāingalotu Siasí ke nau fe'ofa'aki pea fakamolemole'i kinautolu 'oku fai hala angé.

Na'e liliu 'eku mo'uí 'e ha pēteli-ake anga mā'oni'oni. Na'á ne mali mo hono 'ofa'angá. Na'á na fe'ofa'aki 'aupito pea 'ikai fuoloa kuo teu ke fā'ele'i mai 'ena fuofua tamá.

Na'e 'i ai ha palopalema he pō ne fā'ele'i ai e pēpē. Na'e taha pē e toketaá pea na'e lolotonga 'i ha feitu'u kehe ia 'o faito'o ha taha ne puke. Hili ha ngaahi houa lahi e langā 'a e fa'éé, na'e toe kovi ange tu'unga ne 'i aí. Faifai pea ma'u e toketaá. Koe'uhí ko 'ene tu'u fakatu'utāmaki, ne ngāue leva e toketaá 'o fā'ele'i mai e pēpē pea hangē kuo tokamālie e me'a kotoa. Ka ne hili ha ngaahi 'aho mei ai ne mālōlō 'a e fa'éé mei ha fa'ahinga mahaki tatau pē ne faito'o ia 'e he toketaá 'i ha 'api kehe he pō ko iá.

Ne uesia ai pē e mo'ui 'a e talavouí. 'I he fakalau atu e ngaahi uiké, na'e

fakautuutu ai pē 'ene loto mamahí. Na'e 'ikai ha me'a te ne toe fakakaukau ki ai pea a'u 'ene tu'unga loto mamahí ki ha tu'unga fakatu'utāmaki. Kapau foki ko e hoko ia he 'ahó ni, na'á ne 'osi hanga 'e ia 'o faka'ilo, hangē leva ia 'e malava 'e he pa'angá 'o fakalelei'i e me'a kotoa pēé.

Ne tukituki mai ha taha he pō 'e taha 'i hono matapaá. Na'e pehē ange 'e ha ki'i ta'ahine, "Talamai 'e Teti ke ke 'alu ange. 'Oku fie talanoa mo koe."

Ko "Teti" ko e palesiteni siteiki ia. Ko e fale'i pē 'eni na'e fai ange 'e he takimu'a poto ko iá, "E Sione, tukunoa'i ia. He 'ikai ha me'a te ke fai 'e toe fakafoki mai ai ho hoá. Ka ko e hā pē me'a te ke faí, 'e toe kovi ange ia ai. Sione, hanga 'o tukunoa'i."

Ko hono sivi'i 'eni hoku kaungāme'á. Ke ne tukunoa'i fēfē? Kuo fai ha fu'u fehālaaki lahí. Na'á ne feinga ke ne mapule'i ia peá ne pehē 'oku totonu pē ke ne talangofua mo mui-mui ki he fale'i 'a e palesiteni siteiki poto ko iá. Te ne hanga 'o tukunoa'i.

Na'á ne pehē, "Ne u a'u 'o touleleleka pea toki mahino kiate au mo u sio lelei ki he tu'unga 'o e toketā faka'ofa ko iá—ne fu'u lahi 'ene ngāue, si'i 'ene totongi pea fe'alu'aki ongosia holo he kau mahaki, 'ikai ha faito'o fe'unga, 'ikai ha falemahaki, 'ikai ha me'angāue, ko si'ene feinga pē ke fakahaofi e mo'uí pea taimi lahi na'e ola lelei. Na'á ne ha'u 'i ha momeniti faingata'a 'oku tu'u fakatu'utāmaki ha mo'ui 'e ua peá ne ngāue leva 'o 'ikai toe tatali. "Ne toki mahino kiate au!" Na'á ne pehē, "Ne u mei maumau'i ai 'eku mo'uí mo e mo'ui 'a e ni'ihí kehé."

Kuo tā tu'o lahi 'ene fakafeta'i ki he 'Eikí koe'uhí ko e taki lakanga fakataula'eiki poto ko iá 'i he ki'i fale'i faingofua na'á ne faí, "E Sione, hanga 'o tukunoa'i."

'Oku tau mamata ki ha kāingalotu 'o e Siasí kuo nau loto mamahi. 'Oku 'ita ha ni'ihí koe'uhí ko ha ngaahi me'a ne hoko he hisitōlia 'o e Siasí pe ko hono kau takí pea nau faingata'a'ia ai he toenga 'enau mo'uí, ko e 'ikai ke nau lava 'o fakamolemole'i e fehālaaki 'a e ni'ihí kehé. 'Oku 'ikai ke nau tukunoa'i ia. 'Oku nau iku ai 'o māmālohi.

Sao Luisi, Palāsila

‘Oku tatau e tō’onga ko iá mo ha tangata ne taa’i ‘aki ha va’akau hono ‘ulú. ‘I he’ene itá, ‘okú ne to’o hake ai e va’akaú ‘o tā ‘aki pē hono ‘ulú he toenga ‘o ‘ene mo’uí. Fakavalevale mo’oni! Pea faka’ofa! Ko kita pē ‘oku tupu ai e fa’ahinga ongo’i sāuni peheé. Kapau kuo faka’ita’i koe ‘e ha taha, fakamolemole’i mo fakangalo’i ia peá ke tukunoa’i.

‘Oku ‘omi e fakatokanga ko ‘ení ‘i he Tohi ‘a Molomoná: “Pea ko ‘eni, kapau ‘oku ‘i ai ha ngaahi me’a hala, ko e ngaahi fehālaaki ia ‘a e tangata; ko ia ‘oua na’a fakaanga’i ‘a e ngaahi me’a ‘a e ‘Otuá, koe’uhí ke lau ‘a kimoutolu ‘oku mou ta’e-ha-mele ‘i he fakamaau-’anga ‘a Kalaisí.”¹⁶

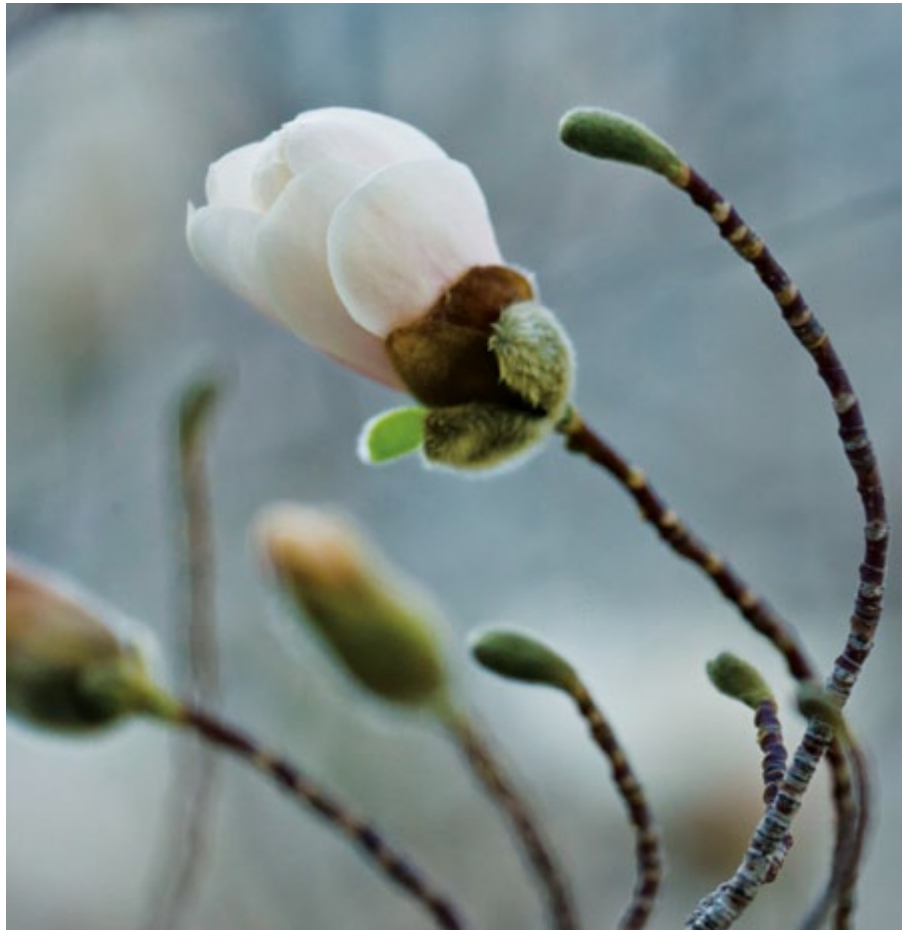
Ko ha kakai makehe ‘a e kāingalotu ‘o e Siasí. ‘Oku tau ‘i he tapa kotoa pē ‘o e māmaní, ‘a ia ko e toko 14 miliona ‘o kitautolu. Ko e kamata’angá pē ‘eni. ‘Oku ako’i kitautolu ke tau ‘i he māmaní kae ‘ikai ‘o māmani ‘a kitautolu.¹⁷ Ko ia ‘oku tau mo’ui ‘i he founga anga-maheni pē ‘i ha ngaahi fāmili angamaheni pē ‘oku feohi mo e toenga ‘o e kakai.

‘Oku ako’i kitautolu ke ‘oua na’a tau loi, pe kaiha’a pe kākā.¹⁸ ‘Oku ‘ikai ke tau kapekape. ‘Oku tau fakatu’amelie mo fiefia pea ‘ikai manavasi’i ‘i he mo’uí.

‘Oku tau “loto ke tangi fakataha mo kinautolu ‘oku tangí . . . pea fakafiemālie’i ‘a kinautolu ‘oku ‘aonga ki ai ‘a e fakafiemālié, pea tu’u ko e kau fakamo’oni ‘o e ‘Otuá ‘i he taimi kotoa pē pea ‘i he me’a kotoa pē pea ‘i he feitu’u kotoa pē.”¹⁹

Kapau ‘oku fekumi ha taha ia ki ha siasi ‘oku si’isi’i hono ngaahi fie ma’ú, ta ‘oku ‘ikai ko e siasi ia ko ‘ení. ‘Oku ‘ikai faingofua ke hoko ko ha mēmipa ‘o e Siasí, ka ‘i hono aofangatukú, ko e hala totonú pē ia.

Neongo pe ko e hā e fakafepaki pe “ngaahi tau, mo e ngaahi ongoongo ‘o e ngaahi tau, mo e ngaahi mofuikē ‘i he ngaahi feitu’u kehekehe,”²⁰ he ‘ikai lava ‘e ha mālohi pe tākiekina ia ‘o ta’ofi e ngāué ni. ‘E lava ke tataki kitautolu ‘e he laumālie ‘o e fakahaá mo e me’afuaki ‘o e Laumālie Mā’oni’oni. “‘E faingofua tau ‘a hono fakamafao atu ‘e ha tangata ‘a hono nima vaivai ke ta’ofi ‘a e vaiatafe

Misulí ‘i he’ene tafe atu ‘i hono ‘alu’anga kuo vahe’i pe fakatafoki ia ke tafe ki muí, pea mo hono ta’ofi ‘o e Māfimafí mei he’ene lilingi hifo ‘a e ‘ilo mei he langí ki he ‘ulu ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimuí Ní.”²¹

Kapau ‘oku ‘i ai ha me’a ‘okú ke loto mamahi ai, fakangalo’i ia, pea tukunoa’i. Fa’a fakamolemole ke lahi mo ke ki’i fakatomala, pea ‘e ‘a’ahi kiate koe ‘a e Laumālie Mā’oni’oni pea fakapapau’i ‘e he fakamo’oni na’e ‘ikai te ke ‘ilo na’á ke ma’ú. ‘E tokanga’i mo faitāpuekina koe—‘a koe mo ho hakó. Ko ha fakaafe ‘eni ke ha’u kiate Ia. Ko e Siasí ni—‘a e Siasí ‘o Sisū Kalaisí ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimuí Ní, “ko e siasi mo’oni mo mo’ui pē taha ‘i he funga ‘o e māmani kotoa,”²² pea ‘i He’ene fakahā ko iá—‘oku tau ma’u ai “‘a e palani ‘o e fiefiá.”²³ Pea ko ‘eku fakamo’oni ia ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. ‘I he David Daniell, talateu ki he *Tyndale’s New Testament* (1989), viii.

2. ‘I he Daniell, talateu ki he *Tyndale’s New Testament*, ix.
3. 3 Nifai 27:2–5, 7–8.
4. Tohi ‘a e Kau Palesitenisi ‘Uluakí, 23 Fēpueli, 2001.
5. 2 Nifai 25:26.
6. Vakai Mōse 5:8; papitaiso: vakai 2 Nifai 31:12; 3 Nifai 11:27; 18:16; faingāue ki he mahaki: vakai Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 42:44; foaki ‘o e Laumālie Mā’oni’oni: vakai Molonai 2:2; fakanofu lakanga fakataula’eiki: vakai Molonai 3:1–3; sākalamēnití: vakai Molonai 4:1–3; mana: vakai Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:66–69.
7. Vakai Ngaahi Tefito ‘o e Tuí 1:6.
8. Vakai Ngāue 1:3–11.
9. Ngāue 2:2–4.
10. Vakai Ngāue 2:38.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:20.
12. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 89:18–20.
13. Vakai, “Ko e Fāmili: Ko ha Fanongonongo ki Māmani,” *Liahona*, Mē, 2010, 129.
14. Vakai ‘Alamā 39:4–6.
15. ‘Alamā 42:8.
16. Peesi ‘uluaki ‘o e Tohi ‘a Molomoná.
17. Vakai, Sione 17:14–19.
18. Vakai ‘Ekesōtosi 20:15–16.
19. Mōsaia 18:9.
20. Molomona 8:30.
21. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:33.
22. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:30.
23. ‘Alamā 42:8.

Fai 'e 'Eletā Russell M. Nelson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Fehangahangai mo e Kaha'ú 'i he Tui

Te tau malava 'i he mo'oní, ngaahi fuakavá mo e ngaahi ouaú 'o ikuna 'i 'a e manavaheé pea fehangaahangai mo e kaha'ú 'i he loto tui!

Si'oku kāinga 'ofeina, 'oku ou fakamālō atu 'i ho'omou poupou, 'o 'ikai ngata pē he hiki hake homou nimá, ka 'i ho'omou ngāue langaki mo'ui 'oku fai mei 'apí, 'i he Siasí pea mo homou tukui koló. 'Oku mau fiefia ke feohi mo kimoutolu pea mo vakai atu ki ho'omou feohi mo homou fāmilí mo e kaungāme'á. Neongo pe ko e fē feitu'u 'oku mou nofo aí, 'oku mau vakai atu ki ho'omou feinga ke hoko e māmani ko 'ení ko ha feitu'u lelei angé. 'Oku mau poupou 'i kimoutolu! 'Oku mau 'ofa atu! 'Oku mau lotua kimoutolu 'o hangē ko ho'omou lotua kimautiló!

'Oku mau mamata loto atu ki ha fakataha mai homou fāmilí ki he televisoné pe ko e 'initaneti 'i 'api ke mamata he konifelenisi lahí. Na'e 'omi 'e ha fa'ē mo ha tamai tokanga ha tatau 'o ha la'itā ne nau faitaa 'i lolotonga e taimi konifelenisi. Ne na siofi hona foha māhina 'e 18, 'i he'ene 'ilo'i e fō-tunga mo e le'o 'o e tokotaha leá. Na'e kamata ke 'uma e ki'i tamasi'í 'i hono la'i nimá pea 'ai ki he TV. Na'á ne fie 'unu atu ke ofi ki ai. Ko ia ne ala atu hono tuofefine lahi angé, 'o hiki 'i hake hono tuonga'ané ki hono umá 'o 'omi

ke ne ofi ange ki ai. Ko e la'itaá 'eni.

'Io, ko au 'oku 'asi he 'ata 'o e TV pea ko homa makapuná 'a e fānau ko 'ená. 'I ha ngaahi ta'u mei heni 'e hoko e tamasi'í ni ko ha kaumātu'a, ma'u 'enitaumeni he temipalé pea mateuteu atu ke ngāue fakafaifekau. Te ne sila 'amuiange mo hano hoa ta'engata te ne fili. 'Okú ke vakai loto atu nai ki ha'ane hoko ha 'aho ko ha husepāniti mo ha tamaí, pea 'i ai ha'ane fānaú? Pea te ne lea fakamāvae ha 'aho ki he'ene ongo kui tangatá, 'i he 'ilopau ko e maté ko ha kongá pē ia 'o e mo'uí.

'Oku mo'oni ia. 'Oku tau mo'uí ka te tau mate pea 'oku tau maté ke tau toe mo'ui. 'I he vakai mei he ta'engatá, ko e mate pē 'oku taimi halá, 'a e mate ko ia 'a ha taha 'oku 'ikai mateuteu ke fe'iloaki mo e 'Otuá.

'I he'emaui hoko ko ha kau 'apose-tolo mo e kau palōfitá, 'oku 'ikai ngata pē 'emaui hoha'a ki he'emaui fānaú mo e makapuná, ka 'oku mau hoha'a foki kiate kimoutolu—pea mo e fānau kotoa pē 'a e 'Otuá. Ko e me'a kotoa pē kuo tokateu mai 'e he kaha'ú ki he fānau toputapu taki taha 'a e 'Otuá, 'e kamata tanumaki ia ki ai 'e he'ene

mātu'á, fāmilí, kaungāme'á mo e kau faiakó. Ko ia 'oku hoko leva he *taimí ni* 'a e tuí ko ha kongá 'o e tui 'a hotau hakó 'amuiange.

'E tofa 'e he tokotaha fakafō'ituitui kotoa pē hono halá 'i ha māmani 'oku feliliuaki ma'u pē—ko ha māmani 'oku fe'au'auhi hono ngaahi fakakau-kaú. 'E fakafepaki 'i ma'u pē ai 'e he mālohi 'o e koví 'a e ngaahi mālohi 'o e leleí. 'E feinga ma'u pē 'a Sētane ke ne tohoaki 'i kitautolu ki hono halá pea ke tau mamahi 'o hangē foki ko iá.¹ Pea 'e 'i ai ma'u pē 'a e ngaahi faingata'a ia 'o e mo'uí, 'o hangē ko e puké, laveá mo e fakatu'utāmaki.

'Oku tau mo'ui 'i ha kuonga faingata'a. 'Oku lahi fau e mofuiké, pea fakatupu 'e he peau kulá ha maumau lahi, hōloa e ngaahi pule'angá, tōtu'a e faingata'a faka'ekonōmiká, 'ohofia e ngaahi fāmilí, pea fakautuutu e vete malí. 'Oku 'i ai ha 'uhinga lahi ke tau hoha'a ai. Ka 'oku 'ikai fie ma'u ke hanga 'e he'etau ongo 'i manavasi'í 'o fetongi 'etau tuí. Te tau lava 'o fakafepaki 'i e ongo 'i manavasi'í ko iá 'aki hono fakamālohia 'etau tuí.

Kamata 'i ho'o fānaú. Ko homou tefito 'i fatongiá mātu'a ke fakamālohia 'a 'enau tuí. Tuku ke nau ongo 'i ho'omo tuí, neongo ho'omo tofanga he ngaahi 'ahi'ahi faingata'a tahá. Fakatefito ho'omo tuí 'i he'etau Tamai Hēvani 'ofá mo Hono 'Alo 'Ofa'anga ko e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. Ako 'i ange e tui ko iá 'i he loto fakapapau. Ako 'i ki he tamasi'í pe ta'ahine pelepelengesi kotoa pē ko e fānau ia 'a e 'Otuá kuo fakatupu 'i Hono tataú, pea 'oku 'i ai ha'ane taumu'a mo ha ivi toputapu. 'Oku fanau 'i 'a e taha kotoa pē ke ne ikuna 'i e ngaahi faingata'á mo fakatupulaki 'ene tuí.²

Ako 'i ange 'a e tuí 'i he palani 'a e 'Otuá ki he fakamo'uí. Ako 'i ange ko 'etau fononga ko ia 'i he matelié, ko ha vaha'a taimi 'ahi'ahi'anga ia, ko ha taimi 'o e vakai 'i mo e sivi 'i ke fakapapau 'i te tau fai ha me'a pē 'oku fekau mai 'e he 'Eiki ke tau faí.³

Ako 'i ange 'a e tui ke tauhi kotoa e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, 'i he 'ilo pau 'oku 'omi kinautiló ke faitāpuekina 'Ene fānaú mo nau fiefia ai.⁴ Faka-tokanga ange te nau fetaulaki mo ha

kakai 'oku nau filifili pē 'a e fekau ke nau tauhí pea nau lí'aki leva e toenga 'oku nau fili ke maumau'í. 'Oku ou ui 'eni ko e talangofua filifilí. He 'ikai ola lelei e fa'ahinga filifili ia ko 'ení. 'E iku ia ki he mamahí. 'Oku tau tauhi e ngaahi fekau *kotoa* 'a e 'Otuá he'etau teuteu atu ke fe'iloaki mo Iá. 'Oku fie ma'u e tui ka te talangofua ki ai pea 'e fakamālohia e tui ko iá 'i hono tauhi 'a 'Ene ngaahi fekaú.

'Oku hanga 'e he talangofuá 'o faka'atā ke tafe ta'e fakangatangata mai e ngaahi tāpuaki 'a e 'Otuá. Te ne faitāpuekina 'Ene fānau talangofuá 'aki 'a e tau'atāina mei he pōpulá mo e mamahí. Pea te Ne tāpuekina kinautolu 'aki ha maama 'oku lahi angé. Hangē ko 'ení, 'oku tauhi 'e ha taha e Lea 'o e Potó 'i he'ene 'ilo'i he 'ikai ngata pē hono hanga 'e he talangofuá 'o fakatau'atāina'i kita mei he mo'ui kuo ma'unimāá, ka 'oku toe tānaki mai foki ai ha ngaahi tāpuaki 'o e potó mo e ngaahi koloa 'o e 'iló.⁵

Ako'i ange 'a e tui ke 'ilo'i 'e 'omi 'e he talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá ha malu'i fakaesino mo fakalau-mālie. Pea manatu'i, 'oku tu'u mateuteu mai e kau 'āngelo mā'oní'oní ke tokoni'i kitautolu. Kuo fakahā 'e he 'Eikí, "Te u mu'omu'a 'i homou 'aó. Te u 'i homou nima to'omata'ú pea 'i homou to'ohemá, pea 'e 'i homou lotó 'a hoku Laumālie pea 'e takatakai 'a kimoutolu 'e he'eku kau 'āngeló, ke poupu'i hake 'a kimoutolu."⁶ He tala'ofa ma'ongo'onga ia! Te Ne faitokonia kitautolu mo 'Ene kau 'āngeló he taimi 'oku tau faivelenga aí.

'Oku fakamālohia e tui ta'etūkuá 'o fakafou 'i he lotú. 'Oku mahu'inga kiate Ia ho'omou ngaahi lotu fakamātoató. Fakakaukau ki he lotu mālohi mo fakamātoato ne fai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá lolotonga hono fakahū pōpula ia 'i he Fale Fakapōpula Lipetí. Na'e 'omi 'e he 'Eikí ha tali 'o liliu ai e fakakaukau 'a e Palōfitá. Na'á Ne folofola, "Ilo'i 'e hoku foha, 'e foaki 'e he ngaahi me'á ni kotoa pē 'a e potó kiate koe, pea 'e hoko ia 'o 'aonga kiate koe."⁷

Kapau te tau lotu 'i he fakakaukau ta'engata, he 'ikai fie ma'u ia ke tau ofo 'o kapau 'e onгона 'etau ngaahi

tautapa fakaloloma mo fakamātoato tahá. 'Oku hā e tala'ofa ko 'eni mei he 'Eikí 'i he vahe 98 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá:

"Kuo a'u hake ho'omou ngaahi lotú ki he telinga 'o e 'Eikí . . . pea kuo tohi ia 'aki 'a e me'a fakama'u mo e fakamo'oni ko 'ení—kuo fuakava 'a e 'Eikí mo tu'utu'uni 'e tali ia.

"Ko ia, 'okú ne fai 'a e tala'ofá ni kiate kimoutolu, 'aki 'a e fuakava ta'e-fa'a-liliu 'a ia 'e fakahoko ia; pea 'e fengāue'aki fakataha 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'a ia kuo fakamamahi'i 'aki 'a kimoutolú koe'uhi ko ho'omou lelei pea ki hono fakalāngilangi'i 'o hoku hingoá, 'oku folofola 'e he 'Eikí."⁸

Na'e fili 'e he 'Eikí 'a e kupu'i lea mālohi tahá ke fakamahino'i mai ai kiate kitautolu! *A e me'a fakama'ú! Fakamo'oní! Fuakavá! Tu'utu'uni! Fuakava ta'e-fa'a-liliu!* 'E kāinga, mou tui kiate Ia! 'E ongo'i 'e he 'Otuá ho'o ngaahi lotu fakamātoato mo mo'oní pea 'e fakamālohia ai ho'o tui.

Ke fakatupulaki ha tui 'oku tu'u-loá, 'oku mahu'inga ai ke ke tukupā tu'uloa ke totongi kakato ho'o vahehongofulú. 'Oku fie ma'u foki e tui ka te totongi vahehongofulu. Pea

'e fakatupulaki leva 'e he tokotaha totongi vahehongofulú ha tui 'oku lahi angé 'o a'u ki ha tu'unga kuo hoko ai e totongi vahehongofulú ia ko ha tāpuaki mahu'inga. Ko e vahehongofulú ko ha fono fakakuonga mu'a ia mei he 'Otuá.⁹ Na'á Ne tala'ofa ki He'ene fānau te Ne "fakaava 'a e ngaahi matapā 'o e langí, pea lilingi hifo . . . ha tāpuaki 'e 'ikai ha potu 'e fa'a hao ia ki ai."¹⁰ 'Ikaí ngata aí, 'e hanga 'e he totongi vahehongofulú 'o tohi ho hingoá 'i he kakai 'a e 'Otuá mo malu'i koe 'i he "aho 'o e tauteá mo e tutú."¹¹

Ko e hā 'oku tau fie ma'u ai ha fa'ahinga tui fefeka peheé? Koe'uhí he 'oku faingata 'a e kaha'ú. 'E tātātaha ke faingofua pe manakoa he kaha'ú ke te hoko ko ha mēmipa faivelenga 'o e Siasí. 'E sivi'i kitautolu taki taha. Na'e fakatokanga mai 'a Paula 'i he ngaahi 'aho faka'osí, ko kinautolu 'oku mui-mui faivelenga ki he 'Eikí te nau "ilo 'a e fakatangá."¹² 'E lava ke laiki koe 'e he fakatangá ko iá ke ke vaivai pe ko ha'ane fakaivia koe ke ke hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei mo ke lototo'a ange 'i ho'o mo'ui faka'ahó.

Ko e founga ko ia ho'o tali e ngaahi

pea 'uha lövai hifo kiate kitautolu, ka 'e fakafiemalie'i mo pou pou'i kitautolu 'e he'etau 'ilo ki he ongoongolelei' pea mo 'etau 'ofa ki he'etau Tamai Hēvaní mo hotau Fakamo'uí, mo ha fiefia ki hotau lotó 'i he'etau 'a'eva angatonu mo tauhi 'a e ngaahi fekaú."

Na'e hoko atu 'a Palesiteni Monisoni 'o pehē, "Si'i kāinga 'ofeina, 'oua na'a mou manavahē. Ka mou fiefia. 'Oku hā ngingila mai 'a e kaha'ú 'o hangē pē ko ho'omou tuí."¹⁹

'Oku ou tñaki atu 'eku fakamo'oní ki he lea ongo ko ia ne fai 'e Palesiteni Monisoní. 'Oku ou fakamo'oni ko e 'Otuá 'etau Tamai. Ko e Kalaisí 'a Sisū. Kuo toe fakafoki mai Hono Siasí ki he māmaní. Te tau malava 'i He'ene mo'oní, ngaahi fuakavá mo e ngaahi ouaú 'o ikuna'i 'a e manavaheé pea fehanga hangai mo e kaha'ú 'i he lotu tui! Ko 'eku fakamo'oní ia 'i he huafa toputapu 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, 2 Nifai 2:27.
2. Na'e ako'i 'e Pita e fakakaukau ko iá he'ene fakahaa'i e 'amanaki lelei ke "mou kau ai 'i he anga 'a e 'Otuá 'i ho'omou hao mei he kovi 'oku 'i he māmaní." (2 Pita 1:4).
3. Vakai, 'Epalahame 3:25.
4. Vakai, 2 Nifai 2:25.
5. Vakai, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 89:19; vakai foki, 'Isaia 45:3.
6. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 84:88.
7. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 122:7. Ko ha sippinga 'e taha 'o e liliu e fakakaukau, 'oku hā ia 'i he tohi Sāmē: "Fakamo'ui hoku laumālie; . . . [e] hoku 'Otuá, fakamo'ui ho'o tamaio'eiki 'a ia 'oku falala kiate koé. 'E 'Eiki, ke ke 'alo'ofa kiate au: he 'oku ou tangi kiate koe 'i he 'aho kotoa pē. . . . Te u fakafeta'i kiate koe 'aki hoku lotó kotoa pea te u fakaongoongolelei 'i ho huafá 'o ta'engata." (Saame 86:2-3, 12).
8. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 98:2-3.
9. 'Oku hā e vahehongofulú 'i ha tohi 'e valu 'o e Fuakava Motu'á: Sēnesí, Levitiko, Nōmipa, Teutalōnome, 2 Fakamatala Me'a Hokohoko, Nehemaia, 'Āmosi pea mo Malakai.
10. Malakai 3:10.
11. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 85:3.
12. 2 Timote 3:12.
13. Vakai, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 86: 8-11.
14. Vakai, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 107:18.
15. Vakai, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 132:47, 59.
16. Vakai, 'Epalahame 2:11.
17. 'Isaia 49:25; vakai foki, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 105:14.
18. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 98:37.
19. Thomas S. Monson, "Ke Mou Fiefia," *Liahona*, Mē, 2009, 92.

'ahi'ahi 'o e mo'uí, ko e kongā ia 'o hono fakatupulaki 'a ho'o tuí. 'Oku hoko mai e mālohí he taimi 'okú ke manatu 'i ai 'oku 'i ai hao natula fakalangi, ko ha tukufakaholo 'oku ta'engata hono mahu'ingá. Kuo fakamanatu atu 'e he 'Eikí kiate koe mo ho'o fānaú mo e makapuná, ko e kau 'ea-hoko fakalao kimoutolu pea na'e tuku fakatatali 'a kimoutolu 'i he langí ki he taimi makehe mo e feitu'u ko ia ke fā'ele'i ai kimoutolu, ke ke tupulaki pea hoko ai ko Hono kakai mo'ui taau 'o e fuakavá. 'I ho'o 'a'eva 'i he hala mā'oni'oni 'o e 'Eikí, 'e faitāpuekina ai koe ke ke hokohoko atu 'i He'ene lelei' peá ke hoko ko ha maama mo ha fakamo'ui ki Hono kakai.¹³

'Oku 'atā kiate kimoutolu taki taha kāinga 'a e ngaahi tāpuaki 'oku ma'u 'o fakafou 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki mā'oni'oni. 'E lava ke liliu 'e he ngaahi tāpuaki ni 'a e ngaahi tūkunga 'o ho'o mo'uí, 'i he tafa'aki hangē ko ho'o mo'ui lelei, takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oni, fetu'utaki fakatāutahá mo e ngaahi faingamālie 'i he kaha'ú. 'Oku ma'u 'e he mālohi mo e mafai 'o e lakanga fakataula'eiki ko 'ení 'a e ngaahi ki kotoa pē ki he ngaahi tāpuaki fakalaumālie 'o e Siasí.¹⁴ Pea ko e fakaofa tahá, ko hono fakahā ko ia 'e he 'Eikí

te Ne hokohoko atu e ngaahi tāpuaki ko iá 'o fakatatau ki Hono finangaló.¹⁵

Ko e tāpuaki ma'ongo'onga taha 'i he ngaahi tāpuaki kotoa 'o e lakanga fakataula'eiki, 'oku foaki ia 'i he ngaahi tempale mā'oni'oni 'o e 'Eikí. 'E hanga 'e ho'o tauhi pau ki he ngaahi fuakava kuo fakahoko aí, 'o fakafe'unga 'i koe mo ho fāmilí ki he ngaahi tāpuaki 'o e mo'ui ta'engata.¹⁶

'Oku 'ikai ke toki hoko mai pē 'a e palé he hili 'a e mo'ui ko 'ení. Te ke lava 'o ma'u ha ngaahi tāpuaki lahi 'i he mo'uí ni, 'i ho'o fānaú mo e makapuná. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke mou fakafepaki'i toko taha e ngaahi feingatau 'o e mo'uí. Fakakaukau angé ki ai! Kuo folofola 'a e 'Eikí, "Te u [tau] mo ia 'oku [tau] mo koé, pea te u fakamo'ui ho'o fānaú."¹⁷ Na'e hoko mai kimui ange 'a e tala'ofa ko 'ení ki Hono kakai faivelengá: "Ko au ko e 'Eikí, te u fai 'enau ngaahi tau pea mo e ngaahi tau 'a 'enau fānaú mo e fānaú 'a 'enau fānaú, . . . 'o a'u ki he to'u tangata hono tolú mo hono faá."¹⁸

Kuo 'omi 'e hotau Palesiteni 'ofeina ko Tōmasi S. Monisoní 'a e fakamo'oni fakapalōfita ko 'ení. Na'á ne pehē, "Oku ou fakamo'oni kiate kimoutolu 'oku 'ikai fa'a fakatataua hotau ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa maí. Neongo 'e fakatahataha mai e ngaahi matangi,

Fai 'e Elder Richard J. Maynes
'O e Kau Fitungofulú

Ko e Fokotu'u 'o ha 'Api 'Oku Fakatefito 'ia Kalaisí

'Oku mahino kiate kitautolu pea tau tui ki he natula ta'engata 'o e fāmilí. 'Oku totonu ke ue'i kitautolu 'e he mahino mo e tui ko 'ení ke tau fai 'a e me'a kotoa pē 'i hotau mālohí ke fokotu'u ha 'api 'oku fakatefito 'ia Kalaisí.

Ne u 'ilo'i he kamata'anga 'o 'eku ngāue fakafaifekau 'i 'Ulukuai mo Palakuaí ko e taha 'o e ngaahi me'a na'e sai'ia taha ai 'a kinautolu na'e fie 'ilo lahi ange ki he Siasi 'o Sīsū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, ko 'etau tokāteline fekau'aki mo e fāmilí. Ko hono mo'oni, na'e manako e kau fiefanongo ne nau fekumi ki he mo'oni, talu pē mei hono toe fakafoki mai 'o e Ongongolelei 'o Sīsū Kalaisí, 'i he tokāteline ko ia 'oku pehē 'e lava ke fakataha 'a e fāmilí 'o ta'engatá.

Ko ha konga mahu'inga e tefito 'i mo'oni 'o e fāmilí ta'engatá 'i he palani lahi 'a e Tamai Hēvaní ma'a 'Ene fānaú. 'Oku makatu'unga 'a e palani ko iá 'i he mahino 'oku 'i ai hotau fāmilí fakalangí mo hotau fāmilí fakaemāmani. 'Oku ako'i kiate kitautolu 'e he 'Aposetolo ko Paulá ko e Tamai Hēvaní 'a e tamai 'a hotau ngaahi laumalié.

"Ke nau kumi ki he 'Eikí . . . [pea] nau ma'u ia, . . .

"He 'oku tau mo'ui mo ngaueue, mo nofo pē . . . He ko hono hako foki 'a kitautolu."¹

Ko 'etau hoko ko e fānau 'a e Tamai Hēvaní 'ofá ko ha tefito 'i mo'oni ia 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí, na'a mo 'etau fānaú 'oku nau talaki hono mo'oni 'i he'enau hiva 'i e hiva palaimeli ko e "Fānau Au 'a e 'Otuá." 'Oku mou manatu 'i hono fakaléa?

*Fānau au 'a e 'Otuá,
Kuó Ne fekau mai,
Ke u ha'u ki he māmaní
Mo e ongo mātu'a:
Taki au, 'eva mo au
Ke u 'ilo 'a e halá.
Ako'i au ke u fai lelei
Ke nofo mo ia ha 'aho.²*

'I he'etau 'ilo'i 'oku 'i ai hotau fāmilí fakalangí 'oku tokoni ia ke mahino kiate kitautolu 'a e natula ta'engata 'o hotau ngaahi fāmilí fakaemāmani. 'Oku ako'i mai 'e he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ko e fāmilí ko e uho ia 'o e fokotu'utu'u 'o hēvaní: "Pea ko e feohi fakakāinga 'a ia 'oku 'iate kitautolu 'i hení 'e 'iate kitautolu ia 'i ai, ka 'e ō fakataha ia mo e nāunau ta'engatá."³

'Oku mahu'inga 'aupito ke mahino e natula ta'engata 'o e fāmilí ke mahino ai e palani 'a e Tamai Hēvaní ma'a 'Ene fānaú. He 'oku loto 'a e filí ke ne fai 'a e me'a kotoa pē 'i hono

mālohí ke faka'auha e palani 'a e Tamai Hēvani. 'I he'ene feinga ke iku-na'i e palani 'a e 'Otuá, 'okú ne 'ohofi ai e fāmilí 'o hangē ko ia kuo te'eki ke ne fai kimu'á. Ko e ní'ihí 'o e ngaahi mahafu mālohi ange 'okú ne faka'ao-nga'i ki aí ko e siokitá, mānumanú, mo e ponokalafí.

'Oku 'ikai taumu'a 'a Sētane ia ke tau fiefia 'o ta'engata. 'Okú ne 'ilo'i ko ha founa ke mamahi ai 'a e tangatá mo e fefiné 'o hangē pē ko iá ko hono maumau'i 'enau ngaahi fetu'utaki fakafāmilí 'a ia 'e malava ke ta'engatá. Koe'uhí ko e mahino kia Sētane ko e fiefia mo'oni 'i he mo'uí ni pea 'i he nofo ta'engatá 'oku ma'u ia 'i he fāmilí, 'okú ne fai ai 'a e me'a kotoa 'i hono mālohí ke faka'auha ia.

'Oku ui 'e he palōfita ko 'Alamá 'o e kuonga mu'á 'a e palani 'a e 'Otuá ma'a 'Ene fānaú "ko e palani lahi 'o e fiefiá."⁴ Kuo fai mai 'e he Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'a ia 'oku tau poupu'i ko e kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma'u fakahaá, 'a e fale'i fakalaumālie ko 'ení fekau'aki mo 'etau fiefiá mo e mo'ui fakafāmilí: "Ko e fāmilí ko e tu'utu'uni ia 'a e 'Otuá. Pea 'oku mahu'inga 'a e mali 'a e tangatá mo e fefiné ki He'ene palani ta'engatá. 'Oku ma'u ai 'e he fānaú ha totonu ke fanau'i kinautolu 'i he ngaahi ha'i 'o e nofo malí, pea ke ohi hake kinautolu 'e ha tamai mo ha fa'ē 'okú na tauhi 'a e ngaahi fuakava 'o e malí 'i he faitōnunga kakato. Ko e fiefia ko ia 'i he mo'ui fakafāmilí 'oku meimei ke toki a'usia pē ia 'i he taimi kuo langa ai 'a e fāmilí 'i he ngaahi akonaki 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí."⁵

Kuo pau pē ke ma'u e fiefia ko 'eni na'e lea ki ai 'a 'Alamá mo e Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá kimuí ni maí, 'i 'api mo e fāmilí. 'E ma'u ia 'o lahi 'aupito 'o kapau te tau fai 'a e me'a kotoa 'i hotau mālohí ke fokotu'u ha 'api 'oku fakatefito 'ia Kalaisi.

Ne u ako mo Sisitā Meini ha ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga 'i he'ema kamata fokotu'u ko ia ha 'api 'oku fakatefito 'ia Kalaisi 'i he kamata'anga pē 'ema nofo malí. Ne ma kamata 'aki

'ema muimui ki he fale'i 'a e kau taki hotau Siasí. Na'á ma tānaki fakataha mai 'ema fānaú 'o fakahoko fakauike 'a e efiafi fakafāmilí 'i 'apí pea pehē ki he lotu mo e ako folofola faka'ahó. Na'e 'ikai faingofua ma'u pē 'eni, pe faingamālie lelei, pe lava lelei, ka na'e 'alu pē taimí mo e hoko e fanga ki'i fakataha ko 'ení ko ha tukufakaholo fakafāmilí ne mau mata'ikoloa 'aki.

Ne ma 'ilo'i he 'ikai manatu'i 'e he'ema fānaú he kongā ki mui 'o e uiké 'a e me'a kotoa kau ki he lēsoni efiafi fakafāmilí 'i 'apí, ka te nau manatu'i na'a mau fakahoko ia. Ne ma 'ilo'i mahalo he 'ikai ke nau manatu'i 'i 'apiako he kongā ki mui 'o e 'ahó, e ngaahi fo'i lea pau 'i he folofolá pe 'i he'ema lotú, ka te nau manatu'i na'a

mau lau folofola pea na'a mau lotu. 'E kāinga, 'oku 'i ai ha mālohi lahi mo ha malu'i ma'atautolu mo hotau to'u tupú 'i he'etau fokotu'u ha ngaahi tukufakaholo fakasilesitale 'i hotau 'apí.

'Oku tokoni 'etau ako, ako'i, mo mo'ui 'aki e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí 'i hotau ngaahi 'apí ke tau fa'ufa'u ha feitu'u 'e lava ke 'afio ai e Laumālié. 'I he'etau fokotu'u e ngaahi tukufakaholo fakasilesitale ko 'ení 'i hotau ngaahi 'apí, te tau lava ai ke ikuna'i e ngaahi tukufakaholo hala 'a e māmaní pea tau ako ke fakamu'omu'a e ngaahi fie ma'u mo e ngaahi me'a 'oku tokanga ki ai e ní'ihí kehé.

Ko e fatongia ia 'o e ongomātu'a mo e fānaú ke fokotu'u ha 'api 'oku

fakatefito 'ia Kalaisi. 'Oku fatongia 'aki 'e he mātu'ā hono ako'i 'enau fānaú 'i he 'ofa mo e mā'oni'oni. 'E 'ekea mei he mātu'ā 'i he 'ao 'o e 'Eikí 'a e founa na'a nau fakahoko 'aki honau ngaahi fatongia topupapú. 'Oku ako'i 'e he mātu'ā 'enau fānaú 'i he lea pea *fakafou* 'i he fa'ifa'itaki'anga. 'Oku fakatāta'a 'e he fo'i maau ko 'eni ko e "The Echo" (Ko e 'Ekó) na'e fa'u 'e C. C. Milá, 'a hono mahu'inga 'o e mātuá mo 'enau kaunga ki hono tāki-ekina 'enau fānaú ki he lelei:

*'Na'e 'ikai ko ha lami ka ko ha sipi
'I he talanoa fakatātā 'a Sisū ki he hē
'a e sipi,*

*Ko ha sipi hē kuó ne lahi
Mei he toko hivangofulu mā hiva
ne 'i ai.*

*Ko e hā ka tau kumi ai 'a e sipi
Pea lotu fakamātoato mo 'amanaki?
He 'oku fakatu'utāmaki ka fehālaaki
'a e sipi:*

*He te nau taki 'o hē mo e fanga lamí.
'E muimui e fanga lamí he fanga sipi,
Ki ha feitu'u pē te nau 'alu ki ai.*

*Ka fehālaaki e sipi,
'ikai fuoloa kuo fehālaaki mo e
fanga lamí.*

*Ko ia e kole fakamātoato ki he
fanga sipi*

*'Ofa mai ā 'i he fanga lami 'o e 'aho ní,
He ka hē atu e fanga sipi*

*Ko e mole lahi 'e hoko ai
Faka'ofā ē ka ko e fanga lamí.⁶*

'Oku fakahā mai 'e he 'Eikí kiate kitautolu 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 'a e nunu'a 'e hoko ki he mātu'a 'oku nau taki 'enau fānaú ke nau hē mei he halá: "Pea ko e tahá, kapau 'oku ma'u ha fānaú 'e ha ongomātu'a 'i Saione . . . 'a ia 'oku 'ikai te nau ako'i 'a kinautolu ke nau 'ilo'i 'a e tokāteline 'o e fakatomalá, tui kia Kalaisi ko e 'Alo 'o e 'Otua mo'uí, pea mo e papitaisó mo e foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i he hilifaki 'o e nimá, . . . 'e 'i he 'ulu 'o e mātu'ā 'a e angahalá."⁷

'Oku faingata'a ke fakamatala 'i 'o fu'u tōtu'a 'a hono mahu'inga ki he mātu'ā ke ako'i e ngaahi tukufakaholo fakasilesitalé ki he 'enau fānaú 'i he leá mo e fa'ifa'itaki'angá. 'Oku 'i

ai foki mo e fatongia mahu'inga 'o e fānaú 'i hono fokotu'u 'o ha 'api 'oku fakatefito 'ia Kalaisi. Te u vahevahe atu ha talanoa nounou ne toki fai kimuí ni mai 'e Uili, ko hoku mokopuna tangata ta'u valú, 'o fakatāta'a 'i ai 'a e tefito 'i mo'oni ko 'eni:

"'Oku ou manako he heka hōsí mo e lafo maea mo 'eku tamaí. 'Oku fi fakataha ha ngaahi tu'oni afo kehekehe 'i ha maea ke mālohi. Kapau ko e tu'oni afo pē 'e taha 'i he maeá, he 'ikai lava e ngāue 'oku faka'aonga 'i ia ki ai. Ka koe'uhi ko e lahi 'a e ngaahi tu'oni afo 'oku nau ngāue fakatahá, 'oku lava ke tau faka'aonga 'i ia 'i ha ngaahi founa kehekehe pea toe mālohi foki.

"'Oku lava ke hangē e ngaahi fāmilí ko ha maeá. Kapau ko e toko taha pē 'oku ngāue mālohi mo fai e me'a 'oku totonú, he 'ikai ke mālohi e fāmilí 'o hangē ko ha ngāue fakataha 'a e tokotaha kotoa pē ke nau fetokoni'aki.

"'Oku ou 'ilo 'oku ou tokoni ki hoku fāmilí 'i he'eku fai 'a e me'a totonú. 'I he'eku angalelei ki hoku tuofefine ko 'Isapelá, 'okú ma fiefia pea 'oku fiefia ai 'eku fa'eé mo 'eku tamaí. Ka fie fai 'e he'eku fa'eé ha fa'ahinga me'a, te u lava 'o tokoni ki ai 'aki ha'aku va'inga mo hoku ki'i tokoua ko Sioó. 'Oku lava foki ke u

Totimani, Siamane

tokoni ki hoku fāmilí 'aki 'eku tauhi ke ma'a hoku lokí mo tokoni fiefia 'i ha fa'ahinga me'a pē te u lava. Ko au foki 'oku lahi taha he fānaú 'i hoku fāmilí, pea 'oku ou 'ilo 'oku mahu'inga ke u hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei. Te u lava 'o feinga 'aki hoku lelei tahá ke fili ki he me'a totonú pea muimui 'i he ngaahi fekaú.

"'Oku ou 'ilo 'e lava e fānaú 'o tokoni ke mālohi honau fāmilí 'o hangē ha maea 'oku mālohí. 'I he taimi 'oku fai ai 'e he tokotaha kotoa pē honau lelei tahá mo ngāue fakatahá, 'e lava ke fiefia mo mālohi e fāmilí."

'I he taimi 'oku tokanga 'i ai 'e he mātu'ā honau fāmilí 'i he 'ofa mo e mā'oni'oni pea ako'i ki he 'enau fānaú 'a e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi 'i he lea mo *fakafou* 'i he fa'ifa'itaki'angá, pea 'ofa 'a e fānaú mo poupu ki he 'enau mātu'ā 'aki 'enau ako pea mo'ui 'aki 'a e ngaahi tefito 'i mo'oni 'oku ako'i ange 'e he 'enau mātu'ā, 'e ma'u leva ai e ola ko hano fokotu'u 'o ha 'api 'oku fakatefito 'ia Kalaisi.

'E kāinga, 'i he 'etau kau ki he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'oku mahino kiate kitautolu pea tau tui ki he natula ta'engata 'o e fāmilí. 'Oku totonu ke ue'i kitautolu 'e he mahino mo e tui ko 'ení ke tau fai 'a e me'a kotoa pē 'i hotau mālohí ke fokotu'u ha 'api 'oku fakatefito 'ia Kalaisi. 'Oku ou fakamo'oni atu, 'i he 'etau feinga ko ia ke fai 'ení, 'e toe kakato ange ai 'etau mo'ui 'aki 'a e 'ofa mo e ngāue tokoni na'e fakafōtunga mai 'i he mo'ui mo e fakalelei 'a hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisi, pea 'e tupu mei ai 'a e lava ke tau ongo'i 'oku hangē pē hotau ngaahi 'apí ko ha hēvani 'i he māmaní. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ngāue 17:27–28.
2. "Fānaú Au 'a e 'Otua," *Himi*, fika 193.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:2; vakai foki, Robert D. Hales, "The Eternal Family," *Ensign*, Nov. 1996, 64.
4. 'Alamā 42:8.
5. "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, 'Okatopa 2004, 49.
6. C. C. Miller, "The Echo," in *Best-Loved Poems of the LDS People*, ed. Jack M. Lyon and others (1996), 312–13.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 68:25; ko e toki tānaki atu e fakamafā.

Fai 'e Elder Cecil O. Samuelson Jr.
'O e Kau Fitungofulú

Fakamo'oni

'Oku fakahangatonu, mahino pea lava ke ma'u 'e he tokotaha kotoa pē 'a e ngaahi tefito 'i me'a 'oku makatu'unga ai hono ma'u mo pukepuke 'o ha fakamo'oni ki he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí.

Kuo hoko e faingamālie ke feohi mo ngāue mo e to'u tupu 'o e Siasí ko e taha 'o e ngaahi tāpu-aki ma'ongo'onga taha 'o 'eku mo'uí he ngaahi ta'u lahi kuo hilí. 'Oku ou pehē 'oku kau e ngaahi feohi mo e fakakaungāme'á ni he ngaahi me'a fakafiefia mo mahu'inga taha he'eku mo'uí. 'Oku makatu'unga foki ai 'eku fakatu'amelie lahi ki he kaha'u 'o e Siasí, sosaieti' pea mo e māmaní.

Ne u ma'u foki mo e faingamālie lolotonga e ngaahi fengāue'aki ko 'ení ke talanoa ai mo ha ni'ihí kuo nau veiveiua pea 'ahi'ahi' kinautolu 'i he'enua ngaahi fakamo'oni. Neongo ne kehekehe mo makehe e ngaahi faingata'a pau ne nau fetaulaki mo iá, ka na'e faitatau pē ha kongā lahi 'enua ngaahi fehu'í mo e tupu'anga 'o 'enua puputu'ú. Pea 'oku tatau pē 'a e 'ikai fakangatangata 'a e ngaahi me'a ko 'eni 'oku fai ki ai e hoha'á ki ha fa'ahinga kakai pe to'u. 'E hoko ia kiate kinautolu mei he ngaahi fāmilí tupu 'i Siasí, kāingalotu fo'ou pea mo kinautolu 'oku toki ma'u e 'ilo fo'ou ki he Siasí 'o Sīsū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku fa'a tupu 'enua ngaahi fehu'í mei he'enua faka'eke'eke holo pe fie 'ilo mo'oni pē. Koe'uhí 'oku fu'u

mahu'inga mo mamafa 'a hono ngaahi nunu'á kiate kinautolu takitaha, 'oku taau ai ke tau fakakaukau ki he'etau ngaahi fakamo'oni. 'I hotau Siasí, 'oku tau pehē ko 'etau fakamo'oni ko 'etau fakamo'oni' i ia 'i he 'ilo pau 'oku mo'oni 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí, 'a ia 'oku ma'u 'i he fakahā 'o fakafou mai 'i he Laumālie Mā'oni'oni.

'Oku faingofua mo mahino 'a e fakamatalá ni, ka 'oku ha'u mei ai ha ngaahi fehu'í lahi hangē ko 'ení: Ko hai 'oku 'i ai 'ene totonu ke ma'u ha'ane fakamo'oni? 'Oku ma'u fēfē 'e ha taha 'a e fakahā 'oku fie ma'ú? Ko e hā e ngaahi sitepu ke ma'u ai ha fakamo'oni? Ko ha me'a 'oku hoko tu'o taha pē hono ma'u 'o ha fakamo'oni pe 'oku ma'u hokohoko ia? 'Oku va'ava'a e ngaahi fehu'í takitaha ko 'ení, ka 'oku fakahangatonu, mahino pea lava ke ma'u 'e he tokotaha kotoa pē 'a e ngaahi tefito 'i me'a 'oku makatu'unga ai hono ma'u mo pukepuke 'o ha fakamo'oni ki he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí.

Te u lau nounou ki he ngaahi me'a ko 'eni 'oku fai ai 'a e fakaveiveiua peá u toki fakamatala ki ha ngaahi 'ilo kuo vahevahe mai 'e ha ngaahi kaungāme'a falala'anga 'a ia kuo nau a'usia tonu 'i hono ma'u 'enua ngaahi

fakamo'oni. Kuo nau 'osi ma'u foki ha ngaahi faingamālie ke tokoni ki ha ni'ihí 'oku faingata'a'ia pe palopalema'ia ha ngaahi tafa'aki 'o 'enua tuí.

'Uluakí, ko hai 'oku 'i ai 'ene totonu ke ma'u ha'ane fakamo'oni? 'E lava ke ma'u ha fakamo'oni 'a e tokotaha kotoa pē 'e fie feilaulau ke ma'u iá—'a ia 'oku 'uhinga ki hono tauhi 'o e ngaahi fekaú. "Ko ia ko e le'o 'o e 'Eikí 'oku fai ia ki he ngaahi ngata'anga 'o e māmaní, koe'uhí ko kinautolu 'e fanongó ke nau lava 'o fanongo" (T&F 1:11). Ko ha tefito 'i 'uhinga ki hono toe fakafoki mai 'o e ongoongolelei koe'uhí ke "lava 'a e tangata takitaha 'o lea 'i he huafa 'o e 'Otua ko e 'Eikí, 'io ko e Fakamo'ui 'o e māmaní; koe'uhí foki ke lava 'a e tuí 'o tupulaki 'i he māmaní" (T&F 1:20–21).

Uá, 'e ma'u fēfē 'e ha taha 'a e fakahā 'oku fie ma'ú pea ko e hā e ngaahi sitepu ke ma'u ai? Na'e mahino mo tatau e ngaahi sīpingá 'i he kuonga kotoa pē. 'Oku 'uhinga tatau pē 'a e ngaahi tala'ofa ki hono ma'u 'o ha fakamo'oni ki he Tohi 'a Molomoná.

"Pea 'i ho'omou ma'u 'a e ngaahi me'á ni"—'a ia ko hono 'uhingá kuo mou 'osi fanongo, lau mo fakaulauloto ki he ngaahi fehu'í kuo faí—"kole ki he 'Otua, ko e Tamai Ta'engatá, 'i he huafa 'o Kalaisí, pe 'oku 'ikai ke mo'oni 'a e ngaahi me'á ni"—'a ia ko e 'uhinga ke mou lotu 'i he fa'a fakakaukau, ke fakamahino pea 'i he loto pau pea 'i he 'apasia mo ha tukupā ke muimui 'i he tali ki ho'omou lotú—"pea kapau te mou kole 'i he loto fakamātoato, mo e loto mo'oni, 'o ma'u 'a e tui kia Kalaisí, te ne fakahā 'a hono mo'oni kiate kimoutolu, 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

Pea 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni te mou lava ai ke 'ilo 'i hono mo'oni 'o e ngaahi me'a kotoa pē" (Molonai 10:4–5).

Tolú, 'oku hoko tu'o taha pē nai hono ma'u 'o ha fakamo'oni pe 'oku ma'u hokohoko? 'Oku tatau 'a e fakamo'oni mo ha me'a mo'ui 'oku tupu pea tupulaki 'i he taimi 'oku tauhi totonu ai. 'Oku fie ma'u ke fafanga 'i ma'u pē, tokanga 'i mo malu 'i ke tupu

Kaielitisa, Saute 'Afilika

mo'ui mo 'āfa'afa. Pea ka tau ta'etokanga'i pe 'ikai muimui ki he founa mo'ui 'e kei tauhi ai ke mālohi 'etau fakamo'oni, 'e hōloa leva ia pe mole. 'Oku fakatokanga mai he folofolá 'e tupu mei he maumau fonó pe mau-mau'i 'o e ngaahi fekau 'a e 'Otuá 'a e mole 'o e Laumālié, na'a mo e tokotaha 'okú ne faka'ikai'i 'a e fakamo'oni ko ia na'á ne ma'u kimu'á (vakai, T&F 42:23).

Tuku ke u vahevahe atu ha ngaahi 'ilo mo e ngaahi fokotu'u 'e 10 'a e kau talavou faivelenga ko hoku ngaahi kaungāme'á. 'Oku faitatau 'a e ngaahi fakakaukau na'a nau vahevahe maí, 'i he'enua fakakaukau mo e ngaahi me'a ne nau a'usíá: ko ia he 'ikai ke ofo ai hatau ni'ih. Kae me'apango, he 'oku fa'a ngalo fakataimi 'iate kitautolu pe 'ikai ke tau lau 'oku 'ikai kaunga fakatāutaha ia kiate kitautolu, tautefito ki he taimi 'oku tau fāinga mo faingata'a'ia aí.

'Uluakí, 'oku mahu'inga 'a e tokotaha kotoa pē he ko e fānau kotoa kitautolu 'a e 'Otuá. 'Okú Ne 'afio'i mo 'ofeina kitautolu mo Ne fina-ngalo ke tau ikuna pea foki atu kiate Ia. Kuo pau ke tau ako ke falala ki He'ene 'ofá mo 'Ene taimí kae 'ikai ki he'etau ngaahi holi ta'e manonga mo ta'ehaohaoá.

Uá, neongo 'etau tui kakato ki he fu'u liliu lahi 'o e lotó 'oku fakamatala ki ai 'i he folofolá (vakai, Mōsaia 5:2; 'Alamā 5:12–14, 26), ka kuo pau ke mahino kiate kitautolu 'oku fa'a hoko māmālie ia pea 'i he tali ki ha ngaahi fehu'i pau, ngaahi me'a na'a tau a'usíá

mo hoha'a ki ai, pea 'i he'etau akó mo 'etau lotú, 'o 'ikai hoko kakato 'i he taimi pē ko iá.

Tolú, 'oku fie ma'u ke tau manatu'i ko ha tefito'i taumu'a ia 'o e mo'uí ke sivi'i mo 'ahi'ahi'i kitautolu, pea ko ia kuo pau ai ke tau ako ke tupulaki mei hotau ngaahi 'ahi'ahí pea tau hounga-ia 'i he ngaahi lēsoni kuo tau akó, 'a ia 'oku 'ikai ha founa faingofua ange ia ke ma'u 'aki.

Faá, kuo pau ke tau ako ke falala ki he ngaahi me'a 'oku tau tui ki aí pe 'ilo'i 'oku nau tokoni'i kitautolu 'i he taimi 'oku tau veiveiua aí pe ngaahi me'a 'oku tau fekuki mo iá.

Nimá, hangē ko ia ne akonaki 'aki 'e 'Alamaá, ko hono ma'u ko ia 'o ha fakamo'oni 'oku meimei ko ha me'a ia 'oku fai hokohoko pē fakataha mo e 'amanakí, tuí pea faka'osi 'aki hono 'ilo'i 'oku mo'oni ha tefito'i mo'oni pau, tokāteline, pe ko e ongoongoleléi (vakai, 'Alamā 32).

Onó, 'oku fakamālohia 'etau fakamo'oni 'i he'etau ako'i ki ha taha kehe 'a e me'a 'oku tau 'iló 'o langa hake ai 'ene fakamo'oni 'a'aná. 'I ho'o foaki ha pa'anga pe me'akai ki ha tahá, 'e si'isi'i leva ho'o me'a 'oku ma'ú. Ka 'i ho'o vahevahe ho'o fakamo'oni, 'okú ne fakamālohia mo fakatupulaki fakatou'osi 'a e taha 'oku leá mo ia 'oku fanongó.

Fitú, kuo pau ke tau fai faka'aho ma'u pē 'a e fanga ki'i me'a iiki mo 'aongá. 'Oku fakamālohia 'a 'etau tuí 'e he lotú, ako 'o e folofolá mo e

ongoongoleléi, 'alu ki he ngaahi fakataha'anga 'a e Siasí, lotu 'i he tempalé, fai 'o e faiako 'a'ahí, faiako faka'apí mo e ngaahi ngāue kehé, pea fakaafe'i mai e Laumālié ki he'etau mo'uí. 'I he'etau li'aki ha taha 'o e ngaahi me'á ni, 'e tu'u fakatu'utāmaki leva ia ki he'etau fakamo'oni.

Valú, 'oku 'ikai totonu ke tau fokotu'u ha ngaahi tu'unga mo'ui 'oku mā'olunga angé ma'á ha ni'ih kehe 'o laka ange ia he tu'unga mo'ui kuo tau fokotu'u ma'atautolú. 'Oku tau fa'a tuku ke uesia 'e he ngaahi fehālaaki pe tōnounou 'a e ni'ih kehe, tautefito ki he kau takí pe kāingalotu 'o e Siasí, 'a e ongo 'oku tau ma'u kiate kitautolu peé pe ko 'etau fakamo'oni. 'Oku 'ikai hoko e ngaahi faingata'a'ia 'o e kakai kehé ko ha me'a ia ke tau kumi 'uhinga ai 'i he'etau ngaahi tōnounou.

Hivá, 'oku lelei ke tau manatu'i, 'e lava ke kovi tatau pē ha'o fakamama-hi'i koe 'i ha'o fai ha fehālaakí, mo ho'o fu'u nofo noa pē he taimi 'oku fie ma'u ai 'a e fakatomala mo'oni.

Hongofulú, kuo pau ke mahino ma'u pē kiate kitautolu 'oku 'aonga kakato pea hokohoko ngāue 'a e Fakalelei 'a Kalaisí 'iate kitautolu takitaha 'i he'etau fakangofua ke hoko iá. 'Oku tokamālie leva 'a e me'a kotoa, na'a mo e taimi 'oku tau hokohoko fekuki ai mo ha ngaahi me'a paú, 'ulu-ngāanga pe ngaahi konga 'oku hangē ka mole mei he'etau tuí.

'Oku ou fakafeta'i 'i he ngaahi 'ilo, mālohinga mo e fakamo'oni 'a hoku

ngaahi kaungāme'a mo e kaungā ngāue talavou tokolahi 'oku hoko ko e fa'ifa'itaki'angā. 'Oku fakamālohia au 'i he'emaufeo'hi pea 'i he'eku 'ilo'i ko ia 'oku nau feohi mo e ni'ihī kehē, 'oku ou lototo'a ai 'i he'eku 'ilo'i 'a e lelei 'oku nau fakahokó mo e tokoni 'oku nau fai 'o fakafofonga'i e 'Eiki 'oku nau hū mo feinga ke talangofua ki aí.

'Oku fai 'e he kakaí ha ngaahi me'a lelei mo mahu'inga koe'uhí he 'oku 'i ai 'enau fakamo'oni. 'Oku mo'oni 'eni, ka 'oku tau ma'u foki 'etau fakamo'oni ko e tupu mei he me'a 'oku tau faí. Na'e folofola 'a Sisū:

"Ko 'eku akonakí 'oku 'ikai 'a'aku, ka 'oku 'a'ana na'á ne fekau aú.

"Pea ko ia ia 'e fai ki hono finaló, te ne 'ilo 'a e akonakí, pe 'oku 'i he 'Otuá ia, pe ko 'eku lea 'iate au pē" (Sione 7:16–17).

"Kapau 'oku mou 'ofa kiate au, fai 'eku ngaahi fekaú" (Sione 14:15).

Hangē ko Nifai mo Molomona 'o e kuonga kimu'á, "'Oku 'ikai te u 'ilo'i hono 'uhinga 'o e me'a kotoa pē" (1 Nifai 11:17; vakai foki, Ngaahi Lea 'a Molomona 1:7), kae tuku ke u fakahā atu e me'a 'oku ou 'ilo'í.

'Oku ou 'ilo 'oku mo'ui 'a e 'Otua ko 'etau Tamai Hēvaní pea 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu. 'Oku ou 'ilo ko hotau Fakamo'uí mo hotau Huhu'í 'a Hono 'Alo makehe ko Sisū Kalaisí, pea ko Ia 'a e 'ulu 'o e Siasi 'oku fakatauhingoa ki Hono huafá. 'Oku ou 'ilo na'e hoko kia Siosefa Sāmita 'a e me'a kotoa pē na'á ne fakamatala ki ai mo akonaki 'aki fekau'aki mo hono toe fakafoki mai 'o e Ongoongoleléi 'i hotau kuongá ni. 'Oku ou 'ilo 'oku tataki kitautolu 'e he kau 'aposetolo mo e kau palōfita he 'ahó ni pea 'oku ma'u 'e Palesitēni Tōmasi S. Monisoni 'a e ngaahi kī kotoa 'o e lakanga fakataula'eikí 'a ia 'oku fie ma'u ke faitāpuekina 'aki 'etau mo'uí mo 'unuaki ki mu'a e ngāue 'a e 'Eikí. 'Oku ou 'ilo 'oku 'i ai 'etau totonu kotoa ki he 'ilo ko 'enī pea kapau 'okú ke fefa'uhi mo ia, te ke lava 'o falala ki he mo'oni 'o e ngaahi fakamo'oni 'okú ke fanongo ki ai mei he tu'unga malangá ni 'i he konifelenisi ko 'enī. Ko 'eku 'iló mo 'eku fakamo'oni ia ki he ngaahi me'á ni, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e Elder Dallin H. Oaks

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Holi 'o e Lotó

Ke a'usia hotau iku'anga ta'engatá, te tau holi mo ngāue ke ma'u e ngaahi 'ulungāanga 'oku fie ma'u ka tau hoko ko ha tokotaha ta'engatá.

Kuó u fili ke lea 'i he mahu'inga 'o e holi 'o e lotó. 'Oku ou 'amanakí te tau takitaha fekumi 'i hotau lotó ke fakapapau'i e me'a 'oku tau holi mo'oni ki aí mo e founga ke tau fakahokohoko 'aki e ngaahi holi mahu'inga taha hotau lotó.

'Oku pule'i 'e he me'a 'oku tau holi ki aí 'a e me'a 'oku tau fakamu'omu'á, pea fakafōtunga 'e he me'a 'oku tau fakamu'omu'á 'a 'etau ngaahi filí, pea fakapapau'i 'e he ngaahi filí 'a e me'a 'oku tau faí. 'Oku fakapapau'i mai 'e he ngaahi holi 'oku tau ngāue ki aí 'a 'etau liliú, lavame'á mo e tu'unga 'oku tau a'usíá.

'Uluakí, te u lea ki ha ngaahi holi angamaheni. Ko e kakai matelie kitautolu 'oku 'i ai 'etau ngaahi tefito'i fie ma'u fakatu'asino. 'Oku hanga 'e he ngaahi holi ko ia ke feau e ngaahi fie ma'u ko 'enī 'o pule'i 'etau ngaahi filí mo e me'a 'oku tau faí. 'E faka'ali-ali 'e ha sīpinga 'e tolu 'a 'etau fa'a fakamu'omu'a e ngaahi holí ni 'i he ngaahi holi kehe 'oku tau pehē 'oku mahu'inga angé.

'Uluakí, ko e me'akaí. 'Oku 'i ai ha'atau fie ma'u tefito ke ma'u e me'akaí, ka 'e lava pē ke fakamu'omu'a ai ha holi 'oku toe mālohi angé ke fai ha 'aukai.

Uá, ko e nofo'angá. 'I hoku ta'u 12

ne u matu'uaki e holi ki ha nofo'anga malú he na'e lahi ange 'eku holi ke mohe he vaó 'o fakakakato e fie ma'u 'a e Sikautí. Ko e taha au 'o e fānau ta-ngata ne tuku e fiemālie 'o e tēnití ka mau ó 'o fa'u ha fakamalumalu'anga mo e mohenga 'aki e ngaahi me'a fakanatula pē na'e ma'ú.

Tolú, ko e mohé. Na'a mo e fie ma'u tefito ko 'enī 'e lava'i 'aki ia ha holi 'oku mahu'inga angé. Ne u ako e sīpinga ko 'enī mei ha 'ōfisa taukei he taú 'i he Ka'ate Fakafonua 'a 'Iutaá 'i he'eku hoko ko ha sōtia kei talavou.

'I he ngaahi māhina kimu'a 'o e Tau 'a Kōleá, na'e ui 'a e Ka'ate Fakafonua 'a Lisifila 'Iutaá ke nau foki ki he ngāue fakakautá. Na'e taki e kongakau ko 'enī 'e 'Eikitau Lei Koka, pea na'e kau ki ai ha kau tangata Māmonga 'e toko 40. Hili ha toe ngaahi ako pea toe fakalahi 'aki mai ha kau talifaki mei he feitu'u kehe, ne fakafolau atu kinautolu ki Kōlea 'o nau fetaulaki ai mo e ngaahi fepaki fita'a taha 'i he tau ko iá. Na'e pau ke nau fakafepaki'i ha 'ohofi mei ha fili 'e toko laungeau 'i ha feingatau 'e taha, 'a e fa'ahinga 'ohofi 'oku tāmoloki mo faka'auha ai e ngaahi me'afana fonuá mo e nāunau tau kehé.

Ko e hā 'ene kaunga ki hono lava'i 'o e holi ke mohé? 'I ha pō 'e taha ne

hū mai ai e filí 'i he kongá kimu'á 'o a'u ki mui ki he feitu'u ne 'i ai e 'ū me'afana fonuá, ka na'e tau 'e 'Eikitau Koka e 'ū uaea telefoní ki hono tēnití pea fekau 'ene kau le'ó ke nau tā fakahoua ange ki ai he pō kotoa ko iá. Na'e 'ā'ā heni e kau le'ó, ka na'e lahi ai foki hono fakahoha'asi e mohe 'a 'Eikitau Koká. Ne u 'eke ange, "Oku lava fēfē ke ke fai 'eni?" Na'e hā mei he'ene talí 'a e mālohi ange 'a ha holi 'e taha 'i ha holi 'e taha.

"Ne u 'ilo ka maú ka foki ki 'api te u fe'iloaki he hala homau ki'i koló mo e mātu'a 'a e fānau tangatá ni, pea na'e 'ikai ke u fie fesiofaki mo kinautolu kapau na'e 'ikai foki mo'ui honau ngaahi fohá ki 'api ko e tupu mei ha fa'ahinga me'a ne 'ikai ke u fai he'eku hoko, ko honau takí."¹

Ko ha sīpinga ia 'o e mālohi 'o ha holi 'oku lahi ange 'i he ngaahi me'a 'oku tau fakamu'omu'a mo fai! Ko ha sīpinga mālohi ma'atautolu kotoa 'oku tau fatongia 'aki e lelei 'a e ni'ihi kehé, mātu'á, kau taki mo e kau fai-ako 'i he Siasí!

Ke faka'osi 'aki e fakatātā ko iá, ne taki hengihengia 'e he 'Eikitau Koká 'ene kau tangatá 'o nau 'ohofi e filí hili ia e 'ikai ke mei mamohē he pō ko iá. Ne nau ma'u pōpula ha toko 800 tupu pea ko 'enau toko ua pē na'e kafó. Na'e fakalāngilangi 'a Koka 'i he'ene loto to'á, pea ma'u 'e he'ene kongakau' e Fakalāngilangi 'a e Palesitení 'i he'enua to'á. Pea hangē ko e kau talavou lototo'a 'a Hilamaní, (vakai 'Alamā 57:25–26), na'a nau foki kotoa ki 'api.²

'Oku lahi e ngaahi akonaki 'i he Tohi 'a Molomoná kau ki he mahuinga 'o e holi 'o e lotó.

Hili ha lotu 'a 'Īnosi 'i ha ngaahi houa lahi ki he 'Eikí, na'e fakahā ange kuo fakamolemole 'i 'ene ngaahi angahalá. Na'e toki "kamata ke [ne] ongo'i ha faka'amu" ke monū'ia 'a hono kāingá ('Īnosi 1:9). Na'á ne tohi: "Pea . . . 'i he hili leva 'eku lotu mo e feinga 'i he faivelenga kakató, na'e folofola mai kiate au 'a e 'Eikí: Te u foaki kiate koe 'o fakatatau mo ho'o ngaahi holí koe'uhi ko ho'o tuí" (veesi 12). Fakatokanga'i ange e me'a mahu'inga 'e tolu 'i mu'a 'i he tāpuaki

ne tala'ofa 'akí: holi, ngāue, mo e tui.

'I he malanga 'a 'Alamā kau ki he tuí, na'á ne akonaki 'o pehē 'e 'ikai lava 'o fai "ha me'a lahi ange 'i [ha] holi pē ke tuí" 'o kapau te tau "tuku 'a e holí ni ke ngāue 'iate [kitautolu]" ('Alamā 32:27).

'Oku hoko mo ha akonaki ma'ongo'onga 'e taha kau ki he holí, tautefito ki he me'a 'oku totonu ke hoko ko 'etau holi taupotu tahá, 'i hono ako'i 'e he faifekau ko 'Ēloné 'a e tu'í Leimaná. 'I he tokanga 'a e tu'í ki he akonaki 'a 'Ēloné, na'á ne fehu'i ange, "Ko e hā te u fai ke u fanau 'i 'i he 'Otuá" pea "ma'u ai 'a e mo'ui ta'engata [ko 'eni?]" ('Alamā 42:15). Na'e tali ange 'e 'Ēlone, "Kapau 'okú ke fie ma'u e me'á ni, . . . kapau te ke fakatomala mei ho'o ngaahi angahala kotoa pē, 'o punou hifo 'i he 'ao 'o e 'Otuá, 'o ui ki hono huafá 'i he tui, 'o tui te ke ma'u, te ke ma'u 'a e 'amanaki lelei 'a ia 'okú ke fie ma'ú" (veesi 16).

Ne fai 'eni 'e he tu'í, pea na'á ne lotu le'olahi 'o pehē, "Te u lí'aki kotoa 'eku ngaahi angahalá koe'uhi ke u 'ilo'i koe . . . pea fakamo'ui au 'i he 'aho faka'osi" (veesi 18). 'I he'ene

tukupā ko ia mo fakahā 'a 'ene holi taupotú, na'e tali ai 'ene lotú 'i he mana.

Na'e ma'u 'e he palōfita ko 'Alamaá ha holi lahi ke kalanga 'aki 'a e fakatomalá ki he kakai kotoa pē, ka na'e mahino kiate ia 'oku 'ikai totonu ke ne holi ki he mālohi ko ia 'e fie ma'u ki aí, he na'á ne pehē, "ko ha 'Otuā angatonu . . . 'okú ne foaki ki he tangatá 'o fakatatau mo 'enau holí, pe ko e holi ki he mate pe ki he mo'ui" ('Alamā 29:4). Ko e me'a tatau pē hono tala 'e he 'Eikí 'i ha fakahā 'i onopooni, te Ne "fakamāu'i 'a e tangata kotoa pē 'o fakatatau ki he'enua ngaahi ngāue, pea fakatatau ki he ngaahi holi 'o honau lotó" (T&F 137:9).

'Oku tau mateuteu mo'oni koā ke fakakau mai 'a hono mafatukitukí ki he ngaahi me'a 'oku tau fie ma'u mo'oni 'e hotau Fakamaau Ta'engatá?

'Oku fakamatala ha ngaahi potu-folofola lahi ki he me'a 'oku tau holi ki aí 'o fakahoa atu ki he me'a 'oku tau fekumi ki aí, "Ko ia 'okú ne kumi vave kiate aú, te ne 'ilo'i au, pea 'e 'ikai lí'aki ia" (T&F 88:83). "Kumi fakamātoato ki he ngaahi me'afokai lelei tahá" (T&F 46:8). "He ko ia 'oku kumi faivelengá te ne 'ilo'i" (1 Nifai 10:19). "Unu'unu mai kiate au pea te u 'unu'unu atu kiate kimoutolu; fekumi faivelenga kiate au pea te mou 'ilo'i au; kole, pea te mou ma'u; tukituki, pea 'e to'o ia kiate kimoutolu" (T&F 88:63).

'Oku 'ikai faingofua hono toe liliu e ngaahi holi 'o hotau lotó ke fakamu'omu'a taha e ngaahi me'a 'o 'itānití. 'Oku 'ahi'ahi'i kitautolu kotoa ke tau holi ki he koloa fakamāmaní, ongoongó, hikisiá mo e mafaí. Mahalo pē te tau holi ki he ngaahi me'á ni, ka 'oku 'ikai totonu ke tau fokotu'u kinautolu ke hoko ko e ngaahi me'a mahu'inga tahá.

'Oku filhia 'a kinautolu 'oku lahi taha 'enau holi ki he ngaahi koloa fakamāmaní, 'i he tauhele 'o e ngaahi me'a fakamatelié. 'Oku 'ikai ke nau tokanga ki he fakatokangá: "Oua na'á ke kumi ki he ngaahi koloá, pe ko e ngaahi me'a va'inga 'o e māmani ko 'eni" ('Alamā 39:14); vakai foki, Sēkope 2:18).

‘Oku totonu ke muimui ‘a kinautolu ‘oku holi ki he ongoongó pe mālohí ki he sīpinga ‘a e ‘Eikitau lototo‘a ko Molonai, ‘a ia na’e ‘ikai ko ‘ene ngāue “ki he mālohí” pe ki he “fakamālō ‘a e māmaní” (‘Alamā 60:36).

‘Oku tau fakatupulaki fēfē ‘a e holí? ‘E hoko ki he ni‘ihi e fa‘ahinga me‘a ko ia na‘á ne faka‘ai‘ai ‘a ‘Ēlone Lasitani,³ ka ‘oku ‘omi ‘e he me‘a na’e hoko kiate iá ha lēsoni mahu‘inga kau ki hono fakatupulaki e holí. Lolotonga ha lue lalo atu ‘a Lasitani ‘i ha tele‘a maka ‘i he fakatonga ‘o ‘Tutaá, ne teka fakafokifā mai ha fu‘u maka pauni ‘e 800 (360 kg)‘o ‘efihia ai hono nima to‘omata‘ú. Na‘á ne feinga ‘i ha ‘aho ‘e nima ke homo hono nimá. ‘I he kamata pē ke loto fo‘i mo pehē te ne maté, na‘á ne sio loto atu ki ha ki‘i tamasi‘i ta‘u 3 na’e lele mai ki ai peá ne puke mai ia ‘aki hono nima to‘ohemá. Na’e mahino kiate ia ko ‘ene sio ‘eni ki hono foha ‘i he kaha‘ú pea ko e fakahā ange ia ‘e kei mo‘ui pē, ko ia na‘á ne loto lahi peá ne fai e me‘a fakamamahi ke fakahaofi ‘ene mo‘uí ‘oku te‘eki ai ‘osi hono iví. Na‘á ne fesi‘i e ongo fo‘i hui ‘i hono nima to‘omata‘ú na’e ‘efihia pea faka‘aonga‘i ‘ene helé ke tu‘usi ‘aki e nima ko iá. Na‘á ne tānaki leva hono iví ke lue he maile ‘e 5 ‘o kumi tokoni.⁴ Ko ha sīpinga faka‘ofo‘ofa ia ‘o ha mālohi ‘o e holi

lahi ‘oku ma‘u ‘e ha taha! ‘I he‘etau ma‘u ha vīsiōne ‘o e me‘a te tau lava ‘o a‘usiá, ‘e lahi fau leva ‘a ‘etau holi mo e mālohi ke ngāue.

He ‘ikai ‘aupito fehāngahāngai hotau tokolahi ‘otautolu mo ha faingata‘a lahi pehē, ka ‘oku tau fehāngahāngai kotoa mo ha ngaahi tauhele ‘e lava ke ne ta‘ofi ‘etau fakalalakaka ‘o a‘usia hotau iku‘anga ta‘engatá. Kapau ‘oku lahi fe‘unga ‘etau holi mā‘oni‘oní, te nau fakalotolahi‘i kitautolu ke tau tu‘usi mo fakamavahe‘i kitautolu mei he ngaahi ma‘unimā, ngaahi faiangahala pea mo e ngaahi me‘a ta‘emahu‘inga ‘oku tau fakamu‘omu‘a ke nau ta‘ofi ‘etau fakalalakaka ta‘engatá.

‘Oku totonu ke tau manatu‘i ‘oku ‘ikai fakāngalingali, hoko noa‘ia, pe fakataimi pē ‘a e ngaahi holi mā‘oni‘oní. Kuo pau ke ongo‘i ia ‘i he lotó, ta‘e toe veiveiua pea pau. ‘I he‘ene ue‘i kitautolú, te tau fekumi ai ki he tu‘unga ne fakamatala‘i ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, kuo tau “ikuna‘i ‘a e ngaahi kovi [‘o ‘etau mo‘uí] pea mole ‘a e holi kotoa pē ke fai angahala.” Ko ha fili fakatāutaha pē ia ke tau fai.⁵ Hangē ko e lea ‘a ‘Eletā Niila A. Mekisuelé:

“‘I he taimi ‘oku fakamatala‘i ai ‘o pehē “‘oku mole [mei he kakaí] ‘a e holi ke fai angahalá,’ ko kinautolu pē ia na‘a nau fili ke tuku atu e ngaahi

holi ‘oku halá ‘aki ‘enau loto fīemālie ke ‘tuku ange kotoa [‘enau] ngaahi angahalá’ kae lava ke nau ‘ilo‘i e ‘Otuá.

“Ko ia, ko e me‘a ‘oku tau holi tu‘u ki aí, ‘e ‘alu pē taimí, pea ko e me‘a pē ia te tau a‘u ki aí mo tau ma‘u ‘i ‘itānití.”⁶

Neongo ‘ene mahu‘inga ke mole ‘a e holi ke fai angahalá, ka ‘oku lahi ange ‘a e me‘a ‘oku fie ma‘u ki he mo‘ui ta‘engatá. Ke a‘usia hotau iku‘anga ta‘engatá, te tau holi mo ngāue ke ma‘u e ngaahi ‘ulungāanga ‘oku fie ma‘u ka tau hoko ko ha tokotaha ta‘engatá. Hangē ko ‘ení, ‘oku fakamolemole‘i ‘e he kakai ta‘engatá ‘a kinautolu kotoa pē ‘oku fai hala mai kiate kinautolú. ‘Oku nau fakamu‘omu‘a e lelei ‘a e ni‘ihi kehé. Pea nau ‘ofa ‘i he fānau kotoa ‘a e ‘Otuá. Ka ngali faingata‘a ‘eni—pea ko e mo‘oni ‘oku ‘ikai faingofua ki ha taha ‘iate kitautolu—pea ‘oku totonu leva ke tau kamata ‘aki hano ma‘u ‘o ha holi ki he ngaahi ‘ulungāanga ko iá, pea ui ki he‘etau Tamai Hēvaní ke tokoni mai ki he ngaahi ongo ‘oku tau ma‘ú. ‘Oku ako‘i kitautolu ‘e he Tohi ‘a Molomoná ‘oku totonu ke tau “lotu ki he Tamaí ‘aki ‘a e ivi kotoa ‘o e lotó, koe‘uhí ke fakafonu ‘a [kitautolu] ‘aki ‘a e ‘ofá ni, ‘a ia ‘okú ne foaki kiate kinautolu kotoa pē ‘oku muimui mo‘oni ‘i hono ‘Alo ko Sīsū Kalaisí” (Molonai 7:48).

Te u faka‘osi ‘aki ha fakatātā ‘o ha holi ‘oku totonu ke mahu‘inga taha ki he kakai tangata mo fefine kotoa pē—‘a kinautolu ‘oku lolotonga malí mo kinautolu ‘oku te‘eki ke malí. ‘Oku totonu ke holi mo ngāue fakamātoato ‘a e taha kotoa ke fakahoko e mali ta‘engatá. Ko kinautolu kuo ‘osi mali he temipalé ‘oku totonu ke nau fai ‘a e me‘a kotoa pē te nau lavá ke tolonga ia. ‘Oku totonu ke ma‘u ‘e kinautolu ‘oku te‘eki malí ‘a e holi ke mali ‘i he temipalé pea fakamu‘omu‘a ‘a e ngāue ke fakahoko iá. ‘Oku totonu ke faka‘ehi‘ehi ‘a e to‘u tupú mo e kau tāutaha kei talavou‘i mei he fakakaukau ko ia ‘oku tonu fakapolitikale kae hala ‘i he ta‘engatá, ‘a ia ‘okú ne fakama‘a-ma‘a‘i e mahu‘inga ‘o e malí mo e ma‘u ‘o ha fānau.⁷

Hou'eiki tangata te'eki malí, mou kātaki 'o fakakaukau'i e tukupā ko 'eni 'i ha tohi na'e fai 'e ha fefine te'eki mali. Na'á ne tautapa koe'uhí ko e "ngaahi 'ofefine angatonu 'o e 'Otuá 'oku fekumi fakamātoato ki hanau ngaahi hoa 'oku tāú, kae hangē 'oku fakakuihi mo puputu'u e hou'eiki tangatá ia pe ko honau fatongia koā ke fekumi ki he ngaahi 'ofefine fili faka-'ofo'ofa 'o 'etau Tamai Hēvaní mo 'eva kiate kinautolu pea loto ke fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava toputapu 'i he fale 'o e 'Eikí." Na'á ne faka'osi 'aki 'o pehē, "Oku tokolahi ha kau tangata Siasi te'eki malí 'i heni 'oku nau sai'ia pē ke ō 'o 'eva mo fiefia, teiti mo talanoa, kae hala 'atā pē ha momo'i holi 'e taha ke fai ha fa'ahinga tukupā ki ha fefine."⁸

'Oku ou 'ilo pau 'oku 'i ai ha kau talavou 'oku nau fekumi fakamātoato, 'oku nau fie ma'u ke u tānaki atu 'oku 'i ai ha kau finemui 'oku mā'olunga

ange 'enau holi ke ma'u ha ngāué pe ngaahi me'a fakamāmani kehé 'i he'enau holi ke mo'ui tauu ke mali mo ma'u ha fānaú. 'Oku fakatou fie ma'u 'e he hou'eiki tangatá mo fafiné ha holi mā'oni'oni te ne tatakí kinautolu ki he mo'ui ta'engatá.

Tau manatu'i mu'a 'oku talamai 'e he me'a 'oku tau holi ki a'i e me'a 'oku tau fakamu'omu'á, pea fakafōtunga 'etau filí 'e he me'a 'oku fakamu'omu'á, pea fakapapau'i 'e he ngaahi filí e me'a 'oku tau faí. 'Ikai ko ia pē, ka ko 'etau ngaahi ngāué mo e ngaahi holi hotau lotó 'okú ne fakatupu e tu'unga te tau a'u ki a'i, 'o tatau ai pē pe ko ha kaungāme'a mo'oni, faiako talēniti'ia, pe ha taha 'oku fe'unga ke ma'u e mo'ui ta'engatá.

'Oku ou fakamo'oni kia Sīsū Kalaisi, 'a ia oku hoko 'a e me'a kotoa pē tupu mei He'ene 'ofá, 'Ene ngaahi akonakí, pea mo 'Ene Faka-leleí. 'Oku ou lotua 'o lahi ange 'i ha

toe me'a ke lahi ange 'etau holi ke hangē ko Iá ke 'i ai ha 'aho 'e lava ke tau toe foki ai ki Hono 'aó ke ma'u kakato 'Ene fiefiá. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ray Cox, faka'eke'eke 'e ha tokotaha fa'u tohi, Aug. 1, 1985, Mount Pleasant, Utah, fakapapau'i e me'a na'á ne fakahā mai kiate au 'i Provo, Utah, circa 1953.
2. Vakai, Richard C. Roberts, *Legacy: The History of the Utah National Guard* (2003), 307–14; "Self-Propelled Task Force," *National Guardsman*, May 1971, takafi 'i muí; *Miracle at Kapryong: The Story of the 213th* (faiva ne fa'u 'e he Southern Utah University, 2002).
3. Vakai, Aron Ralston, *Between a Rock and a Hard Place* (2004).
4. Ralston, *Between a Rock and a Hard Place*, 248.
5. Vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Siosefa Sāmíta* (2007), 32.
6. Neal A. Maxwell, "According to the Desire of [Our] Hearts," *Ensign*, Nov. 1996, 21, 22.
7. Vakai, Julie B. Beck, "Ako'i 'a e Tokāteline 'o e Fāmilí," *Liahona*, Mā'asi 2011, 32–37.
8. Tohi, 14 Septitema 2006.

Fai 'e Elder M. Russell Ballard

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko Hono Ma'u e Fiefiá he Tokoni 'Ofá

Fakatauange te tau fakahaa'i 'etau 'ofa mo e hounga'ia 'i he feilaulau fakalelei 'a e Fakamo'uí, 'i he tokoni manava'ofa mo faingofuá.

Kāinga, 'oku ou 'amanaki pē 'e faka'aonga'i 'e kimoutolu 'oku 'a'ahi mai ki Sōleki ní e faingamālie ke fiefia he ngaahi lanu mo e 'alaha 'o e matalá'i akau faka'ofa 'o e fa'ahita'u matalá 'i he Temipale Sikueá. 'Oku fakafo'ou 'e he fa'ahita'u matalá 'a e māmá mo e mo'uí—'o fakamanatu mai kiate kitautolu 'i he ngaahi fa'ahita'ú, 'a e mo'uí, feilaulau mo e Toetu'u 'a hotau 'Eiki mo e Huhu'i ko Sīsū Kalaisí, he "'oku fakamo'oni'i [Ia] 'e he ngaahi me'a kotoa pē" (Mōsese 6:63).

'Oku fehangahangai 'a e 'ātakai faka'ofa ko 'eni 'o e fa'ahita'u matalá 'a ia 'okú ne fakataipe e 'amanaki lelei, mo ha māmani 'oku ta'epau, faingata'a, mo puputu'u. 'E lava ke fakaongosia lahi kiate kitautolu e ngaahi fie ma'u 'o e mo'uí faka'ahó—'a e akó, ngāue ma'u'anga mo'uí, 'ohake 'o e fānaú, pule'i e Siasí mo e ngaahi fatongiá, ngaahi 'ekitiviti fakae-māmani, pea mo e mamahi 'i ha puke pe faingata'a—na'e ta'e'amanekiná. Te tau lava fēfē 'o faka'ata'atā kitautolu mei he ngaahi faingata'a mo e ngaahi me'a ta'epau ke ma'u 'a e nonga 'o e 'atama'i mo e fiefiá?

'Oku tau fa'a hangē ko e talavou fefakatau'aki mei Positoni ne pehē 'e he talanoá na'á ne kau 'i he kau kumi koula 'i Kalefōniá 'i he 1849. Na'á ne fakatau atu kotoa 'ene me'a na'e ma'ú kae 'alu 'o kumi hono monuú 'i he ngaahi vaitafe 'o Kalefōniá, he na'e talaange ki ai 'oku fonu he ngaahi konga koula lalahí 'o 'ikai fa'a lava hano fetuku.

Ne 'osi atu e 'aho mo e 'aho mo e ohu 'e he talavou 'ene tiní he vaitafé kae hala pē. Ko e me'a pē na'e ma'ú ko ha fokotu'unga maka. Na'e loto fo'i pea 'osi 'ene pa'angá, pea teu ke tuku ā 'i he 'aho 'e taha ka na'e pehē ange ki ai 'e ha motu'a taukei he kumi koulá, "Tamasi'i, fu'u fokotu'unga maka lahi mo'oni 'a'au."

Ne taliange 'e he talavou, "'Oku 'ikai ha koula ia 'i heni. Te u foki au ki 'api."

Ne lue atu e motu'á ki he fokotu'unga maká 'o ne pehē ange, "'Oku 'i ai e koula heni. Ko e me'á pē ke ke 'ilo'i e feitu'u ke ma'u ai." Na'á ne to'o hake ha ongo fo'i maka 'o fakafepaki'i kinaua. Na'e mafahi ha taha 'o e ongo fo'i maká kae fetapaki mei ai ha ngaahi

momo'i koula 'i he huelo 'o e la'aá.

Ne fakatokanga'i 'e he talavou e fonu 'a e ki'i tangai leta 'i he kongaloto 'o e motu'á, peá ne pehē ange, "Ko 'eku kumí ha ngaahi konga koula tatau mo ia 'i ho'o tangai, kae 'ikai ko e fanga ki'i momó."

Ne fakaava hake 'e he motu'á 'ene tangai pea sio e talavou ki loto mo 'amanaki 'oku fa'o ai ha ngaahi konga koula lalahi. Na'á ne 'ohovale he sio na'e fonu e tangai ia he fanga ki'i momo'i koula 'e lauiafe.

Ne pehē ange 'e he motu'á, "'E hoku foha, hangē kiate au 'okú ke fu'u femo'uekina hono kumi e ngaahi konga koula lalahí 'o 'ikai ai ke ke fakafonu ho'o tangai 'aki e fanga ki'i momo'i koula mahu'ingá ni. Kuó u tu'umalie lahi 'i he'eku kātaki fuoloa 'i hono tånaki e fanga ki'i momo'i koula ko 'ení."

'Oku fakatāta'a'i mai 'e he talanoá ni e mo'oni fakalaumalie ko ia ne ako'i 'e 'Alamā ki hono foha ko Hilamaní:

"'Oku fakahoko 'e he fanga ki'i me'a iiki mo faingofuá 'a e ngaahi fu'u me'a lalahi. . . .

". . . Pea 'oku fakafou ['e he 'Eikí] 'i he ngaahi me'a ikí . . . 'a e fakamo'ui 'o e kakai tokolahi" ('Alamā 37:6–7).

'E kāinga, 'oku faingofua pē 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí, neongo pe ko e hā hono lahi 'etau feinga ke 'ai ia ke faingata'á. 'Oku totonu ke tau feinga ke faingofua pehē pē mo 'etau mo'uí, 'o 'ata'atā mei he ngaahi ivi tākiekina kehē kae tokanga taha ki he ngaahi me'a 'oku mahu'inga tahá.

Ko e hā e ngaahi me'a mahu'inga mo faingofua 'o e ongoongolelei 'okú ne 'omi e mahino mo ha taumu'a ki he'etau mo'uí? Ko e hā e ngaahi momo'i koula 'o e ongoongolelei 'oku tau tātånaki 'i he fa'a kātaki lolotonga 'etau mo'uí 'o fakapale'i 'aki ai kitautolu e koloa mahu'inga tahá—'a e me'a'ofa mahu'inga ko e mo'ui ta'engatá?

'Oku ou tui 'oku 'i ai e tefito'i mo'oni faingofua mo loloto 'e taha—mo faka'e'i'eiki foki—'okú ne fālute kakato 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí. Kapau te tau tali 'a e tefito'i mo'oni ko 'ení 'aki hotau lotó kotoa pea fakatefito 'etau mo'uí he taumu'a ko 'ení, te ne fakama'a mo

fakamā'oni'oni'i kitautolu ke tau toe lava 'o nofo 'i he 'ao 'o e 'Otuá.

Na'e folofola 'a e Fakamo'uí ki he tefito'i mo'oni ko 'ení 'i He'ene tali ki ha fehu'i 'a e tangata Fālesí, "Eiki, ko e fekau fē 'i he fonó 'oku lahi?"

"Pea tala 'e Sisū kiate ia, Ke ke 'ofa ki [he 'Eiki] ko ho 'Otuá 'aki ho laumālié kotoa, mo ho'o mo'uí kotoa, mo ho lotó kotoa.

"Ko e 'uluaki pea ko e lahi ia 'o e fekauí.

"Pea ko hono ua 'oku tatau mo iá, Ke ke 'ofa ki ho kaungā'apí 'o hangē pē ko koé" (Mātiu 22:36–40).

Ko 'etau toki 'ofa pē ki he 'Otuá mo Kalaisi 'aki hotau laumālié, mo'uí, mo e lotó kotoá, ko 'etau toki lava ia 'o vahevahe 'a e 'ofa ko 'ení mo hotau kaungā'apí 'i he anga'ofa mo e tokoní—'a e founga 'e 'ofa mo tokoní'i ai kitautolu 'e he Fakamo'uí kapau na'e 'i heni he 'ahó ni.

'I hono nofo'ia kitautolu 'e he 'ofa haohaoa 'a Kalaisi—pe 'ofa faka-Kalaisi—'oku tau fakakaukau, ongo'i mo ngāue ai 'o hangē pē ko e Tamai Hēvaní mo Sisú. Ko 'etau taumu'á mo 'etau faka'amú ke hangē pē ko e faka'amú mo e taumu'a 'a e Fakamo'uí. Na'á Ne vahevahe mo 'Ene kau 'aposetoló 'a e faka'amú ko 'ení 'i he 'aho kimu'a Hono Tutukí. Na'á Ne folofola:

"'Oku ou tuku 'a e fekau fo'ou kiate kimoutolu, Koe'uhí ke mou fe'ofa'aki kiate kimoutolu; hangē ko 'eku 'ofa kiate kimoutolú. . .

"'I he me'á ni 'e 'ilo ai 'e he kakai kotoa pē ko 'eku kau ākongā 'a kimoutolu, 'o kapau te mou fe'ofa'aki kiate kimoutolu" (Sione 13:34–35).

Ko e 'ofa na'e fakamatala ki ai e Fakamo'uí ko ha 'ofa 'oku ngāue'i. 'Oku 'ikai fakahā 'aki ia ha ngaahi fu'u ngāue lalahi mo to'a, ka 'i he fanga ki'i ngāue faingofua 'oku fakahoko 'i he anga'ofa mo e tokoni.

'Oku lahi e ngaahi founga mo e ngaahi tūkunga 'e lava ke tau tokoní'i mo 'ofa ai ki he ni'ihí kehé. Te u foko-tu'u atu ha ni'ihí.

'Uluakí, 'oku kamata 'a e 'ofa faka-Kalaisi 'i 'api. Ko e tefito'i mo'oni mahu'inga taha 'oku totonu ke ne pule'i 'a e 'api kotoa pē ko hono

mo'uí 'aki 'o e Lao Koulá—'a e na'ina'i ko ia 'a e 'Eiki "ko e me'a kotoa pē 'oku mou loto ke fai 'e he kakai kiate kimoutolú, ke mou fai ia kiate kinautolu" (Mātiu 7:12). Ki'i fakakaukau angé pe te ke ongo'i fēfē kapau ko koe 'oku fai atu ki ai ha lea pe anga ta'e'ofa mo ta'efaka'atu'i. Tau ako'i hotau fāmilí ke nau fe'ofa'aki.

Ko e Siasí 'a e feitu'u 'e taha 'oku tau ma'u ai 'a e faingamālie ke tokoní. 'Oku totonu ke hoko hotau ngaahi uōtí mo e koló ko ha feitu'u 'oku tataki ma'u pē ai 'e he Lao Koulá 'etau ngaahi leá mo 'etau ngaahi fengāue-'akí. 'I he 'etau feanga'ofa'akí, fai ha pou pou mo fakalotolahi, mo feongo-i-'aki 'etau ngaahi fie ma'ú, 'e lava ke tau tokoni ke fakatupu ha 'ofa mo e uouangataha 'i he kāingalotu 'o e uōtí. Ko e fē pē ha feitu'u 'oku 'i ai e 'ofa faka-Kalaisi, 'oku 'ikai leva ke toe 'i ai ha potu ia ai mo'ó e ngutu laú pe lea ta'e'ofá.

'E lava ke fakataha e kāingalotu 'o e uōtí, 'a e kakai lalahí mo e to'u tupú, 'o fakahoko ha ngāue tokoni

mahu'inga ke faitāpuekina ai e mo'uí 'a e ni'ihí kehé. 'I he uike ua kuo hili, na'e lipooti 'e 'Eletā Mākosi B. Nesi 'o e Kau Fitungofulú, ko e palesiteni 'o e 'Ēlia Tokelau-hihifo 'o 'Amelika Tongá, 'i hono vahe atu 'a "kinautolu 'oku mālohi fakalaumālié ke nau tokanga 'i 'a kinautolu 'oku vaivaí" 'oku nau fakahaofi ai ha laungeau 'o e kakai lalahí mo e to'u tupu māmālohí. 'Oku nau foki "tahataha" mai 'i he 'ofá mo e ngāue tokoní. 'Oku hanga 'e he ngaahi ngāue anga'ofa ko 'ení 'o faka-tupu ha ha 'i 'oku mālohi mo tu'uloá 'i he taha kotoa na'e kau—'o tatau pē kiate kinautolu na'a nau fai e tokoní mo kinautolu na'e tokoní'i. 'Oku 'omi 'e he ngaahi ngāue tokoni peheé ha ngaahi manatu fiefia.

'I he 'eku manatu ki he ngaahi ta'u lahi 'o 'eku ngāue fakatakimu'a he Siasí, ko 'eku ngaahi manatu faka'ofa'ofa tahá 'a e taimi ko ia ne u ngāue fakataha ai mo e kāingalotu 'o e uōtí ke tokoní'i ha tahá.

Hangē ko 'ení, 'oku ou manatu ki he 'emau ngāue fakataha mo e

kāingalotu 'o hoku uōtí 'i he'eku hoko ko e pīsopé, 'o mau fakama'a e fu'u luo tānaki'anga me'akai 'i he faama uelofea fakasiteikí. Na'e 'ikai ko ha ngāue fakafiefia ia! Na'e kau ai ha tokotaha māmālohi kuo ta'u lahi 'ene ta'e 'alu ki he lotú, ka na'e fakaafe'i ke kau mo kinautolu. Tupu mei he 'ofa mo e feohi na'á ne ongo'i 'i he'emaui talanoa he fu'u luo namu-ha'aha'á, na'á ne foki mai ai ki he lotú pea na'e sila'i ia kimui ki hono uai'fi mo e fānaú 'i he temipalé. Kuo faitāpuekina 'ene fānaú, makapuná, mo e makapuna uá he taimí ni ko e tupu mei he'emaui feohi 'i he ngāue tokoní. Kuo ngāue fakafai'ekau honau tokolahi, mali he temipalé, mo 'ohake ha ngaahi fāmilí ta'engata—ko ha ngāue ma'ongo'onga na'e fakahoko 'aki ha ki'i ngāue faingofua—ko ha kihí'i momo'i koula.

Ko e feitu'u 'e taha 'e lava ke tau

ngāue tokoni aí ko hotau tukui koló. 'E lava ke tau fakahā 'etau 'ofá mo e tokoní 'aki 'etau ala atu 'o tokoní 'i 'a kinautolu 'oku fie ma'u 'etau tokoní. Kuo tui 'e hamou tokolahi ha ngaahi falani Nima Fietokoni pea ngāue ta'emālōlō ke fakafiemālie'i 'a e faingata'a'ia mo fakalelei'i homou tukui koló. Na'e toki fakahoko ha ngāue tokoni 'e he kau tāutaha kei talavou 'o e Siteiki Senitai Siapaní ki hono kumi 'o e kāingalotú hili 'a e mofuike mo e peaukula fakalilifú. 'Oku ta'efa'alaua e ngaahi founga ke tau tokoni aí.

'Oku tau lava ke fakakaungāme'a mo kinautolu 'oku tau tokoní 'i 'i he'etau anga'ofá mo e fie tokoní. 'Oku tau ma'u ha mahino lelei ange ki he'etau mateaki'i 'o e ongoongolelei mei he ngaahi feohi fakakaume'a ko 'ení pea mo ha holi ke ako lahi ange fekau'aki mo e Siasí.

Na'e fakamatala hoku kaungāme'a lelei ko 'Eletā Siosefa B. Uefiliní ki he mālohi 'o e tefito'i mo'oni ko 'ení 'i he'ene pehē: "Ko e lea'ofá ko e uho ia 'o e mo'ui ma'ongo'ongá. . . . [Ko e] kī ia 'okú ne fakaava 'a e matapaá mo ohi mai hoto ngaahi kaungāme'á. 'Okú ne fakamolū 'a e lotó mo fa'u ha ngaahi fetu'utaki 'e lava ke laui kuongá" ("Ko e 'Ulungāanga Fakalangi ko e Anga'ofá," *Liahona*, Mē 2005, 26).

Ko e founga 'e taha 'e lava ke tau tokoni ai ki he fānaui 'a e Tamai Hēvaní ko e ngāue fakafai'ekau—'o 'ikai 'i he ngāue fakafai'ekau taimi kakatō pē ka 'i he'etau hoko ko he ngaahi kaungāme'a mo e kaungā'apí. He 'ikai tupulaki e Siasí ia he kaha'ú 'i he tukituki pē he matapā 'o e kakai 'oku 'ikai ke tau mahení. 'E hoko ia 'i he taimi 'oku fonu ai e kāingalotú mo 'etau kau fai'ekau 'i he 'ofa 'a e 'Otuá mo Kalaisí, pea nau 'ilo'i e ngaahi fie ma'ú mo tokoní 'i e faingata'a'ia 'i he laumālie 'o e ngāue 'ofá.

'I he'etau fai 'ení kāinga, 'e hanga 'e kinautolu 'oku fekumi fakamātoato ki he mo'oní 'o ongo'i 'a hotau lotu mo'oní mo 'etau 'ofá. 'E fie 'ilo lahi anga ha tokolahi kiate kinautolu. Ko e toki taimi pē ia 'e mafola ai 'a e Siasí 'o fakafonu e māmaní. He 'ikai lava 'eni 'e he kau fai'ekau 'ata'atā pē, ka 'oku fie ma'u ki ai e tokanga mo e tokoni 'a e mēmipa kotoa pē.

'Oku fie ma'u ke tau ongo'ingofua e ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oní'oní 'i he tokoni kotoa pē 'oku tau fai. 'E lava leva 'e he kihí'i le'ō si'í 'o talamai ke tau 'ilo 'a kinautolu 'oku fie ma'u tokoní pea mo e tokoni ke tau fai kiate kinautolú.

Na'e pehē 'e Palesitenu Sipe'nisā W. Kimipolo: "'Oku mātu'aki mahu'inga ke tau fetokoní'aki 'i he pule'angá. . . . 'Oku tau fa'a tokoní 'o fai ha fakalotolahi pe foaki . . . pe tokoní 'i he ngaahi ngāue fakaemāmaní, ka 'oku nāunau'ia e ngaahi ola 'e lava ke ma'u . . . mei he fanga ki'i ngāue ikí!" (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesitenu 'o e Siasí: Sipe'nisā W. Kimipolo* [2006], 101).

Kuo na'ina'i mai 'a Palesitenu Tōmasi S. Monisoni:

"'Oku lahi fau e ngaahi fie ma'u 'a e ni'ihí kehé, pea 'e lava ke tau fai ha

me'a ke tokoni ai ki ha taha.

“... Ka 'ikai ke tau tokoni ki he ni'ihī kehé, ta 'oku taumu'a valea 'etau mo'uí” (“Ko e Hā Kuó u Fai Ma'á ha Taha he 'Aho ní?” *Liahona*, Nōvema 2009, 85).

'E kāinga, te u toe fakamamafa'i atu 'a e 'ulungāanga mahu'inga taha 'o e Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo 'Ofa-angá 'a ia 'oku totonu ke tau holi mo fekumi ke ma'u ia 'i he 'etau mo'uí, 'a ia ko e me'afuaki 'o e 'ofa faka-Kalaisí, 'a e “'ofa haohaoa 'a Kalaisí” (Moroni 7:47). 'Oku tupu mei he me'afuaki ni 'a 'etau malava ke 'ofa mo tokoni ki he ni'ihī kehé, 'o hangē ko ia ne fai 'e he Fakamo'uí.

Na'e ako'i kiate kinautolu 'e he palōfita ko Molomoná 'a e mātu'aki mahu'inga 'o e me'afuaki ni mo ne fakahā mai e founa 'e lava ke tau ma'u ai iá: “Ko ia, 'e hoku kāinga 'ofeina, lotu ki he Tamai 'aki 'a e ivi kotoa 'o e lotó, koe'uhí ke fakafonu 'a kimoutolu 'aki 'a e 'ofá ni, 'a ia kuó ne foaki kiate kinautolu kotoa pē 'oku muimui mo'oni 'i hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí: koe'uhí ke mou hoko ko e ngaahi foha 'o e 'Otuá; koe'uhí ka hoko 'a e taimi te ne hā mai á te tau tatau mo ia, he te tau mamata kiate ia 'i hono anga totonú; koe'uhí ke tau ma'u 'a e 'amanaki leleí ni; koe'uhí ke fakahaohaoa 'i 'a kinautolu 'o hangē ko 'ene haohaoá” (Molonai 7:48).

'Oku fakahoko ha ngaahi me'a lalahi 'o fakafou 'i he fanga ki'i me'a iiki mo faingofuá. Hangē ko hono tātānaki 'o e fanga ki'i momo'i koulá 'i ha taimi lahi 'o hoko ko ha koloa lahí, 'e pehē pē hono tātānaki 'etau fanga ki'i tokoni 'oku fai 'i he anga 'ofá mo e tokoní 'o hoko ko ha mo'uí 'oku fonu 'i he 'ofa ki he Tamai Hēvaní, mateaki 'i 'o e ngāue 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, mo e ongo'i nonga mo fiefia 'i he taimi kotoa pē 'oku tau fetokoni'aki á.

'I he 'etau ofi atu ko 'eni ki he fa'ahita 'u 'o e Toetu'ú, fakatauange ke tau fakahā 'etau 'ofa mo e hounga 'ia 'i he feilaulau fakalelei 'a e Fakamo'uí 'aki 'a e fanga ki'i ngāue 'ofa mo e tokoni ki hotau ngaahi tuonga'ane mo e tuofāfine 'i 'apí, 'i he siasí, pea 'i hotau tukui koló. Pea 'oku ou lotua ia 'i he loto fakatōkilalo, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e 'Eletā Neil L. Andersen

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko Hono Teuteu'i 'o e Māmaní ki he Hā'ele 'Angauá

'E hoko ho 'o ngāue fakafaipekaú ko ho faingamālie toputapu ke 'omi e ni'ihī kehé kia Kalaisi pea tokoni ke teuteu'i kinautolu ki he Hā'ele 'Angaua mai 'a e Fakamo'uí.

Oku ou lea he pooni 'o tautau-tefito ki he ni'ihī ta'u 12 ki he 25 'oku nau ma'u e lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá. 'Oku mau fa'a fakakaukau mo lotua ma'u pē kimoutolu. Ne u 'osi faiatu kimu'a e tala-noa ki hono teke 'i 'e hoku mokopuna tangata ta'u faá 'a hono ki'i tehiná. Hili hono fakafiemālie 'i e tangi 'a e ki'i tamasi'í, ne fehu 'i ange 'e hoku uaifi ko Kefi ki he ki'i ta'u faá, “Ko e hā na'á ke teke 'i ai ho ki'i tehiná?” Na'á ne sio ki he'ene kuifefiné peá ne tali ange, “'E Nena, fakamolemole. Ne mole hoku mama FKT pea 'ikai ke u lava 'o fili ki he totonú.” 'Oku mau 'ilo 'i 'oku faingata 'a ke fili ma'u pē ki he totonú. 'Oku mau 'ofa lahi atu kiate kimoutolu.

Kuo 'i ai nai ha taimi kuo mou fakakaukau ai pe ko e hā ne 'omi ai kimoutolu ki he māmaní 'i he taimi ko 'en? Ne 'ikai fā'ele 'i kimoutolu he taimi 'o 'Ātama mo 'Ivī, pe lolotonga

e pule 'a e kau feló 'i 'Isipité, pe lolotonga e pule 'a e Ha'a Tu 'i Ming. Kuo mou ha'u ki he māmaní 'i he kuongá ni hili ia ha senituli 'e 20 meihe fuofua hā'ele mai 'a Kalaisí. Kuo toe fakafoki mai e lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá ki he māmaní, pea kuo ala mai e to'u-kupu 'o e 'Eiki ke teuteu 'i 'a māmaní ki He'ene toe hā'ele nāunau 'ia maí. Ko e kuonga 'eni 'o e ngaahi faingamālie ma'ongo'ongá mo e ngaahi fatongia mahu'inga. Ko homou kuongá 'eni.

'I ho papitaisó, na'á ke fakahaa 'i ai 'a ho 'o tui kia Sīsū Kalaisí. 'I hono fakanofu koe ki he lakanga fakataula'eiki, kuo fakalahi atu ai ho ngaahi talēnití mo e ngaahi me'a fakalaumālie te ke malavá. Ko e taha ho ngaahi fatongia mahu'ingá ko e tokoni ke teuteu 'i 'a e māmaní ki he Hā'ele 'Angaua mai 'a e Fakamo'uí.

Kuo fili 'e he 'Eiki ha palōfita, 'a Palesitēni Tōmasi S. Monisoni, ke tatakí 'a e ngāue 'a Hono lakanga

fakataula'eikí. Kuo pehē 'e Palesiteni Monisoni ki te kimoutolu: "Oku fie ma'u 'e he 'Eikí ha kau faifekau."¹ "Oku totonu ke teuteu e talavou mo'ui taau kotoa 'e malavá ke ngāue fakafaifekau. Ko e ngāue fakafaifekau ko ha fatongia 'o e lakanga fakataula'eikí—ko ha fatongia 'oku 'amanaki mai 'e 'Eikí 'e fakahoko 'e [kimoutolu] kuó Ne foaki lahi ki aí."²

'Oku fie ma'u 'a e feilaulá ki he ngāue fakafaifekau. 'E 'i ai ma'u pē ha me'a te ke tukuange 'i he taimi 'okú ke tali ai ki he ui 'a e palōfítá ke ngāué.

'Oku 'ilo'i 'e he kau manako 'akapulú 'oku ma'u e hingoa 'o e timi 'Olopeleki 'a Nu'u Silá, 'a ia ko e timi manakoa tahá ia, mei he lanu 'o honau teungá.³ Ke fili ha taha ke kau ki he "Olopelekí" 'i Nu'u Silá 'oku tatau nai ia mo ha va'inga 'i ha Timi Supapoulu pe ko ha timi soka 'i he Tau ki he Ipu 'a Māmaní.

'I he ta'u 1961, 'i he ta'u 18 'a Sitiní Kouingi peá ne ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Éloné, na'á ne hoko ai ko ha tokotaha tu'ukimu'a 'i he 'akapulú 'i Nu'u Sila. Koe'uhí ko e ngaahi me'a fakafo na'á ne malavá, ne pehē 'e he tokolahi 'e fili ia he ta'u hono hokó ki he timi 'akapulu fakafonua 'Olopelekí.

'I he ta'u 19 'a Sití, 'i ha taimi mahu'inga 'o 'ene fakalalakaka he 'akapulú, na'á ne fakahā te ne mālōlō mei he 'akapulú ke 'alu 'o ngāue fakafaifekau. Ne pehē 'e ha ni'ihi 'okú ne faka-sesele. Pehē 'e he ni'ihi 'okú ne vale.⁴ Na'a nau talaange he 'ikai ke toe ma'u hano faingamālie 'i he 'akapulú.

Na'e pehē 'e Siti 'oku 'ikai ko e me'a 'okú ne tuku angé 'oku mahu'ingá, ka ko e faingamālie mo e fatongia ko ia 'oku hanga mai mei mu'á. Ne 'i ai hano fatongia fakataula'eiki ke foaki ha ta'u 'e ua 'o 'ene mo'ui ke talaki 'oku mo'oni 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí pea mo 'Ene ongoongo-lelei kuo toe fakafoki maí. He 'ikai ha me'a—na'a mo ha faingamālie ke va'inga 'i he timi fakafonua pea mo e kotoa e ngaahi lāngilangi te ne 'omí—te ne ta'ofi ia mei he fatongia ko íá.⁵

Ne uiui'ia 'e ha palōfita 'a e 'Otuá ke ngāue 'i he Misiona Kānata Hihifó.

'I he ta'u 'e fāngofulu mā valu kuo hili 'i he māhiná ni, ne mavahe ai 'a e talavou ta'u 19 ko 'Eletā Sitiní Kouingi mei Nu'u Sila ke ngāue fakafaifekau ma'á e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni-'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

Ne fakamatala mai 'e Siti ha me'a ne hoko ki ai 'i he'ene ngāue fakafaifekau. Kuo efiafi pea 'amanaki ke ne foki atu mo hono hoá ki hona 'apí. Na'á na fakakaukau ke na 'a'ahi ki ha toe fāmilí 'e taha. Ne faka'atā 'e he tamaí ke na hū ange. Ne fakamo'oni 'a 'Eletā Kouingi mo hono hoá 'o kau ki he Fakamo'uí. Ne tali 'e he fāmilí ha Tohi 'a Molomona. Na'e lau tohi e Tamaí he poó kakato. Pea 'i he uike 'e taha mo e kongā hono hokó, na'á ne lau kotoa e Tohi 'a Molomoná, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá pea mo e Mata'itofe Mahu'ingá. Ne hili pē mei ai ha ngaahi uike si'i kuo papitaiso e fāmilí.⁶

Ko e ngāue fakafaifekau kae 'ikai ko ha tu'unga 'i he timi 'Olopeleki 'a Nu'u Silá? Ko e tali 'a Siti ki aí, "Oku lahi ange e ngaahi tāpuaki 'o [hono 'omi e ni'ihi kehé] ki he ongoongolelei 'i ha me'a [te ke] lava 'o feilaulau'i."⁷

Mahalo 'okú ke fifili pe ko e hā nai ne hoko kia Siti Kouingi hili 'ene ngāue fakafaifekau. Ko e me'a mahu'inga tahá: ko ha'ane mali ki he ta'engatá mo hono 'ofa'anga ko Kōliní, 'i ai e fānau faka'e'i'eiki 'e toko nima, pea mo ha to'u tangata ko ha makapuna. Kuó ne mo'ui 'o falala ki he'ene Tamai Hēvaní, tauhi e ngaahi fekau pea tokoni ki he ni'ihi kehé.

Fēfē leva e 'akapulú? Hili e ngāue fakafaifekau 'a Siti Kouingi, na'á ne hoko ko e taha 'o e kau haafe lelei taha 'i he hisitōlia 'o e 'Olopelekí, 'o ne va'inga ai 'i ha to'u va'inga 'e 11 pea hoko 'i he ngaahi ta'u lahi ko e kapiteni 'o e timí.⁸

Ne lelei fēfē nai e va'inga 'a Siti Kouingi? Ne lelei fau 'ene va'ingá ko ia ne liliu ai e taimi ako va'ingá mo e taimi va'ingá he na'e 'ikai ke ne va'inga 'i he Sapaté.⁹ Ne fu'u lelei 'aupito 'a Siti ko ia ne hanga ai 'e he Kuini 'o 'Ingilaní 'o faka'ilonga 'i 'a 'ene tokoni ki he 'akapulú.¹⁰ Ne fu'u lelei fau 'ene va'ingá he na'e fa'u ha tohi fekau'aki mo ia ne ui ko e *Super Sid*.

Ne mei fēfē nai kapau ne 'ikai ma'u

'e Siti e ngaahi lāngilangi ko iá hili 'ene ngāue fakafaifekau? Ko e taha 'o e ngaahi mana ma'ongo'onga 'o e ngāue fakafaifekau 'i he Siasí ni ko e te'eki fehu'i 'e Siti Kouingi mo e toko lauiafe hangē ko iá, "Ko e hā te u ma'u mei he ngāue fakafaifekau?" ka ko e, "Ko e hā nai te u lava 'o foaki?"

'E hoko ho'o ngāue fakafaifekau ko ho faingamālie toputapu ke 'omi e ni'ihī kehē kia Kalaisi pea tokoni ke teuteu'i kinautolu ki he Hā'ele 'Angaua mai 'a e Fakamo'uí.

Kuo fuolua e folofola e 'Eikí 'o kau ki he ngaahi teuteu 'oku fie ma'u ki He'ene Hā'ele 'Angaua maí. Na'á Ne folofola kia 'Inoke 'o pehē, "Pea te u fekau hifo 'a e mā'oni'oni mei he langí; pea te u 'ohake 'a e mo'oni mei he kekelelé, . . . pea te u 'ai ke tafi'i 'a māmani 'e he mā'oni'oni mo e mo'oni 'o hangē ka fai ia 'aki 'a e lōmakí, ke tānaki fakataha mai 'a hoku kakai filí mei he ngaahi vahe fā 'o e māmani."¹¹ Na'e kikite 'a e palōfita ko Tanielá 'e teka atu 'a e ongoongolelé ki he ngaahi ngata'anga 'o e māmani 'i he ngaahi 'aho faka'osi 'o hangē ha "maka [oku] tā mei [ha] mo'ungá ta'e kau ai ha nimá."¹² Na'e lea 'a Nifai 'o kau ki he Siasí 'i he ngaahi 'aho kimui ní 'o pehē 'oku tokosi'i ka 'e mafola 'i he funga 'o e māmani.¹³ Na'e folofola 'a e 'Eikí 'i he kuonga fakakosipelí ni 'o pehē, "Oku ui 'a kimoutolu ke fakahoko 'a hono tānaki 'o hoku kakai kuo filí."¹⁴ 'E hoku ngaahi tokoua kei talavou, ko ha faingamālie mo ha fatongia ma'ongo'onga ho'omou ngāue fakafaifekau, 'o mahu'inga ki he tānaki ko 'eni kuo tala'ofá pea 'oku fehokotaki ia mo homou iku'anga ta'engatá.

Talu mei he ngaahi fuofua 'aho 'o hono toe Fakafoki mai 'o e ongoongolelé, mo e fakamātoato mo'oni 'a hono fakahoko 'e he kau tangatá 'a honau fatongia ke malanga 'aki e ongoongolelé. 'I he 1837, hili pē ia ha ta'u 'e fitu mei hono fokotu'u 'o e Siasí, 'i ha taimi 'o e masivesivá mo e fakatangá, ne 'oatu ha kau faifekau ki 'Ingilani ke nau malanga 'aki e ongoongolelé. 'I he ngaahi ta'u ne hokó, ne malanga e kau faifekau 'i he ngaahi feitu'u kehekehe 'o hangē ko 'Aositulia, Tahiti, 'Initia, Pāpeitosi, Silei mo Siaina.¹⁵

Kuo faitāpuekina 'e he 'Eikí e ngāue ni pea kuo fokotu'u e Siasí 'i he funga 'o e māmani. 'Oku liliu e fakataha'angá ni ki ha lea fakafonua 'e 92. 'Oku mau fakamālō ki he kau faifekau taimi kakato 'e toko 52,225 'oku ngāue 'i ha fonua 'e 150 tupu.¹⁶ 'Oku 'ikai pē tūkua hono fakamo'oni'i 'e ha kau faifekau angatonu 'a e Fakamo'uí he funga māmani. Fakakaukau angé ki he mālohinga fakalaumālie 'o ha kau faifekau 'e toko 52,000, kuo fakakoloa 'i 'aki e Laumālie 'o e 'Eikí, 'o nau fakahaa'i loto to'a " 'e 'ikai tuku mai mo ha toe hingoa kehe pe hala pe founga 'a ia 'e lava 'o hoko ai 'a e fakamo'uí . . . , kae fou pea ngata pē 'i he huafa 'o Kalaisí."¹⁷ 'Oku fakahā 'emau hounga'ia ki he kau 'osi ngāue fakafaifekau 'e toko lau mano kuo nau foaki mo kei hokohoko atu ke foaki honau lelei tahá. 'Oku teuteu'i e māmani ki he Hā'ele 'Angaua mai 'a e Fakamo'uí, 'i ha founga lahi koe'uhí ko e ngāue ko ia 'a e 'Eikí 'o fakafou 'i He'ene kau faifekau.

Ko e ngāue fakafaifekau ko ha ngāue fakalaumālie. 'Oku mātu'aki mahu'inga 'a e mo'ui tāu mo e mateuteu. Kuo pehē 'e Palesiteni Monisoni, "Kau talavou, 'oku ou na'ina'i atu ke mou teuteu ke ngāue fakafaifekau. Tauhi koe ke ke ma'a mo hao-hao pea mo taau ke fakafongia 'i e 'Eikí."¹⁸ Kātaki 'o manatu 'i e ngāue toputapu 'oku hanga mai mei mu'a kiate koé 'i he ngaahi ta'u kimu'a peá ke 'alu 'o ngāue fakafaifekau. 'Oku hanga 'e ho'o ngaahi tō'onga kimu'a 'i ho'o ngāue fakafaifekau 'o ma'u ha ivi tākiekina lahi ki he mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki te ke 'omi mo koe ki he mala'e 'o e ngāue fakafaifekau. Mateuteu fe'unga.

Na'e lea 'a Palesiteni Monisoni "ke teuteu e talavou mo'ui taau kotoa 'e malavá ke ngāue fakafaifekau."¹⁹ 'E 'i ai e taimi he 'ikai lava ai ha taha 'o nāue koe'uhí ko ha mahamahaki pe 'uhinga kehe. Te ke 'ilo pē ho'o malava ko ia ke ngāue 'i ho'o talanoa mo ho'o ongomātu'á pea mo ho'o pīpōpē. Kapau ko e tūkunga 'eni 'okú ke 'i aí, 'oua mu'a na'á ke ongo'i ta'e-mahu'inga'ia ange koe'uhí ko e fekau faka'e'i'eiki 'oku 'i mu'a 'iate koé. 'Oku

foaki lahi 'a e 'Eikí kiate kinautolu 'oku 'ofa kiate Iá pea te Ne fakaava ha ngaahi matapā kiate koe.

'E fakakaukau ha ni'ihī 'oku nau fu'u motu'a kinautolu ke ngāue. Ne 'ilo 'e haku kaungāme'a mei Siaina 'a e Siasí 'i Kemipoutia 'i hono ta'u 20 tupú. Na'á ne pehē pe 'oku totonu koā ke ne kei fakakaukau ke ngāue fakafaifekau. Hili ha'ane lotu mo talanoa mo 'ene pīpōpē, na'e uiui'i ia peá ne ngāue lelei 'i Niu 'Toke Siti. Kapau 'okú ke hoha'a ki ho ta'u motu'á, lotu pea talanoa mo ho'o pīpōpē. Te ne tataki koe.

Ko e peseti 'e nimangofulu 'o e kau faifekau kotoa 'oku nau ngāue pē 'i honau fonua tupu'angá. 'Oku totonu pē ia. Na'e tala'ofa e 'Eikí " 'e fanongo 'a e tangata kotoa pē ki hono kakato 'o e ongoongolelé 'i hono 'elelo 'o'oná, pea 'i he'ene lea 'a'aná."²⁰ 'E uiui'i koe 'i he kikite pea te ke ngāue 'i he feitu'u 'e fie ma'u taha ai koé.

'Oku ou sai'ia he fakataha mo e kau faifekau he funga māmani. 'Oku mou pehē ko hai ne u fe'iloaki mo ia lolotonga ha'aku 'a'ahi kimui ni mai ki he Misiona 'Aositelēlia Seneé? Ko 'Eletā Sītini Kouingi—'a e tokotaha 'akapulu 'iloa ko ia mei Nu'u Silá. 'Okú ne ta'u 67, kuó ne toe hoko ko ha faifekau, ka ko e taimi ní 'okú ne ngāue mo ha hoa na'á ne fili: 'a Sisitā Kōlini Kouingi. Na'á ne fakamatala mai ki ha fāmili ne nau lava 'o ako'i. Na'e kau 'a e ongomātu'á ki he Siasí ka na'á na māmalohi pē 'i ha ngaahi ta'u lahi. Ne tokoni 'a 'Eletā mo Sisitā Kouingi ke toe tafunaki e tui 'a e ki'i fāmili. Ne fakamatala 'a 'Eletā Kouingi ki he mālohi ko ia na'á ne ongo'i lolotonga 'ene tu'u 'i he vai papitaisó 'i he tafa'aki 'o e tamai 'a e fāmili, 'i hono papitaiso 'e he foha lahí 'a ia kuó ne ma'u e lakanga fakataula'eiki he taimí ni 'a hono tehiná mo hono tuofefinē. Na'á ne fakahaa'i 'a e fiefia 'o e mamata ki ha fāmili kuo faaitaha 'i he'enua fekumi fakataha ki he mo'ui ta'engatá.²¹

Na'e pehē 'e he Kau Palesitenisi 'Uluakí 'i he'enua lea kiate kimoutolú:

"Ko ha laumālie koe kuo fili ke ha'u 'i he kuongá ni he taimi 'oku lahi taha ai e ngaahi fatongia, ngaahi faingamālie, pea pehē ki he ngaahi 'ahi'ahi. . . .

"Oku mau lotua fakatāutaha

kimoutolu . . . [koe'uhí] ke ke lava 'o fai 'a e ngāue ma'ongo'onga 'oku fakatatali mai 'i ho kaha'ú . . . ke ke mo'ui taau [mo loto fiamālie] ke hokohoko atu hono fuesia 'a e ngaahi fatongia ko hono langa 'o e pule- 'anga 'o e 'Otuá pea mo teuteu'i 'a e māmaní ki he Hā'ele 'Angaua mai 'a e Fakamo'uí.²²

'Oku ou sai'ia 'i he tā valivali ko ia 'a Heuli 'Enitasoni 'o e Hā'ele 'Angaua mai 'a e Fakamo'uí. 'Okú ne fakamanatu mai kiate au te Ne hā'ele mai 'i he faka'eieiki mo e mālohi. 'E hoko ha ngaahi me'a fakaofa 'i he māmaní pea 'i he langí.²³

Ko kinautolu 'oku tatali ki he hā'ele mai 'a e Fakamo'uí, te nau "kumi kiate [Ia]." Pea kuó Ne tala'ofa, "Te u ha'u"! 'E mamata 'a e kau mā'oni'oni kiate Ia "i he ngaahi 'ao 'o e langí [mo e kau 'āngelo mā'oni'oni kotoa pē], kuó u kofu 'aki 'a e mālohi mo e nāunau lahi."²⁴ "E ifi 'e ha 'āngelo 'a 'ene talupité, pea 'e 'alu hake 'a e kau mā'oni'oni . . . mei he ngaahi vahe 'e fā 'o e māmaní"²⁵ "ke fakafetaulaki kiate ia."²⁶ Ko kinautolu "na'e mohé," ko e 'uhinga ki he Kau Mā'oni'oni mo'ui taau ne pekiá, te nau "'alu atu [foki] ke fakafetaulaki kiate [Ia]."²⁷

'Oku pehē 'e he folofolá: "'E foku- tu'u leva 'e he 'Eikí 'a hono va'é ki he mo'ungá"²⁸ pea "te [Ne] fakaongo atu 'a hono le'ó, pea 'e fanongo ki ai 'a e ngaahi ngata'anga kotoa pē 'o e māmaní."²⁹

'E hoku ngaahi tokoua kei talavou 'o e lakanga fakataula'eikí, 'oku ou fakamo'oni ki hono faka'eieiki, kae tautautefito ki hono pau 'o e me'a fakaofa ko 'eni 'e hokó. 'Oku mo'ui 'a e Fakamo'uí. Te Ne toe foki mai ki he māmaní. Pea 'e tatau pē pe te tau 'i he tafa'aki ko 'ení pe tafa'aki 'e taha 'o e veilí, ka te tau fiefia 'i He'ene hā'ele maí, mo fakamālō ki he 'Eikí 'i He'ene 'omi kinautolu ki he māmaní 'i he taimi ko 'ení ke fakahoko 'a hotau fatongia toputapú, ke tokoni ki hono teuteu'i 'o e māmaní ki He'ene toe foki maí. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Thomas S. Monson, "'Oku Fie ma'u 'e he 'Eikí ha Kau Faifekau," *Liahona*, Sānuali 2011, 4.

2. Thomas S. Monson, "'I He'etau Toe fakataha Maí," *Liahona*, Nōvema 2010, 5–6.
3. Vakai, stats.allblacks.com.
4. Vakai, Bob Howitt, *Super Sid: The Story of a Great All Black* (1978), 27.
5. Talanoa telefoni mo Palesiteni Maxwell Horsford, Siteiki Kaikohe Nu'u Silá, Mā'asi 2011.
6. Talanoa telefoni mo 'Eletā Sitini Kouingi, Mā'asi 2011
7. Tohi 'i-meili meia 'Eletā Sitini Kouingi, Mā'asi 2011
8. Vakai, stats.allblacks.com/asp/profile.asp?ABID=324.
9. Talanoa telefoni mo Palesiteni Maxwell Horsford, Siteiki Kaikohe Nu'u Sila, Mā'asi 2011.
10. Na'e foaki kia Siti Kouingi 'a e fakalāngilangi MBE (Member of the Order of the British Empire) 'i he 1978 koe'uhí ko 'ene ngaahi tokoni ki he 'akapulú (vakai, Howitt, *Super Sid*, 265).
11. Mōsese 7:62.
12. Taniela 2:45.
13. Vakai, 1 Nifai 14:12–14.
14. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 29:7.

15. Vakai, *Deseret News 2011 Church Almanac* (2011), 430, 432, 458, 463, 487, 505.
16. 'I he'ene a'u mai ki he 'aho 31 'o Tisema 2010.
17. Mōsaia 3:17.
18. Thomas S. Monson, *Liahona*, Sānuali 2011, 4.
19. Thomas S. Monson, *Liahona*, Nov. 2010, 5–6.
20. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 90:11.
21. Talanoa telefoni mo 'Eletā Sitini Kouingi, Mā'asi 2011
22. "Pōpoaki mei he Kau Palesitenisí 'Uluakí," *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú: Ko Hono Fakahoko Hotau Fatongia ki he 'Otuá*, (tohitufa, 2001, 2–3.
23. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 43:18; 45:40.
24. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:44.
25. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:45, 46.
26. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:96.
27. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:45; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 29:13; 88:96–97.
28. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:48.
29. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:49.

Fai 'e Elder Steven E. Snow
'O e Kau Palesiteni 'o e Kau Fitungofulu

'Amanaki Lelei

'Oku hanga 'e he 'etau 'amanaki lelei 'i he Fakalelei 'o fakaivia kitautolu 'aki ha 'ilo ta'engata.

Ne tupu hake homau fāmilī he vahefonua toafa 'o e fakatonga 'o 'Iutaá. 'Oku tātātaha ke 'uha pea ko e 'amanaki lelei pē 'oku faí ke 'i ai ha hauhau fe'unga ki he teuaki 'o e taimi 'afu 'i he fa'ahita'u māfana ka hokó. 'Oku tatau pē taimi ko iá mo e taimí ni, 'o mau 'amanaki atu ki ha 'uha pea mau 'aukai ke 'uha he taimi faingata'á.

'Oku 'i ai ha talanoa ki ha kui-tangata na'á ne 'ave hono mokopuna tangata ta'u nimá ke na lue 'o 'eva he koló. Ne na iku ai ki ha ki'i falekoloa he hala lahí 'o na tu'u ai ke kumi ha kapa lēmani ke na inu. Ne tu'u atu ha kā mei ha siteiti kehe he falekoloá pea hifo atu e faka'ulí ki he tangata'eikí. Ne tuhu e tangata solá ni ki ha kongá 'ao he langí peá ne fehu'i ange, "'Oku ke pehē 'e 'uha?"

Ne tali ange 'e he tangata'eikí, "'Ofa pē ke pehē, 'ikai ma'aku ka koe'uhí ko e tamasi'í ni. Kuó u 'osi sio au he 'uhá."

Ko e 'amanaki lelei ko ha ongo ia 'okú ne 'omi ha fakakoloa ki he 'etau mo'ui faka'ahó. 'Oku faka'uhinga'í ia "ko e ongo ko ia . . . 'e iku lelei e me'a hono kotoa." 'I he taimi 'oku tau 'amanaki lelei aí, 'oku tau "hanganaki fiefia atu . . . 'i he holi 'o e lotó mo e loto falala" (dictionary.reference.com/browse/hope). Ko ia ai, 'oku 'omi 'e

he 'amanaki lelei ha ongo'i nonga makehe ki he 'etau mo'uí 'i he 'etau hanganaki fiefia atu ki he ngaahi me'a 'o e kaha'ú.

'Oku tau fa'a 'amanaki he taimi 'e ni'ihi ki ha ngaahi me'a 'oku si'isi'i pe 'ikai lava ke tau pule ki ai. 'Oku tau 'amanaki 'e lelei e 'eá. 'Oku tau 'amanaki ke hoko vave mai e fa'ahita'u matalá. 'Oku tau 'amanaki pē 'e ikuna 'i 'e he timi sipoti 'oku tau sai'ia taha aí 'a e Ipu 'a Māmaní, Fe'auhi 'Akapulu Faka-'Ameliká (Super Bowl) pe ko e Fe'auhi Peisipoló.

'Oku 'ai 'e he fa'ahinga 'amanaki lelei peheé ke mahu'ingamālie 'etau mo'uí pea fa'a iku ia ki ha tō'onga 'oku angakehe pea fakalou'akau. Hangē ko 'ení, 'oku manako 'eku tamai-he-fonó 'i he sipotí ka 'okú ne tui lahi kapau he 'ikai ke ne sio televīsone he tau 'a e timi pasiketipolo 'okú ne sai'ia taha aí, 'e ala ikuna leva 'ene timí. 'I he'eku kei ta'u 12, ne u vilitaki pē ke u tui e ongo ki'i sitōkeni 'ulí tatau ki he va'inga peisipolo kotoa pē 'a e to'u tupú (Little League), ko e 'amanaki atu te mau ikuna. Na'e hanga 'e he'eku fa'eé 'o fekau ke tuku e sitōkení he fakafaletolo 'i mui homau 'apí.

'E lava ke hoko 'etau ngaahi 'amanakí he taimi 'e ni'ihi ko ha ngaahi faka'ānaua 'okú ne ue'i mo tatakí

kitautolu ke tau ngāue. Kapau 'oku tau 'amanaki atu ke toe sai ange 'etau akó, 'e lava ke a'usia e 'amanaki ko iá 'i he ako mālohí mo e feilaulá. Kapau 'oku tau fie va'inga 'i ha timi 'oku mālohi, 'e lava ke iku hoko e faka'amu ko iá 'i he fakamālohisinó, ngāue faka-tahá mo e lavame'á.

Ko Lousa Pēnisitaá ko ha tokotaha ako fakatoketā 'i 'Ingilani ne 'i ai 'a 'ene 'amanaki lahi. Na'á ne fie hoko ko e fuofua tangata ke ne lele'i e maile 'e tahá 'i loto he miniti 'e faá. 'I he kongá ki mu'a 'o e senitulu 20, ne tatali loto vēkeveke ai e kau 'atelitá ki he 'aho 'e maumau'í ai e lekooti ko e miniti 'e faá. Ne meimei mau-mau'í ia 'e ha kau lele tu'ukimu'a he ngaahi ta'u lahi kimui aí, ka na'e kei tu'u pē 'a e lekooti ko e miniti 'e faá. Na'e tukupā 'a Pēnisitā 'o ne fakamālohisino lahi mo 'amanaki pē te ne a'usia 'ene taumu'á ko hono fokotu'u ha lekooti fo'ou he māmaní. Ne kamata ke veiveiua e kakai manako sipotí pe 'e toe maumau'í koā e taimi ko e miniti 'e faá. Na'e vavalo'í 'e ha kau mataotao he sipotí tokua he 'ikai malava 'e he sino ia 'o e tangatá 'o lele'i e vave ko iá 'i he lōloa ko iá. 'I ha 'aho 'ao'aofia, ko e 'aho 6 ia 'o Mē 1954, ne hoko ai e misi 'a Lousa Pēnisitaá! Na'á ne kolosi he tepí 'i he miniti 'e 3:59.4, 'o ne fokotu'u ai e lekooti fo'ou he māmaní. Na'e hoko 'ene 'amanaki lelei ke maumau'í e lekooti miniti 'e faá ko ha faka'ānaua, 'a ia na'e lava'í 'o faka'ānaua he fakamālohisinó, ngāue mālohí mo e mateakí.

'E lava ke ue'i hake 'e he 'amanaki lelei 'etau ngaahi faka'ānauá mo pou-pou'í kitautolu ke tau a'usia e ngaahi faka'ānaua ko iá. Ka 'oku 'ikai ke tau ikuna he 'amanakí 'ata'atā pē. Kuo lahi ha ngaahi 'amanaki lelei kuo 'ikai a'usia kae hilifakia pē he hakau 'o e faka'amú ko e tupu mei he fakapikipikó.

'I he 'etau hoko ko e mātū'á, 'oku fakatefito 'etau ngaahi 'amanaki fisi-fisimu'a tahá 'i he 'etau fānau. 'Oku tau 'amanaki te nau tupu hake 'o mo'ui fakapotopoto mo angatonu. 'E lava ke mōlia e fa'ahinga 'amanaki ko iá 'o kapau he 'ikai ke tau hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei. 'Oku 'ikai 'uhinga e 'amanakí ia ke pehē 'e tupu hake

ai 'etau fānaú 'i he anga-mā'oni'oni. Kuo pau ke tau feohi mo kinautolu 'i he efiāfi fakafānili 'i 'apí mo e ngaahi 'ekitiviti 'oku fakatupulakí. Kuo pau ke tau ako'i kinautolu ke nau lotu. Kuo pau ke tau lau mo kinautolu 'a e folofolá mo ako'i kiate kinautolu e ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga 'o e ongoongolelé. Ko e toki taimi pē ia 'e lava ke a'usia ai 'etau ngaahi 'amanaki fisifisimu'a tahá.

Kuo pau ke 'oua na'a tau teitei tuku ke hanga 'e he lotofó'i 'o 'ai ke siva 'etau 'amanakí. Na'e tohi 'e he 'Apo-setolo ko Paulá " 'oku totonu [ke ne] keli 'i he 'amanaki lelei" (1 Kolinitō 9:10). 'Oku hanga 'e hono ngāue'i 'o e 'amanakí 'o fakakoloa'i 'etau mo'uí mo tokoni ke tau hanganaki fiefia atu ki he kaha'ú. Tatau ai pē pe 'oku tau palau ha ngoue'anga ke tō pe palau 'i he mo'uí, 'oku mahu'inga ke tau ma'u e 'amanaki lelei 'i he'etau hoko ko e Kāingalotu 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

'I he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, ko e 'amanaki lelei ko e holi ia Hono kau muimui ke nau ma'u e fakamo'ui ta'engata 'o fakafou 'i he Fakalelei 'a e Fakamo'ui.

Ko e 'amanaki lelei 'eni kuo pau ke tau ma'ú. Ko e me'a ia 'oku tau makehe ai mei he toenga 'o e mā-maní. Na'e na'ina 'i 'a Paula ki he kau fuofua muimui 'o Kalaisí ke nau "nofo teu pē ke talia 'a e tangata kotoa pē 'e 'ekea 'a kimoutolu ki hono 'uhinga 'o e 'amanaki lelei 'oku 'iate kimoutolú" (1 Pita 3:15).

'Oku hanga 'e he'etau 'amanaki lelei 'i he Fakalelei 'o fakaiuia kiatutolu 'aki ha 'ilo ta'engata. 'Oku makatu'unga leva he 'ilo ko iá 'a 'etau malava 'o sio fakalaka atu mei he kuongá ni ki he tala'ofa 'o e ta'engata. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke tau 'efihia pē 'i he 'atamai pukupuku 'o e 'amanaki launoá. 'Oku tau tau'atāina ke hanganaki atu ki ha nāunau fakasilesitale, kuo sila'i kitautolu ki hotau fāmilí mo e ngaahi 'ofa'angá.

'I he ongoongolelé, 'oku meimei ke kāinga pē 'a e tuí mo e 'ofa fakakalaisí. Na'e ako'i mai 'e Palesiteni Tieta F. Ukitofa: "Ko e 'amanaki lelei ko e va'e ia 'e taha 'o ha sea ve'etolu, fakataha mo e tuí mo e 'ofa

fakakalaisí. 'Oku nau fokotu'u ma'u 'etau mo'uí neongo e ngaahi faingata'a te tau fetaulaki mo iá." (Dieter F. Uchtdorf, "Ko e Mālohi Ta'efakangatanga 'o e 'Amanaki Lelei," *Liahona*, Nōvema 2008, 21).

Na'e tohi 'e Molonai 'i he vahe fakafosi 'o e Tohi 'a Molomoná:

"Ko ia, kuo pau ke 'i ai 'a e tuí; pea kapau 'oku pau ke 'i ai 'a e tuí 'oku pau ke 'i ai foki mo e 'amanakí; pea kapau 'oku pau ke 'i ai 'a e 'amanakí 'oku pau ke 'i ai foki mo e manava'ofá.

"Pea kapau 'e 'ikai te mou ma'u 'a e manava'ofá 'e 'ikai teitei fa'a fakamo'ui 'a kimoutolu 'i he pule'anga 'o e 'Otuá; pea 'e 'ikai foki fa'a fakamo'ui 'a kimoutolu 'i he pule'anga 'o e 'Otuá kapau 'oku 'ikai te mou ma'u 'a e tuí; pe 'oku 'ikai foki ke fa'a fakamo'ui 'a kimoutolu kapau 'oku 'ikai te mou ma'u 'a e 'amanakí" (Molonai 10:20–21).

Kuo ako mai 'a 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni 'o pehē: " 'Oku fakama'unga e tuí 'ia Sisū Kalaisi. 'Oku fakatefito e 'amanaki lelei 'i he Fakalelei. 'Oku hāsino e 'ofa fakakalaisí 'i he "ofa hao-haoa 'a Kalaisí. 'Oku lalanga fakataha 'a e ngaahi 'ulungāanga ko 'ení 'e tolu 'o hangē ha 'ū tu'oni afo 'i ha maeá,

pea he 'ikai fa'a fakamavahevehe'i ma'u pē kinautolu. 'Oku nau hoko ko hotau fehokotaki'anga ki he pule'anga fakasilesitale" ("A More Excellent Hope," *Ensign*, Feb. 1997, 61).

'I he kikite 'a Nifai 'o kau kia Sisū Kalaisi 'i hono fakafosi 'ene lekōtí, na'á ne tohi 'o pehē, "Ko ia, kuo pau ke mou vivili atu ki mu'a 'i he tui mālohi kia Kalaisi, pea ma'u 'a e 'amanaki 'oku mālohi hao-haoa, mo ha 'ofa ki he kakai fulipē" (2 Nifai 31:20).

Ko e " 'amanaki 'oku mālohi hao-haoa" ko 'eni 'oku lea ki ai 'a Nifai, ko e 'amanaki lelei ia 'i he Fakalelei, 'a e fakamo'ui ta'engata 'oku malava ke hoko 'i he feilaulau 'a hotau Fakamo'ui. Kuo tataki 'e he 'amanaki lelei ni ha kau tangata mo fafine 'i he ngaahi kuongá ke nau fai ha ngaahi me'a fakafou. Na'e 'alu fano holo e kau 'Apo-setolo 'o e kuonga mu'á 'i he māmaní 'o fakamo'oni kau kiate ia pea iku foaki 'enau mo'uí 'i He'ene ngāue.

Ne li'aki 'e ha kāingalotu paionia tokolahi 'o e Siasí 'a honau ngaahi 'apí, fakafonu honau lotó 'aki e 'amanaki lelei mo e tuí 'i he'enu fononga fakahihifo he ngaahi Konga Fonua Tokalelei ki he Tele'a Sōleki.

'I he 1851, na'e kau ai 'a Mele Mula Mētoki ki he Siasí 'i Sikotilani 'okú ne uitou 'i hono ta'u 67. Ko ha ki'i fefine na'e nounou 'o fute 'e fā 'inisi 'e fitu (mita 'e 1.2) pea 'ikai a'u hono mamafá ki he pāuni 'e 90 (kilokalami 'e 41) pea 'i ai 'ene fānau 'e toko valu, ka ko e ono pē na'e mo'ui 'o matu'otu'á. Koe'uhí ko 'ene tupu si'isi'i na'e ui fakalaulaunoa ia 'e he'ene fānaú mo e makapuná ko e "Ki'i Kuifefiné."

Na'e kau foki 'a 'ene tama-tangata ko Sione Mētoki mo hono uai'fi ki he Siasí pea nau ō ki 'Iutā 'i he 1852 mo 'ena fānau iiki 'e toko ua. Neongo e ngaahi faingata'a ia e fānili 'o Sioné, ne 'osi ha ta'u 'e fā mei ai na'á ne 'oatu ha pa'anga fe'unga ki he'ene fa'eé ke ne lava 'o fakataha mo e fāmilí 'i Sōleki Siti. Na'e lahi ange e 'amanaki lelei 'a Melé 'i hono ki'i lahí, ko ia na'á ne kamata ai e fononga faingata'a fakahihifo ki 'Iutaá 'i hono ta'u 73.

Hili 'ene folau lelei mai 'i he Tahi 'Atalanitiká, na'á ne iku 'o kau

fakataha ai mo e Kaungā Fononga 'a e Saliote Toho Lalo 'a Mātinī. 'I he 'aho 28 'o Siulaí ne kamata fononga fakahihifo ai e kau paionia ko 'eni ne toho lalo pē 'enau salioté. 'Oku 'iloa e faingata'a'ia 'a e kaungā fonongā ni. 'I he kulupu 'e toko 575 ko 'enī, ne meimeí ke mate ai ha vahe-fā 'e taha ki mu'a pea nau toki tū'uta ki 'Tutaá. Ne mei tokolahi ange 'a e maté kapau na'e 'ikai ke fokotu'u 'e Palesiteni Pilikihami 'Tongi ha feinga fakahaofi mo'ui 'o fekau'i atu ai ha ngaahi salioté mo e nāunau ke kumi e si'i Kāingalotu ko 'eni kuo ma'u-tangī he sinou.

Na'e mālōlo 'a Mele Mētoki he 'aho 2 'o 'Okatopa 1856 ofi atu ki Siminī Loki 'i Nepulasikaá. Na'á ne si'i tōtau ai he ongosia, mokosia mo e faingata'a 'o e fonongā. Ne 'ikai pē toe si'i lava 'e hono sinó 'o matu'uaki e ngaahi faingata'a fakatu'asino ne fetaulaki mo e Kāingalotú. 'I he momeniti faka'osi 'o 'ene mo'ui, na'á ne fakakaukau ai ki hono fāmilí 'i 'Iutā. Ko e kupu'i lea faka'osi ne fai 'e he fefine paionia faivelengá ni ko e, "Tala kia Sione, ne u maté 'oku hanga pē hoku matá ki Saione." (Vakai, Kenneth W. Merrell, *Scottish Shepherd: The Life and Times of John Murray Murdoch, Utah Pioneer* [2006], 34, 39, 54, 77, 94–97, 103, 112–13, 115.)

'Oku fakasino mai 'e Mele Mula Mētoki, 'a e 'amanaki lelei mo e tui ne fakahoko 'e ha tokolahi 'o e kau fuofua paionia ne lototo'a 'o fononga fakahihifó. Ko e fononga fakalaumālie 'oku fai he 'aho ní, 'oku 'ikai toe si'i ange 'a e 'amanaki lelei mo e tui ia 'oku fie ma'u ki aí, 'i he me'a ko ia ne fie ma'u 'e he kau fuofua paioniá. Mahalo pē na'a kehekehe 'etau ngaahi tukupaá ka 'oku lahi tatau pē hotau ngaahi faingata'a.

'Oku ou lotua 'e tatakí kitautolu 'e he'etau 'amanaki lelei ke tau a'usia kotoa 'etau ngaahi faka'ānaua mā'oni-oní. 'Oku ou lotua 'e fakamālohia 'e he Fakaleléi 'a 'etau tuí mo e 'ofa faka-Kalaisí pea mo 'omi ha 'ilo ta'engata ki he'etau mo'ui he kaha'ú. 'Oku ou lotua ke tau ma'u e 'amanaki lelei ngingila mo haohoa' ni, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e Larry M. Gibson

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Kau Talavou

Ngaahi Kī Toputapu 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné

'Oku fie ma'u 'e he 'Eikí ke fakaafe'i 'e he tokotaha ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné 'a e taha kotoa pē ke ha'u kia Kalaisi—'o kamata pē mei hono fāmilí tonu.

I he ta'u 12 ha taha hoku ngaahi fohá, na'á ne fakakaukau ke tauhi ha fanga lāpisi. Ne mau langa ha ngaahi 'ā pea 'omi mo ha lāpisi tangata 'e taha mo ha lāpisi fefine 'e ua mei homau kaungā'apí. Ne 'ikai ha'aku 'ilo ki he me'a 'e hoko kiate kimauá. Ne taimi nounou pē kuo fonu 'a e ki'i fale ne langá 'i he fanga ki'i lāpisi. Kuo fu'u lahi foki hoku foha ko iá, te u vetehia 'i he'eku ofo 'i he founa ne ta'ota'ofi 'aki 'enau tupu tokolahí—ne fa'a hū atu e kulí ia 'a e kaungā'apí 'o ne fakatokosi'i 'a e tākangá.

Ka ne ongo ki hoku lotó 'a 'eku vakai ki hono tokanga'i mo malu'i 'e hoku fohá mo hono ngaahi tokouá 'a e fanga lāpisi ko iá. 'I he'etau hoko he taimí ni ko ha husepāniti mo ha tamaí, 'oku nau hoko ko ha kau ma'u lakanga fakataula'eiki taau 'oku 'ofa, fakamālohia mo tokanga'i 'a honau fāmilí.

'Oku ongo mo'oni kiate au 'a 'eku mamata atu kiate kimoutolu kau

talavou 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné 'oku mou tokanga'i, pou pou'i pea fakamālohia 'a kinautolu 'oku mou feohí, 'o kau ai 'a homou fāmilí mo e kau mēmipa 'o homou kōlomú mo ha tokolahi kehe. 'Oku ou 'ofa atu kiate kimoutolu.

Ne u toki mamatá ni ki hono vahe'i 'o ha talavou ta'u 13 ko e palesiteni 'o e kōlomu tikoní. Hili iá, ne lulululu 'a e pīsopé mo ia peá ne ui ia ko e "palesiteni," 'o ne fakamatala'i ange ki he kau mēmipa 'o e kōlomú 'o pehē "ne u ui ia ko e palesiteni ke faka-mamafa'i 'a e toputapu 'o hono uiui'i. Ko e palesiteni ko ia 'o e kōlomu 'o e kau tikoní ko e taha pē ia 'o ha kakai 'e toko fā 'i he uōtí 'oku nau ma'u 'a e ngaahi kī 'o e kau palesitenisí. 'I he'ene ma'u e ngaahi kī ko iá, te ne lava mo hono ongo tokoní 'o tatakí 'a e kōlomú 'i hono ue'i kinautolu 'e he 'Eikí." Na'e mahino ki he pīsopé 'a e mālohi 'o ha kau palesitenisí 'oku tatakí 'e ha palesiteni 'okú ne ma'u pea ngāue 'aki 'a e ngaahi kī toputapú 'o

e lakanga fakataula'eikí. (Vakai, T&F 124:142–43.)

Ne u fehu'i kimui ange ki he talavou ni pe kuó ne mateuteu ke tokanga'i 'a e kōlomu ma'ongo'onga ko 'ení. Na'á ne tali mai 'o pehē “'Oku ou manavasi'i. 'Oku 'ikai ke u 'ilo'i pe ko e hā 'a e me'a 'oku fai 'e ha palesiteni 'o e kōlomu 'o e kau tikoní. 'E lava ke ke fakamatala'i mai?”

Ne u talaange ki ai 'okú ne ma'u ha kau pīsopeleiki lelei mo ha kau 'etivaisa lelei ke tokoni'i ia ke ne hoko ko ha taki lakanga fakataula'eiki lavame'a mo mālohi. Ne u 'ilo'i te nau faka'apa'apa'i 'a e ngaahi kī toputapu 'o e kau palesitenisī na'á ne ma'ú.

Ne u fai ange e fehu'i ko 'ení: “'Okú ke pehē 'e uiui'i koe 'e he 'Eikí ki he fatongia mahu'ingá ni kae 'ikai 'oatu ha fakahinohino?”

Na'á ne fakakaukau peá ne tali mai, “Te u ma'u ia 'i fē?”

Hili ha'ama talanoa, na'á ne 'ilo'i 'e lava ke ne ma'u ha fakahinohino mei he folofolá, ngaahi lea 'a e kau palōfita mo'uí pea mo e tali ki he ngaahi lotú. Na'á ma fakapapau'i ke kumi ha potu-folofola ke hoko ko ha feitu'u ke kamata mei ai 'ene fekumi ki he ngaahi fatongia 'o hono uiui'i fo'ou.

Na'á ma kumi hake e vahe 107 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, veesi 85. 'Oku pehē ai 'e fakataha 'a e palesiteni 'o e kōlomu 'o e kau tikoní mo e kau mēmipa 'ene kōlomú 'o ako'i kiate kinautolu honau ngaahi fatongiá. Ne ma fakatokanga'i foki 'oku 'ikai ko ha kalasi pē 'a 'ene kōlomú ka ko ha fakataha alēlea 'o ha kau talavou pea kuo pau ke nau fefakamālohia'aki mo fefakamā'oni'oni'aki 'i he malumalu 'o e tatakí 'a e palesitení. Na'á ku fakahaa'i 'a 'eku loto falala te ne hoko ko ha palesiteni

lelei 'e fakafalala ki he ue'i fakalaumālie mei he 'Eikí pea fakahoko totonu 'a hono uiui'i toputapú ni 'i he'ene ako'i 'a hono kaungā tikoní ki honau ngaahi fatongiá.

Na'á ku fehu'i ange leva, “'I hono 'ilo'i te ke ako'i 'a e kau tikoní ki honau ngaahi fatongiá, 'okú ke 'ilo'i koá 'a e ngaahi fatongia ko iá?”

Na'á ma toe fekumi he folofolá pea ma'u ai 'a e:

1. 'Oku vahe ki he kau tikoní ke nau le'ohi pea hoko ko ha kau faifekau nofo ma'u ki he Siasí (vakai, T&F 84:111).

Koe'uhí ko e fāmilí 'a e tefito'i 'iuniti 'o e Siasí, ko ia ko 'api 'a e feitu'u mahu'inga taha 'e lava ke fakahoko ai 'e he tokotaha ma'u lakanga taula'eiki Faka-'Ēloné 'a hono fatongiá. 'Okú ne fakahoko 'a e tokoni fakataula'eiki ki he'ene tamaí mo e fa'eé lolotonga 'okú na tatakí e fāmilí. 'Okú ne toe tokanga'i 'a hono ngaahi tokouá mo e tuofāfiné, kau talavou 'i he'ene kōlomú mo e kau mēmipa kehe 'o e uotí.

2. 'Oku tokoni e tikoní ki he kau akonakí 'i he kotoa hono ngaahi fatongia 'i he Siasí 'o kapau 'e fie ma'u (vakai, T&F 20:57).

Na'á ma fakapapau'i kapau 'e tokoni ha tokoni ki he ngaahi fatongia 'o e akonakí, 'e fie ma'u ke ne 'ilo'i 'a honau ngaahi fatongiá. Na'á ma kumi 'i he folofolá 'o 'ilo ha ngaahi fatongia 'e hongofulu tupu ki he lakanga 'o e akonakí (vakai, T&F 20:53–59; 84:111). Ko ha a'usia mālohi ia ki he kau talavou kotoa—pea mo 'enau tamaí, kau 'etivaisá, mo e ni'ihi kehé—ke fai 'a e me'a ko ia ne fai 'e he talavou ko 'ení: mou fekumi 'i he folofolá

ke tau 'ilo ai pe ko e hā 'a hotau ngaahi fatongiá. 'Oku ou mahalo 'e 'ohovale hotau tokolahi—pea ue'i fakalaumālie—'e he me'a te tau 'iló. 'Oku 'i he Fatongia ki he 'Otuá ha ngaahi fakamatala fakanounou 'o e ngaahi fatongia 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné pea ko ha ma'u'anga tokoni lelei ia ki he'ene tupulaki fakalaumālie. 'Oku ou poupuu atu ke mou faka'aonga'i ma'u pē ia.

3. 'Oku fie ma'u foki e kau tikoní mo e kau akonakí ke nau “fakatokanga, fakamatala, na'ina'i, mo akonaki, pea fakaafe'i 'a e kakai kotoa pē ke nau ha'u kia Kalaisi” (T&F 20:59; vakai, veesi 46 mo e 68 ki he kau taula'eiki).

'Oku pehē 'e he kau talavou tokolahi 'oku toki kamata 'a e ngaahi me'a 'oku nau a'usia he ngāue fakafaifekau 'i he hoko honau ta'u 19 pea nau hū ki he MTC. 'Oku tau ako mei he folofolá 'oku kamata fuoloa pē ia kimu'a he taimi ko iá. 'Oku fie ma'u 'e he 'Eikí ke fakaafe'i 'e he tokotaha ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēlone kotoa 'a e taha kotoa pē ke ha'u kia Kalaisi—'o kamata pē mei honau fāmilí tonu.

Hokó, ke tokoni'i e palesiteni kei talavou ni ke mahino ki ai ko ia tokotaha pē 'oku 'ofisa pule he kōlomú, na'á ku fokotu'u ange ke ne lau tu'oto e uluaki fatongia 'oku hiki 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:85. Na'á ne lau, “Pule ki ha tikoní 'e hongofulu mā ua.” Ne u fehu'i ange, “Ko e hā e me'a 'oku fakahā fakatātaha atu 'e he 'Eikí fekau'aki mo ho fatongia ko e palesiteni?”

Na'á ne pehē, “Ne u ma'u ha ngaahi

fakakaukau lolotonga 'a 'eta talanoá. 'Oku ou tui 'oku fie ma'u 'e he Tamai Hēvaní ke u hoko ko ha palesiteni 'o ha kau tikoní 'e toko hongofulu mā ua. Ko e toko nima pē 'oku omí, pea toki ha'u pē mo e toko taha he taimi 'e ní'ihí. 'E founga fēfē nai ha'āmau ma'u ha toko hongofulu mā uá?"

Ne te'eki ke u faka'uHINGA 'i e potufofololá ni 'o hangē ko ia na'á ne faí, ka na'á ne ma'u 'e ia 'a e ngaahi kī toputapu ne 'ikai te u ma'u. Ne ako'i au 'e ha palesiteni ta'u 13 'o e kōlomu 'o e kau tikoní 'o kau ki he ivi ma'u fakahā 'oku 'iate kinautolu 'oku ma'u 'a e ngahi kī toputapu 'o e kau palesitenisií, 'o tatau ai pē pe ko e hā honau potó, lahí pe ta'ú.

Ne u tali ange, "Oku 'ikai te u 'ilo. Ko e hā ho'o fakakaukau?"

Na'á ne pehē, "Oku fie ma'u ke ta 'ilo e founga 'e lava ke ne ha'u ma'u ai peé. 'Oku ou 'ilo 'oku 'i ai mo ha toko ua kehe 'oku totonu ke 'i he'emaui kōlomú, ka 'oku 'ikai ke na omi kinaua pea 'oku 'ikai ke mau maheni. Mahalo 'e lava ke u feohi vāofi mo ha toko taha pea ngāue 'a hoku ongo tokoní mo e ní'ihí kehé. Kapau te nau omi kotoa, te mau toko fitu, ka 'e ma'u mei fē ha toe toko nima?"

Ne u tali ange, "Oku 'ikai ke u 'ilo, ka 'o kapau 'oku fie ma'u 'e he Tamai Hēvaní ke nau 'i ai, 'okú Ne 'afio'i."

"Oku fie ma'u leva ke mau lotua ko ha kau palesitenisi mo e kōlomú ke 'ilo e me'a ke faí. Na'á ne fehu'i mai leva, "Oku ou fatongia 'aki nai e ní'ihí 'i he to'u 'o e kau tikoní 'i hotau uóti, 'o a'u pē kiate kinautolu 'oku 'ikai kau ki he Siasí?"

Ne u ofo peá u pehē ange, "I he 'afio mai 'a e 'Eikí, 'oku fatongia 'aki pē 'e ho'o písopé 'a e kāingalotu 'i hono uóti pe ko kinautolu kotoa 'i hono ngaahi fakangatanga?"

Ne mahino ki he "faifekau nofo ma'u" ko 'eni. Na'á ne 'ilo 'i 'a e fatongia 'o e tikoní, akonakí mo e taula'eiki kotoa 'i hono tokanga 'i 'o e Siasí mo hono fakaafe 'i 'a e tokotaha kotoa ke ha'u kia Kalaisi.

'Oku ou fakakaukau ki ha potufofolola 'i he'eku fakakaukau atu ki he'etau kau talavou mo e kau fine-mui faka'ofofa 'o e Siasí—ko ha

potufofolola ne lau 'e Molonai kia Siosefa Sāmita, 'o ne pehē "kuo te'eki ai ke fakamo'oni 'i 'eni, ka 'e vave hono fakamo'oni?" (Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:41)—"Pea 'e hoko 'amui, te u hua 'i hoku Laumālié ki he kakai kotoa pē; pea 'e kikite homou ngaahi fohá mo homou ngaahi 'ofefiné, . . . 'e mamata 'a e ngaahi me'a hā mai 'e ho'o kau talavou" (Sioeli 2:28).

Ko e me'a ne "ha'u ki he" fakakaukau 'a e palesiteni kei talavou ni ko ha mata-me'a-hā-mai 'o e me'a 'oku fie ma'u 'e he Tamai Hēvaní ke hoko ki he'ene kōlomú. Ko ha fakahā na'á ne fie ma'u ke fakamālohia 'a e kau mē-mipa mālohi 'o 'ene kōlomú, fakahaofi 'a kinautolu na'e faingata'a'ia; pea fakaafe 'i 'a e ní'ihí kotoa ke ha'u kia Kalaisi. 'I hono ue 'i fakalaumālié, na'á ne fai ha ngaahi palani ke fakahoko e finangalo 'o e 'Eikí.

Ne ako 'i 'e he 'Eikí e palesiteni kei talavou ni 'oku 'uhinga e *lakanga fakataula'eikí* ke tokoní 'i 'a e ní'ihí kehé. Hangē ko ia kuo fakamatala 'i 'e hotau palōfita 'ofeina ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoní: "Oku 'ikai ngata pē he hoko e lakanga fakataula'eikí ko ha me'afokí, ka ko ha tu'utu'uni foki ia ke ngāue, ko ha faingamālie ke hiki hake mo faitāpuekina e mo'ui 'a e ní'ihí kehé" ("Ko e Falala Fakataula'eiki Toputapu 'Oku 'Atautolú," *Liahona*, Mē 2006, 57).

Ko e ngāue tokoní ko e fakava'e ia 'o e lakanga fakataula'eikí—'a e tokoní ki he ní'ihí kehé 'o hangē ko e sīpinga ne tā mai 'e he Fakamo'ui. 'Oku ou fakamo'oni ko 'Ene lakanga fakataula'eikí 'eni, 'oku tau fai 'a 'Ene fekaú, pea kuó Ne fakahā mai ki he kau ma'u lakanga fakataula'eiki kotoa 'a e founga tokoní faivelenga 'i he lakanga fakataula'eikí.

'Oku ou fakaafe 'i e kau palesitenisi kotoa 'o e ngaahi kōlomú ke nau fakahoko ha fakataha alēlea, ako pea lotua ke 'ilo 'a e finangalo 'o e 'Eikí ki ho'omou kōlomú pea mou 'alu atu leva 'o fakahoko ia. Ngāue 'aki e Fatongia ki he 'Otuá ke tokoní 'i koe 'i hono ako 'i ho'o kōlomú ki honau fatongiá. 'Oku ou fakaafe 'i e mēmipa takitaha 'o e kōlomú ke mou poupou 'i 'a ho'omou palesiteni fakakōlomú pea

kumi ha fale 'i meiate ia 'i ho'omou ako pea fakahoko 'i he angatonu 'a homou ngaahi fatongia 'i he lakanga fakataula'eikí. Pea 'oku ou fakaafe 'i 'a kinautolu takitaha ke tau vakai ki he kau talavou fakaofó ni 'o hangē ko ia ko e vakai 'a e 'Eikí kiate kinautolú—ko ha ma'u'anga tokoní mālohi ki hono langa mo fakamālohia 'o Hono pule'angá 'i heni 'i he taimi ni.

'Oku ma'u 'e kimoutolu kau talavou lelei 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēlone na'e toe fakafoki mai 'e Sione Papitaiso kia Siosefa Sāmita mo 'Ōliva Kautelé 'o ofi ki Hāmoni 'i Penisilivēniá. 'Oku ma'u 'e homou lakanga fakataula'eikí e ngaahi kī toputapu 'okú ne fakaava e matapā ki he fānau 'a e Tamai Hēvaní ke nau ha'u ki Hono 'Alo ko Sisū Kalaisi pea muimui kiate Ia. 'Oku fakahoko 'eni 'o fakafou 'i he "ongoongolelei 'o e fakatomalá, pea mo e papitaiso 'i he fakauku ke fakamolemole 'a e ngaahi angahalá"; 'a e ouau sākalamēniti he uike kotoa pē; pea mo e "tauhi mai 'a e kau 'āngeló" (T&F 13:1; Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:69). Ko e mo'oni ko kimoutolu 'a e kau faifekau kuo pau ke mou ma'a mo taau pea hoko ko e kau tangata ma'u lakanga fakataula'eiki faivelenga 'i he taimi kotoa pē pea 'i he feitu'u kotoa pē.

Ko e hā hono 'uhingá? Fakafanongo ki he ngaahi lea 'a hotau Kau Palesitenisi 'Uluakí 'a ia kuo tuku kiate kimoutolu takitaha 'i ho'omou Fatongia ki he 'Otuá:

"Okú ke ma'u 'a e mafai ke fakahoko e ngaahi ouau 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné. . . . Te ke faitāpuekina lahi ai e mo'ui 'a kinautolu 'oku mou feohí. . . .

'Oku falala mo fakatetu'a atu 'a e Tamai Hēvaní kiate koe pea 'oku 'i ai ha misiona mahu'inga ke ke fakahoko." (*Ko Hono Fakahoko 'a Hoku Fatongia ki he 'Otuá: Ma'á e Kau Ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné*, [2010], 5).

'Oku ou 'ilo 'oku mo'oni 'a e ngaahi leá ni pea 'oku ou lotua ke tau ma'u kotoa 'a e fakamo'oni tatau ko iá. 'Oku ou lea 'aki e ngaahi me'á ni 'i he huafa toputapu 'o la 'oku 'A'ana 'a e lakanga fakataula'eiki 'oku tau ma'ú, ko Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki

Ho Lelei Tahá, Ho Faingamālié

I ho 'omou lau 'a e ngaahi folofolá pea fanongo ki he ngaahi lea 'a e kau palōfitá 'aki homou lotó mo e 'atamaí, 'e fakahā atu 'e he 'Eikí 'a e founga ke ke mo 'ui 'o a 'usia ai ho ngaahi faingamālie 'i he lakanga fakataula'eikí.

Tokua na'e 'i ai ha tangata na'á ne faka'ānaua ma'u pē ke heka 'i ha vaka meili 'o folaua e Tahī Metiteleniané. Na'á ne faka'ānaua ke ne 'a'eva 'i he ngaahi hala 'o Lomá, 'Atenisi mo 'Isitanipulú. Na'á ne fakahū 'a e seniti kotoa pē na'á ne ma'ú ki he folau ko 'ení. Koe'uhí na'e 'ikai ha pa'anga fe'unga ko ia na'á ne fakatau mai ha katoleta 'e taha 'o fakafonu 'aki e kapa pīnī, puha mā-pakupakú mo ha fanga ki'i tangai efuefu lēmani pea ko e me'a ia na'á ne mo'ui ai he 'aho kotoa pē.

Na'á ne mei fiefia ke kau atu ki he ngaahi 'ekitiviti lahi ne fai he loto vaká—'o fakamālohisino he fale fai'anga fakamālohisinó, va'inga tāpulu mo kaukau he vai kaukau'angá. Na'á ne loto meheka ki he ni'ihi ko ia ne lava 'o ō ki he hele'uhilá, ngaahi faivá mo e faka'ali'ali fakafonuá. Pea na'á ne faka'amua pehē ange mai te ne ki'i 'ahi'ahi'i pē 'a e me'atokoni faka'ofa'ofa na'e sio ki ai he vaká—he na'e hangē ha kai fakaafe 'a e houa kai kotoa pē! Ka na'e loto e tangatá ia ke 'oua na'á

ne fakamoleki ha pa'anga lahi, ko ia na'e 'ikai ke ne kau atu ki ha taha 'o e ngaahi me'á ni. Na'e lava ke ne mamata he ngaahi kolo ne fuoloa 'ene faka'amua ke ne 'a'ahi ki aí, ka 'i he kongá lahi 'o e folau, na'á ne nofo pē 'i hono lokí 'o kai 'ene ki'i me'atokoni ma'ulaló.

'I he 'aho faka'osi 'o e folau, na'e fehu'i ange 'e ha taha ngāue he vaká pe ko e paati fakamāvae fē 'e kau atu ki aí. Ko e taimi ia ne 'ilo ai 'e he tangatá ne 'ikai ngata pē 'i hono 'osi fakakau atu e paati fakamāvae 'i he'ene tikité, ka na'e kau foki ai mo e me'a kotoa pē he loto vaká—'a e me'akaí, fakafiefiá, mo e ngaahi 'ekitiviti kotoa pē. Na'á ne toki fakatokanga 'i hake ka kuo tōmui, he kuó ne mo'ui ia 'o ma'ulalo ange 'i hono ngaahi faingamālié.

Ko e fehu'i 'oku fai mai 'e he tala fakatātaá ni: 'I he'etau hoko ko ia ko e kau ma'u lakanga fakataula'eikí, 'oku tau mo'ui nai 'o ma'ulalo ange 'i hotau ngaahi faingamālié, 'i he mālohi toputapú, me'afoaí mo e ngaahi tāpuaki 'oku hoko ko hotau

faingamālie mo e totonu 'i he'etau ma'u e lakanga fakataula'eikí 'o e 'Otuá?

Ko e Nāunau mo e Faka'eí'eikí 'o e Lakanga Fakataula'eikí

'Oku tau 'osi 'ilo'i kotoa pē 'oku mahulu hake 'a e lakanga fakataula'eikí ia 'i ha hingoa pe lakanga. Na'e akonaki mai e Palōfita ko Siosefá 'o pehē "ko e Lakanga Fakataula'eikí ko ha tefito'i mo'oni ta'engata, pea na'e 'i ai ia mo e 'Otuá mei 'itāniti . . . ki 'itāniti, 'o 'ikai ha kamata'anga 'o hono ngaahi 'ahó pe ngata'anga 'o hono ngaahi ta'ú."¹ 'Okú ne ma'u "io 'a e kī 'o e 'ilo'i 'o e 'Otuá."² Ko hono mo'oni, 'oku fakafou 'i he lakanga fakataula'eikí "a hono fakahā mālohi 'o e anga faka-'Otuá."³

'Oku mahulu hake 'a e ngaahi tāpuaki ia 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he me'a 'e lava ke mahino kiate kītautolú. 'E lava ke "hoko e kau ma'u Lakanga Taula'eikí Faka-Melekisētekí . . . [ko e] kakai fili 'o e 'Otuá."⁴ 'Oku "fakamā'oni'oni'i 'a kinautolu 'e he Laumālié ki hono fakafou 'o hono sinó"⁵ pea ko hono tumutumú ke lava 'o ma'u "a e me'a kotoa pē 'oku ma'u 'e he Tamai."⁶ 'E ala faingata'a ke mahino 'eni, ka 'oku faka'ofa'ofa pea 'oku ou fakamo'oni atu 'oku mo'oni ia.

Ko e fo'i mo'oni ko ia 'oku fakafalala mai 'e he'etau Tamai Hēvaní 'a e mālohi mo e fatongia ko 'ení ki he tangatá, ko ha fakamo'oni ia 'o 'Ene 'ofa lahi kiate kītautolú pea ko ha fakamelomelo ia 'o e tu'unga 'e lava ke tau a'usia he mo'ui kaha'ú, he'etau hoko ko e ngaahi foha 'o e 'Otuá.

Neongo ia, 'oku tu'o lahi hono fokotu'u mai 'e he'etau ngaahi tō'ongá 'oku 'ikai ke tau mo'ui ke a'usia e lelei taha te tau lavá. 'I hano fai mai ha fehu'i fekau'aki mo e lakanga fakataula'eikí, 'e lava ke fakamatala'i 'e hatau tokolahi ha faka'uhinga 'oku tonu, ka 'oku si'i ke hāsino mei he'etau mo'ui fakamatala'i.

'E ngaahi tokoua, 'oku 'i ai ha fili ke tau fai. Te tau lava 'o fiemālie pē 'i he me'a si'i 'oku tau a'usia ko e

kau ma'u lakanga fakataula'eikí pea tau nonga ai pē he mo'ui 'o ma'ulalo ange 'i hotau ngaahi faingamālie. Pe ko 'etau faka'aonga'i lelei e faingamālie fakalaumālie mo e ngaahi tāpuaki fakalūkufua 'o e lakanga fakataula'eikí.

Ko e Hā Te Tau Lava 'o Fai ke A'usia ai Hotau Tu'unga Lelei Tahá?

Ko e ngaahi lea 'oku hā he folofolá pea lea 'aki he konifelenisi lahi, "ke fakatatau'i ia kiate [kitautolu]"⁷ 'o 'ikai fakataumu'a pē kinautolu ke lau pe fanongo ki ai.⁸ Lahi e taimi 'oku tau ō ai ki he ngaahi fakatahá pea kamokamo hotau 'ulú; pea tau fa'a malimali hangē 'oku tau 'ilo'i mo tui ki aí. 'Oku tau hiki ha ngaahi me'a mahu'inga pea tau pehē loto, "Ko ha me'a 'eni te u fai." Ka 'i he vaha'ataimi ko ia 'o 'etau fanongó, tohi'i ha ki'i fakamanatu he'etau telefoní pea mo hono fai iá, 'oku toloi leva 'etau "fakahoko iá" ke toki fai ia "anaiange." 'E ngaahi tokoua, tau fakapapau'i mu'a 'oku tau fokotu'u ke "fai iá" he "taimí ni!"

'I ho'omou lau 'a e folofolá pea fanongo ki he ngaahi lea 'a e kau palōfitá 'aki homou lotó mo e 'atamaí, 'e fakahā atu 'e he 'Eikí 'a e founga ke ke mo'ui 'o a'usia ai ho ngaahi faingamālie 'i he lakanga fakataula'eikí. 'Oua na'a fakalaka ha 'aho 'oku te'eki ai ke ke ngāue 'o fakatatau mo e ngaahi ue'i 'a e Laumālie.

'Uluaki: Lau e Tohi Fakahinohinó

Kapau te ke ma'u e komipiuta tu'ukimu'a mo mamafa taha he māmaní, te ke tuku nai ke hoko pē ia ko ha me'a teuteu ho funga tesí? Mahalo 'e hā ngali faka'ofo'ofa e komipiutá. Te ne malava ke fai ha fa'ahinga me'a pē. Ka ko e toki taimi pē te ke ako ai e tohi fakahinohino 'o e komipiutá, te ke toki 'ilo ai hono faka'aonga'i e polokalamá, peá ke fakamo'ui ia ke ke lava 'o a'u ki hono tu'unga totonú.

'Oku 'i ai foki hono tohi fakahinohino 'o e lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni 'o e 'Otuá. Tau tukupā mu'a ke lau e folofolá mo e ongo tohi tu'utu'uní 'i he loto fakamātoato mo

tokanga. Tau kamata 'aki hono toe lau 'o e vahe 20, 84, 107, mo e 121 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá. Ko e lahi ange 'etau ako ki he taumu'á, me'a 'e malavá pea mo hono faka'aonga'i fakapotopoto 'o e lakanga fakataula'eikí, ko e lahi ange ia 'etau ofo 'i hono mālohí pea 'e ako'i kitautolu 'e he Laumālie ki he anga hono ma'u mo faka'aonga'i e mālohi ko iá ke faitāpuekina 'aki hotau fāmilí, tukui koló mo e Siasí.

'I he'etau hoko ko ha kakaí, 'oku tau fakamu'omu'a totonu ai e ako faka'atamaí mo e fakalalakala 'i he ngāue ma'u'anga mo'ui. 'Oku tau fie ma'u pea kuo pau ke tau tu'ukimu'a he akó mo e pōto'ingāué. 'Oku ou fakamālō atu 'i ho'omou feinga mālohi ke ma'u ha ako faka'atamaí pea mo taukei 'i ho mala'é. 'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou taukei foki 'i he ngaahi tokāteline 'o e ongoongoleléi—tautautefito ki he

Pukalesi, Lumēnia

tokāteline ‘o e lakanga fakataula‘eikí. ‘Oku tau mo‘ui ‘i ha kuonga ‘oku ma‘ungofua ai ‘a e folofolá mo e ngaahi lea ‘a e kau palōfita ‘i ono-pōní, ‘o laka ange ia ‘i ha toe taimi he hisitōlia ‘o e māmaní. Ka neongo ia, ko hotau faingamālie, fatongia mo e tufakanga ke ala atu ‘o puke ‘enau ngaahi akonakí. ‘Oku faka‘ei‘eiki mo fakalangi ‘a e ngaahi tefito‘i mo‘oni mo e tokāteline ‘o e lakanga fakataula‘eikí. Ko e lahi ange ‘etau ako e tokātelinē mo e tu‘unga ke a‘usiá pea mo hono faka‘aonga‘i fakapotopoto ‘o e taumu‘a ‘o e lakanga fakataula‘eikí, ko e lahi ange ia e tupulaki hotau laumālié pea lahi ange ‘etau mahinó pea te tau mamata ai ki he me‘a kuo tokateu mai ‘e he ‘Eikí ma‘atautolú.

Uá: Fekumi ki he Ngaahi Fakahā ‘a e Laumālié.

‘Oku mahulu hake ‘a e fakamo‘oni pau kia Sīsū Kalaisi mo ‘Ene ongoongolelei kuo toe fakafoki maí, ‘i he ‘iló ‘ata‘atā pē—‘oku fie ma‘u ki ai ha fakahā fakafo‘ituitui, pea ‘oku fakapapau‘i ia ‘o fakafou ‘i hono faka‘aonga‘i mo mateaki‘i angatonu e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e ongoongoleleí. Na‘e fakamatala‘i ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ko e lakanga fakataula‘eikí “ko e halanga ia na‘e kamata mai ai hono fakahā ‘e

he Fungani Māfimaí ‘a Hono nāunau ‘i he kamata‘anga hono fakatupu ‘o e māmaní, pea ‘okú Ne kei fakafou mai ai ‘Ene fakahā Ia ki he fānau ‘a e tangatá ‘o a‘u ki he lolotongá ni.”⁹

Kapau ‘oku ‘ikai ke tau fekumi ke faka‘aonga‘i e halanga ko ‘eni ‘o e fakahaá, ta ‘oku tau mo‘ui kitautolu ‘o ma‘ulalo ange ‘i hotau ngaahi faingamālie ‘o e lakanga fakataula‘eikí. Hangē ko ‘ení, ‘oku ‘i ai ha ni‘ihi ‘oku nau tui ka ‘oku ‘ikai ke nau ‘ilo‘i e me‘a ‘oku nau tui ki aí. Na‘a nau ma‘u ha ngaahi tali kehekehe mei he kihí‘i le‘o si‘i mo mālié ‘i ha vaha‘a taimi lahi, ka koe‘uhí ko e hā ngali si‘isi‘i mo ta‘e-mahu‘inga ‘a e ue‘i ko ‘ení, ko ia ‘oku ‘ikai ke nau ‘ilo‘i lelei ai ia. Ko hono olá, ‘oku hanga leva ‘e he veiveiuá ‘o ta‘ofi kinautolu mei he‘enau a‘usia ‘a e taupotu taha te nau lava ‘i he‘enau hoko ko e kau ma‘u lakanga fakataula‘eikí.

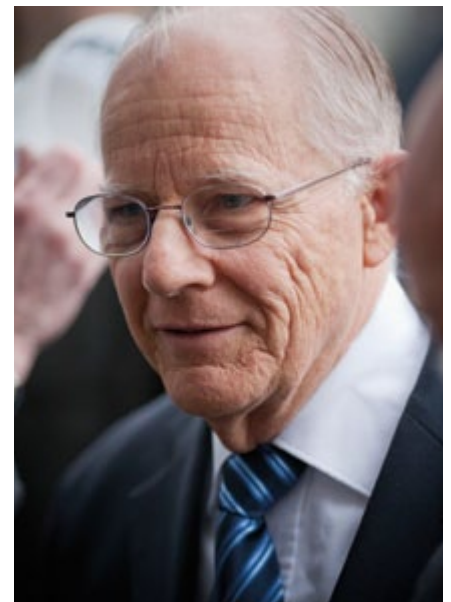
‘Oku ‘ikai hoko mai ma‘u pē ‘a e fakahaá mo e fakamo‘oní ‘i ha mālohi fakatupu lōmekina. Ki ha tokolahi, ‘oku hoko māmālie mai e fakamo‘oní—‘o fakakongokonga. Taimi ‘e ni‘ihi ‘oku hoko māmālie fau ia ‘o faingata‘a ke tau manatu‘i e momeniti tonu ne tau ‘ilo‘i ai ‘a hono mo‘oni ‘o e ongoongoleleí. ‘Oku ‘omi ‘e he ‘Eikí ‘a e “‘otu lea ki he ‘otu lea, ‘a e akonaki ki he

akonaki, ko e si‘i ‘i heni pea si‘i ‘i hena.”¹⁰

‘Oku ‘i ai ha ngaahi founa ‘oku tatau ai ‘etau fakamo‘oní mo ha konga ‘aisi ‘oku teka he sinoú ‘o ‘alu pē taimí mo ‘ene fuolahí. ‘Oku tau kamata ‘aki ha ki‘i maama si‘isi‘i—neongo kapau ko ha kihí‘i holi pē ke tui. ‘Oku māmālie leva ‘a e “fepikitaki ‘a e ‘atamai potó mo e ‘atamai poto,”¹¹ pea “ko ia ia ‘okú ne ma‘u ‘a e māmá, pea fai atu ai pē ‘i he ‘Otuá, te ne ma‘u ‘a e maama lahi ange; pea ‘e tupulaki ‘a e maama ko iá ‘o ngingila ange kae ‘oua ke a‘u ki he ‘aho haohaoá,”¹² ‘a ia “[te tau] ma‘u mei hono fonú ‘i hono taimi totonú.”¹³

Fakakaukau angé he toki me‘a nāunau‘ia ia ke tau kakapa atu ‘o mahulu ange ‘i hotau fakangatangata fakaemāmaní, ke fakaava hake ‘etau mahinó pea ma‘u ‘a e maama mo e ‘ilo mei he ngaahi ma‘u‘anga tokoni fakasilesitiale! Ko hotau tāpuaki mo e faingamālie ‘i he‘etau ma‘u e lakanga fakataula‘eikí ke fekumi ki ha fakahā fakatāutaha pea mo ako ki he founa ke ‘ilo‘i ‘aki e mo‘oní ‘iate kitautolu pē, ‘o fakafou he fakamo‘oni pau ‘a e Laumālie Mā‘oní‘oní.

Tau fekumi fakamātoato mu‘a ki he maama ‘o e fakahā fakatāutahá. Tau kole ki he ‘Eikí ke Ne fakakoloa‘i hotau ‘atamai mo hotau laumālié ‘aki ‘a e tuí ke tau lava ‘o

ma'u mo 'ilo'i e ngāue fakalangi mai 'a e Laumālie Mā'oni'oni ki hotau ngaahi tūkunga mo e faingata'a takitaha pea mo hotau ngaahi fatongia fakataula'eiki.

Tolú: Ma'u ha Fiefia 'i he Ngāue 'o e Lakanga Fakataula'eiki

Lolotonga 'eku kei pailate vakapuná, ne u faingamālie ai ke hoko ko ha 'eikivaka faiako. Na'e kau he fatongiá ni 'a hono ako'i mo sivi'i e kau pailate taukei ke fakapapau'i 'oku nau ma'u e 'ilo mo e taukei totonu ke nau faka'uli malu mo lelei 'i he ngaahi fu'u vakapuna setí.

Ne u 'ilo'i ai ha kau pailate neongo kuo ta'u lahi 'enau folau vakapuná, ka kuo te'eki ai pē ke mole 'a e ongo'i fiefia ia he tutui hake ki 'olunga kuo "tuku e ngaahi fakangatangata 'o e māmaní pea fepuna'aki 'i he kapakau siliva na'á ne 'omi kiate au 'a e fiefiá."¹⁴ 'Oku nau manako he fanongo ki he mumuhu e 'eá, 'u'ulu 'a e mīsiní 'o e vaká pea mo e ongo'i ko ia 'oku nau "fāitaha mo e matangi pea mo e langi fakapōpō'ulí pea pehē ki he ngaahi fetu'u 'i mu'á."¹⁵ Ne u kau mo au 'i he fo'i ongo'i vēkeveke ko iá.

Na'e 'i ai ha ni'ihí ia ne ngāue pē 'o hangē ko ha me'a angamaheni ke faí. Kuo nau 'ilo'i lelei e polokalamá mo hono leva'i 'o e 'ū vakapuna setí, ka ne 'i ai pē taimi ia ne mole meiate kinautolu 'a e fakalata 'o e puna vakapuna he "ngaahi feitu'u ne te'eki puna ki ai ha la'ake pe ko ha 'ikalé."¹⁶ Ne mole meiate kinautolu e ongo'i ofo 'i he ngingila e hopo hake 'a e la'aá, 'i he ngaahi fakatupu faka'ofa'ofa 'a e 'Otuá 'i he'enau folaua e 'ōsení mo e ngaahi konitinēnití. Kapau na'a nau lava 'o fakakakato e ngaahi fie ma'u fakangāué, ne u fakafo'ou leva 'enau tohi fakamo'oni, ka 'i he taimi tatau pē ne u faka'ofa'ia 'iate kinautolu.

Mahalo te ke fie fehu'i loto pe 'okú ke hoko 'ata'atā pē nai ko ha taha ma'u lakanga fakataula'eiki—'o fai e me'a 'oku fie ma'ú ka 'oku 'ikai ke ke a'usia 'a e fiefia 'oku totonu ke ke ma'ú. 'Oku 'omi 'e hono ma'u 'o e lakanga fakataula'eiki ha ngaahi

faingamālie lahi ke tau ongo'i ai e fiefia ne ma'u 'e 'Āmoní, 'i he'ene pehē: "Ikai 'oku fu'u lahi 'a 'etau 'uhinga ke fiefia a? . . . Kuo tau hoko ko ha ngaahi me'angāue 'i [he] to'ukupu ['o e 'Eiki] ki hono fai 'o e ngāue ma'ongo'onga mo fakaofó ni. Ko ia, tau vikiviki . . . 'i he 'Eiki; 'io, te tau fiefia."¹⁷

'E ngaahi tokoua, ko 'etau tui fakalotú ko ha tui fakalotu ia 'oku fakafiefia! 'Oku tau monū'ia ke ma'u e lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá! 'Oku tau lau he tohi 'a Sāmé, "Oku monū'ia 'a e kakai 'oku nau 'ilo'i 'a e ongo'ongo fakafiefiá: te nau 'a'eva, 'E ['Eiki], 'i he maama 'o ho fofongá."¹⁸ 'E lava ke tau a'usia 'a e fiefia lahi ange ko iá 'o kapau te tau fekumi ki ai.

Taimi lahi, 'oku 'ikai ke tau fa'a a'usia e fiefia ko ia 'oku ma'u mei hono ngāue fakapotopoto faka'aho 'aki 'o e lakanga fakataula'eiki. Taimi 'e ni'ihí 'oku hangē fatongiá ia ha kavenga mafasiá. 'E ngaahi tokoua, 'oua na'a tau fononga pē he mo'uí mo femo'uekina he me'a 'e tolu: ongosí, hoha'á mo e lāungá. 'Oku tau mo'ui 'o ma'ulalo ange 'i hotau ngaahi faingmālié 'i he'etau tuku ke ma'unimā kitautolu 'e he ngaahi me'a 'o e māmaní 'o 'ikai ke tau ma'u ai 'a e fiefia lahi 'oku ma'u mei he tokoni faivelenga mo faka'utumuauku 'i he lakanga fakataula'eiki, tautautefito ki hotau ngaahi 'apí. 'Oku tau mo'ui 'o ma'ulalo ange 'i hotau ngaahi faingamālié 'i he taimi 'oku 'ikai ke tau keinanga ai 'i he fiefia, nonga mo e nēkeneka kuo foaki lahi mai 'e he 'Otuá ki he kau tamaio'eiki faivelenga 'o e lakanga fakataula'eiki.

'E kau talavou, kapau 'okú ke ongo'i 'oku hoko ho'o ha'u vave ki he lotú 'o tokoni ke teuteu e sākalamēnití ko ha fakahela kae 'ikai ko ha tāpuaki, ta 'oku ou fakaafe'i atu koe ke ke fakakaukau ki he mahuinga 'o e ouau toputapú ni ki ha mēmipa 'o e uōtí 'oku mahalo na'e si'i faingata'a'ia he lolotonga 'o e uiké. 'E ngaahi tokoua, kapau 'oku hangē 'oku 'ikai 'aonga ho'o faiako faka'apí kiate koe, 'oku ou fakaafe'i koe ke ke sio 'aki e mata 'o e tuí ki

he tokoni 'e fai 'e he 'a'ahi mei ha tamaio'eiki 'a e 'Eiki ki ha fāмили 'oku lahi 'enau ngaahi palopalema 'oku 'ikai ke mou lava 'o sio ki aí. 'I ho'o 'ilo 'a e me'a fakalangi ko ia 'e malava ke fakahoko 'e ho'o tokoní 'i he fakakaukau ni, 'e fakafonu ho lotó mo ho 'atamaí 'e he Laumālie 'o e 'Otuá; 'e malama ia mei ho fofongá.

'I he'etau hoko ko e kau ma'u lakanga fakataula'eiki, 'oua mu'a na'a tau loto fefeka ki he fakaofó mo e lelei 'o e me'a kuo fakafalala mai 'e he 'Eiki kiate kitautolú.

Faka'osi

Si'oku ngaahi tokoua 'ofeina, 'ofa ke tau fekumi faivelenga ke ako 'a e tokāteline 'o e lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni, 'ofa ke fakamālohia 'etau fakamo'oni 'i he 'otu lea ki he 'otu lea, 'aki 'etau ma'u e ngaahi fakahā 'a e Laumālié, pea 'ofa ke tau ma'u e fiefia mo'oni 'i he ngāue faka'aho 'a e lakanga fakataula'eiki. 'I he'etau fai e ngaahi me'á ni, te tau kamata ai ke mo'ui 'o a'usia 'a e tumutumu mo e ngaahi faingamālie 'o e kau ma'u lakanga fakataula'eiki pea te tau lava ai ke "fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'ia Kalaisi 'okú ne fakamālohi'i [kitautolú]."¹⁹ Ko 'eku fakamo'oni 'eni 'i he'eku hoko ko ha 'apōsetolo 'a e 'Eiki, pea 'oku ou 'oatu ia mo 'eku tāpuaki, 'i he huafa toputapu 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Siosefa Sāmīta* (2007), 119.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:19.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:20.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:34.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:33.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:38.
7. 1 Nifai 19:24.
8. Vakai, Sēmisi 1:22.
9. *Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmīta*, 125.
10. 2 Nifai 28:30.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:40.
12. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:24.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:19.
14. John Gillespie Magee Jr., "High Flight," 'i he Diane Ravitch, ed., *The American Reader: Words That Moved a Nation* (1990), 486.
15. Richard Bach, *Stranger to the Ground* (1963), 9.
16. Magee, "High Flight," 486.
17. 'Alamá 26:13, 15–16.
18. Saame 89:15.
19. Filipai 4:13.

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki

Ko e Ako 'i he Lakanga Fakataula'eiki

Kapau te ke faivelenga mo talangofua 'i he lakanga fakataula'eiki, 'e lilingi hifo kiate koe 'a e ngaahi koloa lahi 'o e 'ilo fakalaumalié.

Oku houna 'eku 'i heni mo kimoutolu 'i he fakatahanga ko 'eni 'o e lakanga fakataula'eiki 'a e 'Otuá 'i he māmaní kotoa. 'Oku tau 'i he ngaahi feitu'u kehekehe he pooni pea 'i ai mo hotau ngaahi fatongia kehekehe 'i he lakanga fakataula'eiki. Neongo e kehekehe hotau ngaahi tūkungá ka 'oku tatau pē 'etau fie ma'ú. 'A ia ko hono ako hotau ngaahi fatongia 'i he lakanga fakataula'eiki pea fakatupulaki hotau mālohí ke fua hotau ngaahi fatongia.

Na'e ongo mālohi kiate au e fie ma'u ko iá 'i he'eku kei tikoní. Na'á ku 'i ha ki'i kolo si'isi'i 'o e Siasí 'i Niu Siesí, he matāfanga fakahahake 'o 'Ameliká. Ko au pē 'a e tikoní 'i he koló—'o 'ikai ko au pē ne ma'u lotú ka ko au tokotaha pē ne hā he lekōtí. Ko hoku ta'oketē pē 'a e akonakí. 'Okú ne 'i heni he pooni.

Na'e hiki hoku fāmílí ki 'Tutā he lolotonga 'eku kei tikoní. Na'á ku ako ai ha me'a fakaofa 'e tolu pea vave ai 'eku tupulaki he lakanga fakataula'eiki. Ko e 'uluakí ko ha palesiteni na'á ne 'ilo'i e founa 'o e fealēlea'akí mo e kau mēmipa 'o 'ene kōlomú. Ko hono

uá ko e tui lahi kia Sisū Kalaisi 'o mau ma'u ai 'a e 'ofa lahi ko ia kuo tau fanongo aí—'a e fe'ofa'akí. Pea ko hono tolú ko ha 'ilo fakapapau ko e taumu'a fakalūkufua 'o hotau lakanga fakataula'eiki ke ngāue ki hono fakamo'ui 'o e tangatá.

'Oku 'ikai ko hono fokotu'utu'u lelei 'o e uōtí 'e hoko ai ha me'a makehé. Ko e me'a ko ia na'e 'i he uōtí 'e lava ke ma'u pē ia 'i ha fa'ahinga 'iuniti pē 'o e Siasí 'i he feitu'u 'okú ke 'i aí.

Ko e ngaahi me'á ni 'e tolu 'e ma'u pē ia 'i ho'omou ngaahi kōlomu 'o e lakanga fakataula'eiki ka 'oku 'ikai ke ke fa'a fakatokanga'i. Mahalo e ongo'i 'e ha ni'ihi kehe 'oku 'ikai fie ma'u ha tupulaki ia pea 'oku 'ikai leva fie ma'u 'a e ngaahi tokoni ia ko 'ení. Ka 'e tatau ai pē, 'oku ou lotua 'e tokoní'i au 'e he Laumalié ke mahino mo ongo lelei 'a e ngaahi me'á ni kiate koe.

Ko e taumu'a 'eku lea ki he ngaahi tokoni ko 'eni 'e tolú ke ke tupulaki ai he lakanga fakataula'eiki pea fakalotolahi'i koe ke ke fakamahu'inga'i mo faka'aonga'i kinautolu. Kapau te ke fai ia, 'e toe lelei ange leva ho'o fua fatongia. Pea kapau te ke fakahoko totonu ia, 'e tāpuekina lahi ai e fānau

'a e Tamai Hēvaní 'i ho'o ngāue he lakanga fakataula'eiki 'o laka ange ia he me'a 'okú ke fakakaukau atu he taimí ni 'e lavá.

Na'á ku 'ilo'i 'a e me'a 'uluakí 'i he taimi na'e talitali lelei ai au ki ha kōlomu 'a e kau taula'eiki 'a ia ko homau palesitení ko e pīsopé. Mahalo ko ha me'a si'i pē ia kiate koe ka na'e 'omi 'e he me'á ni kiate au ha 'ilo lahi ki he mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki pea talu mei ai mo 'ene hanga 'o liliu e anga 'eku fua fatongia he lakanga fakataula'eiki. Na'e kamata ia mei he founa 'ene tatakí kimautilú.

Pea 'i he'eku vakaí na'e hangē kiate au na'á ne toka'i 'emau fakakaukau ko e kau taula'eiki kei talavou 'o hangē ia ko kimautilu 'a e kau tangata poto taha he māmaní. Na'á ne tatali kae 'oua kuo lea kotoa e ni'ihi na'e loto ke leá. Na'á ne fakafanongo. Pea 'i he taimi na'á ne fakapapau'i ai 'a e me'a na'e totonu ke faí, ne hangē kiate au na'e fakapapau'i mai 'e he Laumalié kiate kimautilu mo ia foki 'a e tu'utu'uni ko iá.

'Oku ou 'ilo'i he taimí ni ne u ongo'i e 'uhinga 'a e folofolá 'i he'ene pehē ko e fatongia 'o e palesitení ke fealēlea'aki mo kinautolu 'i he'ene kōlomú.¹ Pea hili ha ngaahi ta'u lahi mei ai 'i he'eku fakataha mo 'eku kōlomu 'o e kau taula'eiki 'i he'eku hoko ko e pīsopé, ne akonekina au mo kinautolu 'i he me'a ne u ako he'eku hoko ko ha taula'eiki 'i he'eku kei talavou.

'I ha ta'u 'e uofulu kimui ai, 'i he'eku pīsopé, na'á ku ma'u e faingamālie ke sio ki he 'aonga 'o e fealēlea'akí, 'o 'ikai 'i he falelotú pē, ka 'i he mo'ungá foki. Na'e mole he vaotaá ha mēmipa 'o 'emau kōlomú 'i ha pō kakato lolotonga ia ha 'ekitiviti 'i ha 'aho Tokonaki. Ko e me'a na'a mau 'iló 'okú ne tokotaha pea 'ikai ha vala māfana, me'akai, pe feitu'u ke malu ai. Ne mau 'osi fekumi ki ai kae 'ikai pē ha ola.

Ko 'eku manatu ki aí ne mau lotu fakataha, 'a e kōlomu 'o e kau taula'eiki mo au, hili iá ne u kole ange ke nau takitaha lea mai. Ne u fakafanongo fakalelei, pea hangē kiate au ne nau fefakafanongo'aki mo kinautolu foki. Hili ha ki'i taimi si'i, ne mau ongo'i fiemālie. Na'á ku ongo'i 'oku 'i

ai e feitu'u 'oku malu pea hao pē ai e mēmipa 'o 'emau kōlomú na'e molé.

Na'e mahino lelei kiate au 'a e me'a 'oku totonú mo 'ikai totonu ke fai 'e he kōlomú he tūkunga ko iá. 'I he taimi na'e fakamatala'i mai ai 'e he kakai na'a nau 'ilo iá 'a e feitu'u he vaó na'á ne hao ki aí na'á ku ongo'i na'á ku 'ilo'i 'a e feitu'u ko iá. Ka ko e mana lahi ange kiate aú 'a 'eku mamata ki he fāitaha ha fakataha alēlea 'a e lakanga fakataula'eikí 'i he'enua tui 'e 'omi 'e Sīsū Kalaisi 'a e fakahā ki he tangata 'okú ne ma'u 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí. Na'a mau tupulaki kotoa he 'aho ko iá 'i he mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí.

Ko e kī hono uá ke fakatupulaki e akó 'i he fe'ofa'akí 'a ia 'oku ma'u ia mei he tui mālohí. 'Oku 'ikai ke u fakapapau'i pe ko e fē 'oku 'uluaki ma'ú ka 'oku 'i ai ma'u pē 'a e 'ofá mo e tui mālohí 'i he taimi kotoa pē 'oku lahi pea vave ai e akó 'i he lakanga fakataula'eikí. Na'e ako'i mai ia kiate kīautolu 'e Siosefa Sāmita 'i he fa'ifa'itaki'anga.

'I he ngaahi 'aho ne kamakamata mai ai e Stasí he kuonga fakakosipeli ko 'ení, na'á ne ma'u ha fekau mei he 'Otuá ke langa hake 'a e mālohí 'i he lakanga fakataula'eikí. Na'e fie ma'u ke

ne fokotu'u ha ngaahi 'apiako ma'á e kau ma'u lakanga fakataula'eikí. Na'e fokotu'u 'e he 'Eikí 'oku fie ma'u ke fe'ofa'akí 'a e faiakó mo kīautolu 'oku ako'í. Ko e ngaahi folofola 'eni 'a e 'Eikí 'o kau ki hono fokotu'u ha feitu'u 'o e akó ki he lakanga fakataula'eikí pea mo kīautolu 'oku teuteu ke ako aí:

"Fokotu'utu'u 'a kīautolu; . . . fokotu'u ha fale . . . 'o e ako, ha fale 'o e maau. . . .

"Mou fili 'iate kīautolu ha faiako, pea 'oua 'e tuku ke lea fakataha kotoa; kae tuku ke lea pē ha toko taha, pea tuku ke fanongo kotoa pē ki he'ene ngaahi leá, koe'uhí ka 'osi lea kotoa ke fakamāma'i kotoa pē, pea ke ma'u 'e he tangata kotoa pē 'a e faingamālie tatau."²

'Oku fakamatala'i mai 'e he 'Eikí 'a e me'a kuo tau 'osi mamata ki aí 'a ia ko e mālohi 'o ha fealēlea'aki 'a e lakanga fakataula'eikí pe ko ha kalasi ke ma'u ai e fakahā mei he Laumālié. Ko e fakahaá pē 'a e founa te tau lava ai ke 'ilo ko e Kalaisí 'a Sīsū. Ko e tui lahi ko iá 'a e fuofua sitepu he tu'ungá 'oku tau kaka ai ke ako ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelé.

'I he vahe 88 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá he veesi 123 mo e 124, 'oku fakamamafa'i ai 'e he 'Eikí 'a

e fe'ofa'akí kae 'oua 'e fefakaanga'aki. 'Oku toki lava ke hū ha taha ki he ako'anga 'o e lakanga fakataula'eikí na'e fokotu'u 'e he 'Eikí ne fokotu'u 'e he palofita 'a e 'Eikí, 'i he'ene fai ha fuakava 'i hono hiki hake e nimá ke hoko "ko ho kaume'a mo e tokoua . . . 'i he ngaahi ha'i 'o e 'ofá."³

'Oku 'ikai ke tau toe fakahoko e founa ko iá he 'ahó ni, ka ko e feitu'u kotoa pē 'oku ou sio ai ki ha ako fakafoto 'i he lakanga fakataula'eikí, 'oku 'i ai foki mo e ngaahi ha'i ko ia 'o e 'ofá. Kuó u fa'a mamata ki hono fakatupu 'e he ha'i 'o e 'ofá ha ola lelei ki hono ako 'o e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelé. 'Oku fakaafe'i mai 'e he 'ofá 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke ne fakamo'oni'i ai e mo'oni. 'Oku hanga 'e he fiefia 'i hono ako e ngaahi mo'oni fakafotoá, 'o fakatupu 'a e 'ofá 'i he loto 'o e kakai 'oku nau vahevahe 'a e me'a 'oku nau a'usia he akó.

Pea 'oku toe hoko pē ia 'i he tafaki 'e tahá. 'Oku ta'ofi 'e he feke'ike'i pe loto-koví 'a e malava 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o ako'i kīautolu ke ma'u e māmá mo e mo'oni. Pea ko hono ola ma'u pē 'o e ngaahi ongo'i loto-mamahi ko iá ko e moveuveu 'oku lahi ange mo e fefangaanga'aki 'a kīautolu 'oku nau 'amanaki ke ako ha me'a ka 'oku 'ikai ke nau ma'u ia.

'Oku hangē kiate au ko e kau ma'u lakanga fakataula'eikí 'oku nau ako lelei fakatahá 'oku 'i ai ma'u pē ha kau fa'a fakalelei 'iate kīautolu. Te ke sio ai 'i he ngaahi kalasi 'o e lakanga fakataula'eikí pea 'i he ngaahi fakataha alēleá. Ko e me'afuaki ia 'e tokoni ki he kakaí ke nau fakatokanga'i e me'a 'oku nau faitatau aí 'i he taimi 'oku nau 'ilo ai 'oku nau kehekehé. Ko e me'afuaki ia 'a e tokotaha fa'a fakaleléi ke tokoni ke ako ai e kakaí mei ha me'a na'e lea 'aki 'e ha taha kae 'ikai lau ia ko ha fakatonutonu.

Ka fe'unga pē 'a e 'ofa haohoa 'a Kalaisí mo e holi ke fa'a fakaleléi, 'oku ma'u leva 'a e uouangatahá 'i he fakataha alēleá mo e ngaahi kalasí. 'Oku fie ma'u ki ai 'a e kākakí mo e loto fakatōkilaló, ka kuó u mamata ki he'ene hokó 'i he taimi 'oku faingata'a ai e ngaahi me'a 'oku alea'i pea kehekehe 'aupito e puipuitu'a 'o e kakai 'i

he ngaahi fakataha alēleá pe kalasí.

‘Oku malava pē ke a’usia ‘a e tu’unga mo’ui mā’olunga ‘oku fokotu’u ‘e he ‘Eikí ma’á e kau ma’u lakanga fakataula’eikí ‘i hono fakahoko e ngaahi tu’utu’uní ‘i he ngaahi kōlomú. ‘Oku malava ia ‘i he taimi ‘oku lahi ai e tuí mo e ‘ofá pea ‘ikai ha feke’ikeí. Ko e ngaahi me’a ‘eni ‘oku fie ma’u ‘e he ‘Eikí ka Ne toki poupu’i e ngaahi tu’utu’uní ‘oku tau faí: “Pea ko e tu’utu’uni kotoa pē ‘e fai ‘e ha taha ‘o e ongo kōlomu ko ‘ení kuo pau ke fai ia ‘i he loto-taha kotoa ‘a e kōlomu ko iá; ‘a ia ko e pehē, kuo pau ke loto ‘a e tangata kotoa pē ‘oku kau ki he kōlomu takitaha ki he ngaahi tu’utu’uní, koe’uhí ke ngaohi ‘enau ngaahi tu’utu’uní ‘a e kōlomu takitaha ke tu’unga tatau hono mālohí mo e mafái.”⁴

Ko e tokoni hono tolu ki he ako ‘i he lakanga fakataula’eikí ‘oku ma’u ia ‘i he fakapapau’i mo’oni e ‘uhinga ‘oku tāpuaki’i mo falala ai e ‘Eikí kiate kitautolu ke tau ma’u mo faka’aonga ‘i Hono lakanga fakataula’eikí. ‘A ia ko e ngāue ki hono fakamo’ui ‘o e tangatá. ‘Oku hanga ‘e he fakapapau’i ko ‘ení ‘o ‘omi ‘a e uouangatahá ki he ngaahi kōlomú. Te tau kamata ako ki heni mei he fakamatala fakafolofola ki hono tomu’a teuteu’i kitautolu kimu’a pea fā’ele’i mai ko e ngaahi foha fakalaumālie ki he lāngilangi hāhāmolofia ko hono

ma’u ‘o e lakanga fakataula’eikí.

Na’e folofola ‘a e ‘Eikí ‘o kau kiate kinautolu kuo foaki ki ai ‘a e falala lahi ‘i he lakanga fakataula’eikí ‘i he mo’ui ni ‘o pehē, “Io, ki mu’a ‘i hono fanau’i mai ‘o kinautolú, na’a nau ma’u fakataha mo e fu’u tokolahi kehe ‘a ‘enau ngaahi ‘uluaki lēsoní ‘i he maama ‘o e ngaahi laumālie pea na’e teuteu’i kinautolu ke nau ha’u ‘i he taimi totonu ‘o e ‘Eikí ‘o ngāue ‘i he’ene ngoue vainé ki hono fakamo’ui ‘o e ngaahi laumālie ‘o e tangatá.”⁵

‘Oku tau vahevahe ‘i he lakanga fakataula’eikí ‘a e fatongia toputapu ke ngāue ki he ngaahi laumālie ‘o e tangatá. Kuo pau ke tau ngāue lahi ange mei hono ako pē ko hatau fatongia ‘eni ke fai. Kuo pau ke tau ongo’i mo’oni ‘a e fatongia ko iá ke ‘oua na’a hanga ‘e he ngaahi ngāue lahi ‘oku fie ma’u meiate kitautolu he’etau kei talavou’u pe ngaahi faingata’a ‘oku hoko mai he’etau motu’á, ‘o afe’i kitautolu mei he taumu’a ko iá.

Na’e ‘ikai fu’u fuoloa mei heni ne u ‘a’ahi ki ha taula’eiki lahi ‘i hono ‘apí. ‘Oku ‘ikai ke ne toe lava ke ha’u ki he ngaahi fakataha ‘emau kōlomú. ‘Okú ne nofo toko taha pē. Kuo ‘osi mālōlō hono uaifi faka’ofa’ofá pea ‘oku mama’o ‘aupito e feitu’u ia ‘oku nofo ai ‘ene fānaú. ‘Oku hanga ‘e he taimí mo ‘ene puké ‘o fakangatangata ‘ene malava ke fai ha ngāué. ‘Okú ne kei hiki

me’a mamafa pē ke kei tauhi e fu’u mālohi lahi na’á ne ma’u ki mu’á.

‘I he’eku a’u atu ki hono ‘apí, na’á ne tu’u hake mei hono uoká ke fakafe’iloaki mai kiate au. Na’á ne fakafe’i ke u tangutu ‘i ha sea ofi pē kiate ia. Na’á ma talanoa ki he’emau ngaahi feohi fiefia ‘i he lakanga fakataula’eikí.

Pea na’á ne ‘eke loto fakamātoato mai kiate au: “Ko e hā e ‘uhinga ‘oku ou kei mo’ui aí? Ko e hā ‘oku ou kei ‘i heni aí? ‘Oku ‘ikai ke u kei lava ‘o fai ha me’a.”

Na’á ku talaange ‘okú ne fai ‘e ia ha me’a ma’aku. Na’á ne hiki hake au ‘aki ‘ene tuí mo ‘ene ‘ofá. Na’a mo e ki’i taimi nounou ‘o ‘ema feohí na’á ne ‘ai ke u loto ke toe lelei ange. Na’e ue’i au ‘e he’ene sīpinga ‘o e loto-to’a ke fai ha me’a mahu’ingá, ke u feinga mālohi ange ke tokoni ki he ni’ihi kehē pea mo e ‘Eikí.

Pea mei he ongo faka’ofa ‘o hono le’ó mo e anga ‘ene sió na’á ku ongo’i na’e te’eki ai ke u tali ‘ene ngaahi fehu’í. ‘Okú ne kei fifili pē pe ko e hā ‘oku kei fakamo’ui ai ia ‘e he ‘Otuá he ‘oku fakangatangata pē ‘a e me’a te ne malava ke faí.

Pea ‘i he’ene anga’ofá na’á ne fakamālō mai he’eku ‘eva ange kiate iá. ‘I he ‘amanaki ke u mavahé ne hū mai e nēsí mei ha loki ‘e taha, he ‘oku ha’u ki hono ‘apí ‘i ha ngaahi houa si’i he ‘aho kotoa. Lolotonga ‘ema talanoá na’á ne fakamatala’i mai ‘a e nēsí. Na’á ne pehē ko ha fefine lelei ia. Na’á ne feohi mo e Kāingalotú he kongā lahi ‘o ‘ene mo’uí ka ‘oku te’eki ai pē kau ia ki he Siasí.

Na’e lue mai e nēsí ke ‘ave au ki he matapaá. Na’e tuhu e tangatá ki he nēsí pea malimali mo ne pehē mai, “Sio, ‘oku ‘ikai ke u malava ke fai ha me’a. Kuó u feinga ke ne papitaiso ki he Siasí mo e ‘ikai pē ke lava.” Na’e malimali ange e nēsí ki ai pea kiate au. Ne u hū kitu’a ‘o foki ki ‘api.

Na’á ku fakatokanga’i leva kuo fuoloa pē toka ‘i hono lotó e tali ki he’ene ngaahi fehu’í. Na’e feinga ‘a e taula’eiki lahi faivelenga ko iá ke fai hono fatongia na’e ako’i kiate ia he ngaahi ta’u lahi ‘i he lakanga fakataula’eikí.

Na’á ne ‘ilo ko e founga pē ‘e lava e finemuí ‘o ma’u ai e tāpuaki ‘o e

fakamo'uí 'i he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, ko 'ene fai ha fuakava ke papitaiso ia. Kuo akó 'i ia 'o fakatatau ki he ngaahi fuakavá 'e he kau palesiteni 'o e kōlomu kotoa pē na'e kau ki ai mei he tükoní 'o a'u ki he kau taula'eiki lahí.

Na'á ne manatu 'i pea ongo 'i 'ene fakapapau mo e fuakava 'i he lakanga fakataula'eikí. Na'á ne kei tauhi pē ia.

Ko ha fakamo'oni mo ha faifekau ia ma'á e Fakamo'uí 'i he tükunga kotoa pē 'o e mo'uí. Na'e 'osi nofo ia 'i hono lotó. Ko e faka'amu hono lotó ke liliu e loto 'o e nēsí 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí 'aki hono tauhi e ngaahi fuakava toputapú.

'Oku fu'u nounou hono taimi 'i he ako'anga 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he mo'uí ni, 'i hono fakafehoanaki atu ki he ta'engatá. Ka 'i he kī 'i vaha'a-taimi nounou ko iá kuó ne lava 'i lelei ai e ngaahi lēsoni ki he ta'engatá. Te ne 'alu mo e ngaahi lēsoni 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku mahu'inga ta'engatá, ki ha fa'ahinga feitu'u pē 'e ui ia ki ai 'e he 'Eikí.

'Oku 'ikai ngata pē 'i he totonu ke ke vėkeveke 'i hono ako e ngaahi lēsoni 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he mo'uí ni ka 'oku totonu foki ke ke fakatu'amelie ki he me'a 'e lava ke hokó. Mahalo 'e 'i ai hatau tokosi 'i te tau fakangatangata pē 'i hotau 'atamaí 'a e ngaahi me'a 'e malava ke tau ako mei he me'a kuo foaki mai 'e he 'Eikí ma'atautolu 'i He'ene ngāué.

Na'e 'i ai ha talavou 'e taha na'e mavahe mei hono kī 'i kolo 'i Uēlesí, 'i he kongá kimu'a 'o e 1840 pea

fanongo ki he kau 'Aposetolo 'a e 'Otuá, pea kau ai ki he pule'anga 'o e 'Otuá 'i māmaní. Na'á ne folau mo e kāingalotú ki 'Amelika pea fononga saliate atu 'i he ngaahi potu lala 'o e hihifó. Na'á ne kau 'i he kaungā fononga ne a'u mai ki he teleá ni hili e a'u mai 'a Pilikihami 'Iongí. Na'e kau 'i he'ene ngāue he lakanga fakataula'eikí 'a hono teuteu 'i mo palau e kongá kekelé ki he ngoué.

Na'á ne fakatau atu e fāmá 'i ha kī 'i mahu'inga si'isi 'i ke 'alu 'o ngāue fakafaifekau ma'á e 'Eikí 'i ha feitu'u toafa 'oku 'iloa he taimí ni ko Nevatá, 'o tokanga 'i e fanga sipí. Na'e ui ia mei ai ke folau atu 'o ngāue fakafaifekau 'i he kolo pē ko ia na'e mavahe mei ai 'i he'ene masivá ke muimui ki he 'Eikí.

Pea 'i he me'á ni kotoa na'á ne 'ilo ai ha founga ke ako fakataha mo hono ngaahi tokoua 'o e lakanga fakataula'eikí. Koe'uhí ko ha faifekau loto-to'a ia, na'á ne lue hifo ai he halá 'i Uēlesi ki ha fu'u 'api 'o ha tangata kuo tu'o fā 'ene hoko ko e palēmia 'o 'Ingilaní ke ako 'i kiate ia 'a e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí.

Na'e tali ia 'e he tangata ma'ongonongá ki hono fu'u 'apí. Na'e 'osi 'ene akó mei he Kolisi 'Ētoní mo e 'Univēsiti 'Okisifōtí. Na'e fakamatala 'i kiate ia 'e he faifekau e tupu'anga 'o e tangatá, tefito 'i fatongia 'o Sisū Kalaisí 'i he hisitōlia 'o e māmaní, pea mo e me'a 'e hoko ki he ngaahi pule'angá.

Hili 'ena fakatahá, na'e 'ikai ke tali 'e he tangatá 'a e fakaafe ke papitaisó. Ka 'i he'ena mātukú, na'e 'eke ange

'e he taki 'o e taha e ngaahi pule'anga 'iloa he māmaní ki he faifekau loto fakatōkiraló: "Na'á ke akó 'i fē?" Na'á ne tali ange: "I he lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá."

Mahalo pē te ke fakakaukau 'i ha taimi na'e mei lelei ange ho'o mo'uí kapau pē na'e tali ke ke ako 'i ha 'api ako makehe. 'Oku ou lotua ke ke lava 'o sio ki he fu'u 'ofa lahi 'a e 'Otuá ma'au pea mo e faingamālie kuó Ne foaki atu ke ke hū ai ki Hono 'apiaku 'o e lakanga fakataula'eikí.

Kapau te ke faivelenga mo talangofua 'i he lakanga fakataula'eikí, 'e hua 'i hifo kiate koe 'a e ngaahi koloa lahi fakalaumālie 'o e 'iló. 'E tupulaki ho mālohi ke teke 'i 'a e koví kae talaki 'a e mo'oni 'oku ma'u mai ai 'a e fakamo'uí. Te ke fiefia ai 'i he fiefia 'a kinautolu na'á ke tataki ki he hakeaki 'i. 'E hoko ho fāmílí ko ha feitu'u 'o e ako.

'Oku ou fakamo'oni kuo toe fakafoki mai e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku ma'u pea faka'aonga 'i ia 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni. 'Oku mo'ui 'a e 'Otuá pea 'okú Ne 'afio 'i lelei koe. 'Oku mo'ui 'a Sisū Kalaisi. Na'e fili koé ke ke ma'u e lāngilangi ko e lakanga fakataula'eikí. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:87.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:119, 122.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:133.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:27.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:56.

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eiki

Fakatauange ke tau mo'ui taau ke ma'u e mālohi fakalangí 'o e lakanga fakataula'eiki 'oku tau ma'ú. Fakatauange ke ne faitāpuekina 'etau mo'ui pea 'ofa ke tau faka'aonga'i ia ke faitāpuekina 'aki e mo'ui 'a e ni'ihī kehē.

Na'e fuoloa 'eku lotua mo ako e me'a te u ala lea 'aki he efiāfi ní. 'Oku 'ikai te u fie fakalavea'i ha loto 'o ha taha. Ne u fakakaukau, "Ko e hā nai e ngaahi faingata'a 'oku tau fepaki mo iá? Ko e hā e me'a 'oku ou fetaulaki faka'aho mo ia 'o tupu ai ha'aku tangi 'o a'u ki he fuoloa 'a e po'ulí?" Ne u pehē ke u feinga ke lea ki ha ni'ihī 'o e ngaahi faingata'a ko iá he efiāfi ní. 'E felāve'i e ni'ihī mo e kau talavou. 'E felāve'i e ni'ihī mo kinautolu 'oku motu'a angé pea pehē ki he ni'ihī 'oku toe matu'otu'a ange aí. 'Oku 'ikai ha'atau lau 'atautolu ki he kau toulekeleká.

'Oku ou fie kamata 'aki pē hono fakahaa'i 'oku fakafiefia ke tau fakataha he efiāfi ní. Kuo tau fanongoa ha ngaahi pōpoaki faka'ofa mo totonu 'o kau ki he lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá. Kuo langaki hake mo ue'i fakalaumālie kitautolu.

'Oku ou fie lea he pooni ki ha ngaahi me'a kuo lahi 'eku fakakaukau kimuí ni ki ai peá u ongo'i ke u vahevahe atu. 'Oku nau meimei fekau'aki kotoa mo e mo'ui taau fakatāutahá 'a

ia 'oku fie ma'u ke ma'u mo faka'aonga'i ai 'a e mālohi toputapu 'o e lakanga fakataula'eiki 'oku tau ma'ú.

Tuku mu'a ke u kamata 'aki ha'aku lau atu mei he vahe 121 'o e Tokāte-line mo e Ngaahi Fuakavá:

"Ko e ngaahi totonu 'o e lakanga fakataula'eiki kuo fakama'u ta'elava ke veteki ki he ngaahi mālohi 'o e langí, pea 'oku 'ikai lava ke mapule'i pe ngāue 'aki 'a e ngaahi mālohi 'o e langí kae ngata pē 'i he ngaahi founga 'o e mā'oni'oni.

"'Oku mo'oni pē 'oku lava ke foaki ia kiate kitautolu; ka 'o ka tau ka feinga ke 'ufi'ufi 'etau ngaahi angahalá pe fakafiemālie'i 'etau loto hīkisiá pe ko 'etau kakapa ta'e'angá, pe ngāue 'aki ha fakakouna pe pule'i pe fakamālohi'i 'a e loto 'o e fānau 'a e tangatá 'i ha kihī'i momo'i founga ta'e-mā'oni'oni, vakai 'oku mahu'i atu leva 'a e ngaahi langí; 'oku mamahi mo e Laumālie 'o e 'Eiki; pea 'o ka to'o atu ia, ko e 'Ēmeni ia ki he lakanga fakataula'eiki pe ko e mafai 'o e tangata ko iá"¹

'E ngaahi tokoua, ko e folofola fakapatonu mai ia 'a e 'Eiki 'o

fekau'aki mo Hono mafai fakalangí. He 'ikai lava ke tau ongo'i veiveiua 'i he fatongia 'oku hilifaki mai kiate kitautolu 'oku tau fuesia e lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá.

Kuo tau omi ki he māmaní 'i he kuonga puputu'ú ni. Kuo liliu māmālie 'a e kāpasa 'o e mo'ui angama'a 'a e tokolahi ki he tu'unga ko "ha fa'ahinga me'a pē."

Kuó u mo'ui fuoloa 'o mamata ki he liliu lahi 'i he tu'unga mo'ui angama'a 'a e sosaietí. Kuo 'osi atu e taimi ia na'e meimei fenāpasi lelei ai e tu'unga mo'ui 'a e Siasí pea mo e sosaietí, ka kuó na faikehekehe lahi 'eni kinaua pea 'oku faka'au pē ke toe lahi ange.

'Oku fakafōtungā mai 'e ha ngaahi hele'uhila mo e faiva he televīsoné 'a e tō'onga mo'ui 'oku fepaki 'aupito mo e ngaahi fono 'a e 'Otuá. 'Oua na'á ke mo'ulaloa ki he fokotu'utu'u mo e 'uli fulikivanu 'oku fa'a ma'u aí. 'Oku kau atu ki ai ha konga lahi ia 'o e fakalea 'o e mūsika he 'aho ní. Ko e kapekape ko ia 'oku hulu fau 'i hotau 'ātakai 'o e 'aho ní, ne 'ikai teitei tali ia he kuohilí. 'Oku tā tu'o lahi hono takuanoa e huafa 'o e 'Eiki. Tau fakamanatu angé ha fekau—'i he fekau 'e hongofulú—'a ia na'e fakahā 'e he 'Eiki kia Mōsese 'i he Mo'unga ko Sainá: "Oua na'á ke takuanoa 'a e huafa 'o [e 'Eiki] ko ho 'Otuá; koe'uhí 'e 'ikai lau [e he 'Eiki] ko e ta'ehalaia 'okú ne takuanoa hono huafá."² 'Oku ou fakame'apango'ia 'i hatau ni'ihī 'oku mo'ulaloa ki he kapekapé, pea 'oku ou kole atu ke 'oua na'a mou faka'aonga'i ia. 'Oku ou kole atu ke 'oua na'á ke lea 'aki pe fai ha me'a he 'ikai ke ke laukau ai.

Fakamama'o 'aupito mei he ponokalafí. 'Oua 'aupito na'á ke teitei mamata ai. Kuo 'osi fakamo'oni'i 'ene ma'unimā kitá pea mo hono faingata'a ke ikuna'í. Fakamama'o mei he kava mālohí mo e tapaká pe ko ha fa'ahinga faito'o konatapu pe to'onga mo'ui pē 'e faingata'a ke ke ikuna'í.

Ko e hā te ne malu'i koe mei he angahala mo e kovi 'okú ne 'ākilotoa koé? 'Oku ou 'ilo 'e malu'i koe 'e ha fakamo'oni mālohi ki hotau Fakamo'ui mo 'Ene ongoongoleléi. Lau 'a e Tohi

'a Molomoná 'o kapau 'oku te'eki ke mou fai ia. He 'ikai te u fie ma'u ke mou hikinima. Kapau te ke fai ia 'i he fa'a lotu mo ha loto fakamātoato ke 'ilo'i 'a e mo'oni, 'e fakahā atu 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'a hono mo'oni kiate koe. Pea kapau 'oku mo'oni ia—he 'oku mo'oni ia,—ta ko Siosefa Sāmitā ko e palōfita na'e mamata ki he 'Otua ko e Tamai Ta'engatā mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisī. 'Oku mo'oni 'a e Siasī. Kapau 'oku te'eki ai ke ke ma'u ha fakamo'oni ki ha taha 'o e ngaahi me'ā ni, fai e me'a kotoa pē 'e fie ma'ū ke ma'u 'aki ha'o fakamo'oni. 'Oku mahu'inga ke 'i ai ha'o fakamo'oni pē 'a'au, koe'uhī he 'oku fakangatangata pē 'a hono 'aonga kiate koe e fakamo'oni 'a e ni'ihī kehē. Ko ho'o ma'u pē ha fakamo'oni, 'e fie ma'u ke tauhi ia ke 'aonga mo longomo'ui 'o fakafou 'i he talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otua mo e lotū mo e ako folofola ma'u peé. 'Alu ki he lotū. Kau talavou, mou ō ki he semineli pe 'inisiutiū, kapau 'oku fai.

'Oku 'atā kiate koe 'a e halā 'o kapau 'oku 'i ai ha me'a 'e fehālaaki 'i ho'o mo'ui. Ta'ofi e anga ta'emā'oni'oni. Talanoa mo ho'o pīsopē. Neongo pe ko e hā e palopalemā, 'e lava pē ke fakalelei'i ia 'o fakafou 'i he fakatomala totonū. 'E lava ke ke toe hoko 'o ma'a. Na'e folofola 'a e 'Eikī kiate kinautolu 'oku fakatomalā, "Neongo 'a e tatau 'o ho'omou angahalā mo e kula 'aho'ahō, 'e hoko ia ke hinehina 'o hangē ko e 'uha hinaekiaki,"³ "pea ko au ko e 'Eikī, 'oku 'ikai te u toe manatu ki ai."⁴

Na'e fakamatala 'i 'e he Fakamo'ui 'o e fa'ahinga 'o e tangatā 'a 'Ene 'i he māmanī ka na'e 'ikai 'o e māmanī Ia.⁵ 'E lava foki ke tau 'i he māmanī kae 'ikai 'o māmanī 'a kinautolu, 'i he'etau fakasitū'a 'i 'a e ngaahi fakakaukau mo e akonaki halā ka tau tauhi totonu ki he fekau 'a e 'Otua.

Kuó u fakakaukau lahi mai kimui ni kiate kimoutolu kau talavou kuo ta'u fe'unga ke malí ka 'oku te'eki ai ke ke ongo'i fie malí. 'Oku ou mamata ki ha kau finemui hoihoifua 'oku nau fie mali mo 'ohake ha fāmili, ka 'oku fakangatangata honau faingamālié koe'uhī ko e hanga 'e ha kau talavou

tokolahi 'o fakatoloi 'a e malí.

'Oku 'ikai ko ha me'a fo'ou 'eni ia. Kuo lahi hono lea 'aki 'o e me'ā ni 'e he kau Palesitēni ki mu'a 'o e Siasī. 'Oku ou vahevahe atu ha sīpinga 'e taha pe ua 'o 'enau fale'i.

Na'e pehē 'e Palesitēni Hāloti B. Lī, "Oku 'ikai ke tau fai hotau fatongia ko e kau ma'u lakanga fakataula'eikī he taimi 'oku tau nofo fuoloa ai 'o mahili e ta'u totonu ki he malí pea 'oku tau ta'ofi ai kinautolu ke 'oua na'a tau mali lelei mo e kau finemui hoihoifua ko 'eni."⁶

Na'e pehē 'e Palesitēni Kōtoni B. Hingikeli: "Oku ongo ki hoku lotó . . . 'a 'etau kau fafine te'eki mali 'oku si'i fie mali ka 'oku hangē ka 'ikai hoko iā. . . . 'Oku 'ikai ke u fu'u faka'ofa'ia au he kau talavou, he ko e tukufakaholo ia hotau sosaieti ke nau kamata fakahoko 'eni, ka 'oku lahi 'a e 'ikai ke nau fai iā."⁷

'Oku ou 'ilo'i 'oku lahi ha ngaahi 'uhinga 'okú ke momou ai ke malí. Kapau 'okú ke hoha'a ki hono tokanga 'i fakapa'anga ho uai'fi mo e fāmili, tuku mu'a ke u fakapapau 'i atu 'oku 'ikai fakamā ia ke mo kamata

mo mo'ui fakapotopoto. Meimei ko e taimi faingata'a peheni 'okú mo toe vāofi ange ai, 'i ho'omo ako ke feila'ulau mo fai ha ngaahi fili faingata'ā. Mahalo 'okú ke manavasi'i telia na'ā ke fai ha fili hala. 'Oku ou talaatu 'oku fie ma'u ke ke faka'aonga'i heni ho'o tu'i. Kumi ha taha 'okú mo meimei faitataū. 'Ilo'i he 'ikai ke ke lava 'o tala 'a e faingata'a 'e ala hokó, ka ke 'ilo'i fakapapau mu'a 'e lava ke fakalelei'i ha fa'ahinga me'a pē 'o kapau 'okú mo mohu founa mo tukupā ke ola lelei ho'omo nofo malí.

Mahalo 'oku fu'u tōtu'a ho'o fiefia he nofo ta'emalí, 'o 'eve'eva fiemālie pē, fakatau kā mo e me'ava'inga mamafā pea fiefia pē 'i he mo'ui tau'atāina mo ho ngaahi kaungāme'ā. Kuó u 'osi fetaulaki mo hamou ni'ihī 'oku 'alu fakatamaiki holo pea kuó u fifili pe ko e hā 'oku 'ikai ke mou 'eva ai mo ha kau finemui.

'E ngaahi tokoua, 'oku 'i ai ha taimi kuo pau ke ke fakakaukau 'i fakamātoato ai 'a e malí mo kumi hao hoa te ke fie nofo mo ia 'i he ta'engatā. Kapau te ke fili fakapotopoto, pea kapau te ke tukupā ke ola lelei ho'o nofo malí, he

'ikai ha me'a ia he mo'ui ko 'eni te ne toe 'oatu kiate koe ha fiefia 'oku lahi ange.

Ka ke mali, feinga ke ke mali 'i he fale 'o e 'Eiki. 'Oku 'ikai totonu ke toe 'i ai ha fili kehe ia ke fai 'e kimou-tolu kau ma'u lakanga fakataula'eiki. Tokanga telia na'a ke maumau 'i ho'o taau ke mali pehe'e. 'E lava ke ke tautauhi pe ho'omo feohi fakakaume'a 'i loto 'i he fakangatangata totonu, ka mo kei fiefia pe.

'E ngaahi tokoua, te u hiki ki ha tefito 'e taha 'oku ou ongo'i ke lea atu ai. 'I he ta'u 'e tolu kuo hikinima 'i ai au ko e Palesiteni 'o e Siasí, 'oku ou tui ko e fatongia fakaloloma mo fakalotosi 'i taha kuó u ngāue ki aí, ko hono kaniseli ko ia 'o e ngaahi silá. Na'e mu'omu'a he sila takitaha ha mali fakafiefia 'i he fale 'o e 'Eiki, 'o kamata ai ha mo'ui fo'ou 'e ha ongo me'a mali ne na fe'ofa'aki, mo na hanganaki atu ke na nofo fakataha 'i he ta'engata. Hili mei ai ha ngaahi māhina mo ha ngaahi ta'u, kuo 'i ai leva ha 'uhinga 'o mate ai 'a e 'ofá. Mahalo pe ko e tupu mei he ngaahi palopalema fakapa'angá, si'i 'a e fetu'utaki, ta'emapu-le'i 'o e 'itá, kaunoa'ia e mātu'a 'i he fonó pea mo e 'efihia ki he faianga-halá. 'Oku lahi fau 'a e ngaahi 'uhingá. Ko e taimi lahi 'oku 'ikai totonu ke hoko ai ha vete-mali ia.

Ko e kongia lahi 'o e ngaahi kole mai ke kaniseli ha silá, ko e 'omi ia mei ha kau fafine ne nau feinga tavale ke ola lelei 'a e nofo malí, ka 'i hono aofangatukú, ne 'ikai ke nau lava 'o ikuna 'i e palopalemá.

Fili tokanga pea 'i he fa'a lotu hao hoa, pea ko e taimi te mo mali aí, mo fetauhi'aki mateaki 'aupito kiate kimoua. 'Oku 'i ai ha na'ina'ia mahu'inga fau ne u sio ai 'i ha ki'i fakatātā he 'api haku kāinga. Na'e pehē ai: "Fili e taha ke ke 'ofa aí; peá ke 'ofa he taha kuó ke filí." 'Oku fakapotopoto mo'oni e ngaahi kupu 'i lea ko iá. 'Oku mahu'inga fau 'a e fetauhi'aki 'i he nofo malí.

Kuo pau ke ke tu'unga tatau mo ho uaifi. 'Oku 'ikai ha taha ia he nofo malí 'e mā'olunga pe ma'ulalo ange he taha ko eé. Kuo pau ke ke 'a'eva fakataha mo ia ko ha foha mo ha 'ofefine 'o e 'Otuá. 'Oku 'ikai totonu ke ke

tukuhifo pe faka'ita'i ia, ka 'oku totonu ke ke faka'apa'apa 'i mo 'ofa'i ia. Na'e pehē 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikelī, "Ka 'i ai ha tangata 'i he Siasí ni . . . [okú ne] pule ta'emā'oni'oni [ki hono uaifi], 'oku 'ikai taau mo e tangata ko iá ke ne ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki. Neongo kuo fakanofa ia, ka 'e mahu'i atu e ngaahi langí, pea 'oku mamahi 'a e Laumālie 'o e 'Eiki, pea ko e 'ēmeni ia ki he lakanga fakataula'eiki 'o e tangata ko iá."⁸

Na'e lea 'a Palesiteni Hauati W. Hanitā 'o kau ki he malí 'o ne pehē: "Oku 'ikai pehē ia ko e fiefia mo e ola lelei 'a e nofo malí ko e tupu mei he mali mo e tokotaha totonu ka *ko 'ete hoko ko e tokotaha totonu*." 'Oku ou sai'ia he lea ko iá. "Ko e me'a ma'ongo'onga taha 'oku tokoni ki he fiefia 'a e nofo malí, ko 'ete feinga ko ia ke fakakakato 'ete tafa'aki 'a atá."⁹

'I he ngaahi ta'u lahi kuo hilí, 'i ha uooti ne u tokanga 'i, na'e 'i ai ha ongo me'a mali na'a na fa'a kē. Ko 'eku 'uhingá ki he kē fakamo'omo'oni. Na'a na fakatou fusi 'ena taki taha totonu. Na'e 'ikai fie fakavaivai hifo ha taha 'iate kinaua. Kapau he 'ikai ke na kē, na'e "fakataimi pe" 'ena melinó.

'I ha pongipongi 'e taha he 2 hengihengi, ne u ma'u ai ha telefoni meiate kinaua. Na'a na fie talanoa mo au he taimi pe ko iá. Ne u tu'u hake 'o

teuteu peá u 'alu ki hona 'apí. Na'a na tangutu fehangaangai pe 'i he lokí 'o 'ikai ke na fetalanoa'aki. Na'e fetu'utaki pe 'a e uaifi ki he husepānití 'o fakafou 'iate au. Na'a na tali kiate ia 'a e husepānití 'o fakafou 'iate au. Ne u fakakaukau, "E founa fēfē nai hano fakataha 'i e ongo me'a malí ni?"

Ne u lotua ke ma'u ha ue'i fakalaumālie pea ne u ma'u e fakakaukau ke fai ange ha fehu'i. Ne u pehē ange, "Ko e hā nai e taimi fakamuimuitaha kuó mo o ai ki he temipalé 'o mamata 'i ha sila 'oku fai ai?" Na'a na pehē kuo fu'u fuolua. Na'a na mo'ui taau ke ma'u ha lekomeni temipale pea na'a na o ki he temipalé 'o fai ha ngāue ouau ma'a e ni'ihia kehē.

Ne u pehē ange, "Te mo lava mai mo au ki he temipalé he taimi 8:00 'o e pongipongi Pulelulú? Te tau mamata tonu ai ki hano fai 'o ha ouau sila."

Na'a na fehu'i fakataha mai, "Ko e sila 'o hai?"

Ne u tali ange, "Hei'ilo. Ko hai pe 'e mali he pongipongi ko iá."

Ne mau fetaulaki atu he Pulelulu hokó ki he Temipale Sōlekí 'i he taimi ne 'osi talá. Ne mau hū toko tolu atu ki ha taha 'o e ngaahi loki sila faka'ofa'ofá, pea hala'atā ke mau maheni mo ha taha he lokí, tuku kehe pe 'a 'Eletā 'Eli L. Kulisitianesoni, ne Tokoni ki he Kōlomu 'o e Toko Hongofulu

Mā Uá, ko ha tu'unga Taki Mā'olunga he taimi ko iá. Na'e taimitēpile ke fai 'e 'Eletā Kulisitianesoni ha ouau sila ma'á ha ongo me'a toki mali fo'ou he pongipongi ko iá. 'Oku ou tui pē na'e fakakaukau e ta'ahine malí mo hono fāmilí 'o pehē, "Mahalo ko e kau-ngāme'a 'eni 'o e tamasi'i malí" pea fakakaukau e fāmilí 'o e tamasi'i malí 'o pehē, "Pau pē ko e kaungāme'a 'eni 'o e ta'ahine malí." Ne tangutu 'eku ongome'a malí 'i ha sea pea ne na vāmama'o 'aki ha meimei fute 'e ua (mita 'e 0.6) 'i hona vaha'á.

Na'e kamata 'aki 'e 'Eletā Kulisitianesoni ha'ane fai ha fale'i faka'ofa'ofa mo'oni ki he ongome'a malí. Na'á ne lea 'i he founga 'oku totonu ke 'ofa ai e husepānití 'i hono uaifí mo e faka'apa'apa mo e toka'i 'oku totonu ke ne fai kiate iá pea fakalāngilangi'i ia ko e mafu 'o e 'apí. Hili iá, na'á ne lea ki he ta'ahine malí 'i he founga 'oku totonu ke ne faka'apa'apa'i 'aki hono husepānití ko e 'ulu 'o e 'apí pea ke ne poupu kiate ia 'i he me'a kotoa pē.

Ne u fakatokanga'i atu lolotonga e lea 'a 'Eletā Kulisitianesoni ki he ta'ahiné mo e tamasi'i malí, na'e 'alu pē taimí mo e vāofi ange e tangutu 'eku ongomātu'a malí. Ne 'ikai hano taimi kuó na tangutu fakataha. Ko e me'a ne u fiefia taha aí, ko 'ena nga'unu fakataha pē he taimi tatau. 'I he 'osi 'a e ouaú, na'e nofo vāofi 'aupito 'eku ongomātu'a malí 'o hangē tofu pē 'eni ia ko *kinaua* na'e toki malí. Na'á na fakatou malimali.

Ne mau mavahe mei he temipalé he 'aho ko iá mo e te'eki ai pē ke 'ilo'i 'e ha taha ia ko hai kimautilu mo e 'uhinga ne mau ō ange aí, tuku kehe pē hoku ongo kaungāme'á ne na fe-pikinima 'i he'ena hū ki tu'á. Kuo tuku ki he tafa'akí 'ena ngaahi faikehekehé. Kuo te'eki ai ke u lea 'aki ha me'a. Ka mou vakai angé, na'á na manatu ki he 'aho na'á na mali aí pea mo e ngaahi fuakava kuó na fai 'i he fale 'o e 'Otuá. Na'á na tukupā ke toe kamata fo'ou pea feinga mālohi ange.

Kapau 'oku 'i ai ha taha 'iate kimautilu 'oku faingata'a'ia ho'o nofo malí, 'oku ou tapou atu ke ke fai e me'a kotoa pē te ke lavá ke fai 'aki ha fa'ahinga fakalelei pē 'e fie ma'ú,

ke mo toe fiefia 'o hangē ko e taimi ko ia ne mo kamata nofo mali aí. Ko kitautolu ko ia ne mali 'i he fale 'o e 'Eikí, 'oku tau fai ia ki he nofo taimí mo 'itāniti pea kuo pau ke tau feinga mālohi ke hoko ia. 'Oku ou 'ilo 'oku 'i ai ha ngaahi tūkunga he 'ikai lava ke toe fakahaofi ai ha nofo mali, ka 'oku ou ongo'i mālohi ko e kongā lahi, 'e lava pē pea 'oku totonu ke fai ia. 'Oua na'á ke tuku ke a'u ho'o nofo malí ki ha tu'unga fakatu'utāmaki.

Na'e akonaki 'a Palesiteni Hingikeli 'o pehē 'oku 'atautilu ia kau ma'u lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá, ke tau mapule'i kitautolu kae lava ke tau tu'u 'o mavahe hake mei he ngaahi founga 'o e māmaní. Ka 'oku mahu'inga ke tau hoko ko ha kau tangata anga faka'apa'apa mo 'ulungāanga lelei. Kuo pau ke 'oua na'a toe faka'alongaua 'etau tō'onga mo'uí.

'Oku ma'u 'e he'etau ngaahi leá mo 'etau tō'onga ki he ni'ihī kehé pea mo 'etau tō'onga mo'uí, ha mālohi ke tau hoko ko ha kau tangata mo ha kau talavou ma'u lakanga fakataula'eiki lelei ange.

'Oku ta'e-hano-tatau e mahu'inga 'o e me'afuaki 'o e lakanga fakataula'eiki. 'Okú ne fuesia e mafai ke hoko ko ha kau tamaio'eiki 'a e 'Otuá 'o faingāue ki he mahakí mo faitāpuekina hotau ngaahi fāmilí mo e ni'ihī kehé foki. 'E lava ke a'u atu hono mafai ki he

tafa'aki 'e taha 'o e veilí 'o a'u ki he ta'engatá. "Oku 'ikai ke 'i ai ha me'a 'e ala fakatataua ia 'i he māmaní kotoa. Malu'i ia, mata'ikoloa 'aki ia, pea mo'ui ke taau mo fe'unga mo ia."¹⁰

'E hoku ngaahi tokoua 'ofeina, 'ofa ke tataki 'etau laka kotoa pē 'e he anga mā'oni'oní 'i he'etau fononga he mo'uí. Fakatauange ke tau mo'ui taau ke ma'u e mālohi fakalangi 'o e lakanga fakataula'eiki 'oku tau ma'ú. Fakatauange ke ne faitāpuekina 'etau mo'uí, pea 'ofa ke tau faka'aonga'i ia ke faitāpuekina e ni'ihī kehé, 'o hangē ko ia na'e fai 'e Ia na'á Ne mo'ui pea pekia ma'atautilu—'io, 'a Sīsū Kalaisi ko hotau 'Eiki mo e Fakamo'uí. Ko 'eku lotú ia, 'i Hono huafa toputapu mo mā'oni'oní, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:36–37.
2. 'Ekesōtosi 20:7.
3. 'Isaia 1:18.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:42.
5. Vakai, Sione 17:14; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 49:5.
6. "President Harold B. Lee's General Priesthood Address," *Ensign*, Jan. 1974, 100.
7. Gordon B. Hinckley, "What God Hath Joined Together," *Ensign*, May 1991, 71.
8. Gordon B. Hinckley, "Mo'ui Taau Fakatāutaha ke Ngāue 'Aki 'a e Lakanga Falataula'eiki," *Liahona*, Siulai 2002, 60.
9. *The Teachings of Howard W. Hunter*, ed. Clyde J. Williams (1997), 130.
10. Vakai, Gordon B. Hinckley, *Liahona*, Siulai 2002, 58–61.

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakī

Ko e Tatali 'i he Hala ki Tāmasikusī

Ko kinautolu 'oku fekumi faivelenga ke ako kia Kalaisī 'e iku pē 'o nau 'ilo 'i Ia.

Ko e taha 'o e ngaahi me'a fakafofota taha 'i he hisiōlia 'o e māmanī na'e hoko ia 'i he hala ki Tāmasikusī. 'Oku mou 'ilo 'i lelei e talanoa kia Saula; ko ha talavou na'á ne "mau-mau 'i 'a e Siasī, mo ne fakahū . . . [e kāingalotū] ki he fale fakapōpulá."¹ Na'e fu'u anga fita'a 'a Saula 'o hola ai e kāingalotu tokolahi 'o e Siasi 'i mu'á ki Selusalema ke hao mei he'ene 'itá.

Na'e tuli mui atu pē 'a Saula. Ka 'i he'ene "ofi ki Tāmasikusī . . . faka-fokifā na'e malama takatakai 'iate ia 'a e maama mei he langí:

"Pea tō ia ki he kekekelé, 'o ne fanongo ki he le'o na'e pehē mai kiate ia, 'E Saula, 'e Saula, ko e hā 'okú ke fakatanga 'i ai aú?"²

Na'e hanga 'e he momeniti ma-'ongō'onga ko 'enī 'o liliu e mo'ui 'a Saulá 'o ta'engata. Ko e mo'oni na'e liliu ai e māmanī.

'Oku tau 'ilo 'i pē 'oku hoko e fa'ahinga fakahā pehení. Ko hono mo'oni, 'oku tau fakamo'oni 'i na'e hoko ha me'a fakalangi pehē 'i he 1820 ki ha talavou ko Siosefa Sāmīta. 'Oku tau fakamo'oni mahino mo pau na'e toe fakaava mai 'a e ngaahi langí

pea folofola 'a e 'Otuá ki He'ene kau palōfitá mo e kau 'aposeitoló. 'Oku fanongo mai mo tali 'e he 'Otuá e lotu 'a 'Ene fānaú.

'Ikai ngata aí, 'oku ongo 'i 'e ha nī'ihī ia he 'ikai ke nau tui kinautolu kae 'oua ke nau a'usia e me'a tatau mo ia ne hoko kia Saula pe ko Siosefa Sāmīta. 'Oku nau tu'u he ve'e vai 'o e papitaisó ka 'oku 'ikai ke nau hū ki lotu. 'Oku nau tatali he matapā 'o e fakamo'oni ka 'oku 'ikai ke nau tali 'a e mo'oni. 'Oku 'ikai ke nau ki'i laka atu 'i he tuí 'i he hala 'o e tu'unga fakaākongá ka 'oku nau lotu ke hoko ha me'a fakafofo ke fakatupunga ai ha'anau tui.

'Oku nau fakamoleki honau 'ahó he tatali 'i he hala ki Tāmasikusī.

'Oku Hoko Fakakongokonga Mai 'a e Tui

Na'e 'i ai ha fefine ne talu 'ene tupu mo 'ene hoko ko ha mēmīpa faive-lenga 'o e Siasī. Ka na'á ne tukuloto 'i pē hano mamahi. 'I he ngaahi ta'u kimu'á, na'e mālōlō 'ene tama fefinē hili ha'ane ki'i puke taimi nounou pea na'e kei ongo pē kiate ia 'ene mamahi

he me'á ni. Na'á ne fefa'uhi mo e ngaahi fehu 'i mahu'inga 'oku ha'u fakataha mo e fa'ahinga me'a pehení. Na'á ne lea 'aki tonu pē kuo 'ikai kei tatau 'ene fakamo'oni. Na'á ne ongo 'i he 'ikai pē lava ke ne toe tui tuku kehe ka tokí fakahā mai mei he langí.

Ko ia na'á ne nofo ai 'o tatali.

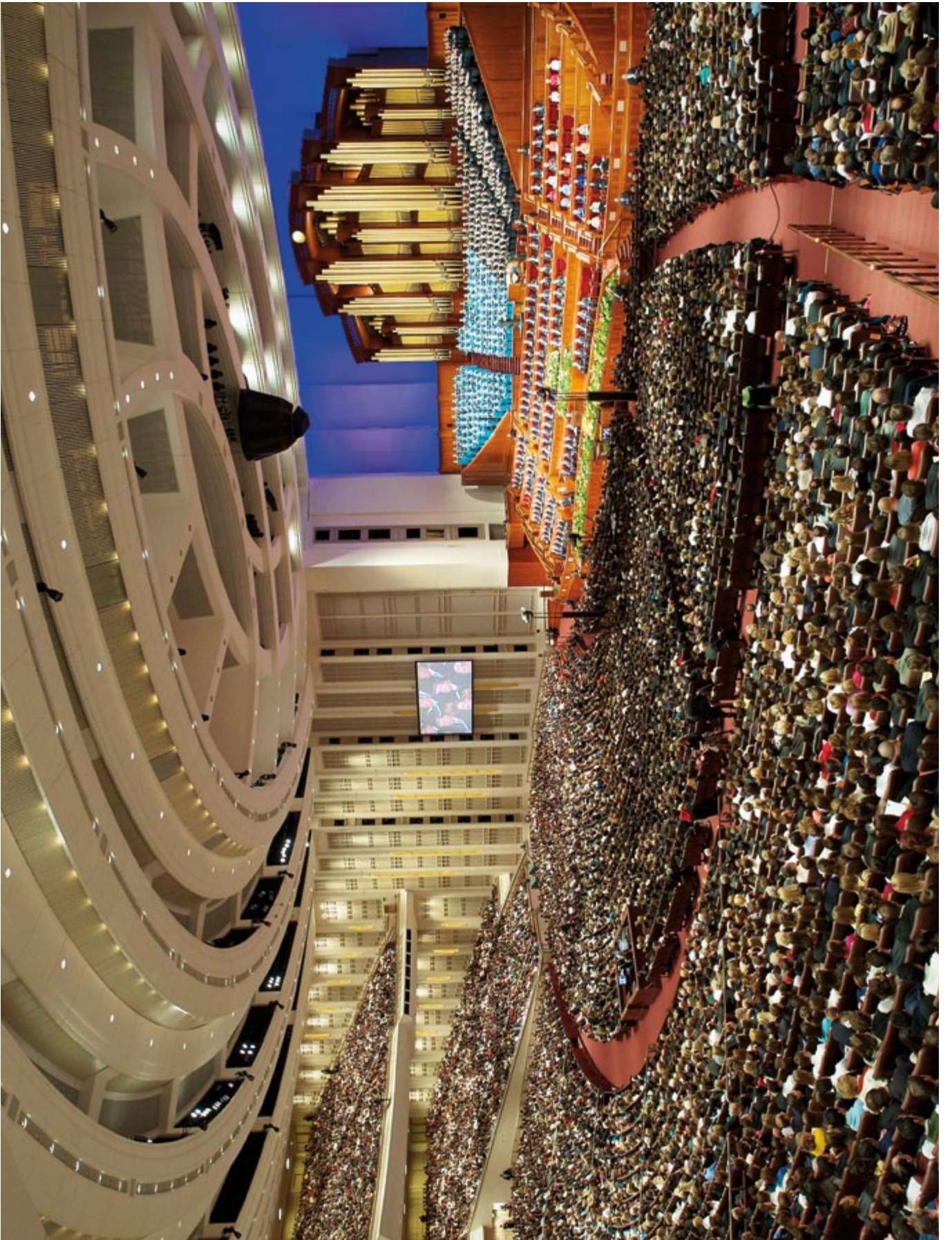
'Oku 'i ai mo ha kakai toko lahi, 'i ha ngaahi 'uhinga kehekehe, 'oku nau kei tatali pē 'i he hala ki Tāmasikusī. 'Oku nau fakatoloi 'enau kau kakato ki he ngāué 'i he'enua hoko ko ha ākongá. 'Oku nau 'amanaki atu ke ma'u e lakanga fakataula'eikí, ka 'oku nau momou ke mo'ui taau ke ma'u e faingamālie ko iá. 'Oku nau fie hū ki he temipalé ka 'oku kei fakatoloi pē 'enau ngāue 'i 'enau tuí ke nau taau ai ke huú. 'Oku nau kei tatali pē ke 'oange kiate kinautolu 'a Kalaisī 'o tatau mo ha tā valivali faka'ofō'ofa 'a Kā Polokí—ke fakahaofi kinautolu mo ne to'o faka'au-fuli atu 'enau veiveiua mo e ilifía.

Ko hono mo'oni, ko kinautolu ko ia 'oku fekumi faivelenga ke ako kia Kalaisī, 'e iku pē 'o nau 'ilo 'i Ia. Te nau ma'u fakatāutaha ha tā fakalangi 'o e 'Eikí neongo 'oku fa'a ha'u ia hangē ha pāsóló—'o ha'u taha taha. Mahalo he 'ikai 'ilo'ingofua 'a e konga takitaha—mahalo he 'ikai mahino pe ko e konga fē ia 'i he pāsóló. 'Oku tokoni 'a e konga takitaha ke toe ki'i mahino ange 'a e fakatātā kakatō kiate kitautolu. Ko ia ai, hili hano tānaki 'o ha fanga ki'i kongokonga fe'unga, 'oku tau fakatokanga 'i leva hono faka'ofō'ofá. Hili iá, 'i he'etau toe vakai ki he me'a ne tau a'usiá, 'oku tau mamata ai ne hā'ele mai e Fakamo'uí kiate kitautolu—'o 'ikai faka'angataha pē, ka 'i he fakalongolongo, anga vaivai pea 'ikai meimei fakatokanga 'i.

'E lava ke tau a'usia e me'á ni 'o kapau te tau 'unu atu ki mu'a 'i he tui pea 'ikai fu'u tatali fuoloa he hala ki Tāmasikusī.

Fakafanongo pea Tokanga

'Oku 'o fakamo'oni atu 'oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'i He'ene fānaú. 'Okú Ne 'ofa 'iate kitautolu. 'Okú Ne 'ofeina koe. 'E hanga foki 'e he 'Eikí 'o fua hake koe, 'o ka fie ma'u, ke ke fakalaka atu he ngaahi tūkia'angá, 'i

Kau Taki Mā'ōlunga 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní

'Epeleli 2011

KO E KAU PALESITENISĪ 'ULUAKĪ

Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki

Thomas S. Monson
Palesitenti

Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua

KO E KŌLOMU 'O E KAU 'APOSETOLO 'E TOKO HONGOFULU MĀ UĀ

Boyd K. Packer

L. Tom Perry

Russell M. Nelson

Dallin H. Oaks

M. Russell Ballard

Richard G. Scott

Robert D. Hales

Jeffrey R. Holland

David A. Bednar

Quentin L. Cook

D. Todd Christofferson

Neil L. Andersen

KO E KAU PALESITENISĪ 'O E KAU FITUNGOFULŪ

Ronald A. Rasband

Claudio R. .M. Costa

Steven E. Snow

Walter F. Gonzalez

L. Whitney Clayton

Joy E. Jensen

Donald L. Hallstrom

KO E KŌLOMU 'ULUAKI 'O E KAU FITUNGOFULŪ

(fakahohoko fakamotu'alea)

Marcos A. Ajukkahis

Jose L. Alonso

Carlos H. Amado

Ian S. Arden

Mervyn B. Arnold

David S. Baxter

Shayne M. Bowen

Gerald Cousse

Yoon Hwan Choi

Craig C. Christensen

Don R. Clarke

Gary J. Coleman

Carl B. Cook

Lawrence E. Conbridge

Leonard R. Curtis Jr.

Benjamin De Hoyos

John B. Dickson

Kevin R. Durcan

David F. Evans

Enrique R. Falabella

Eduardo Gavaret

Carlos A. Goady

Christoffer Golden Jr.

Gerrit W. Gong

C. Scott Grow

James J. Hamula

Keith K. Hilbig

Richard G. Hinckley

Martin K. Jensen

Daniel L. Johnson

Paul V. Johnson

Patrick Kearon

Yoshiniko Kikuchi

Paul E. Koelliker

Erich W. Kopschke

Richard J. Maynes

Marcus B. Nash

Brent H. Nielson

Allan F. Pucker

Kevin W. Pearson

Anthony D. Perkins

Paul B. Pieper

Rafael E. Pino

Bruce D. Porter

Carl B. Pratt

Dale G. Renlund

Michael T. Ringwood

Lynn G. Robbins

Cecil O. Samuelson Jr.

Joseph W. Sitati

Jano Mazzagrandi

Wilford W. Andersen

Koichi Aoyagi

Randall K. Bennett

Tad R. Callister

Craig A. Condon

Bruce A. Carlson

J. Denn Cornish

Keith R. Edwards

Stanley G. Ellis

Bradley D. Foster

Larry W. Gibbons

O. Vincent Haleck

Won Yang Ko

Larry R. Lawrence

Peg G. Mahn

James B. Marino

Gregory A. Schwitzer

Kent F. Richards

Lowell M. Snow

Larry P. Wilson

Paul K. Sybrowsky

Kent D. Watson

Keith B. McMullin
Tokaiti Otū

Richard C. Edgley
Tokaiti Uluaek

KO E KAU PĪSOPELIKI PULĒ

Richard C. Edgley
Tokaiti Uluaek

H. David Burton
Pisope Tole

Keith B. McMullin
Tokaiti Otū

W. Christopher Wardell

William R. Walker

E. Michael Watson

Jose A. Teixeira

Kazuhiko Yamashita

Jorge F. Zaballés

Claudio D. Zúric

Francisco J. Vinas

Juan A. Uredo

Octaviano Tenorio

W. Craig Zwick

‘Oku fakataha mai e “kaungā kolo mo e kāinga mā’oni’oni” (‘Efeso 2:19) he funga māmani ki he Konifelenisi Lahi Fakata’u Hono 181 ‘a e Siasí. Taá mei to’omata’ú mei he tafa’aki to’o-hema ‘i ‘olungá ‘o e Kāingalotú ‘i Lusaka, Semipia; Kievi, ‘Ilu-kuleini; Seni Katalina, Samaika; Sao Paulo, Palāsila; ‘Otenitoni, Melileni, ‘Amelika; Totimani, Siamane; pea mo Koimipala ‘i Potukali.

ho'o fekumi ki He'ene melinó 'i he loto mafesifesi mo e laumālie fakatomalá. 'Okú Ne fa'a folofola mai kiate kitautolu 'i ha ngaahi founga 'e lava ke toki ongo'i 'aki pē hotau lotó. 'E fakapotopoto ke tukutukuhifo e le'olahi 'o e ngahehe holo he me'a fakamāmani he'etau mo'uí, kae lava ke tau ongo'i lelei ange 'a Hono le'ó. Kapau te tau ta'etokanga pe ta'ofi e ngaahi ue'i 'a e Laumālié 'i ha fa'ahinga 'uhinga pē, he 'ikai ke tau fa'a fakatokanga'i kinautolu 'o a'u ki ha tu'unga he 'ikai lava ke tau ongo'i ia. Tau ako mu'a ke fakafanongo ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālié, pea tau loto vēkeveke ke tokanga ki ai.

'Oku hoko 'a hotau palōfita 'ofeina ko Tōmasi S. Monisoní, ko hotau fa'ifa'itaki'anga 'i he me'á ni. 'Oku lahi fau ha ngaahi talanoa 'o kau ki he'ene tokanga ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālié. 'Oku fakamatala 'a 'Eletā Sefili R. Hōlani ki ha sīpinga 'e taha kau ki ai:

'I he lolotonga 'i Luisiana 'a Palesiteni Monisoni 'i ha fatongia, na'e kole ange 'e ha palesiteni fakasiteiki pe te na lava nai 'o 'a'ahi ki ha ki'i ta'ahine ta'u 10 ko Kilisitala, na'e si'i mei mate he kanisaá. Na'e lotu e fāmilí

'o Kilisitalá ke 'alu ange 'a Palesiteni Monisoni. Ka na'e fu'u mama'o honau 'apí pea na'e 'ikai ha taimi ia 'e 'atā. Ko ia na'e kole ai 'e Palesiteni Monisoni ki he ni'ihī ne nau fai e ngaahi lotu he konifelenisi fakasiteikí, ke nau fakakau atu mu'a 'a Kilisitala he'enu lotú. Ko e mo'oni 'e mahino pē ia ki he 'Eikí mo e fāmilí.

'I he fakataha 'o e 'aho Tokonakí, 'i he tu'u hake 'a Palesiteni Monisoni ke leá, na'e fanafana ange 'a e Laumālié, "Tuku ke ha'u kiate au 'a e tamaiki ikí, pea 'oua na'a ta'ofi 'a kinautolu: he 'oku 'o e kakai peheé 'a e pulé'anga 'o e 'Otuá."³

"Ne hā nenefu hake 'ene lea na'e hikí. Na'e feinga ke ne lea he kaveinga 'o e fakatahá ka na'e 'ikai pē mato'o mei he'ene fakakaukau e hingoa mo e 'ata 'o e ki'i ta'ahiné."⁴

Na'á ne fakafanongo ki he Laumālié 'o toe fai ha fokotu'utu'u fo'ou. 'I he pongipongi hono hokó, na'e mavahe hengihengia ai 'a Palesiteni Monisoni 'o ne tuku 'a e toko hiva-ngofulu mā hivá, ka ne fononga laulau maile ke a'u ki he toko tahá.

'I he'ene a'u ki ai, na'á ne "sio ai heni ki ha ki'i ta'ahine 'a ia ne fu'u

puke lahi ke toe tangutu, pea fu'u vaivai 'aupito pē ke lava 'o lea. Na'e iku foki 'o kui tupu mei he'ene puké. Na'e ongo kia Monisoni 'a e me'a na'e mamata ki ai mo e Laumālie 'o e 'Eikí . . . , 'o ne puke mai e nima 'o e ki'i ta'ahiné. Na'á ne fanafana ange, Kilisitala, ko au 'eni.

"Na'á ne feinga lahi ke fanafana ange, 'E Monisoni, ne u 'ilo'i pē te ke ha'u."⁵

Si'oku kāinga 'ofeina, tau feinga mu'a ke kau he ni'ihī 'e lava ke fakafalala mai ki ai 'a e 'Eikí ke ongo'i mo tali 'Ene ngaahi fanafaná, 'o hangē ko ia ne fai 'e Saula 'i hono hala ki Tāmasikusí, "Eiki, ko ho finangaló ke u fai 'a e hā?"⁶

Tokoni

Ko ha 'uhinga 'e taha 'oku 'ikai ke tau fa'a 'ilo'i ai e le'o 'o e 'Eikí he'etau mo'uí, ko e 'ikai ke fa'a fakahoko fakahangatonu mai e ngaahi fakahā 'o e Laumālié kiate kitautolu ko e tali ki he'etau ngaahi lotú.

'Oku finangalo 'etau Tamai Hēvani ke tau tomu'a ako pea tau toki lotua ke ma'u ha fakahinohino 'i he'etau fekumi ki he tali ki he ngaahi fehu'í mo

‘e “fakaava ‘e he kāingalotu ‘o Hono Siasí [honau ngutú] ‘i he taimi kotoa pē, ‘o fakahā ‘a [‘Ene] ongoongoleléi ‘aki ‘a e le‘o ‘o e fiefia.”⁸

‘Oku ‘ikai faingofua ma‘u pē ‘eni. ‘Oku laka ange ki ha ni‘ihi ia ke nau toho ha saliote ‘i ha maile ‘e lau afe, ‘i ha‘anau talanoa mo honau kau-ngāme‘á mo e kaungā-ngāue ki he kaveinga ko e tuí mo e me‘a fakalotú. ‘Oku nau hoha‘a ki he anga e sio atu ‘a e kakaí pe ko ‘ene kau kovi ki honau vaá. ‘Oku ‘ikai fie ma‘u ia ke pehē he ‘oku ‘i ai ‘etau pōpoaki fakafiefia ke vahevahe atu, ‘oku tau ma‘u ha pōpoaki ‘o e fiefiá.

‘I he ngaahi ta‘u lahi kuo hilí, na‘e lahi nofo mo ngāue ai homau fāmilí mo ha kakai ne ‘ikai ke tatau ‘emau tui fakalotú. ‘I he‘enau fehu‘i mai pe na‘e fēfē faka‘osinga ‘o e uiké, ne mau feinga ke ‘oua te mau talanoa ki he me‘a angamahení—hangē ko e sipotí, hele‘uhilá pe ko e ‘eá—ka mau feinga ke vahevahe ange e me‘a fakalotu ne a‘usia ‘e homau fāmilí he faka‘osinga ‘o e uiké. Hangē ko e me‘a ne lea‘aki ‘e ha to‘u tupu ‘o kau ki he ngaahi tu‘unga mo‘ui ‘i he *Ki Hono Faka-mālohia* ‘o e *To‘u Tupú* pe founa ne ongo ai kiate kimautilu ha lea ‘a ha talavou ne ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau pe founa kuo tokoni‘i ai kimautilu ‘e he ongoongoleléi mo e Siasí ke mau ikuna‘i ha faingata‘a makehe. Ne mau feinga ke ‘oua na‘a mau malanga pe fakamālohi. Na‘e tu‘ukimu‘a taha pē hoku uai fi ko Helietá ‘i hono ‘ilo ha me‘a fakalaumālie, langaki mo‘ui mo fakaoli ke ne vahevahe. Ne fa‘a iku ai heni ki ha fetalanoa‘aki ne toe loloto angé. Ko e mālié, he ko e taimi kotoa pē ne mau talanoa ai mo homau kaungāme‘á ‘o kau ki he fefa‘uhi mo e ngaahi faingata‘a ‘o e mo‘uí, ne mau fa‘a fanongo ki he leá ni, “Faingofua ia kiate kimoutolu; ko e tokoni homou siasí.”

‘I he lahi ko ia ‘a e ma‘u‘anga tokoni ‘i he mītiá, pe ngaahi nāunau te tau ala faka‘aonga‘i, ‘oku faingofua ange ai ke tau vahevahe atu e ongo-ongo fakafiefia ‘o e ongoongoleléi pea ‘oku ola lelei ange ia ‘i ha toe taimi ki mu‘a. Ko hono mo‘oní, ‘oku ou manavasi‘i he mahalo kuo ‘i ai ha ni‘ihi ia

e me‘a ‘oku tau hoha‘a ki ai ‘i he‘etau mo‘ui fakatāutahá. ‘Oku fakapapau‘i mai ‘e he Tamai Hēvaní te Ne fanongoa mai mo tali ‘etau ngaahi lotú. Mahalo na‘a hoko mai e talí ‘i he le‘o mo e fakapotopoto ‘a hatau kaungāme‘a falala‘anga, fāmilí, folofolá mo e ngaahi lea ‘a e kau palōfitá.

Kuó u ‘ilo‘i ko e ni‘ihi ‘o e ngaahi ue‘i mālohi taha ‘oku tau ma‘ú, ‘oku ‘ikai ngata pē he‘etau lelei aí ka ‘oku lavemonū foki ai mo ha ni‘ihi kehe. Kapau ‘oku tau siokita, ta ‘e lava ke mole meiate kitautolu ha ni‘ihi ‘o e ngaahi a‘usia fakalaumālie mo e ngaahi fakahā mahu‘inga taha ‘o ‘etau mo‘uí.

Na‘e ako‘i mai ‘e Palesiteni Kimipolo e fakakaukau‘i ni ‘i he‘ene pehē, “‘Oku tokaima‘anga mo tokangaekina kitautolu ‘e he ‘Otuá. Ka ‘okú Ne fa‘a feau ‘etau ngaahi fie ma‘ú ‘o fakafou mai ‘i ha taha kehe. Ko ia, ‘oku mahu‘inga ‘aupito ke tau fetauhi‘aki.”⁷ ‘E kāinga, ‘oku tau taki-tāuhi ha fatongia kuo tau fuakava ki ai, ke ongo‘ingofua e ngaahi fie ma‘u ‘a e ni‘ihi kehé pea tokoni ‘o hangē ko ia ne fai ‘e he Fakamo‘uí—ke

tokoni‘i, faitāpuekina, mo hiki hake ‘a kinautilu ‘oku tau feohí.

‘Oku ‘ikai fa‘a hoko mai e tali ki he‘etau lotú lolotonga ‘etau tū‘ulu-tuí ka ‘oku hoko ia lolotonga ‘etau tu‘u ‘o tauhi ki he ‘Eikí mo tokoni‘i e ni‘ihi ‘oku tau feohí. ‘Oku hanga ‘e he ngaahi ngāue ta‘esiokitá mo e fakatapu‘i ‘o fakafou hotau laumālié, to‘o atu e malamala‘i ‘akau mei hotau mata fakalaumālié pea mo fakaava mai e ngaahi matapā ‘o e langí. ‘I he‘etau hoko ko ia ko e tali ki he lotu ‘a ha tahá, ‘oku tau fa‘a ma‘u foki ai e tali ki he‘etau lotu ‘atautilu.

Vahevahe

‘Oku ‘i ai ha ngaahi taimi ‘oku fakahā mai ai kiate kitautolu ‘e he ‘Eikí ha ngaahi me‘a ko e fakataumu‘a pē ia kiate kitautolu. Ka neongo ia, ‘oku lahi fau ha ngaahi taimi ‘okú Ne ‘omi ai ha fakamo‘oni ki he mo‘oní, kiate kinautilu pē ‘okú Ne ‘afio‘i te nau vahevahe atu ia ki he ni‘ihi kehé. Kuo hoko pehē ia ki he palōfita kotoa pē talu mei he kuonga ‘o ‘Ātamá. ‘Ikai ko ia pē, ka ‘oku amanaki mai e ‘Eikí

'oku fanongo mai kuo nau 'osi tohi kinautolu he telefoní 'o pehē, "Ko e 'alu 'eni ke miniti 'e 10 'ene leá mo e 'ikai pē ke ne fakatātā 'aki e folau vaka-puná!" Si'oku kaungāme'a kei talavou, mahalo ko e fakalotolahi ne 'omi 'e he 'Eikí ke "fakaava [homou] ngutu,"⁹ 'e kau ai he 'ahó ni 'a e "faka'aonga'i homou nimá," ke ke blog pe text e pō-poaki 'o e ongoongoleléi ki māmani kotoa! Kae manatu'i ke fai kotoa ia he taimi mo e feitu'u totonu.

Si'i kāinga, 'oku tau lava 'i he tāpu-aki 'o e tekinolosia fakaeonopōnī, 'o fakahaa'i 'etau hounga'ia mo e fiefia 'i he palani ma'ongo'onga 'a e 'Otuá ma'a 'Ene fānaú 'i ha founga 'e lava ke ongona 'i he'etau ngāue'angá pea mo e māmaní foki. 'Oku fa'a lava 'e ha

kupu'i lea 'e taha 'o ha fakamo'oni 'o kamata ha me'a 'e tokoni ki he mo'ui 'a ha taha ke a'u ki 'itāniti.

Ko e founga lelei taha ke malanga 'aki e ongoongoleléi 'oku fakafou ia he fa'ifa'itaki'angá. Kapau te tau mo'ui 'o fakatatau mo 'etau tui fakalotú, 'e fakatokanga'i ia 'e he kakaí. Kapau 'oku malama mei he'etau mo'uí 'a e fofonga 'o Sisū Kalaisí,¹⁰ kapau 'oku tau mo'ui fiefia mo nofo melino 'i he māmaní, 'e fie 'ilo leva e kakaí ki hono 'uhingá. Ko e taha 'o e ngaahi malanga ma'ongo'onga taha kuo fai kau ki he ngāue fakafaifekau ko e fo'i fakakaukau mahinongofua ko 'eni na'e lea 'aki 'e Sangato Falanisisi 'o 'Āsisí: "Malanga 'aki e ongoongoleléi he taimi kotoa pē, pea ka 'aonga,

faka'aonga'i ha ngaahi lea."¹¹ 'Oku tau ma'u 'i hotau 'ātakaí 'a e ngaahi fai-ngamālie ke fai ai 'eni. 'Oua na'a mole ia meiate kimoutolu koe'uhí ko ha'o tatali fuoloa 'i he hala ki Tāmasikusí.

Ko Hotau Hala ki Tāmasikusí

'Oku ou fakamo'oni 'oku folofola mai e 'Eikí ki He'ene kau palōfitá mo e kau 'aposestolo 'i hotau kuongá ni. 'Okú Ne folofola foki kiate kinautolu 'oku ha'u kiate Ia 'i he loto mo'oni mo fakamātoatō.¹²

'Oua na'a ke veiveiua. Manatu, "Oku monū'ia 'a kinautolu 'oku 'ikai mamata, kae tuí."¹³ 'Oku 'ofa 'a e 'Otuá 'iate kimoutolu. 'Okú Ne fano-ngoia ho'omou ngaahi lotú. 'Okú Ne folofola ki He'ene fānaú mo 'oange 'a e fiamālie, melino mo ha mahino kiate kinautolu 'oku fekumi mo faka'apa-apa kiate Iá, 'o nau 'a'eva 'i Hono halá. 'Oku ou fai ha fakamo'oni topu-tapu 'oku 'i he hala totonú 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku 'i ai hotau palōfita mo'ui. 'Oku tataki e Siasí ni 'e he Tokotaha ko Hono huafá 'oku tau fakafofonga'í, 'a ia ko e Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí.

'E kāinga mo e kaungāme'a 'ofeina, 'oua mu'a na'a tau fu'u tatali fuoloa 'i hotau hala ki Tāmasikusí. Ka tau laka lototo'a atu 'i he tui, 'amanaki lelei mo e 'ofa faka-Kalaisi, pea 'e faitāpuekina kinautolu 'aki 'a e maama 'oku tau fekumi ki ai 'i he hala 'o e tu'unga fakaa'onga mo'oní. Ko 'eku lotú peá u 'oatu mo 'eku tāpuakí, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ngāue 8:3.
2. Ngāue 9:3–4.
3. Ma'ake 10:14.
4. Vakai Jeffrey R. Holland, "President Thomas S. Monson: Always 'on the Lord's Errand,'" *Tambuli*, Oct.–Nov. 1986, 20.
5. Jeffrey R. Holland, *Tambuli*, Oct.–Nov. 1986, 20.
6. Ngāue 9:6.
7. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Sipenisā W. Kimipolo* (2006), 82.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 28:16.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 60:2.
10. Vakai, 'Alamā 5:14.
11. 'I he William Fay mo Linda Evans Shepherd, *Share Jesus without Fear* (1999), 22.
12. Vakai, Molonai 10:3–5.
13. Stone 20:29.

Sao Paulo, Palāsila

Fai 'e 'Eletā Paul V. Johnson
'O e Kau Fitungofulú

Mahulu Hake He Kau Ikuná 'Iate la ná'e 'Ofa Kiate Kitautolú

'Oku 'ikai fakataumu'a pē 'a e ngaahi faingata'á ke sivi'i kitautolu. 'Oku nau fu'u mahu'inga 'aupito ki hono ma'u 'o e anga faka-'Otuá.

Oku kau he mo'ui 'i māmaní ha ngaahi sivi, 'ahi'ahi mo e faingata'a, pea 'oku fu'u fakamamahi ha ngaahi faingata'a 'oku tau fehanganagai mo ia he mo'uí. 'Oku tau ai pē pe ko e puke, lavaki'i, ngaahi fakatauele, mate ha taha 'okú ke 'ofa ai, fakatamaki fakaenatula pe ngaahi faingata'a kehe, ka 'oku hoko 'a e faingata'a'ia ia ko e kongá 'o 'etau mo'ui fakamatelié. 'Oku fifili ha tokolahi pe ko e hā 'oku tau fekuki ai mo e ngaahi faingata'á. 'Oku tau 'ilo ko ha 'uhinga 'e taha, ke 'ahi'ahi'i ai 'etau tuí 'o vakai'i pe te tau kei tauhi kotoa e ngaahi me'a kuo fekau mai 'e he 'Eiki.¹ Me'amālie he ko e mo'ui 'i he māmaní 'a e feitu'u lelei taha ke fehanganagai—mo lava 'i ai—e ngaahi sivi ko 'ení.²

'Oku 'ikai fakataumu'a pē e ngaahi faingata'á ke sivi'i kitautolu. 'Oku nau fu'u mahu'inga 'aupito ki hono ma'u 'o e anga faka-'Otuá.³ Kapau te tau kātaki'i e ngaahi faingata'a ko 'ení, 'e hoko ia ko ha ngaahi tāpuaki ma'atautolu.⁴

Na'e pehē 'e 'Eletā 'Oasoni F. Uite-nei, "'Oku 'ikai ha mamahi te tau foua, pe ko ha 'ahi'ahi 'oku tau a'usia 'e ta'e 'i ai hano mahu'inga. . . . Ko e mamahi kotoa 'oku tau fouá mo ia kotoa 'oku tau kātekiná, tautautefito ki he taimi 'oku tau kātekiná loto-fiemālie ai iá, 'okú ne fakatupulaki ai hotau 'ulungā-angá, fakahaohaoa'i hotau lotó, fakalahi hotau laumālié, pea tau angavaivai mo anga'ofa ange ai. . . . 'Oku fakafou mai 'i he mamahí mo e faingata'a'ia, ongosiá mo e 'ahi'ahí, 'etau ma'u e ako ne tau omi ke ma'u 'i hení."⁵

Na'e toki sivi'i ha ki'i tamasi'i ta'u hiva 'o 'ilo 'okú ne mo'ua 'i ha kanisā hui 'oku hāhāmolofia. Na'e fakamatala 'i 'e he toketaá 'a hono puké pea mo e faito'o ke faí, 'a ia 'e kau ai ha'ane kimo 'i ha ngaahi mähina pea 'e tafa foki. Na'á ne pehē ko ha taimi matu'aki faingata'a ia ki he ki'i tamasi'i mo hono fāmilí, ka na'á ne toe tñaki atu, "'Oku 'eke mai 'e he kakaí, 'Te u kei tatau pē nai hili 'a e faito'o ko 'ení?' 'Oku ou talaange, "Ikai, he 'ikai ke ke

toe tatau koe. Te ke toe mālohi ange. Te ke toe tōtōatu koe!"

'Oku 'i ai ha ngaahi taimi hangē 'oku tō mai e faingata'a'ia he ngaahi tafa'aki 'etau mo'uí mo hotau lotó 'oku 'ikai ke tau fa'a malava 'o kātaki'i. Koe'uhí ko e tupulaki fakatāutaha 'a e ola 'oku ma'u mei he ngaahi faingata'a ko 'ení, 'oku 'ikai totonu ke fai ha ofo ia 'i he lava ke fakatāutaha 'a e fa'ahinga faingata'a ko iá—'o meimeime fakahangatonu mai pē ia ki he 'etau ngaahi fie ma'u paú pe ngaahi vaivaí. Pea 'oku 'ikai hao mei ai ha taha, tautautefito ki he kāingalotu 'oku nau feinga ke fai 'a ia 'oku totonú. Mahalo pē 'e 'eke 'e ha kāingalotu talangofua, "Ko e hā 'oku hoko mai ai kiate aú? 'Oku ou feinga ke fai lelei! Ko e hā 'oku tuku ai 'e he 'Eiki ke hoko 'ení?" 'Oku tokoni 'a e afi kakaha 'o e faingata'á ke fakama'a 'o a'u ki he kāingalotu lelei tahá 'aki hono to'o atu 'a e ngaahi me'a ta'e ma'á mei he 'enau mo'uí kae toe pē 'a e lelei tahá.⁶ Pea a'u pē ki he makakoloa lelei tahá 'oku kei fie ma'u pē ke fakama'a ia ke to'o atu 'a e ulí. 'Oku 'ikai fe'unga 'a e hoko pē ko ha tokotaha lelei. 'Oku tau loto ke hangē ko e Fakamo'uí, 'a ia na'á Ne ako mei He'ene faingata'a'ia he ngaahi mamahí mo e faingata'á mo e ngaahi 'ahi'ahi kehekehe kotoa pē.⁷

'Oku ou manako ke lue lalo he Hala Kilimisoní he Tele'a Lōkaní. 'Oku tahake ha kongá lahi 'o e halá 'i ha lilifá mā'olunga 'o e maka lahé pea 'oku faka'ofa'ofa e 'asi hake mei lalo 'a e tele'á mo e lilifá. Ka 'oku 'ikai foki ke faingofua ke a'u ki 'olunga 'i he lilifá. Kuo pau ke ke toutou kaka, pea ki mu'a peá ke a'u ki 'olungá, te ke kaka hake he kongá tahake taha 'o e halá; pea 'oku pulia leva e tele'á ia 'i he lilifá. 'Oku mole atu e kanongatāmaki mo e ongosiá 'o e faingata'a 'i he fo'i kaka faka'osí he taimi 'okú te a'u ai ki he tumu'akí, he 'oku faka'ofa'ofa mo'oni e mātangá. Ka ko e founga pē ke te mamata ai ki hono faka'ofa'ofa ko 'ete kaka ki he tumutumú.

'Oku hā he folofolá mo e mo'uí, ko e taimi lahi 'oku mu'omu'a e ngaahi faingata'a fakamamahi mo fakatu-tāmaki tahá, kae toki muimui mai ha ngaahi me'a fakafo pea mo ha

tupulaki lahi 'aupito. "He 'e hoko mai 'a e ngaahi tāpuakí hili 'a e ngaahi faingata'a lahi."⁸ Na'e fihia e fānau 'Isilelí 'i he Tahí Kulokulá kimu'a pea toki fakamavaeua í.⁹ Na'e fehanganhai 'a Nifai mo e faingata'á, 'itengia 'e hono ongo ta'oketé, pea toutou feinga kimu'a kae 'ikai lava peá ne toki ma'u e 'ū lau 'i peleti palasá.¹⁰ Na'e lōmekina 'a Siosefa Sāmīta 'e he mālohi lahi 'o e filí pea hangehangē te ne faka'auha iá. 'I he meimeí ke ikuna 'i ia 'e he loto-fo'í na'á ne feinga 'aki hono mālohí 'o ui ki he 'Otuá, pea 'i

he momeniti ko iá na'e 'a'ahi mai kiate ia 'a e Tamaí pea mo e 'Aló.¹¹ 'Oku fa'a fehanganhai 'a e kau fiefanongó mo e fakafepakí mo e faingata'á 'i he ofi ko ia ke nau papitaisó. 'Oku 'ilo'í 'e he ngaahi fa'eé 'a e ngaahi mamahi 'o e langaá ki mu'a pea toki hoko e mana ko hono fā'ele'i e pēpē. 'Oku tau sio he taimi kotoa pē ki he muimui mai 'a e ngaahi tāpuaki fakaofó hili ha ngaahi faingata'a lahi.

'I he kei ta'u 19 'eku kui fefiné, na'á ne puke lahi 'aupito. Na'á ne pēhē kimui, "Na'e 'ikai ke u lava 'o

lue. Na'e ngāpelupelu 'aupito hoku va'e to'ohemá hili 'eku tokoto 'i ha ngaahi māhina lahi. Na'e molū e huí 'o hangē ha vavaé pea hangē ne lulu'i au 'e he 'uhilá he taimi 'oku tu'u ai hoku va'é ki he falikí."¹² 'I he'ene kei tokoto he'ene faingata'a iá, na'á ne lau ai ha fanga ki'i tohi tufa mei he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Na'á ne ului pea papitaiso kimui ange. 'Oku lahi e ngaahi taimi 'oku tokoni ai ha faingata'a pau ke teuteu 'i kitautolu ki ha me'a 'oku matu'aki mahu'inga.

'I he uhouhonga 'o e ngaahi faingata'á, 'oku 'ikai fa'a malava ke tau sio ki he ngaahi tāpuaki 'oku mahulu hake ia he mamahí, ongo'i ngalivalé pe loto mamahi 'oku tau foua he taimi ko iá. "Ko 'eni, 'oku 'ikai ha fiefia lolotonga ha tautea, ka ko e mamahi: hiliange ia 'oku tupu 'a e fua fakamelino 'o e mā'oni'oni kiate kinautolu kuo akonekina aí."¹³ Na'e akonaki e 'Aposetolo ko Paulá 'o pēhē, "He ko homau mamahi ma'ama'á ni, 'a ia 'oku 'osingofuá, 'oku fakatupu ma'amautolu 'a e lelei 'oku lahi hake fakamanavahē 'aupito 'aupito pea mamafa mo ta'engata."¹⁴ Mālie ko ho faka'aonga 'i e Paula e fo'í lea "mamahi ma'ama'á." Ko e ha'u ia mei ha taha na'e tā, tolomaka'i, tukuvakā, ngāue pōpula mo ne a'usia ha ngaahi faingata'a kehe.¹⁵ 'Oku 'ikai ke u tui 'oku lau 'e ha tokolahí 'oku ma'ama'a honau ngaahi mamahí. Ka 'i hono faka-fehoanaki ia ki he ngaahi tāpuaki mo e tupulaki 'oku tau ma'u, 'i he mo'uí ni pea mo e ta'engatá, 'oku ma'ama'a 'aupito pē hotau ngaahi mamahí.

'Oku 'ikai ke tau teitei fekumi ki he ngaahi siví, 'ahi'ahí mo e faingata'á. 'E 'omi 'e he 'etau fononga fakatāutaha he mo'uí 'a e me'a 'oku fe'unga mo 'etau ngaahi fie ma'ú. 'Oku lahi ha ngaahi faingata'a ko ha kongā angamaheni pē ia 'o 'etau mo'ui fakamatelié, ka 'oku hoko ia ko ha tokoni mahu'inga ki he 'etau fakalalakalá.

'I he fakaofiofi ke ngata e ngāue 'a e Fakamo'uí 'i he māmaní, na'á Ne fepaki mo e faingata'a lahi taha 'i he kuonga kotoa pē—'a e faingata'a fakamamahi 'i Ketisemaní pea 'i Kolokotá. Na'e hoko ia kimu'a he Toetu'u nāunau'ia pea mo e tala'ofa 'e 'i ai e 'aho

'e ngata ai hotau mamahi kotoa pē. Na'e fie ma'u ke hoko 'Ene mamahí kimu'a he fa'itoka na'e hala'atā ha taha ai 'i he pongipongi Toetu'ú pea ki he'etau mo'ui ta'e-fa'a-maté mo e mo'ui ta'engata 'i he kaha'ú.

'Oku tau fa'a fie tupulaki ta'e kau ai ha mamahi pea tau fie fakatupulaki hotau mālohí ta'e kau ai e faingata'á. Ka he 'ikai lava ke ma'u e tupulakí 'i ha founa faingofua. 'Oku mahino lelei kiate kitautolu he 'ikai teitei lava ke tu'ukimu'a 'i māmani ha taha sipoti 'oku fehi'a he fakamālohisisino fakamātoató. Kuo pau ke tau matu-aki tokanga ke 'oua na'a tau fehi'a he ngaahi me'a 'e tokoni ke tau ma'u 'a e anga faka-'Otuá.

'Oku 'ikai ke fu'u tōtu'a 'a e ngaahi 'ahi'ahí mo e ngaahi faingata'a 'oku tau fouá 'o mahulu hake he me'a 'oku tau malavá he 'oku tau ma'u e tokoni 'a e 'Eikí. 'Oku tau lava ke fai 'a e me'a kotoa pē 'ia Kalaisi 'okú Ne fakamālohia kitautolú.¹⁶

Hili ha fakaakeake 'a 'Eletā Lōpeti D. Heili mei ha ngaahi faingata'a 'ia fakae-sino lahi, na'á ne vahevahe mai e me'a ko 'ení 'i he konifelenisi lahi: "Na'e 'i ai ha ngaahi taimi, na'á ku fakahā ai ki he 'Eikí kuó u ako mo'oni 'a e ngaahi lēsoni ke ne ako'í pea 'oku 'ikai 'aonga ke u toe fepaki mo ha ngaahi faingata'a kehe. Hangē na'e 'ikai hano 'aonga 'a e ngaahi kole fakamātoato peheé,

he na'e mahino kiate au, ko e ngaahi founa sivi fakahaohaoa'i peheé kuo pau ke hoko mai ia 'o fakatatau ki he taimi 'oku finangalo ki ai 'a e 'Eikí, pea 'i he founa pē foki 'a e 'Eikí. Na'á ku . . . 'ilo'i foki 'e 'ikai li'aki au ke u fepaki toko taha pē mo e ngaahi 'ahi-ahi mo e ngaahi faingata'a ko 'ení, ka 'e tokoni'i au 'e ha kau 'āngelo tauhi. Na'e 'i ai ha kau 'āngelo 'i he fōtunga 'o e kau toketā, kau neesi, pea mo e toko taha mahu'inga tahá, ko hoku uaifi 'ofeina ko Melé. Pea na'e 'i ai 'a e taimi 'e ni'ihi, na'e finangalo 'a e 'Eikí ke fakafiemālie'i au 'e ha 'a'ahi mai 'a ha kakai fakalangi 'a ia na'a nau 'omi 'a e fiemālie mo ha fakanonga ta'e ngata 'i he taimi 'o hoku faingata'a'ia."¹⁷

'Oku 'ofa 'etau Tamai Hēvaní 'iate kitautolu pea 'oku tau 'ilo'oku "ilonga 'a kinautolu 'e falala ki he 'Otuá 'e tokoni'i 'a kinautolu 'i honau ngaahi 'ahi'ahi'í, mo honau ngaahi tu'utāmakí, mo honau ngaahi mamahí, pea 'e hiki hake 'i he 'aho faka-'osí."¹⁸ 'I he 'aho te tau a'u ai ki he tafa'aki 'e taha 'o e veilí, 'oku 'ikai ke tau loto ke ha'u pē ha taha 'o talamai kiate kitautolu "Mālō, kuo lava ho'o ngāué." Ka 'oku tau loto ke folofola mai 'a e 'Eikí, "Mālō, ko e tamaio'eiki lelei mo angatonu."¹⁹

'Oku ou manako he fakalea 'a Paulá: "Ko hai te ne fakamāvae 'a ki-tautolu mei he 'ofa 'a Kalaisi? 'A e

mahakí, pe ko e mamahí, pe ko e fakatangá, pe ko e hongé, pe ko e telefuá, pe ko e tu'utāmakí, pe ko e heletaá? . . .

"Ka 'i he ngaahi me'á ni kotoa pē 'oku tau ikuna pea mālohi lahi hake 'iate ia na'e 'ofa kiate kitautolú."²⁰

'Oku ou 'ilo'i 'oku mo'ui 'a e 'Otuá pea mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí. 'Oku ou 'ilo'i te Na lava 'o tokoni mai ke tau "ikuna pea mālohi lahi hake" 'i he ngaahi faingata'a 'oku tau fehanga-hangai 'i he mo'ui ní. Te tau lava ke hoko 'o hangē ko Kinauá. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai 1 Pita 1:6–8; 'Ēpalahame 3:25.
2. Vakai, 1 Pita 2:20.
3. Vakai, 2 Pita 1:4.
4. Vakai, 2 Nifai 2:2.
5. Orson F. Whitney, 'i he Spencer W. Kimball, *Faith Precedes the Miracle* (1972), 98.
6. Vakai 'Isaia 48:10; 1 Nifai 20:10.
7. Vakai, 'Alamā 7:11–12.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:4.
9. Vakai, 'Ekesōtosi 14:5–30.
10. Vakai, 1 Nifai 3–4.
11. Vakai, Siosefa Sāmita—Hisitōliá 1:15–17.
12. Amalie Hollenweger Amacher, hisitōlia te'eki pulusí, ne tauhi 'e he taha fa'u tohi. 13. Hepelū 12:11.
14. 2 Kolinitō 4:17.
15. Vakai, 2 Kolinitō 11:23–28.
16. Vakai, Filipai 4:13.
17. Robert D. Hales, "Ko e Fuakava 'o e Papitaisó: Ke Hū ki he Pule'angá pea kau ki Ai," *Liahona*, Sānuali 2001, 6.
18. 'Alamā 36:3.
19. Mātiu 25:21.
20. Loma 8:35, 37.

Pukalesi, Lumēnia

Fai 'e Pīsope H. David Burton
Pīsope Pulé

Ko e Ngāue Fakamā'oni'oni 'o e Uelofeá

Ko e ngāue ko ia 'o e fetauhi'aki mo e "anga'ofa ki he masivá," ko ha ngāue mā'oni'oni ia kuo fekau mai 'e he Tamaí.

Mālō e lelei ki he pongipongí ni 'e kāinga. 'I he 1897, ne tu'u ai 'a e talavou ko Tēvita O. Makei mo ha tohitufa hono nimá. Na'á ne ngāue fakafaifekau 'i Sitēlingi 'i Sikotilaní pea kuo tā tu'o lahi 'ene fakahoko 'ení. Ka 'i he 'aho ko iá, ne fakaava mai e matapaá 'e ha fefine fofonga ongosia. Na'e masiva hono teungá, mata tutue pea maveuveu hono 'ulú.

Na'á ne to'o e tohitufá meia 'Eletā Makei peá ne lea 'aki ha kupu 'i lea he 'ikai toe ngalo 'iate ia: "E ma'u mei he tohí ni ha fo'i mā?"

Ne ongo mo'oni 'eni ki he faifekau kei talavou. Na'á ne tohi ki mui 'o pehē, "Talu mei he momeniti ko iá mo 'eku fakatokanga 'i lahi ange 'oku totonu ke tokanga e Siasí 'o Kalaisí ki hono fakamo'ui fakatu'asino 'o e tangatá. Ne u mavahe mei he matapaá ko iá kuó u ongo 'i he 'ikai tali 'e he [fefine] ko iá 'a e pōpoaki 'o e ongo-ongolelé . . . he 'okú ne tukuaki 'i e tangatá mo e 'Otuá. [Na'á ne] fie ma'u ha tokoni fakatu'asino pea ne u 'ilo'i

na'e 'ikai ha kautaha ia 'i Sitēlingi te ne lava 'o foaki ange ia."¹

Hili ha ngaahi ta'u lahi mei ai, na'e fetoeaki e māmaní 'i he mafasia 'o e Tō Lalo Fakapa'angá. Ko e taimi ia na'e fai ai 'e Palesiteni Hiiipa J. Kalānite mo hono ongo tokoní ko J. Lūpeni Kalake mo Tēvita O. Makei ha fanongonongo he 'aho 6 'o 'Epeleli 1936 'a ia ne 'iloa kimui 'e hoko ko e polokalama uelofea 'a e Siasí. Hili ha uike 'e ua mei ai, na'e fili leva 'a 'Eletā Melevini J. Pālati ke fuofua sea a'í pea fuofua talēkita pule leva 'a Hāloti B. Li.

Na'e 'ikai ko ha ngāue angamaheni 'eni. Neongo kuo fokotu'u 'e he 'Eikí ha kakai makehe ke tataki ia, ka na'e fakamahino 'i 'e Palesiteni J. Lūpeni Kalake "ko hono fokotu'u ko ia 'o e mīsini [fakauelofeá], ko e ola ia 'o ha fakahā 'a e Laumālie Mā'oni'oni kia Palesiteni Kalānite, pea kuo tuku'au mai talu mei ai 'i ha ngaahi fakahā tatau pē ki he kau taki kuo nau tokanga'í."²

Na'e pau mo ta'eliliua e tukupā 'a e kau taki 'o e Siasí ke tokoní 'i e faingata'a'ia 'a e tangatá. Na'e faka'amu 'a

Palesiteni Kalānite ke 'i ai ha "polokalama 'e faitokonia ai e kakaí, neongo pe ko e hā hono fakamolé." Na'á ne pehē 'e tatau ai pē kapau 'e hoko ia ke "tāpuni ai e seminelí, ta'ofi mo e ngāue fakafaifekau 'i ha vaha'a taimi pe tāpuni mo e ngaahi tempalé, ka he 'ikai ke nau tuku ke fiekaia 'a e kakaí."³

Ne u 'i ai tonu mo Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí 'i Manakua 'i Nikalākuá 'i he'ene lea ki ha kāingalotu 'e toko 1,300 'o e Siasí ne nau hao mei ha afā fakalilifu ne mole ai ha mo'ui 'e 11,000 tupu. Na'á ne pehē ange, "He 'ikai ke mau tuku ke mou fiekaia, pe hala he vala pe nofo'anga, kapau 'oku ma'u 'e he Siasí 'a e ngaahi ma'u'anga tokoní. Te mau fai e me'a kotoa pē te mau lavá ke tokoni 'i he founga kuo fokotu'utu'u 'e he 'Eikí 'oku totonu ke faí."⁴

Ko e taha e ngaahi 'ulungāanga fisifisimu'a 'o e ngāue fakalaumālie ko 'eni 'oku fakatefito he ongoongolelé, ko 'ene fakamamafa 'i ko ia 'a e fatongia fakatāutahá mo e mo'ui fakafalala pē kiate kitá. Na'e fakamatala 'a Palesiteni Melioni G. Lomení 'o pehē, "Kuo lahi ha ngaahi polokalama kuo fokotu'utu'u 'e ha kakai lelei ke tokoni ki he kau faingata'a'ia. Ka 'oku tōnounou e taumu'a ia 'o e konga lahi 'o e ngaahi polokalama ia ko 'eni ke 'tokoní 'i e kakaí," kae 'ikai ko e 'tokoni ki he kakaí ke nau tokoní 'i pē kinautolu."⁵

Ko e mo'ui fakafalala pē kiate kitá, ko e ola ia 'o e mo'ui fakapotopotó mo hono fakahaa'ia 'o e mapule'í kitá he me'a fakapa'angá. Talu mei he kamata'angá mo hono ako'í 'e he Siasí 'a e ngaahi fāmili—'oku fie ma'u ke nau fatongia'aki 'enau uelofea fakatu'asino pē 'anautolú—ki he taupotu taha te nau lavá. Kuo pau ke ako fo'ou 'e he to'u tangata taki taha 'a e ngaahi tefito 'i mo'oni fa'unga 'o e mo'ui fakafalala pē kiate kitá: 'a ia ko e faka'ehi'ehi mei he fakamo'uá, faka'aonga 'i e ngaahi tefito 'i mo'oni 'o e mo'ui fakapotopotó, teuteu ki he taimi 'o e faingata'á, fanongo mo muimui ki he le'o 'o e kau palōfita mo'uí, fakatupulaki 'a e mapule'í kitá ke te fakafaiehehehe'í e fie ma'u mo'oni mo e holí pea mo'ui 'o fakatatau ki ai.

Ko e taumu'a, ngaahi tala'ofa mo e tefito'i mo'oni 'oku ne fakamālohia 'a 'etau ngāue ko hono tokanga'i 'o e masivá mo e faingata'a'ia, 'oku mahulu atu ia 'i he ngaahi ngata'anga pē 'o e mo'ui fakamatelié. 'Oku 'ikai fakataumu'a e ngāue toputapú ni ke 'aonga mo faitāpuekina pē 'a kinautolu 'oku faingata'a'ia pe masivá. 'I he'etau hoko ko e ngaahi foha mo e 'ofefine 'o e 'Otuá, he 'ikai ke tau lava 'o ma'u kakato e mo'ui ta'engata' 'o kapau he 'ikai ke tau fetauhi'aki lolotonga 'etau 'i he māmaní. Ko e feilaulaú mo hono foaki 'o 'etau mo'uí ma'á e ni'ihī kehé, 'oku fakafou ai 'etau ako e ngaahi tefito'i mo'oni fakalangi 'o e feilaulaú mo e fakatapuú.⁶

Na'e ako'i mai 'e he Tu'i ma'ongo'onga ko Penisimaní, ko e taha 'o e ngaahi 'uhinga 'oku tau foaki ai ki he masivá mo tokoni'i kinautolú, ke tau lava 'o tauhi ma'u ha fakamolemole 'o 'etau ngaahi angahalá mei he 'aho ki he 'aho mo 'a'eva ta'ehalaia 'i he 'ao 'o e 'Otuá.⁷

Talu mei hono fakatupu 'o e māmaní, mo e hoko 'a e 'ofa faka-Kalaisí ko ha konga mahu'inga 'o e ngaahi kautaha angatonú. 'Oku tau faka'amua ha māmani fonu melino pea mo ha tukui kolo tu'umālie. 'Oku tau lotua ha sosaieti 'oku anga'ofa mo anga mā'oni'oni 'oku si'aki 'a e angakoví kae tu'uloa ai 'a e lelei mo e totonú. Neongo pe ko e hā e lahi 'o e ngaahi

tempale 'oku tau langá, neongo pe ko e hā e lahi e tupulaki 'etau mē-mipasipí, neongo pe ko e hā 'etau lelei 'oku vakai mai ki ai e māmaní—ka 'ikai ke tau tauhi e tefito'i fekau ma'ongo'onga ko 'eni ke "tokoni'i 'a e vaivaí, hiki hake 'a e ngaahi nima 'oku tautau ki laló mo fakamālohia e ngaahi tui 'oku vaivaí,"⁸ pe fakatafoki hotau lotó meiate kinautolu 'oku faingata'a'ia mo tengihia, 'oku tau halaia leva pea 'ikai fakahōifua ki he 'Eiki'⁹ pea 'e toe tāumama'o ange ai e 'amanaki lelei nāunau'ia hotau lotó.

'Oku fekumi ha kau pīsope 'e mei-mei toko 28,000 he funga 'o e māmaní ke tokoni'i e ngaahi fie ma'u 'a e masivá. 'Oku tokoni ki he pīsope takitaha ha fakataha alēlea fakauooti 'oku kau ki ai ha kau taki 'o e lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi houalotú, 'o kau ai ha palesiteni Fine'ofa mateaki. 'E lava ke nau "tokoni fakavave ki he mulí; . . . 'o lilingi ha lolo mo e uaine ki he loto 'oku kafó; . . . [pea] mo holoholo'i e lo'imata 'o e faingata'a'ia pea fakafiefia'i e loto 'o e uitouú."¹⁰

'Oku takiekina lelei mo tataki e loto 'o e kāingalotu mo e kau taki 'o e Siasí he funga 'o e māmaní 'e he ngaahi tokāteliné mo e laumālie fakalangi 'o e 'ofá mo e tokoni ki honau kaungá'apí.

Na'e ongo'i mafasia ha lakanga fakataula'eiki 'i 'Amelika Tonga ko e tupu mei he fiekaia mo e masiva 'a e kāingalotu 'o hono siteikí. Na'e 'ikai ke

ne loto ke fiekaia 'a e fānaú ko ia na'á ne ma'u ha konga 'api peá ne fokotu'utu'u ke tokanga'i mo ngoue'i ia 'e he lakanga fakataula'eikí. Ne nau ma'u ha hoosi motu'a pea nau fakatui ki ai ha palau pea kamata leva hono palau e kekelelé. Ka ki mu'a ke 'osí, ne hoko ha fakatamaki 'o mate 'a e hōsī ia.

Na'e 'ikai loto e takí ni ke fiekaia 'a hono ngaahi tokouá mo e tuofāfiné, ko ia na'á ne fakatui ai e palau motu'á ni ki honau tu'á 'o nau toho ia he kekelele fefeká ni. Ne nau to'o mo'oni kiate kinautolu 'a e ha'amonga 'o e faingata'a'ia pea mo e mafasia 'a honau kāingá.¹¹

'Oku 'i ai ha taimi mei he hisitōlia hoku fāmili 'o'okú 'oku hāsino ai e tukupā ke tokanga'i 'a kinautolu 'oku faingata'a'ia. Kuo fanongo hamou tokolahi 'i he talanoa ki he ongo kulupu fononga toho saliate 'a Uili mo Mātiní mo e founga ne mamahi mo mālōlō ai e kau paionia faivelengá ni mo nau katekina e moko'i'i 'o e fa'ahita'u momokó mo e ngaahi tūkunga fakamamahi 'o 'enau fononga fakahihifó. Na'e kau 'a Lōpeti Teila Peatoni, ko 'eku kuitangata hono tolú, he kau tangata ne kole 'e Pilikihami 'Tongi ke nau 'alu atu 'o fakahaofi mai e Kāingalotu 'ofeina mo faingata'a'ia ko iá.

Na'e tohi 'e he'eku kuitangata

Seni Katalina, Samaika

he'ene tohinoá 'o kau ki he taimi ko iá 'o pehē: "Loloto e sinoú [pea] moko 'i'i 'aupito. . . . Fu'u momoko fau ne 'ikai ke [mau] lava 'o ngaue. . . . Fua māfaná ko e tikili 'e 11 'i lalo he noá [-24°C]. . . . ; pea fu'u momoko fau 'o 'ikai lava e kakai 'o fononga."¹²

Na'e tufa ha nāunau fakahaofi mo-'ui ki he Kāingalotu ne ma'utangi 'e he momokó ka "neongo e me'a kotoa pē ne nau lava 'o faí [e he kau fakahaofi mo'ui], ne si'i mālōlō pē ha ni'ihi 'o tanu he ve'ehalá."¹³

'I he kei fononga atu e Kāingalotu kuo fakahaofi he kongā hala 'oku fou atu 'i he 'Eko Kenioní, ne afe ha ngaahi saliote ke tokoni 'i hono fā-'ele'i 'o ha ki'i pēpē fefine. Na'e fakatokanga'i 'e Lōpeti na'e 'ikai ha vala fe'unga 'o e fa'eé ke fakamāfana'i 'aki 'ene pēpē valevalé. Neongo e moko 'i'i 'a e 'eá, na'á ne "to'o ai hono sote 'o'oná 'o 'oange ki he fa'eé ke [kofukofu] 'aki 'a e pēpē."¹⁴ Na'e fakahingoa e ta'ahine ko 'Ako—'Ako Sikuea—ko e fakamanatu 'o e feitu'ú mo e tūkunga 'o hono fā'ele'i iá.

'I he ngaahi ta'u kimui ái, ne ui 'a Lōpeti ki he Kau Pīsopeleki Pule 'o e Siasí 'o ne ngāue ai 'i ha ta'u 'e tolungofulu tupu. Ne puke lahi 'a Lōpeti Teila Peatoni 'i hono ta'u 86. Na'á ne fakataha'i mai hono fāmilí ki hono ve'e mohengá ke tukuange hanau tāpuaki faka'osi. Na'e kau he'ene ngaahi tala-tukú 'a e akonaki faingofua mo mahu-'inga ko 'ení: "Mou 'ofa ki he masivá."¹⁵

'E kāinga, 'oku tau fakalāngilangi'i

e kau mo'unga'i tangata kuo fokotu'u hake 'e he 'Eikí ke fokotu'utu'u mo tataki e tokoni ki he kāingalotu faingata'a'ia 'o Hono Siasí. 'Oku tau fakalāngilangi'i 'a kinautolu 'i hotau kuongá kuo tā tu'o lahi 'enau feinga 'i ha founga fakalongolongo ke "'anga-'ofa ki he masivá," fafanga 'a e fiekaia, fakavala 'a e telefuá, tauhi 'a e mahakí pea mo 'a'ahi ki he pōpulá.

Ko e ngāue toputapu 'eni 'oku fie ma'u 'e he Fakamo'uí mei He'ene kau ākongá. Ko e ngāue ia na'á Ne 'ofa ai He'ene kei 'a'eva 'i he māmaní. Ko e ngāue ia 'oku ou 'ilo'i na'á Ne mei fai kapau na'á Ne 'i hotau lotolotonga he 'ahó ni.¹⁶

'I he ta'u 'e fitungofulu mā nima kuohilí, ne kamata ai ha polokalama ne fakatefito 'i hono fakamo'uí fakalaumālie mo fakatu'asino e fa'ahinga 'o e tangatá. Talu mei ai mo 'ene faitāpuekina e mo'ui 'a ha kakai 'e hongofulu miliona tupu 'i he funga 'o e māmaní. 'Oku 'ikai fakataumu'a e palani uelofea ne kikite'í ke hoko ko ha kongā si'i pē 'o e hisitōlia 'o e Siasí. 'Oku tala 'a kinautolu ko e kakai, 'e he ngaahi tefito'i mo'oni 'oku fakava'e 'akí. Ko e uho ia 'o 'etau hoko ko e kau ākongā fakafa'ituitui 'o hotau Fakamo'uí mo e Fa'ifa'itaki'anga ko Sīsū Kalaisí.

Ko e ngāue ko ia 'o e fetauhi'aki mo e "anga'ofa ki he masivá," ko ha ngāue fakamā'oni'oni ia kuo fekau mai 'e he Tamaí pea fokotu'utu'u fakalangi ke faitāpuekina, fakafa'ou

mo hakeaki'i 'Ene fānaú. 'Ofa ke tau muimui he fale'i 'a e Fakamo'uí ki he loeá 'i he talanoa fakatātā 'o e Samēlia lelé: "'Alu koe, peá ke fai pehē pē."¹⁷ Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ngaahi A'usia Mahu'inga mei he Writings of President David O. McKay*, comp. Clare Middlemiss (1955), 189.
2. J. Reuben Clark Jr., "Testimony of Divine Origin of Welfare Plan," *Church News*, Aug. 8, 1951, 15; vakai foki Glen L. Rudd, *Pure Religion* (1995), 47.
3. Glen L. Rudd, *Pure Religion*, 34.
4. 'I he "President Hinckley Visits Hurricane Mitch Victims and Mid-Atlantic United States," *Ensign*, Feb. 1999, 74.
5. Marion G. Romney, "Ko e Natula Fakasilesitiale 'o e Mo'ui Fakafalala Kiate Kita Peé," *Liahona*, Mā'asi 2009, 15.
6. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 104:15–18; vakai foki Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 105:2–3.
7. Vakai, *Mōsaia* 4:26–27.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 81:5; vakai foki Mātiu 22:36–40.
9. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 104:18.
10. Joseph Smith, 'i he *History of the Church*, 4:567–68.
11. 'Initaviu mo Hāloti C. Palauni, talēkita pule mālōlō 'o e Polokalama Uelofea.
12. Tohinoá 'a Robert T. Burton, Church History Library, Salt Lake City, Nov. 2–6, 1856.
13. Robert Taylor Burton, 'i he Janet Burton Seegmiller, "Be Kind to the Poor": *The Life Story of Robert Taylor Burton* (1988), 164.
14. Lenore Gunderson, 'i he Jolene S. Allphin, *Tell My Story, Too*, tellmystorytoo.com/art_imagepages/image43.html.
15. Robert Taylor Burton, 'i he Seegmiller, *Be Kind to the Poor*, 416.
16. Vakai, Dieter F. Uchtdorf, "Ko Hoku Ongo Nimá Kimoutolu," *Liahona*, 68–70, 75.
17. Luke 10:37.

Fai 'e Silvia H. Allred

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesiteni Lahi 'o e Fine'ofá

Ko e Uho 'o e Tu'unga Fakaākongá

I he taimi 'oku hoko ai e 'ofá ko e tefito 'i mo 'oni 'okú ne tataki 'etau tokanga 'i 'a e ni'ihī kehé, 'oku hoko leva 'etau tokoni kiate kinautolú ko hono ngāue 'i ia 'o e ongoongolelé.

Talu mei he kamata'angá, mo hono ako 'i mai 'e he 'Eikí 'oku fie ma'u e loto tahá mo e fakakaukau tahá ke tau hoko ko Hono kakai.¹ Ne fakamatala 'i foki 'e he Fakamo'uí ko e ua 'o e ongo fekau lahi 'i he fonó ko e, "Ofa [ki he 'Eiki] ko ho 'Otuá 'aki ho laumālié kotoa, mo ho'o mo'uí kotoa, mo ho lotó kotoa," pea "'ofa ki ho kaungá'apí 'o hangē pē ko koé."² Faka'osí, hili ha taimi nounou mei hono fokotu'u 'o e Siasí, ne fekau 'i 'e he 'Eikí 'a e kāingalotú ke "'a'ahi ki he masivá pea mo e faingata'a'ia pea tokoni ki honau fakafiemālié 'i."³

Ko e hā nai e kaveinga 'oku faitatau ai e ngaahi fekaú ni kotoa? Ko e pau ko ia ke tau fe'ofa'aki mo fetokoni'akí. Ko e uho mo'oni 'eni 'o e tu'unga fakaākongá 'i he Siasí mo'oni 'o Sīsū Kalaisí.

I he 'etau fakamanatua e ta'u 75 'o e polokalama uelofea 'o e Siasí, 'oku fakamanatu mai ai e ngaahi taumu'a 'o e uelofea 'a ia 'okú ne tokoni 'i e kāingalotú ke nau tokoni ke nau mo'uī fakafalala pē kiate kinautolu, tokoni 'i 'a e masivá mo e faingata'a'ia, pea mo fai ha tokoni. Kuo fokotu'utu'u 'e he Siasí 'a 'ene ngaahi ma'u'anga

tokoní ke tokoni 'i e kāingalotú ke nau tokonaki fakatu'asino, fakalaumālie, fakasōsiale mo fakaeloto ma'á e lelei 'a kinautolú, honau fāmilí mo e ni'ihī kehé. 'Oku ma'u 'e he lakanga ko e pīsopé ha fekau makehe ke tokanga 'i 'a e masivá mo e faingata'a'ia pea ke tokanga 'i 'a e ngaahi ma'u'anga tokoni ko ia ma'á e kāingalotú 'i hono uōtí. 'Oku tokoni 'i ia 'i he 'ene ngāue 'e he ngaahi kōlomu 'o e lakanga fakataula-'eikí, Fine'ofá kae tautautefito ki he kau faiako faka'apí mo e faiako 'a'ahí.

Kuo hoko ma'u pē 'a e Fine'ofá ko e kongá mahu'inga 'o e uelofea. 'I hono fokotu'u 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'a e Fine'ofá 'i he 1842, na'á ne pehē ki he kau fafiné, "Ko e kamata-'anga 'eni 'o ha ngaahi 'aho lelei ange ma'á e masivá mo e faingata'a'ia."⁴ Na'á ne fakamatala ki he kau fafiné ko e taumu'a 'o e kautahá ke "fakafiemālie 'i 'a e paeá, faingata'a'ia, 'a e uitouú mo e tamai maté, pea mo fakahoko 'a e ngaahi taumu'a 'ofa kotoa pē. . . . Te nau lilingi ha lolo mo ha uaine ki he loto kuo kafo 'o e faingata'a'ia; te nau holoholo 'i 'a e lo'imata 'o e tamai maté pea mo fakafiefia 'i 'a e loto 'o e uitouú."⁵

Na'á ne toe pehē 'e hanga 'e he kautahá, "'o ue' 'i 'a e kau tangatá ke nau fai ha ngaahi ngāue lelei 'i hono tokanga 'i e masivá—feinga ke fai ha ngāue 'ofa pea mo tokanga 'i 'enau ngaahi fie ma'ú—[ke] tokoni 'o fakatonutonu mo fakamālohia e fa'unga lelei 'o e kakai 'o e koló."⁶

'Oku kau fakataha e hou'eiki tangata mo fafine 'o e Siasí he 'ahó ni 'i hono 'oatu e fakafiemālie kiate kinautolu 'oku faingata'a'ia. 'Oku 'oatu 'e he kau ma'u lakanga fakataula-'eikí ha poupu mahu'inga kiate kinautolu 'oku fie ma'u ha tataki fakalaumālie mo ha tokoní. 'Oku faitāpuékina 'e he kau faiako faka'apí 'oku ue' 'i fakalaumālie 'a e mo'ui e kakaí pea 'oatu mo e ngaahi tāpuaki 'o e ongoongolelé ki he fāmilí kotoa pē. Makehe mei aí, 'oku nau foaki honau iví mo e talēnití 'i ha ngaahi founga kehe 'o hangē ko hono tokoni 'i 'o ha fāmilí 'oku fie ma'u ke monomono honau 'apí, tokoni 'i hono fetukutuku ha fāmilí pe ko hono tokoni 'i ha tangata ke kumi ha'ane ngāue.

'Oku 'a'ahi e kau palesiteni Fine'ofá ki he ngaahi 'apí ke vakai 'i e ngaahi fie ma'ú ma'á e pīsopé. 'Oku tokanga 'i mo tauhi 'e he kau faiako 'a'ahi 'oku ue' 'i fakalaumālie 'a e kau fafiné mo honau fāmilí. Taimi lahi ko kinautolu 'oku nau fuofua 'i aí ke tokoni 'i he taimi 'o e fie ma'u fakavavevavé. 'Oku foaki 'e he kau Fine'ofá ha me'a-tokoni, fai ha tokoni 'ofa pea 'oatu ma'u pē ha poupu 'i he ngaahi taimi 'o e faingata'a.

Kuo fiefia ha kāingalotú tokolahi 'o e Siasí 'i he māmaní he kuohilí pea 'oku totonu ke nau fiefia he taimí ni 'i he ngaahi faingamālie ke tokoni ki he ni'ihī kehé. 'Oku 'oatu 'e he 'etau ngāue fakatahá ha fakafiemālie kiate kinautolu 'oku masivá, fiekaia, mamahí pe loto hoha'á 'o fakahaofi ai e ngaahi laumālie.

'Oku 'atá ki he pīsope kotoa pē 'a e fale tuku'anga koloa 'a e 'Eikí 'a ia kuo fokotu'u 'i hono "foaki 'e he kāingalotú faivelengá ki he pīsopé 'a honau taimí, ngaahi talēnití, ngaahi pōto fakangāué, 'ofá, ngaahi nāunaú, mo e ngaahi me'a fakapa'angá ke tokoni 'i 'a e masivá mo langa hake 'a

e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní.”⁷
 'E lava ke tau foaki kotoa ki he fale
 tuku'anga koloa 'a e 'Eikí 'i he'etau
 totongi 'etau ngaahi foaki 'aukaí pea
 faka'atā 'etau ngaahi ma'u'anga tokoni
 kotoa pē ki he pīsopé ke tokoni 'i 'aki
 'a e faingata'a'ia.

Neongo e vave e ngaahi feliliuaki
 'i he māmaní, ka kuo te'eki liliu e
 ngaahi tefito'i mo'oni 'o e uelofea he
 'alu 'a e taimí he ko ha mo'oni ia ne
 ue'i fakalangí, mo fakahā mai. 'I he
 taimi 'oku fai ai 'e he kāingalotu 'o e
 Siasí mo honau fāmilí 'a e me'a kotoa
 pē te nau ala lavá ke tauhi kinautolu
 kae 'ikai pē lava ke feau e ngaahi
 tefito'i fie ma'ú, 'oku mateuteu leva e
 Siasí ke tokoni. 'Oku feau e ngaahi fie
 ma'u taimi nounou he taimi pē ko iá,
 pea fokotu'u leva ha palani ke tokoni
 'a e tokotaha 'oku ma'u tokoni ke ne
 fakafalala pē kiate ia. Ko e fakafalala
 kiate kitá ko e malava ia ke tokonaki
 'a e ngaahi fie ma'u fakalaumalie mo
 fakatu'asino tukupau 'o e mo'uí ma'a
 e fakafo'ituituí mo e fāmilí.

'I he'etau fakalahi 'etau tu'unga
 fakafalala pē kiate kitautolú, 'oku tau
 fakalahi ai 'a e malava ko ia ke tau
 tokoni 'i mo faitokonia 'a e ni'ihí kehé
 'i he founa na'e fakahoko 'e he 'Eikí.

'Oku tau muimui ki he sīpinga 'a e
 Fakamo'uí 'i he taimi 'oku tau tokoni
 ai ki he faingata'a'ia, mahakí mo e
 mamahí. 'I he taimi 'oku hoko ai e 'ofá
 ko e tefito'i mo'oni 'okú ne tataki 'etau
 tokoni ki ha ni'ihí kehé, 'oku hoko
 leva 'etau tokoni kiate kinautolú ko
 hono ngāue'i ia 'o e ongoongoleleí.
 Ko e tala fungani ia 'o e ongoongo-
 leleí. Ko e lotu haohaoá ia.

'I he ngaahi ngāue faka-Siasi
 kehekehe kuo vahe mai kiate aú, kuó
 u ma'u ha lotu fakatōkilalo 'i he 'ofa
 mo e tokanga 'oku fakahaa 'i 'e he kau
 pīsopé mo e kau taki 'o e Fine'ofá ki
 honau kāingalotú. Lolotonga 'a 'eku
 hoko ko ha palesiteni Fine'ofa 'i he
 siteikí 'i Silei 'i he ngaahi ta'u kimu'a
 'o e 1980, ne foua 'e he fonuá ha fu'u
 tō lalo faka'ekonōmika pea na'e 30% e
 ta'e ma'u ngāue. Ne u mamata ai ki he
 founa ne fe'alu'aki holo e kau mo'u-
 nga'i fefine ko e kau palesiteni Fine-
 'ofá mo ha kau faiako 'a'ahi faivelenga
 “'o fai lelei”⁸ lolotonga e ngaahi taimi
 fakamamahi ko iá. Na'a nau fakahoko
 e potufofolo ko ia 'i he Lea Fakatāta
 31:20: “'Oku mafao atu hono nimá ki
 he masivá, 'io, 'oku mafao atu hono
 nimá kiate kinautolu 'oku paeá.”

Ne tokoni ma'u pē e kau fafine ne

si'i ha'anau me'a 'e ma'ú ki he ni'ihí
 ne nau pehē ne lahi ange 'enau fie
 ma'ú. Ne toe mahino lelei ange ai 'a e
 me'a ne mamata ki ai e Fakamo'uí 'i
 He'ene folofola 'i he Luke 21:3–4:

“Ko e mo'oni 'oku ou tala kiate
 kimoutolu, ko e fefiné ni kuo mate
 hono 'unohó mo paeá, kuó ne lí ki ai
 'o lahi hake 'iate kinautolu kotoa pē:

“He kuo lí 'e kinautolú ni kotoa
 pē ki ai 'a e ngaahi me'a foaki ki he
 'Otuá, mei he'enua koloa lahí: ka kuo
 lí 'e ia ki ai, mei he'ene masivá, 'a 'ene
 mo'uí kotoa pē.”

Hili mei ai ha ngaahi ta'u si'i ne
 u toe mamata ki ha me'a tatau 'i
 he'eku hoko ko ha palesiteni Fine-
 'ofa fakasiteiki 'i 'Āsenitina 'i he taimi
 ne vave ai e hiki e mahu'inga 'o e
 koloá 'i he fonuá pea mo e tō lalo
 faka'ekonōmika ne hoko mai ai 'o
 ne uesia ha tokolahi 'o hotau kāinga-
 lotu faivelengá. Ne u toe sionu ai
 lolotonga e ngaahi 'a'ahi ne u toki fai
 ki Kinisasa 'i he Lepupelika Fakatemo-
 kalati 'o Kongokou; 'Anitananalivo
 'i Matakasikaá; pea 'i Pulauaiō 'i
 Simipapeuí. 'Oku kei hokohoko atu
 pē hono langaki 'o e tuí, fakamālohia
 e fakafo'ituituí mo e fāmilí pea mo
 hono tokonia 'o e ni'ihí faingata'a'ia

'e he kāingalotu 'o e ngaahi uōtí kae tautautefito ki he hou'eiki fafine 'o e Fine'ofá.

Ko e me'a fakafo ke fakakaukau atu 'e lava 'e ha fefine pe tangata lotu fakatōkilalo 'oku 'i ai hano uiui 'i he Siasí 'o 'alu ki ha 'api 'oku masiva, 'i ai e lotu mamahí, mahamahakí pe faingata'a'ia pea 'oatu ha melino, fakamonga mo ha fiefia. Neongo pe ko e uooti pe kolo 'i fē, pe 'oku tokolahi pe tokosi'i, ka 'oku ma'u 'e he mēmipa kotoa 'i he funga māmaní 'a e faingamālie ko iá. 'Oku hoko ia he 'aho kotoa pē pea 'oku lolotonga hoko ia 'i ha feitu'u he momeniti ko 'ení.

Ko Kaló ko ha fa'ē ia 'a ha fānau 'e toko ua. 'Oku ngāue hono husepāniti ko Palanité 'i ha ngaahi houa lahi peá ne fefononga'aki 'i ha houa 'e ua ki he ngāué. Hili pē fā'ele'i hona 'ofefine fika uá, na'á ne fakamatala 'o pehē: "Ne u kamata ongo'i taulōfu'u hili e 'aho hono ua mei hono ui au ke u tokoni palesiteni Fine'ofa he uōtí. 'E anga fēfē nai 'eku fatongia 'aki hono tokanga'i e kau fafine 'i hoku uōtí 'oku ou kei faifeinga ke fakahoko hoku fatongia ko ha uaifi mo ha fa'ē ki ha tama ta'u 2 pea mo ha pēpē fo'ou? 'I he'eku kei mo'ua he ngaahi ongo ko 'ení, ne puke 'eku tama ta'u uá. Ne 'ikai ke u 'ilo'i pe ko e hā e me'a ke fai ki a'i pea mo tokanga'i e pepe'e 'i he taimi tatau. Ne faka'ohovale e tu'u mai 'a Sisitā Uasiteni ko 'eku faiako 'a ahí 'i hoku matapaá. Na'á ne 'ilo'i lelei e me'a ke fai ke tokoni a'i he ko ha fa'ē ia ki ha fānau kuo lalahi. Na'á ne talamai 'a e me'a ne fie ma'u ke u fai lolotonga 'a 'ene 'alu ki he falekoloá 'o fai mai e fakataú. Na'á ne fokotu'u tu'u kimui ai ke 'omi 'a hoku husepāniti mei he tau'anga lēlué ke vave 'ene foki mai 'o tokoni kiate aú. Ko 'ene tali ko ia ki he me'a ne u pehē ko e ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni fakataha mo 'ene lotu fiamālie ke tokoni kiate aú, ko e fakapapau ia ne u fie ma'u mei he 'Eikí te Ne tokoni'i au ke fakahoko hoku uiui'i fo'ou."

'Oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'iate kitautolu pea 'okú ne 'afio'i 'a hotau ngaahi tūkunga makehé mo e me'a te tau malavá. Neongo 'oku tau fekumi faka'aho ki He'ene tokoní 'i he lotu,

ka 'oku fa'a feau 'etau ngaahi fie ma'ú 'o fakafou mai ia 'i ha tokotaha kehe.⁹

Ne folofola 'a e 'Eikí, "I he me'á ni 'e 'ilo ai 'e he kakai kotoa pē ko 'eku kau ākongā 'a kimoutolu, 'o kapau te mou fe'ofa'aki kiate kimoutolu."¹⁰

'Oku fakahaa'i 'a e 'ofa haohaoa ko ia 'a Kalaisí 'i he'etau tokoni ta'esio- kitá. 'Oku hoko e fetokoni'akí ko ha me'a fakamā'oni'oni, 'okú ne hake- aki'i 'a e tokotaha 'okú ne ma'u iá mo 'oange ha lotu fakatōkilalo ki he toko- taha foakí. 'Oku tokoni ia ke tau hoko ko ha kau ākongā mo'oni 'o Kalaisi.

Kuo hoko ma'u pē 'a e palani uelofea ko hono fakahoko 'o e ngaahi tefito'i mo'oni ta'engata 'o e ongo- ongeleleí. Ko e tokoni mo'oni ia 'i he founga 'a e 'Eikí. Tuku mu'a ke tau takitaha fakafo'ou 'a 'etau holi ke kau atu ki he tuku'anga koloa 'a e 'Eikí 'i hono faitāpuekina 'o e ni'ihī kehē.

'Oku ou lotua 'e tāpuaki'i kitautolu 'e he 'Eikí 'aki ha ongo'i 'alo'ofa, 'ofa faka-Kalaisi mo e manava'ofa 'oku lahi

angé. 'Oku ou kolea ke toe lahi ange 'a 'etau holi mo e malava ko ia ke ala atu 'o tokoni'i 'a e masivá, lotu mafasiá pea mo e faingata'a'ia ke feau 'enau ngaahi fie ma'ú, fakamālohia 'a 'enau tuí, pea fakafonu honau lotó 'aki e hounga'ia mo e 'ofá.

'Ofa ke faitāpuekina kitautolu 'e he 'Eikí 'i he'etau 'a'eva talangofua ki He'ene ngaahi fekaú, ki He'ene ongo- ongoleleí, mo 'Ene mā mā. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Mōse 7:18.
2. Vakai, Mātiu 22:36–40.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 44:6.
4. Joseph Smith, in 'i he History of the Church, 4:607.
5. Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta (2007), 523–524.
6. Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmīta, 523.
7. Tokoni'i 'i he Founga 'a e 'Eikí: Ko e Fakahinohino ma'á e Taki Ki he Uelofea (1990), 11.
8. Ngāue 10:38; Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:13.
9. Vakai, Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Sipesinā W. Kimipolo (2006), 82.
10. Sione 13:35.

Fai 'e 'Eletā David A. Bednar

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Laumālie 'o e Fakahaá

'Oku mo'oni e laumālie 'o e fakahaá—pea 'e lava pea 'oku ngāue ia 'i he'etau mo'ui fakafō'ituitui mo e Siasí.

Oku ou fie fakahaá 'i 'eku hounga'ia he ue'i fakalau-mālie ke fili e himi 'e hoko mai hili 'eku leá, "Kuó U Fai ha Lelei?" (*Ngaahi Himi*, fika 223). Kuó u ma'u e talá.

'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou fakakaukau ki ha me'a 'e ua kuo tau a'usia 'i he māmá.

Na'e hoko e me'a 'uluakí 'i he'etau hū ki ha loki 'oku fakapo'uli pea kamosi e 'uhilá. Manatu 'i 'e puli fakafokifā atu leva 'a e fakapo'ulí he taimi pē ko iá kae fakafonu 'e he māmá ia 'a e lokí. Ko e me'a ko ia na'e 'ikai fai ha sio ki ai ki mu'a pea 'ikai fakapapa-u'í kuo 'asi lelei pea 'ilo'i lelei ia. 'Oku fakafokifā pea mālohi e hā mai 'a e māmá 'i he tu'unga ko 'ení.

Ko e me'a hono uá ko 'etau sio ko ia ki he mavahe atu e po'ulí kae 'asi mai e pongipongí. 'Okú ke manatu ki he 'asi vaivai mo māmālie mai 'a e māmá he tafa'aki langí? Fakahoa ia ki hono kamosi e 'uhilá 'i ha loki fakapo'ulí, he 'oku 'ikai ke 'asi fakafokifā mai e maama ia 'o e la'aá 'i he'ene hopo haké. Ka 'oku māmālie mo hokohoko atu pē 'a e faka'au ke mālohi mai hono māmá, pea puli atu leva e fakapo'uli 'o e poó kae fetongi mai 'e he huelo 'o e

pongipongí. Pea toki mafoa mai leva e maama 'o e la'aá he tapa'i langí. Ka 'i ha ngaahi houa lahi ki mu'a pea toki 'asi mai e la'aá he tafa'aki langí kuo 'osi mahino 'aupito pē ia 'e a'u mai. 'Oku māmālie pea 'ikai fa'a fakatoka-nga'i 'a e hā mai ko ia 'a e māmá 'i he tu'unga ko 'ení.

Te tau lava 'o ako lahi 'o kau ki he laumālie 'o e fakahaá mei he ongo me'a ko 'eni 'e ua 'oku fekau'aki mo e māmá. 'Oku ou lotua ke ue'i pea fakahinohino'i kitautilo 'e he Laumālie Mā'oni'oní 'i he'etau tokanga taha ki he laumālie 'o e fakahaá mo e ngaahi sīpinga tefito 'e ma'u ai e fakahaá.

Ko e Laumālie 'o e Fakahaá

Ko e fakahaá ko e fetu'utaki ia mei he 'Otuá ki He'ene fānaú 'i he mā-maní pea ko e taha ia 'o e ngaahi tāpuaki mahu'inga kau ki he me'afaoaki mo e takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oní. Na'e ako 'i 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, "Ko e Laumālie Mā'oni'oní ko e tokotaha fai fakahaá ia," pea "he 'ikai lava 'e ha tangata 'o ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oní ta'e te ne ma'u 'a e fakahaá" (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita*, [2007], 151).

'Oku lava ke ma'u 'a e laumālie 'o e fakahaá 'e he taha kotoa pē 'a ia na'á ne ma'u 'i he mafai totonu 'o e lakanga fakataula'eikí 'a e ngaahi ouau fakahaofi mo'ui 'o e papitaiso 'i he fakaukú ki hono fakamole-mole'i 'o e angahalá pea mo e hilifakinima ke ma'u 'a e me'afaoaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní—pea 'okú ne ngāue loto-tui ke fakahoko 'a e tufakanga 'o e lakanga fakataula'eikí ke "ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oní." 'Oku 'ikai ke fakangatangata pē 'a e tāpuaki ko 'ení ki he kau ma'u mafai pule 'o e Siasí; ka 'oku ma'u pea totonu ke ngāue ia 'i he mo'ui 'a e tangata, fefine mo e fānau kotoa pē kuo a'u ki he ta'u 'e ala fakamāua ai kinautilo mo nau fai e ngaahi fuakava toputapú. 'Oku fakaafe'i mai ki he'etau mo'ui 'a e laumālie 'o e fakahaá 'e he holi fakamātoatō mo e mo'ui tāú.

Na'e a'usia 'e Siosefa Sāmita mo 'Oliva Kautele ha me'a mahu'inga 'i he laumālie 'o e fakahaá lolotonga 'ena liliu e Tohi 'a Molomoná. Na'e 'ilo 'e he ongo tangatá ni 'e lava ke na ma'u ha fa'ahinga 'ilo pē 'oku fie ma'u ke fakakakato 'aki 'ena ngāue kapau te na kole 'i he tuí, 'i he loto faitotonu, pea tui te na ma'u ia. Pea 'i he 'alu pē 'a e taimí na'e toe lahi ange 'ena mahino ki he laumālie 'o e fakahaá 'a ia 'oku lava ke hoko mai ko e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi ongo 'oku hū mai ki hotau 'atamaí mo e lotó 'i he ivi 'o e Laumālie Mā'oni'oní. (Vakai, T&F 8:1–2; 100:5–8.) Hangē ko hono fakahinohino'i kinaua 'e he 'Eikí, "Ko 'eni, vakai ko 'eni 'a e laumālie 'o e fakahaá; vakai ko e laumālie 'eni na'e taki mai ai 'e Mōsese 'a e fānau 'a 'Isilelí 'i he Tahī Kulokulá 'i he kekekele mōmoá. Ko ia ko ho'o me'a-foakí 'eni: ngāue 'aki ia" (T&F 8:3–4).

'Oku ou fakamamafa 'i 'a e kupu'i lea ko e "ngāue 'aki iá" 'i he'ene fekau'aki mo e laumālie 'o e fakahaá. 'I he folofolá, 'oku toutou fakamatala 'i ai e tākiekina 'a e Laumālie Mā'oni'oní "ko ha kihí 'i le'o-si'i" (1 Ngaahi Tu'i 19:12; 1 Nifai 17:45; vakai foki 3 Nifai 11:3) pea mo ha "le'o 'oku fu'u vaivai 'aupito" (Hilamani 5:30).

Koe'uhí he 'oku fanafana fiamālie mo pelepelengesi mai 'a e Laumālié kiate kitautolu, 'oku mahino ngofua leva 'a e 'uhinga 'oku totonu ke tau si'aki ai 'a e faiva ta'e fe'ungá, ponokalafí, ngaahi me'a mo e ngaahi tō'onga fakatupu 'auha 'okú ne ma'u nimā kitá. 'E lava 'e he ngaahi me'angāue ko 'eni 'a e filí 'o fakavaivai'i pea a'u 'o nau faka'auha 'etau malava ko ia ke fakatokanga'i mo tali e ngaahi pōpoaki 'a e 'Otuá 'oku fakahoko fakalongolongo mai 'i he mālohi 'o Hono Laumālié. 'Oku totonu ke tau fakakaukau'i fakamātoato mo lotua pea fakalaululoto ki he founga te tau lava ai 'o fakafisinga'i 'a e ngaahi fakatauele 'a e tēvoló pea "ngāue 'aki ia," 'i he angatonu, 'a ia ko e laumālie 'o e fakahaá, 'i he'etau mo'ui fakatāu-tahá mo hotau ngaahi fāmilí.

Ngaahi Sīpinga 'o e Fakahaá

'Oku fakahoko mai e ngaahi fakahaá 'i ha ngaahi founga kehekehe, hangē ko 'ení, 'oku kau ai e me'a-hā-mái, fepōtalanoa'aki mo ha kau talafekau fakalangí, mo e ue'i fakalaumālié. 'Oku 'i ai e ngaahi fakahā 'oku ma'u he taimi pē ko iá pea fu'u 'ilonga lelei; pea ni'ihi 'oku māmālie mo fakalongolongo pē hono fakatokanga'í. 'Oku tokoni'i kitautolu 'e he ongo fakamatala kau ki he māmá ne u lau ki aí, ke toe mahino lahi ange 'a e ongo sīpinga tefito ko 'eni 'o e fakahaá.

'Oku hangē tofu pē hono ma'u vave, kakato mo faka'angataha ha pōpoaki mei he 'Otuá, ko ha maama 'oku fakaulo 'i ha loki 'oku fakapo'ulí. Kuo a'usia 'e hatau tokolahi e sīpinga fakahā ko 'ení 'i he taimi 'oku tau ma'u ai e tali ki ha lotu fakamātoato pe fakafou mai ai e fakahinohino pe malu'i 'oku fie ma'ú, 'o fakatatau ki he taimi mo e finangalo 'o e 'Otuá. 'Oku lahi ha fakamatala ki he ngaahi fakahā 'oku hoko vave mo fu'u 'ilongá, 'oku ma'u kinautolu he folofolá, hisitōlia 'o e Siasí, pea toe 'asi pē ia 'i he'etau mo'uí. 'Io, 'oku hoko mo'oni 'a e ngaahi mana ma'ongo'onga ko 'ení. Neongo iá, ko e sīpinga fakahā ko 'ení 'oku hāhāmolofia ia 'o 'ikai ke hoko ma'u pē.

Ko e ulo māmālie mai ko ia 'a e la'aá 'i he'ene hopo haké, 'oku hangē ia ko hano ma'u ha pōpoaki mei he 'Otuá 'i he "otu lea ki he 'otu lea, 'a e akonaki ki he akonaki" (2 Nifai 28:30). Ka ko e taimi lahi 'oku 'omi fakakongokonga e fakahaá 'o fakatatau ki he'etau fakamā, mo'ui tāú, mo e mateuteú. Ko e ngaahi fetu'utaki peheni mei he Tamai Hēvaní 'oku 'omi māmālie mo anga-vaivai pea 'oku "mokulu ia ki [hotau ngaahi laumālié] 'o hangē ko e ngaahi hahau mei he langí" (T&F 121:45). 'Oku hoko e fakahā ko 'ení ko ha me'a angamaheni kae 'ikai hāhāmolofia pea 'oku hāsino ia he ngaahi me'a na'e a'usia 'e Nifai 'i he'ene ngaahi feinga kehekehe kimu'a pea toki ma'u e 'ū lau'i peleti palasá meia Lēpaní (vakai, 1 Nifai 3-4). Na'e tataki ia 'e he Laumālié ki Selūsalema 'o "ikai tomu'a 'ilo 'a e me'a [te ne] fai" (1 Nifai 4:6). Pea na'e 'ikai ke ne ako faka'angataha pē 'a e founga ke fo'u ai ha vaka faka'ofa'ofá; ka na'e fakahā kia Nifai 'e he 'Eikí "mei he taimi ki he taimi 'a e founga [ke ne] ngaohi 'aki 'a e ngaahi 'akau 'o e vaká" (1 Nifai 18:1).

'Oku fonu e hisitōlia 'o e Siasí mo 'etau ngaahi mo'ui fakatāutahá he ngaahi fakatātā 'o e sīpinga 'a e 'Eikí ki hono ma'u 'o e fakahaá 'i he "otu lea ki he 'otu lea, 'a e akonaki ki he akonaki." Hangē ko 'ení, na'e 'ikai ke 'omi faka'angataha pē ki he Palōfita ko Siosefa Sāmítá 'i he Vao'akau Tapú 'a e ngaahi mo'oni tefito 'o e ongo-ongolelei kuo toe fakafoki maí. Na'e fakahā mai 'a e koloa mahu'inga ta'e hano tatau ko 'ení 'i hono taimi totonu 'o taau mo e ngaahi tūkunga na'e fie ma'u ki aí.

Na'e fakamatala 'i 'e Palesiteni Siosefa F. Sāmíta e fononga ne hoko ai e sīpinga ma'u fakahā ko 'ení he'ene mo'uí: 'I he'eku kei síí, . . . ne u fa'a . . . kole ki he 'Eikí ke ne fakahaá 'i mai ha me'a fakafofo, kae lava ke ma'u ha'aku fakamo'oni. Ka na'e 'ikai tuku mai 'e he 'Eikí ha ngaahi me'a fakafofo kiate au, ka ne fakahā mai 'e Ia 'a e mo'oni, 'i he 'otu lea ki he 'otu lea . . . kae 'oua kuó Ne 'ai au ke u 'ilo 'a e mo'oni mei he

tumu'aki 'o hoku 'ulú ki hoku 'aofi va'é, kae 'oua kuo teke'i faka'aufuli meiate au 'a e manavasi'í mo e lotu veiveiua. Na'e 'ikai fie ma'u ia ke Ne fekau'i mai ha 'āngelo mei he langí ke ne fai 'eni, pe ke Ne folofola mai 'i ha talupite 'a ha 'āngelo le'o. Ka 'i he fanafana 'a e kihi'i le'o sí'i 'o e Laumālie 'o e 'Otuá mo'uí, na'á ne foaki mai ai 'a e fakamo'oni 'oku ou ma'ú. Pea 'i he tefito'i mo'oni mo e mālohi ko 'ení, te Ne foaki ai ki he fānau kotoa 'a e tangatá ha 'ilo ki he mo'oni ke ne nofo'ia kinautolu, pea te ne 'ai kinautolu ke nau 'ilo 'a e mo'oni, 'o hangē ko hono 'afio'i 'e he 'Otuá, pea mo fai foki 'a e finangalo 'o e Tamai 'o hangē ko ia ne fai 'e Kalaisí. Pea he 'ikai ha ngaahi me'a fakafofo ia 'e hā mai te ne lava ke fai 'eni, neongo pe ko e hā hono lahi" ('i he Conference Report, Apr. 1900, 40-41).

'Oku fu'u tō e fakamamafa 'a kitautolu kāingalotu 'o e Siasí 'i he ngaahi fakahā 'oku fakafofo mo fu'u ongo fakalaumālié pea 'ikai leva ke tau fakahounga'i mo fakatokanga'i e sīpinga anga maheni 'oku fakahoko 'aki 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'Ene ngāué. Koe'uhí ko e "fu'u faingofua 'o e founga" (1 Nifai 17:41) ki hono ma'u ha ngaahi ongo fakalaumālie iiki mo lalahí, 'oku 'alu pē 'a e taimí mo e fakautuutu 'ene 'omi ha tali pe fakahinohino 'oku tau fie ma'ú, 'o fakatupu ai ha'atau kumi ki ha "me'a na'e 'ikai mahu'inga" (Sēkope 4:14).

Kuo tokolahi ha kakai kuó u talanoa mo ia 'oku nau fehu'ia e mālohi 'o 'enua fakamo'oni fakatāutahá mo ta'e toka 'i honau tu'unga fakalaumālié he 'oku 'ikai ke nau fa'a ma'u ha ngaahi ongo mālohi pe fakaofó. Mahalo pē 'i he'etau sio ki he ngaahi me'a ne a'usia 'e Siosefa 'i he Vao'akau Tapú, ko Paula he hala ki Tāmasikusí, pea mo 'Alamā ko e Síí, 'oku tau fakakaukau ai 'oku 'i ai e me'a 'oku fehālaaki pe 'ikai ke tau ma'u he 'oku 'ikai ke tau a'usia 'a e ngaahi sīpinga 'iloa mo fakalaumālie ongo mālohi ko iá. Kapau 'okú ke ma'u 'a e fakakaukau pe lotu veiveiua tatau, kātaki 'o 'ilo'i ko e me'a angamaheni pē ia. Hokohoko atu pē

ho’o vilitaki ki mu’a ‘i he talangofua mo e tui ki he Fakamo’uí. ‘I ho’o fai iá, he ‘ikai ke ke “lava ke fai hala” (T&F 80:3).

Na’e enginaki mai ‘a Palesiteni Siosefa F. Sāmita: “Fakahā mai kiate au ha Kāingalotu ‘oku nau ma’u e ngaahi mana, faka’ilonga mo e vīsone ke nau tu’u ma’u ai ‘i he Siasí, pea te u fakaha’i atu ha kāingalotu . . . ‘oku ‘ikai ke nau taau ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá, . . . ‘oku nau ‘a’eva he ngaahi hala ‘oku ta’e pau. He ‘ikai ke tau tu’u ma’u ‘i he mo’oní

koe’uhí ko e ngaahi fakahā fakaofó, ka ‘i he angavaivai mo e talangofua ta’e toe fehu’ia ki he ngaahi fekau mo e fono ‘a e ‘Otuá” (‘i he Conference Report, Apr. 1900, 40).

‘Oku tokoni mai ha me’a angamaheni ‘e taha kiate kitautolu kau ki he māmá ke tau ako ai ha mo’oni ‘oku toe fakalahi mai kau ki he sīpinga fakahā ‘o e “‘otu lea ki he ‘otu leá, ‘a e akonaki ki he akonakí.” ‘Oku ‘i ai e ngaahi taimi ‘oku hopo hake e la’áá ‘i ha pongipongi ‘oku ‘ao’aofia pe

kakapu. Koe’uhí ko e tu’unga fakapōpō’ulí, ‘oku faingata’a ange leva ke tau sio ki he māmá, pea faingata’a ke fakapapau ‘i e taimi totonu ‘e mavahe hake ai e la’áá ‘i he tafa’aki langí. Ka ‘i ha fa’ahinga pongipongi pehē ‘oku tau ma’u pē ‘e kitautolu ha maama fe’unga ‘o ‘ilo’i ko e ‘aho fo’ou ia pea fakahoko leva ‘etau ngaahi ngāué.

‘I he founga tatau pē, ‘oku tu’o lahi ai ha ngaahi taimi ‘oku tau ma’u ha fakahā kae ‘ikai ‘ilo e founga ke fakatokanga ‘i ai he taimi pē ko iá ‘a e founga mo e taimi ‘oku tau ma’u ai e fakahaá. ‘Oku fakamahino ‘i mai ‘a e tefito ‘i mo’oni ko ‘ení ‘e ha me’a mahu’inga na’e hoko he hisitōlia ‘o e Siasí.

‘I he fa’ahita’u māfana ‘o e 1829, na’e faiako ai ‘a ‘Ōliva Kautele ‘i Palemaila ‘i Niu ‘Ioke. ‘I he’ene ako kau kia Siosefa Sāmita pea mo e ngāue ki hono liliu ‘o e Tohi ‘a Molomoná, na’e ongo mālohi kia ‘Ōliva ke ne tokoni ki he palōfita kei talavou. Hili iá, na’á ne fononga leva ki Hāmoni ‘i Penisilivenia ‘o hoko ko e tangata tohi ‘a Siosefá. Na’e mahu’inga e taimi na’á ne ha’u aí mo ‘ene tokoní ki hono ‘omi ‘o e Tohi ‘a Molomoná.

Na’e fakahā kimui ‘e he Fakamo’uí kia ‘Ōliva ‘i he’ene fa’a lotu ko ia ke ma’u ha tatakí, na’á ne ma’u ai e fakahinohinó mei he Laumālie ‘o e ‘Eikí. Na’e fakahā mai ‘e he ‘Eikí, “Ka ne ‘ikai ke pehē, ‘e ‘ikai te ke a’u mai ki he feitu’u ‘okú ke ‘i ai ‘i he taimi ní. Vakai, ‘okú ke ‘ilo na’á ke fehu’i kiate au pea na’á ku fakamaama ho ‘atamaí; pea ko ‘eni ‘oku ou tala ‘a e ngaahi me’á ni koe’uhí ke ke ‘ilo’i kuo fakamaama koe ‘e he Laumālie ‘o e mo’oní” (T&F 6:14–15).

Ko ia, na’e ma’u ‘e ‘Ōliva ha fakahā ‘o fakafou mai he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘o talaange kiate ia kuó ne ‘osi ma’u e fakahaá. Ka ko hono mo’oní, na’e ‘ikai fakatokanga ‘i ‘e ‘Ōliva ia e founga mo e taimi na’á ne ma’u ai e fakahinohino mei he ‘Otuá pea na’á ne fie ma’u ‘a e fakahinohino ko ‘ení ke fakalahi ‘ene mahino kau ki he laumālie ‘o e fakahaá. ‘I hono fakalea ‘e tahá, na’e ‘a’eva pē ‘a ‘Ōliva ‘i he māmá ‘o hangē ko e hopo hake ‘a e la’áá ‘i ha pongipongi ‘ao’aofia.

‘Oku fie ma’u ‘e he ‘Otuá ke fai hotau lelei tahá pea ngāue leva ‘o ‘ikai tali ke fakakouna’i kitautolu, he taimi ‘oku lahi ai e ngaahi me’a ta’epau mo faingata’a ‘oku tau fehangahangai mo ia ‘i he’etau mo’ui (vakai, 2 Nifai 2:26) pea falala kiate Ia. Mahalo he ‘ikai ke tau sio ki ha kau ‘āngelo, fanongo ki ha ngaahi le’o fakalangí, pe ma’u ha ngaahi ongo fakalaumālie mālohi. Mahalo te tau toutou vilitaki atu pē ‘i he lotu mo e ‘amanaki lelei—kae ‘ikai ha fakapapau’i mo’oni mai—‘oku tau ngāue ‘o fakatatau ki he finangalo ‘o e ‘Otuá. Ka ‘i he’etau faka’apa’apa’i ‘etau ngaahi fuakavá mo tauhi e ngaahi fekaú, pea toe lahi ange ‘etau feinga ma’u pē ke fai ‘a e me’a ‘oku totonú pea ke hoko ‘o lelei ange, te tau lava ke ‘a’eva mo falala mo’oni ‘e tatakí ‘e he ‘Otuá ‘etau ngaahi laká. Pea ‘e lava ke tau lea ‘i he ‘ilo’ilo pau ‘e ue’i ‘e he ‘Otuá ‘etau leá. Ko e konga ‘eni e ‘uhinga ‘o e folofola: “Pea ‘e ‘āsili mālohi ‘a ho’o falalá ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá” (T&F 121:45).

‘I ho’o fekumi he founga totonú mo faka’aonga’i e laumālie ‘o e fakahaá, ‘oku ou palōmesi ai te ke “‘a’eva ‘i he maama ‘o e ‘Eikí” (‘Īsaia 2:5; 2 Nifai 12:5). ‘Oku ‘i ai e taimi ‘e ni’ihi ‘e ngāue mai e laumālie ‘o e fakahaá ‘i he taimi pē ko iá pea ongo mālohi ‘aupito, pea ‘i he taimi ‘e ni’ihi ‘oku māmālie ‘o ‘ikai fakatokanga’i, pea fa’a hoko fakalongo-longo mai ‘o ‘ikai ke ke lava ‘o ‘ilo’i. Ka neongo pe ko e hā ‘a e founga te ke ma’u ai e tāpuaki ko ‘ení, ‘e hanga ‘e hono māmá ‘o fakamaama’i mo fakatupulaki ho laumālié, pea fakalahi ho’o mahinó (vakai, ‘Alamá 5:7; 32:28), fakahinohino’i pea malu’i koe mo ho fāmílí.

‘Oku ou fakahā ‘i he’eku fakamo’oni faka’aposekoló ‘oku mo’ui ‘a e Tamaí pea mo e ‘Aló. ‘Oku mo’oni ‘a e laumālie ‘o e fakahaá—pea ‘e lava pea ‘oku ngāue ia ‘i he’etau mo’ui fakafō’ituituí mo e Siasí ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. ‘Oku ou fakamo’oni ki hono mo’oni ‘o e ngaahi me’á ni ‘i he huafa toputapu ‘o e ‘Eiki ko Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

Fai ‘e Palesiteni Thomas S. Monson

Ko e Temipale Mā’oni’oni—Ko ha Maama ki he Māmaní

Ko e tāpuaki mahu’inga mo fungani taha ‘o ‘etau kau ki he Siasí ‘a e ngaahi tāpuaki ko ia ‘oku tau ma’u ‘i he ngaahi temipale ‘o e ‘Otuá.

Si’oku kāinga ‘ofeina, ‘oku ‘oatu ‘a ‘eku ‘ofa mo talitali lelei kimoutolu takitaha pea lotua ke tatakí ‘e he’etau Tamai Hēvaní ‘eku ngaahi fakakaukau pea ue’i au ki he ngaahi lea ke u lea atu ‘aki he ‘aho ní.

Tuku mu’a ke u kamata ‘aki ha’aku lea ‘o kau ki he ngaahi pōpoaki faka’ofa’ofa kuo tau fanongoa he pongipongi ni meia Sisitá ‘Alaleti mo Pīsope Peatoni ‘o kau ki he polokalama Uelofea ‘a e Siasí. Hangē ko ia ‘oku mou mea í, ‘oku faka’ilonga’i he ta’ú ni e ta’u 75 ‘o e polokalama ne ue’i fakalaumālie ko ‘eni kuó ne faitāpuekina e mo’ui ‘a ha tokolahi. Ko ha faingamālie fungani ia ke maheni fakatāutaha mo ha ni’ihi ‘o e kau paionia ‘i he ngāue ma’ongo’ongá ni—ko ha kau tangata anga’ofa mo langimama’o.

Hangē ko ia ne lea ki ai ‘a Pīsope Peatoni mo Sisitá ‘Alaletí, ‘oku ‘oange ki he pīsope ‘o e uōtí ‘a e fatongia ke ne tokanga’i ‘a kinautolu ‘oku faingata’a’ia ‘i loto ‘i he ngaahi ngatanga’anga ‘o hono uōtí. Ne u ma’u

e faingamālie ko iá he’eku kei pīsope kei talavou’i Sōleki Siti ‘o tokanga’i ha uooti ne toko 1,080 tupu hono kāingalotú ‘o kau ai ha kau uitou ‘e toko 84. Ne tokolahi ha ni’ihi ne fie ma’u tokoni. Ne u fakamālō koe’uhí ko e polokalama Uelofea ‘a e Siasí pea mo e tokoni ‘a e Fine’ofá mo e ngaahi kōlomu ‘o e lakanga fakataula’eikí.

‘Oku ou pehē ko e polokalama uelofea ‘a e Siasí ‘o Sisū Kalaisi ‘o e kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ne ue’i fakalaumālie ia ‘e he ‘Otuá Māfimaí.

‘E hoku kāinga, ‘oku faka’ilonga’i ‘e he konifelenisí ni ‘a e ta’u hono tolu mei hono fakanofa au ko e Palesiteni ‘o e Siasí. Ko hono mo’oni ko ha ngaahi ta’u femo’uekina ‘eni, ne fonu he ngaahi faingata’á pea mo ha ngaahi tāpuaki ta’e fa’alaua. Kuo hoko e faingamālie kuó u ma’u ke fakatapui mo toe fakatapui ha ngaahi temipalé ko e taha ‘o e ngaahi tāpuaki fakafiefia mo toputapu taha ‘o e ngaahi tāpuaki ni, pea ‘oku ou fie lea he ‘ahó ni kiate

kimoutolu 'o kau ki he tempalé.

Lolotonga e konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 1902, ne fakahaa 'i 'e Siosefa F. Sāmita ko e Palesiteni 'o e Siasí, 'i he'ene lea fakafē'iloakí, 'a e 'amanaki 'e 'i ai ha 'aho te tau "langa ha ngaahi tempale 'i he ngaahi feitu'u kehekehe 'i [māmani] 'e fie ma'u ai kinautolu ke faingamālie ki he kakaí."¹

Lolotonga e ngaahi fuofua ta'u 'e 150 hili hono fokotu'u 'o e Siasí, mei he ta'u 1830 ki he 1980, ne langa ai ha ngaahi tempale 'e 21, 'o kau ai 'a e tempale 'i Ketilani, 'i 'Ohaioó mo ia 'i Nāvū, 'i 'Ilinoisí. Fakafehoanaki ia mo e ta'u 'e 30 mei he 1980, 'a ia kuo langa mo fakatapui ai ha tempale 'e 115. 'I hono fanongonongo 'aneafi ha tempale fo'ou 'e 3, 'oku 'i ai ha tempale kehe 'e 26 'oku lolotonga langa pe teu ke langa. 'E tupu pē ke lahi 'a e ngaahi fiká ni.

Kuo hoko mo'oni 'a e taumu'a ko ia ne faka'amua 'e Palesiteni Siosefa F. Sāmita he ta'u 1902. 'Oku mau faka'amua ke faingofua e a'u hotau kāingalotú ki he tempalé

Ko e taha 'o e ngaahi tempale 'oku lolotonga langá, 'oku tu'u ia 'i Manaiasi, 'i Palāsila. 'I he ngaahi ta'u lahi kuo hilí ne u lau ai 'o kau ki ha kulupu, 'o ha kāingalotu 'e toko teau tupu ne nau mavahe mei Manaiasi, 'a ia 'oku tu'u 'i he uhouhonga 'o e vaotā 'Amasoní, ke nau fononga ki he tempale ofi taha he taimi ko iá, 'a ia ne tu'u 'i Sao Paulo, 'i Palāsila—'i ha meimei maile 'e 2,500 (4,000 km) mei Manaiasi. Ne folau vaka e kāingalotu faivelenga ko iá 'i he Vaitafe 'Amasoní mo hono ngaahi va'ava'á 'i ha 'aho mo e pō 'e fā. Hili e folau ko 'eni he vaitafé, na'a nau heka leva ki ha ngaahi pasi 'o fononga 'i ha ngaahi hala tokakovi 'i ha toe 'aho 'e tolu,—ne si'i e me'a ke kaí pea 'ikai ha feitu'u ke fai ai ha mohe fiemālie. Hili ha 'aho mo e pō 'e fitu, ne nau a'u ki he tempale 'i Sao Pauló, 'a ia ne fakahoko ai e ngaahi ouau ta'engatá. Ko e mo'oni ne faingata'a pehē pē 'a 'enau fokí. Ka ne nau 'osi ma'u e ngaahi ouau mo e tāpuaki 'o e tempalé pea neongo ne 'ikai ha pa'anga 'e toe 'i honau kató ka na'a nau fonu 'i he laumālie 'o e tempalé pea mo e lotu hounga'ia he

ngaahi tāpuaki ne nau ma'ú.² Kuo 'osi 'eni ha ngaahi ta'u mei ai, 'oku fiefia e kāingalotu 'o Manaiasi 'i he'enua vakai ki hono langa honau tempalé 'i he matāfanga 'o e Vaitafe Lio Neikoló. 'Oku 'omi 'e he ngaahi tempalé ha fiefia ki hotau kāingalotu faivelengá 'i he ngaahi feitu'u 'oku langa aí.

'Oku ongo ma'u pē ki hoku lotó e ngaahi lipooti 'o e feilaulau kuo fai kae lava ke ma'u e ngaahi tāpuaki 'oku ma'u pē 'i he ngaahi tempalé 'o e 'Otuá pea 'okú ne 'omi kiate au ha ongo 'i lotu fakafeta 'i koe'uhí ko e ngaahi tempalé.

Tuku mu'a ke u vahevahe mo kimoutolu ha fakamatala kia Tihi mo Talalaina Mou Tami pea mo 'ena fānau 'e toko 10. Ne kau kotoa e fāmilí ki he Siasí tukukehe pē ha ta'ahine 'e toko taha 'i he ta'u 1960 tupú 'i he a'u

atu 'a e kau faifekaú ki honau motú 'a ia 'oku maile nai 'e 100 (160 km) ki he faka-tonga 'o Tahití. Ne nau faka'amua leva ke ma'u e ngaahi tāpuaki 'o ha fāmilí ta'engata 'i hano sila 'i kinautolu 'i he tempalé.

'I he taimi ko iá, ko e tempale ofi taha ki he fāmilí Mou Tamí ko e Tempale Hēmilitioni Nu'u Silá, 'a ia 'oku maile 'e 2,500 tupu (4,000 km) ki he tonga-hihifó, pea 'e toki a'u pē ki ai 'i ha fononga vakapuna totongi mamafa. Ne 'ikai ha pa'anga ia 'a e fāmilí tokolahi 'o Mou Tamí ke totongi 'aki ha tikite vakapuna, he ko 'enau ma'u'anga mo'uí ko ha ki'i ngoue'anga si'isi'i, pea 'ikai ha faingamālie ke ma'u ha ngāue'anga ma'u'anga mo'uí 'i honau ki'i motu he Pasifikí. Ko ia, ne hanga ai 'e Misa Mou Tami mo hono foha ko Sēlatí 'o fai ha fili

faingata'a ke na folau atu 'i ha maile 'e 3,000 (4,800 km) ke ngāue 'i Niu Kaletōniá, 'a ia ne 'osi 'i ai ha foha 'e taha ne 'osi ngāue ai.

Ne ngāue e kau tangata 'e toko tolu he fāmili Mou Tamí 'i ha ta'u 'e fā. Ne tu'o taha pē e foki toko taha 'a Misa Mou Tami ki 'api lolotonga e taimi ko iá ki he mali 'a hono 'ofefiné.

Hili ha ngāue ta'u 'e fā, ne fakahaofi 'e Misa Mou Tami mo hono ngaahi fohá ha pa'anga fe'unga ke 'ave e fāmili ki he temipale Nu'u Silá. Ne 'alu kotoa 'a kinautolu ne kau ki he Siasí, tukukehe pē ha ta'ahine 'e taha ne lolotonga feitama.

Ne foki hangatonu pē 'a Misa Mou Tami mei he temipalé ki Niu Kaletōnia, 'o ne ngāue ai 'i ha toe ta'u 'e ua ke totongi e tikite 'a hono 'ofefine ko ia ne te'eki 'alu ki he temipalé mo kinautolú—ko ha 'ofefine ne 'osi mali pea mo 'ene tama fefine mo hono husepānití.

'I he matu'otu'a ange 'a Misa mo Sisitā Mou Tamí, na'á na faka'amu ke ngāue 'i he temipalé. Ko e taimi ia ne langa pea fakatapui ai e Temipale Papa'ete Tahití, pea kuó na ngāue fakafaifekau tu'o fā ki ai.³

Si'oku kāinga, 'oku mahulu hake 'a e ngaahi temipalé 'i he maká mo e motá pē. 'Oku fakafonu kinautolu 'aki e tuí mo e 'aukaí. 'Oku langa kinautolu 'aki 'a e ngaahi faingata'á mo e

fakamo'oní. 'Oku fakamā'oni'oni'i kinautolu 'aki e feilaulaú mo e ngāue tokoní.

Ko e temipale 'i Ketilani 'i 'Ohaioó 'a e fuofua temipale ke langa 'i he kuonga fakakosipelí ni. Ne masiva e Kāingalotu 'o e taimi ko iá, ka na'e kei fekau'i pē 'e he 'Eikí ke langa ha temipale, ko ia ne nau langa ia. Na'e tohi ai 'e 'Eletā Hiiipa C. Kimipolo 'o pehē, "Ko e 'Eikí pē 'okú Ne 'afio'i 'etau masivá, faingata'a'ia mo e mamahí, 'oku tau foua ke lava'i iá."⁴ Pea hili hono fakakakato ia 'i he faingata'á ne tuli fakamālohi'i leva e kāingalotú mei 'Ōhaiō mo honau temipale 'ofefiná. Ne faifai pea nau ma'u ha hūfanga'anga—neongo ne fakataimi pē—'i he ongo kauvai 'o e Vaitafe Misisipí 'i he siteiti ko 'Ilinoisí. Ne nau fakahingoa honau nofo'angá ko Nāvū pea nau loto fiemālie ke toe foaki 'a e me'a kotoa ne nau ma'ú mo kei puke ma'u pē 'enau tuí, ke nau langa ha toe temipale ki honau 'Otuá. Ne lahi fau e fakatangá, pea ko e toki 'osi pē ia hono langa 'o e Temipale Nāvūú, pea toe tuli kinautolu mei honau 'apí, 'o nau kumi hūfanga 'i ha feitu'u toafa.

Ne toe kamata e faingata'á mo e feilaulaú 'i he'enu toe ngāue ko ia 'i ha ta'u 'e 40 ke langa 'a e Temipale Sōlekí, 'a ia 'oku tu'u faka'e'i'eiki 'i he tafa'aki fakatonga ko ia 'o kitautolu 'oku 'i heni he 'ahó ni 'i he Senitā Konifelenisí.

Kuo fai ma'u pē ha feilaulau 'i hono langa 'o ha temipale pe 'alu ko ia ki he temipalé. 'Oku 'i ai ha ni'ihi ta'efa'alaua kuo nau ngāue pea faingata'a'ia kae lava ke nau ma'u mo honau fāmili 'a e ngaahi tāpuaki 'oku ma'u 'i he temipale 'o e 'Otuá.

Ko e hā nai 'oku loto fiemālie ai ha tokolahi ke foaki lahi kae lava ke ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'o e temipalé? 'Oku 'ilo'i 'e kinautolu 'oku mahino ki ai 'a e ngaahi tāpuaki ta'engata 'oku ma'u mei he temipalé, 'oku 'ikai ha feilaulau ia 'e fu'u lahi, pe totongi 'e fu'u mamafa, ha faingata'a 'e fu'u tōtu'a, kehe pē ke ma'u e ngaahi tāpuaki ko iá. He 'ikai ha ngaahi maile ia 'e fu'u lahi ke fononga'ia, ngaahi fakafe'atungia ke ikuna'i pe ta'efiemālie 'e ta'e lava ke kātaki'i. 'Oku mahino kiate kinautolu 'oku fe'unga pē 'a e ngaahi feilaulau mo e ngāue kotoa 'oku fai ke ma'u ai e ngaahi ouau fakamo'ui 'oku ma'u 'i he temipalé, 'a ia te tau lava ai 'i ha 'aho 'o toe foki ki he'etau Tamai Hēvaní 'i ha fetu'utaki fakafāmili ta'engata pea fakakoloa'i 'aki e ngaahi tāpuaki mo e mālohi he langí.

'I he 'ahó ni, 'oku 'ikai fie ma'u ia ke faingata'a'ia hotau tokolahi kae toki lava ke nau hū he temipalé. 'Oku nofo e peseti 'e valungofulu mā nima 'o e kāingalotu 'o e Siasí 'i loto 'i ha maile 'e 200 (320 km) mei ha temipale, ka 'oku toe ofi ange ia ki hatau tokolahi.

Kapau kuó ke hū he temipalé ma'au pē, pea kapau 'okú ke nofo 'o ofi ki ha temipale, mahalo ko ho'o feilaulau 'e faí, ko hono faka'atá ko ia ha taimi 'i ho'o mo'ui femo'uekiná ke 'alu ma'u pē ki he temipalé. 'Oku lahi e ngaahi ngāue ke fai 'i hotau temipalé ma'anautolu 'oku tali mai 'i he tafa'aki 'e taha 'o e veilí. 'I he'etau fakahoko e ngāue ma'anautolú, te tau 'ilo ai kuo tau fai e me'a 'oku 'ikai ke nau lava 'o fai ma'anautolu peé. Ne pehē 'e Palesiteni Siosefa F. Sāmīta 'i ha lea ongo mo'oni: "Oku fakafou 'i he'etau ngāue ma'anautolú 'a hono motuhi honau seini 'o e pōpulá, pea mato'o atu mo e fakapo'uli 'okú ne 'ātakai'i kinautolú, kae lava ke ulo atu kiate kinautolu 'a e māmá pea nau fanongo 'i he maama 'o e ngaahi laumālié kuo fakahoko ha ngāue ma'anautolu 'e

he'enua fānau 'i hení, pea te nau fiefia mo koe 'i hono fakahoko e ngaahi fatongiá ni."⁵ Si'oku kāinga, 'oku 'atau-tolu ke fai e ngāue.

'Oku kau 'i he ngaahi me'a topu-tapu mo mahu'inga taha kuo a'usia 'e homau fāmilí, kuo hoko ia 'i he'emaui kau fakataha 'i he temipalé ke fakahoko e ngaahi ouau sila ma'anautolu ko 'emaui ngaahi kui kuo pekiá.

Kapau kuo te'eki ke ke hū he temipalé, pe *kuó ke* 'osi hū ka 'oku 'ikai ke ke lolotonga taau ke ma'u ha lekomeni, 'oku 'ikai ha toe taumu'a 'e mahu'inga ange ke ke ngāue ki ai ka ko e mo'ui taau ke hū he temipalé. Mahalo na'a ko e feilaulau te ke faí 'a ho'o 'omi ko ia ho'o mo'uí ke fenāpasi mo e me'a 'oku fie ma'u kae lava ke ma'u ha lekomeni, mahalo ko hano si'aki 'o ha tō'onga mo'ui kuo fuoloa ho'o ta'e fe'unga ai ke ma'u ha lekomeni. Mahalo pē ko hono ma'u e tuí mo e mapule'i ko ia ke totongi ho'o vahehongofulú. Tatau ai pē pe ko e hā, hanga 'o fakafe'unga'i koe ke ke hū ki he temipale 'o e 'Otuá. Ma'u ha lekomeni temipale pea lau ia ko ha koloa mahu'inga, he ko hono mo'oní ia.

Kuo te'eki ke ke ma'u kakato e ngaahi tāpuaki 'oku lava ke 'oatu 'e he Siasí kae 'oua kuó ke hū ki he Fale 'o e 'Eikí pea ma'u e ngaahi tāpuaki kotoa 'oku fakatatali mai ai kiate koé. Ko e tāpuaki mahu'inga mo fungani taha 'o 'etau kau ki he Siasí 'a e ngaahi tāpuaki ko ia 'oku tau ma'u 'i he ngaahi temipale 'o e 'Otuá.

'E hoku ngaahi kaungāme'a kei talavou 'i he to'utupú, fakakaukau ma'u pē ki he temipalé. 'Oua na'á ke fai ha me'a te ne ta'ofi koe mei ha'o hū atu 'i hono ngaahi matapaá 'o ma'u 'a e ngaahi tāpuaki toputapu mo ta'engata aí. 'Oku ou fakamālō atu kiate kimoutolu 'oku 'alu ma'u pē ki he temipalé ke fakahoko e papitaiso ma'á e kau pekiá, 'o mou tu'u hengihengi hake ke mou kau atu 'i he ngaahi papitaiso peheé kimu'a pea kamata e akó. 'Oku 'ikai ke u lava 'o fakakaukau atu ki ha founa lelei ange ai ke kamata 'aki e 'ahó.

Kiate kimoutolu mātu'a 'oku kei iiki ho'omou fānau, tuku mu'a ke u vahevahe atu ha fale'i fakapotopoto 'a

Palesitene Sipiēnā W. Kimipolo. Na'á ne pehē: "Ko ha me'a lelei mo'oni kapau 'e fokotu'u 'e he mātu'á 'i he loki kotoa 'o honau falé ha tā 'o e temipalé ke lava 'e [he'enua fānau], mei he taimí ['o 'enua kei] valevalé, 'o sio ki he taá he 'aho kotoa [kae 'oua] kuo hoko ia ko ha kongā 'o ['enua] mo'uí. 'I [he'enua] a'u ki he ta'u te [nau] fie ma'u ai ke fai ['a e] fili mahu'inga [ke hū he temipalé], kuo fuoloa pē 'enua fai ia."⁶

'Oku hiva 'etau fānau 'i he Palaimelí:

*Fie Siofia e temipalé.
Te u hū ki ai ha 'ahó.
Fuakava mo e Tamai;
Ke u talangofuá.⁷*

'Oku ou kōlenga atu ke ako'i ki ho'omou fānau 'a hono mahu'inga 'o e temipalé.

'E lava ke hoko 'a e māmaní ko ha feitu'u fakamamahi mo faingata'a ke nofo ai. 'Oku fa'a 'ākilotoa kitautolu 'e he ngaahi me'a te ne tohoaki'i hifo kitautolú. 'I he'etau ō ki he fale mā'oni- 'oni 'o e 'Otuá, 'i he'etau manatu'i 'a e ngaahi fuakava 'oku tau fai aí, te tau malava ange ai ke kātaki'i e faingata'a kotoa pē mo ikuna'i e 'ahi'ahi kotoa pē. Te tau ma'u e nongá 'i he hūfanga'anga toputapú ni; 'e fakafo'ou mo fakamālohia ai kitautolu.

'E hoku kāinga, ka u lea atu 'o kau ki ha toe temipale 'e taha kimu'a

peá u faka'osí. 'I he kaha'u vave maí, 'i hono langa e ngaahi temipale fo'ou 'i he funga māmaní, 'e langa ha taha 'i ha kolo ne fuofua langa 'i ha ta'u 'e 2,500 tupu kuo hilí. Ko 'eku leá 'o kau ki he temipale 'oku lolotonga langa 'i Loma 'i 'Italí.

Ko e temipale kotoa pē ko ha fale ia 'o e 'Otuá, 'okú ne fakahoko e ngaahi ngāue tatau mo a'usia ai e ngaahi tāpuaki mo e ouau tatau. 'Oku makehe e Temipale Loma 'Italí, pea 'oku langa ia 'i he taha 'o e ngaahi feitu'u fakahisitōlia taha 'o e māmaní, ko ha kolo ne malanga 'aki ai 'e he kau 'Aposetolo 'o e kuonga mu'á 'a e ongoongolelei 'o Kalaisí pea ne fakapoongi fakama'ata ai kinautolú.

'I 'Okatopa ne toki 'osí, ne mau fakataha atu ai ki ha ki'i kolo tuku'uta 'i he tafa'aki fakatokelau hahake 'o Lomá, pea ne u ma'u ai ha faingamālie ke fai ha lotu fakatapu'i 'i he'emaui teuteu ko ia ki he tanupou. Na'á ku ongo'i ke kole ki he Senatoa 'Itali ko Lusio Mālaní mo e tokoni pule kolo 'o Lomá ko Kisepi Si'atu ke na kau fakataha mo kinautolu ne fuofua lingi e kekelelé. Ne na kau atu ki he tu'utu'uni ko ia ke faka'atā ke langa ha temipale 'i honau koló.

Ne 'ao'aoafia kae māmafana pē e 'ahó, pea neongo ne matamata 'uha ka na'e afuafu pē. 'I hono hiva'i 'e he kuaea faka'ofu'ofu 'i he lea faka-'Italí, 'a e ngaahi lea 'o e "Ko e Laumālie 'o e

'Otuá," ne ongo 'i 'e he taha kotoa kuo fakafehokotaki 'a langi mo māmani 'e ha hiva fakalāngilangi 'o e loto fakafeta'í mo e loto fakamālō ki he 'Otuā Māfimafí. Ne 'ikai lava 'o ta'ofi e ngaahi lo'imatá.

'E 'i ai e 'aho, 'e ma'u ai 'e he kāingalotu faivelenga 'o e Kolo Ta'engata, 'a e ngaahi ouau ta'engata 'i he fale mā'oni'oni 'o e 'Otuá.

'Oku ou fakahā 'eku hounga'ia ki he'eku Tamai Hēvaní ko e tempale ko ia 'oku lolotonga langa 'i Lomá pea pehē ki hotau ngaahi tempalé kotoa 'i he feitu'u kotoa pē. 'Oku nau takitaha tu'u ko ha maama ki he māmaní, ko hano fakahaa'í 'o 'etau fakamo'oni, 'oku mo'ui e 'Otuā ko 'etau Tamai Ta'engata pea 'okú Ne faka'amu ke tāpuaki'i kitautolu mo tāpuaki'i hono ngaahi foha mo e 'ofefine 'o e to'u tangata kotoa pē. 'Oku hoko hotau tempale takitaha ko hano fakahaa'í 'o 'etau fakamo'oni 'oku 'i ai e mo'ui hili 'a fa'itoka pea 'oku pau ia 'o hangē pē ko 'etau mo'ui 'i he māmaní. Ko 'eku fakamo'oni ia.

'E hoku kāinga 'ofeina, 'ofa ke tau fai e ngaahi feilaulau kotoa 'oku fie ma'ú kae lava ke tau 'alu ki he tempalé 'o ma'u 'a e laumālie 'o e tempalé 'i hotau lotó mo hotau 'apí. 'Ofa ke tau molomolo muiva'e 'i hotau 'Eiki mo e Fakamo'ui ko Sísū Kalaisí, 'a ia na'á ne fai e feilaulau taupotu tahá ma'atautolu ke tau lava 'o ma'u e mo'ui ta'engata mo e hākeaki'í 'i he pule'anga 'o e Tamai Hēvaní. Ko 'eku lotú ia 'i he loto fakamātoato mo'oni pea 'i he huafa 'o hotau Fakamo'ui, ko e 'Eiki ko Sísū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Joseph F. Smith, 'i he Conference Report, Oct. 1902, 3.
2. Vakai Vilson Felipe Santiago mo Linda Ritchie Archibald, "From Amazon Basin to Temple," *Church News*, Mar. 13, 1993, 6.
3. Vakai, C. Jay Larson, "Temple Moments: Impossible Desire," *Church News*, Mar. 16, 1996, 16.
4. Heber C. Kimball, 'i he Orson F. Whitney, *Life of Heber C. Kimball* (1945), 67.
5. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Siosefa F. Sāmīta* (1998), 288.
6. *The Teachings of Spencer W. Kimball*, ed. Edward L. Kimball (1982), 301.
7. Janice Kapp Perry, "'Oku Ou Fie Sio he Tempalé," *Tohi Hiva 'a e Fānau*, 99.

Fai 'e 'Eletā Richard G. Scott

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Ngaahi Tāpuaki Ta'engata 'o e Malí

'Oku toe 'uhingamālie ange e sila he tempalé 'i he lahi ange e me'a te ke a'usia he mo'uí. 'E tokoni ke mou toe vāofi mo ma'u ha fiefia lahi mo fiamālie ange ai.

'Oku ou pehē 'oku fakamatala'í 'e he pōpoaki faka'ofa'ofa 'oku 'omi 'e he kuaea fisifisi-mu'á ni 'a e sīpinga 'o e mo'uí ma'a hotau tokolahi: 'a e "feinga ke hangē ko Sísuú."

'I he 'aho 16 'o Siulai 1953 ne u tū-'ulutui ai mo hoku 'ofa'anga ko Seiní, ko ha ongome'a mali kei talavou 'i ha 'ōlita, he Tempale Manītai 'Iutaá. Na'e hanga 'e Palesiteni Luisi R. 'Enitasoni 'o fakahoko 'ema malí 'i hono mafai faisilá ke ma hoko ko ha husepāniti mo e uai'fi ki he nofo taimí mo 'itāniti. 'Oku 'ikai haku mālohi ke fakamatala'í e nonga mo e melino kuo fakapapa-u'í mai kapau 'e hokohoko atu 'eku mo'ui tūu pea 'e lava ke u fakataha mo hoku 'ofa'anga ko Seiní pea mo 'ema fānau 'o ta'engata, makatu'unga he ouau toputapu ne fakahoko 'aki e mafai totonu 'o e lakanga fakataula-'eikí 'i he fale 'o e 'Eiki.

Kuo fakama'u kiate kimaua 'ema fānau 'e toko fitú 'aki e ngaahi ouau toputapu 'o e tempalé. Kuo 'osi mā-lōlō foki hoku uai'fi 'ofa'anga ko Seiní pea mo ha toko ua 'o 'ema fānau.

'Oku nau 'omi ha 'uhinga mālohi ki he toenga 'o e fāmilí ke mau mo'ui taau kae lava ke mau ma'u fakataha e ngaahi tāpuaki ta'engata ne tala'ofa mai 'i he tempalé.

Ko e malí mo e fāmilí e ongo pou mahu'inga 'e ua 'okú na pou'ou'í e palani 'a e Tamai 'i Hēvaní ki he fiefiá. 'Oku fakamamafa'í lahi e mahu'inga 'o e ongo tefito ko 'ení koe'uhí ko e feinga ta'etuku 'a Sētane ke veuki 'a e fāmilí mo holoki 'a e mahu'inga 'o e ngaahi ouau fakatempalé, 'a ia 'okú ne ha 'i fakataha e fāmilí ke ta'engata. 'Oku toe 'uhingamālie ange e sila he tempalé 'i he lahi ange ko ia e me'a te ke a'usia he mo'uí. 'E tokoni ia ke mou toe vāofi mo ma'u ha fiefia lahi mo fiamālie ange 'i he mo'ui matelié.

Ne 'i ai ha taimi ne u ako ai ha lēsoni mahu'inga mei hoku uai'fi. Ne u fa'a folau he'eku ngāué. Ne meimei uike 'e ua 'eku folau' pea u toki foki ki 'api 'i ha pongipongi Tokonaki. Ne toe ha houa 'e fā ki mu'a ia pea u 'alu ki ha toe fakataha na'e fie ma'u ke u 'i ai. Ne u fakatokanga'í kuo maumau 'ema mīsini foó pea 'oku fō nusinusi

pē hoku uaiifí. Ne u kamata ngaohi e misini.

Ne ha'u 'a Sēini 'o 'eke mai, "Lisiate, ko e hā ho'o me'a 'oku fai?"

Ne u talaange, "Ko 'eku ngaahi e misini foó ke 'oua na'á ke toe fō nusinusi."

Na'á ne talamai, "Tuku ia, 'alu koe 'o va'inga mo e fānaú."

Na'á ku talaange, "Te u lava 'o va'inga mo e fānaú 'i ha fa'ahinga taimi pē. 'Oku ou fie tokoni atu kiate koe."

Na'á ne pehē mai leva, "Lisiate, kātaki 'o 'alu mu'a 'o va'inga mo e fānaú."

'I he taimi 'oku ongo mālohi mai ai hono le'ó, kuo pau leva ke u talangofua.

Ne u ma'u ha taimi fakalata mo e fānaú. Ne mau taufetuli mo teka holo he lau'i'akaú. Hili ia ne u toki 'alu leva ki he'eku fakatahá. Ne mei ngalo e me'á ni ia ka ne ta'e'oua e lēsoni na'á ne fie ma'u ke u akó.

'I he pongipongi hokó, 'i he 4:00 hengihengí nai, ne faka'āki au 'e ha ongo ki'i nima ne takai'i hoku kiá, pea 'uma mai ki hoku kou'ahé mo fafana mai e ngaahi fo'i lea ko 'eni he 'ikai ke toe ngalo 'iate au, "E Teti, 'oku ou 'ofa 'iate koe. Ko hoku kaume'a lelei tahá koe."

Kapau 'okú ke a'usia ha me'a pehē 'i ho fāmilí, ta 'okú ke ma'u ha taha 'o e ngaahi me'a fakafiefia taha 'o e mo'uí.

Kapau ko ha talavou matu'otu'a fe'unga koe ka 'oku te'eki ai ke ke mali, 'oua na'a maumau'i ho taimi he me'a ta'e'aongá. Hoko atu e mo'uí peá ke tokanga taha ki he teuteu ke malí. Longomo'ui 'i hono fakahoko e ngaahi taumu'a mā'oni'oni 'i he mo'ui ní. Kau talavou, fai ha ngāue fakafaipekau lelei. Pea toki fai leva e me'a mahu'inga tahá ko hano kumi hao hoa ta'engata 'oku tāú. 'I he taimi te ke fu'u tokanga ai ki ha finemui, 'ai ke ne 'ilo 'okú ke makehe kae toe fie 'ilo lahi ange kiate koe. 'Ave ia ki ha ngaahi feitu'u 'oku leleí. 'Ai ke ke mohu founga. Kapau te ke fie ma'u ha uaiifí lelei, 'oku fie ma'u ke ne vakai kiate koe ko ha tangata lelei mo ha taha 'e lava ke hoko ko ha husepāniti lelei.

Kapau kuo ma'u ha taha, te mo lava ke faikaume'a 'i ha founga

faka'ofa'ofa pea mali 'o ma'u ha fiefia 'oku ta'engatá 'i ho'omo nofo pē 'i loto he fakangatangata kuo fokotu'u 'e he 'Eiki.

Kapau kuó ke mali, 'okú ke anganofo faka'atamai mo fakaesino nai ki ho malí? 'Okú ke mateaki'i koá ho'o ngaahi fuakava 'o e malí 'o 'ikai ke ke lea 'aki ki ha tokotaha kehe ha me'a he 'ikai te ke loto ke fanongo ki ai ho hoá? 'Okú ke 'ofa mo pou pou 'i nai ho hoá mo e fānaú?

Ngaahi tokoua, 'okú ke taki 'i hono fakahoko e ngaahi 'ekitiviti fakafāmilí

hangē ko e ako folofolá, lotu fakafāmilí mo e efiāfi fakafāmilí 'i 'apí, pe 'oku fai 'e ho uaiifí 'a e me'a ko ia 'oku 'ikai ke ke tokanga ke fakahoko 'i 'apí? 'Okú ke fa'a tala ki ho uaiifí 'okú ke 'ofa mo'oni ai? 'E mātu'aki fiefia ai. 'Oku pehē 'e ha kau tangata 'i he'eku lea 'aki 'ení, "Okú ne 'osi 'ilo pē ia." 'Oku fie ma'u ke ke tala ki ai. 'Oku toe tupulaki pea faitāpuekina ange 'a e fefiné 'i ho'o fakamahino ange 'okú ke 'ofa aí. Fakahounga 'i e me'a 'oku fai ho hoá ma'au. Toutou fakahaa 'i ho'o 'ofa mo e hounga 'iá. 'E fakafiefia, lelei

mo mahu'ingamālie ange ai e mo'uí. 'Oua na'a fufuu'i 'a e ngaahi ongo fakamatula ko ia 'o e 'ofá. Pea 'e toe lelei ange ki ho uai'í kapau 'okú ke puke mai ia lolotonga ho'o talaange ki ai 'a e ngaahi me'á ni.

Ne u ako mei hoku uai'í 'a e mahu'inga hono fakahaa'i 'o e 'ofá. 'I he kamakamata 'ema nofo malí, ne u fa'a fakaava hake 'eku folofolá ke fakahoko ha pōpoaki 'i ha fakataha- 'anga, kuo tuku hake ai ha ki'i tohi 'ofa mo ha poupu meia Sēini. 'I he taimi 'e ni'ihí ne ongo mālohi e me'a ne tohí pea faingata'a ke u toe lea. Ne hoko pea 'oku kei hoko e ngaahi tohi mahu'ingá ni mei ha uai'í 'ofá, ko ha mata'ikoloa ta'e hano tatau 'o e fakafiemālié.

Ne u kamata ke fai e me'a tatau ki ai, kae 'ikai ke u fakatokanga'i 'ene fu'u mahu'inga fau kiate iá. 'Oku ou manatu'i ha ta'u 'e taha na'e 'ikai ha'aku pa'anga ke kumi 'aki ha'ane me'a'ofa ki he Valenitainé, pea ne u fakakaukau ke tā ha fakatātā 'aki e vali vai 'i mu'a he 'aisí. Ne fai hoku lelei tahá, ka na'e 'i ai e fo'i me'a 'e taha ne fehālaaki. Na'e 'ikai ko ha vali vai ka ko e vali lolo ia. Na'e 'ikai ke ne teiteti loto ke u toe to'o e vali ko iá mei he 'aisí.

'Oku ou manatu'i e 'aho 'e taha ne u to'o mai ai e fanga ki'i la'ipepa fuopotopoto ko ē 'oku ma'u mei hono fakaavaava 'o e pepá 'o u tohi'i ai e fika ko e 1 ki he 100. Ne u fulihi

tahataha hake kinautolu 'o tohi'i ai ha pōpoaki kiate ia, ko e fo'i lea 'e taha 'i he fo'i siakale takitaha. Na'á ku tānaki kotoa kinautolu 'o fa'o 'i ha sila. Na'á ku fakakaukau te ne fiefia he fo'i lea makehe 'oku tohi'i aí.

'I he taimi na'á ne mālōlō aí, ne u 'ilo 'i he'ene koloa fakafo'ituituí 'ene hounga'ia 'i he fanga ki'i pōpoaki ne ma fevahevahe'akí. Ne u fakatokanga'i na'á ne fakapipiki kotoa e ngaahi fo'i siakalé 'i ha la'i pepa. Ne 'ikai ngata 'i he'ene tauhi 'eku ngaahi tohi na'e fai kiate iá, ka na'á ne toe malu'i kinautolu 'aki ha milemila 'o hangē ha koloa mahu'ingá. Na'e 'i ai pē 'a e ki'i tohi 'e taha ne 'ikai ke tuku fakataha ia mo e toengá. 'Oku kei tuku pē ia 'i mui he sio'ata 'emau uasi 'i peitó. 'Oku pehē ai, "E Sēini, kuo taimi ke u talaatu 'oku ou 'ofa 'iate koe." 'Oku kei tuku pē ai pea 'okú ne fakamanatu kiate au 'a e 'ofefine makehe ko ia 'o e Tamai Hēvaní.

'I he'eku fakakaukau atu ki he'ema mo'uí, 'oku ou 'ilo'i ne faitāpuekina kimaua. Kuo te'eki ai pē ke ma kē 'i 'api, pe fai ha lea ta'e'ofa 'i homa vaá. 'Oku ou 'ilo ne ma'u e tāpuaki ko iá meiate ia. Ne hoko ia ko 'ene loto fie foakí, vahevahé, pea 'ikai siokitá. 'I he kongá kimui 'ema mo'uí ne u feinga ke fa'ifa'itaki ki he'ene sīpingá. 'Oku ou fokotu'u atu 'i ho'omou hoko ko e husepāniti mo e uai'í ke mou fai e me'a tatau 'i homou 'apí.

Ko e 'ofa haohaoá ko ha mālohi lahi ia ki he lelei. Ko e 'ofa mā'oní'oní 'a e fakava'e 'o ha mali 'oku tu'uloá. Ko e tupu'anga tefito ia 'o ha fānau 'oku tupulaki mo fiamālie. Ko hai te ne lava ke fua tautau 'o e ivi takiekina e 'ofa 'a ha fa'ē? Ko e hā ha fua 'e tolonga mei he tenga 'o e mo'oní na'e tō 'e ha fa'ē 'i he loto tokanga pea tauhi 'i he 'ofa he kelekele mo'ui 'o e loto falala mo e 'atamai 'o ha ki'i tamasi'i? 'I ho'o hoko ko ha fa'eé kuo foaki kiate koe ha ongo fakalangí ke tokoni ke ke 'ilo e ngaahi talēniti makehe mo e me'a 'e lava 'e ho'o tamá. Pea 'i ho'omo ngāue fakataha mo ho husepāniti, te mo lava ke tauhi pea fakamālohia 'o fakatupu- laki e anga ko iá.

Ko e me'a fakafiefia ke mali. 'Oku fakalata e malí. 'E 'alu pē 'a e taimí, mo e kamata ke mo fakakaukau tatau, ma'u e ngaahi ongo mo e ue'i tatau. 'Oku 'i ai e ngaahi taimi te mo fiefia ai, taimi 'o e 'ahi'ahí mo e faingata'a'ia, ka 'e tatakí kimoua 'e he 'Eikí 'i he ngaahi me'a te mo a'usia 'o mo tupu- laki fakataha aí.

'I ha pō 'e taha ne 'ā hake homa foha si'isi'i ko Lisiaté 'o tangi he na'e palopalema hono mafú. Ne ma fa- nongo ki ai. 'Oku anga maheni 'aki pē 'e hoku uai'í ke ne tu'u 'o tokanga'i e pēpē he'ene tangí, ka ne u talaange, "Tuku ke u tokanga'i ia."

Koe'uhi ko 'ene puké, ko e taimi pē 'oku tangi aí, 'e vave e tā hono mafú. 'E lua pea 'uli ai e 'ufi'ufi mo- hengá. Ne u puke mai ia 'o feinga'i ke holo e tā hono mafú pea fakana'ana'a ia 'i he'eku feinga ke fetongi hono valá mo e tupenu kafú. Ne u fua ia kae 'oua ke mohe. Na'e 'ikai te u 'ilo he taimi ko 'ení, 'e mālōlō ia 'i ha ngaahi māhina si'i mei ai. Te u manatu'i ma'u pē 'eku fuofua iá he valenga 'o e pō ko iá.

'Oku ou manatu'i lelei 'a e 'aho na'á ne mālōlō aí. 'I he'ema foki mo Sēini mei falemahakí, na'á ma afe he ve'ehalá peá u puke mai ia ki hoku fatafatá. Na'á ma fakatou tangi, ka na'á ma 'ilo te ma toe ma'u pē ia he tafa'aki 'e taha 'o e veilí koe'uhi ko e ngaahi fuakava ne ma fai he temipalé. Na'e ngali faingofua ai ke ma tali 'ene mālōlō.

Na'e hanga 'e he anga'ofa 'a Sēiní 'o ako'i au 'i ha ngaahi me'a mahu- 'inga lahi. Na'e 'ikai ke u fu'u matu'o- tu'a, ka na'á ne fu'u fakalaumālie mo fakapotopoto. 'Oku hanga 'e he malí 'o 'omi 'a e 'ātakai totonu ke ikuna'i ai ha fa'ahinga faka'amu siokita. 'Oku ou tui ko e taha e 'uhinga 'oku fale'i ai ke ke mali 'i ho'o kei talavou' ke ta'ofi hano fakatupulaki ha fa'ahinga anga 'e faingata'a hano liliu.

'Oku ou faka'ofa'ia 'i ha tangata 'oku te'eki ai ke ne fili ke kumi hano hoa ta'engata' pea tangi hoku lotó ma'á e kau fafine 'oku te'eki ke nau malí. 'E 'i ai ha ni'ihi 'o kimoutolu 'e ongo'i li'ekina mo 'ikai fakahounga'i pea 'ikai ke ke 'ilo pe 'e anga fēfē ha'o ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e malí mo ha fānau 'i ho fāmilí. 'Oku fai- ngofua e me'a kotoa ki he 'Eikí, pea 'okú Ne tauhi 'Ene tala'ofa kuó Ne ue'i 'Ene kau palōfitá ke fakahaá. Ko ha vaha'a-taimi lōloa 'a 'itāniti. Tui ki he ngaahi tala'ofa ko iá, pea mo'ui taau ke ma'u kinautolu pea 'e lava 'e he 'Eikí 'o fakahoko ia 'i ho'o mo'uí 'i Hono taimi pē 'O'ona. Ko e mo'oni te ke ma'u 'a e tāpuaki kotoa pē kuo tala'ofa mai 'okú ke taau ke ma'ú.

Kātaki 'o fakamolemole'i au he'eku lea ki hoku uaifi fisifisimu'a ko Sēiní, ka 'okú ma hoko ko ha fāmilí ta'e- ngata. Na'á ne fiefia ma'u pē, peá ne hoko iá ko 'ene tokoni ki he ni'ihi kehé. Pea a'u pē ki he'ene puke lahí, na'á ne lotu ma'u pē he pongipongi 'o kole ki he Tamai Hēvaní ke tatakí ia ki ha taha te ne lava 'o tokoni'i. Na'e toutou tali ma'u pē 'a e lotu faka- mātoto ko iá. Na'e fakama'ama'a e kavenga 'a ha tokolahi; pea fakafiefia'i 'enau mo'uí. Na'e tāpuekina ma'u pē ia he'ene hoko ko ha me'angāue ne tatakí 'e he 'Eikí.

'Oku ou 'ilo'i e 'ofa ki ha 'ofefine 'o e Tamai Hēvaní ne anga'ofa mo mo'ui mateaki 'i he tu'unga anga- tonu 'o e fefiné. 'Oku ou 'ilo'i pau 'i he'ema toe fesiofaki he kaha'ú 'i he tafa'aki 'e taha 'o e veilí, te ma 'ilo'i ai 'oku toe lahi ange 'ema fe'ofa'akí. 'E toe lahi ange 'ema hounga'ia, hili hono fakamavahevahe'i kimaua he taimi ni 'e he veilí. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko Kimoutolu 'Oku ou 'Ofa ai, 'Oku ou Valoki'i mo Tautea'i

'E lava 'e hono kātaki'i ko ia 'o e tautea' 'o fakalelei'i mo teuteu'i kitautolu ki ha ngaahi monū'ia fakalaumālie ma'ongo'onga ange.

'Oku lahi e me'a 'oku 'ama- naki mai 'etau Tamai Hēvaní meiate kitautolú. 'Oku hā 'Ene 'amanaki kiate kitautolú 'i he ngaahi lea ko 'eni ne folofola 'aki 'e Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí: "Ko ia, 'oku ou faka'amu ke mou haohaoa 'o hangē pē ko aú, pe hangē ko e haohaoa ho'omou Tamai 'a ia 'oku 'i he langí" (3 Nifai 12:48). 'Okú Ne fokotu'u mai te Ne fakamā'oni'oni kitautolu ke tau lava 'o "kātaki'i ha nāunau fakasilesitale" (T&F 88:22) pea "nofo 'i hono 'aó" (Mōsese 6:57). 'Okú Ne 'afio'i 'a e me'a 'oku fie ma'ú, pea 'okú Ne 'omi 'ene ngaahi fekaú mo e ngaahi fuakavá, me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní, kae mahu- 'inga tahá, 'a e Fakalelei mo e Toetu'u 'a Hono 'Alo 'ofa'angá.

'I he ngaahi me'á ni kotoa, ko e taumu'a 'a e 'Otuá kiate kitautolu ko 'Ene fānau, ke tau lava 'o a'usia 'a e fiefia taupotu tahá, pea nofo mo Ia 'o ta'engata, pea hoko 'o hangē pē ko Iá. 'I he ngaahi ta'u lahi he kuohilí

na'e fakamatala'i mai 'e 'Eletā Taleni H. 'Oakesi, "Ko e Fakamaau Faka'osí 'oku 'ikai ko hano fakafuofua'i pē 'a e fakakātoa 'o 'etau ngaahi ngāue lelei pe ngāue koví—'o e me'a kuo tau *faí*. Ka ko hano fakahā ia 'o e ola aofangatuku 'o 'etau ngaahi ngāue mo 'etau fakakaukaú—ko e me'a kuo tau *a'usiá*. 'Oku 'ikai fe'unga ke tau muimui pē ki he ngaahi me'a 'oku faí. Ko e ngaahi fekaú, ngaahi ouaú, mo e ngaahi fuakava 'o e ongoongolelei, 'oku 'ikai ko ha lisi ia 'o e ngaahi me'a 'oku fie ma'u ke fakahū ki ha 'akauni fakalangi. Ko e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí ko ha palani ia 'okú ne fakahā mai kiate kitautolu 'a e founga ke tau [a'usia] ai e tu'unga 'oku finangalo 'a 'etau Tamai Hēvaní ke tau a'usiá."¹

Ko e me'a fakamamahí, he 'oku tokolahi e kau Kalisitianē 'i onopooni 'oku 'ikai ke nau fakahā'i 'oku lahi e ngaahi me'a 'oku fie ma'u 'e he 'Otuá meiate kinautolu 'oku tui kiate Iá, ka 'oku nau lau Ia ko ha taha ngāue fakatamaio'eiki "okú ne feau 'enau

fie ma'ú 'i hono fekau 'i atú" pe ko ha tokotaha fai fale 'i ko hono fatongiá ke tokoni 'i e kakaí ke nau "ongó 'i lelei 'ia 'iate kinautolu."² Ko ha fakakaukau fakalotu 'oku "ikái fakangalingali 'ene liliu 'a e mo'uí."³ Ka na'e pehē 'e ha tokotaha fa'u tohi, "Ka 'i hono fakafehoanaki, 'oku 'ikái kole mai pē e 'Otuá 'oku hā 'i he tohi folofola faka-Hepeluú mo faka-Kalisitiané ke tau fai pē ha tukupā, ka ke foaki 'etau mo'uí. 'Oku ngāue 'a e 'Otuá ia 'o e Tohi Tapú 'i he mo'uí mo e maté, kae 'ikái ko e failleleí pē, pea 'okú Ne fie ma'u e feilaulau 'i he 'ofá, kae 'ikái faka'apē pē."⁴

'Oku ou fie lea ki ha tō'onga mo'ui mo ha founga 'oku fie ma'u ke tau ma'u kapau 'oku tau loto ke feau 'a e ngaahi 'amanaki 'oku fai mai 'e he Tamai Hēvaní. Ko 'eni ia: loto fiemālie ke tali 'a e fakatonutonú pea feinga foki ke ma'u ia. 'Oku fie ma'u e fakatonutonú kapau 'oku tau fie fakatatau 'etau mo'uí ki he "[tangata haohaoá] 'o fakatatau ki hono lahi 'a e foaki 'a Kalaisí" ('Efesō 4:7). Na'e lea 'a Paula 'i he fakatonutonu pe tautea fakalangí, "He ko ia 'oku 'ofa ki ai 'a e 'Eikí 'okú ne tautea" (Hepelū 12:6). Neongo 'oku fa'a faingata'a ke kātaki 'i mo'oni, ka 'oku totonu ke tau fiefia he 'oku fie fakamoleki 'e he 'Otuá hono taimí mo e iví ke fakatonutonu kitautolu.

'Oku tolu 'a e taumu'a 'o e fakatonutonu fakalangí: (1) ke fakaloto 'i kitautolu ke fakatomala, (2) ke fakalelei 'i mo fakamā'oni'oni 'i kitautolu, pea (3) toe fakatonutonu hotau hala 'i he mo'uí ke fenāpasi mo e me'a 'oku 'afio 'i 'e he 'Otuá ko ha hala 'oku lelei angé.

Fakakaukau angé ki he fika 'uluakí, ki he me'a kotoa kau ki he fakatomalá, ko e tu'unga ia 'oku fie ma'u ki he fakamolemolé mo e ma'á. Na'e pehē 'e he 'Eikí, "Ko kinautolu 'oku ou 'ofa aí, 'oku ou valokí 'i mo tautea 'i: ko ia ke ke fai feinga mo fakatomala" (Fakahā 3:19). Pea na'á Ne toe folofola, "Pea 'oku 'aonga ke tautea 'i 'a hoku kakaí kae 'oua ke nau ako ke talangofua, 'o kapau 'e fie ma'u, ko e tupu mei he ngaahi me'a te nau mamahi'ia aí" (T&F 105:6; vakai foki, T&F 1:27). 'I ha fakahā he 'aho

kimui ní, na'e fekau ai 'e he 'Eikí ki ha kau taki 'e toko fā kuo fuoloa 'enau ngāue he Siasí ke nau fakatomala (pea 'e pehē pē ha 'ane fekau mai ki hatau tokolahi) 'i he 'ikái ako 'i totonu 'enau fānaú 'o "fakatatau ki he ngaahi fekaú" pea mo e 'ikái ke "faivelenga lahi ange 'i 'apí" (vakai, T&F 93:41–50). Na'e fakatomala 'a e tokoua 'o Sēletí 'i he Tohi 'a Molomoná 'i he taimi na'e 'afio mai ai 'a e 'Eikí 'i ha kongá 'ao 'o fefolofolai mo ia " 'i he houa 'e tolu . . . pea valokí 'i ia koe'uhí ko e 'ikái te ne manatu ke ui ki he huafa 'o e 'Eikí" ('Eta 2:14). Koe'uhí he na'e tali lelei 'e he tokoua 'o Sēletí 'a e valoki fefeka ko 'ení, na'e foaki leva kiate ia kimui ai 'a e faingamālie ke mamata pea fakahinohino 'i ia 'e he Huhu 'i na'e kei sino fakalaumālie pē (vakai, 'Eta 3:6–20). Ko e fua 'o e valokí 'a e 'Otuá ko e fakatomalá, 'a ia 'e iku ki he angatonú (vakai, Hepelū 12:11).

Makehe mei hono faka 'ai'ai 'etau fakatomalá, 'e lava 'e hono kātaki 'i mo'oni 'a e valokí 'o fakama'a mo teuteu 'i kitautolu ki ha ngaahi monū 'ia fakalaumālie lahi ange. Na'e folofola e 'Eikí, "Oku totonu ke sivi 'i 'a hoku kakaí 'i he ngaahi me'a kotoa pē, koe'uhí ke teuteu 'i 'a kinautolu ke nau ma'u 'a e nāunau 'a ia kuó u teuteu mo'onautolú, 'io 'a e nāunau 'o Sai-oné; pea ko ia ia 'e 'ikái te ne kātaki 'i 'a e tautea 'oku 'ikái te ne fe'unga mo hoku pule'angá" (T&F 136:31). Na'á Ne folofola 'i ha feitu'u 'e taha, "He ko kinautolu kotoa pē 'oku 'ikái te nau lava 'o kātaki 'i 'a e tautea 'i, kae faka'ikái 'i aú, 'oku 'ikái lava ke fakamā'oni'oni 'i 'a kinautolu" (T&F 101:1–5; vakai foki, Hepelū 12:10). Hangē ko e lea 'a 'Eletā Paula V. Sionisoni he pongipongi ní, 'oku totonu ke tau tokanga ke 'oua na'a tau fehi'a ki he ngaahi me'a tofu pē ko ia 'oku nau tokoni ke tau 'ai kiate kitautolu 'a e natula faka-'Otuá.

Na'e fokotu'u 'e he kau muimui 'o 'Alamaá ha kolo 'o Saione 'i Heilami, ka na'a nau iku ki he nofo pōpulá. Na'e 'ikái tuha mo kinautolu ke nau faingata'a ia—'ikái 'aupito—ka 'oku pehē 'e he fakamatalá:

"Ka neongo iá, na'e 'afio 'i 'e he 'Eikí 'oku taau ke valokí 'i 'a hono

kakaí; 'io, 'okú ne sivi 'i 'enau kātaki mo 'enau tuí.

"Ka neongo iá—ko ia ia 'oku falala kiate iá, 'e hiki hake ia 'i he 'aho faka'osí. 'Io, pea na'e hoko pehē ki he kakaí ni" (Mōsaia 23:21–22).

Na'e fakamālohia kinautolu 'e he 'Eikí pea fakama'ama'a 'enau kavengá 'o a'u ki ha tu'unga na'e 'ikái te nau toe loko ongo 'i 'a e kavenga 'i honau tu'á, pea a'u ki ha taimi na'e fakahaofi kinautolu (vakai, Mōsaia 24:8–22). Na'e toe tupulaki lahi ange 'enau tuí 'i he me'a ne nau a'usiá, pea nau fiefia ma'u pē 'i he fehokotaki makehe mo e 'Eikí.

'Oku toe faka'aonga 'i 'e he 'Otuá ha founga 'e taha ki he tautea pe fakatonutonú ke tatakí kitautolu ki ha kaha'u 'oku 'ikái ke tau lava 'o sio ki ai he taimí ni, ka 'okú Ne 'afio 'i e hala 'oku lelei ange kiate kitautolú. Na'e fakamatala 'a 'Eletā Hiu B. Palauni, ko ha mēmipa fuoloa 'o e Toko Hongo-fulu Mā Uá pea ko ha tokoni 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí 'o kau ki ha me'a ne hoko fakatāutaha kiate ia. Na'á ne fakamatala ki ha 'ane fakataua ha ki 'i faama li'aki 'i Kānata he ngaahi ta'u lahi kuohilí. 'I he'ene takai holo 'o fakama'a mo monomono 'ene fāmá, na'á ne a'u mai ai ki ha fu'u fuamelie ne mā'olunga ange he fute 'e onó pea 'ikái ke fua, ko ia na'á ne 'auhani fefeka ia, 'o tuku pē ha fanga ki 'i va'a si'isi'i. Pea hangē na'á ne sio ki ha lo'imata he fanga ki 'i va'á 'o hangē 'oku tangi mo lea ange 'a e fu'u fuamelie 'o pehē,

"Ko e hā kuó ke fai ai 'eni kiate aú? Na'e faka'ofa'ofa 'eku tupú. . . ka ko 'eni kuó ke hanga 'e koe 'o tā hifo au. 'E sio lalo mai kiate au 'a e fu'u 'akau kotoa pē he ngoué . . . Ko e hā kuó ke fai ai 'eni kiate aú? Ne u pehē 'e au ko e tangata tauhi ngoue koe hení."

[Na'e tali atu 'e 'Eletā Palauni], "Sio mai ki 'i fu'u fuamelie, ko e tangata tauhi ngoue au 'i hení, pea 'oku ou 'ilo 'i 'a e me'a 'oku ou loto ke ke a'usiá. Na'e 'ikái ke u fakataumu'á ke ke hoko ko ha fu'u 'akau fua pe ko ha fu'u 'akau fakamalu-malu. Ko hoku lotó ke ke hoko ko ha ki 'i fu'u fuamelie, pea 'e 'i ai e 'aho te ke fonu ai 'i he fuá, pea te ke pehē mai kiate au, 'Mālō 'aupito Tangata Tauhi Ngoue 'a ho'o ma'u

ha 'ofa fe'unga ke ke 'auhani aú.”

Hili ha ngaahi ta'u lahi na'e hoko 'a 'Eletā Palauni ko ha 'ōfisa pule 'i he mala'etaú 'i he Kau Sōtia Kānatā 'o ngāue 'i 'Ingilani. 'I he taimi ne lavea ai he taú ha 'ōfisa mā'olunga, na'e kau 'a 'Eletā Palauni 'i he faingamālie ke hoko ko ha senialé, pea na'e fekau'i mai ke ne 'alu ki Lonitoni. Pea neongo na'e taau 'a 'Eletā Palauni ke hoko ko ha seniale, ka na'e 'ikai ke ne ma'u ia koe'uhí ko 'ene Māmongá. Na'e tala-ange 'e he seniale pulé kiate ia, “Oku 'i ai ho'o totonu ki he lakangá, ka he 'ikai ke u 'oatu ia kiate koe.” Ko e me'a ko ia ne nofo 'a Palesiteni Palauni 'o faka'amua, lotua mo teuteu ki ai 'i ha ta'u 'e 10, kuo mole ia he taimi pē ko iá koe'uhí ko ha matu'aki filifilimānako. 'I he hoko atu e talanoa 'a 'Eletā Palauní, na'á ne manatu ai 'o pehē:

“Na'á ku heka 'i he lēlué 'o foki atu . . . kuo lavea hoku lotó, pea 'i ai mo e loto 'itá. . . . 'I he'eku a'u atu ki hoku tēnití, . . . ne u tolongi atu hoku kepí ki he funga mohengá. Na'á ku kuku hoku tuké, pea 'ū'ūnifo mo sio ki he langí. Ne u pehē, “'E 'Otuá, ko e hā kuó ke fai ai 'eni kiate au? Kuó u 'osi fai 'a e me'a kotoa pē ne u lava ke a'u-sia ai 'a e taumu'a ko 'ení. 'Oku 'ikai ha me'a na'e mei lava ke u fai—'a ia na'e totonu ke u fai—kuo te'eki ai ke u fai. Ko e hā kuó ke fai ai 'eni kiate aú?” Na'á ku 'i he 'ahu 'o e mamahí.

“Na'á ku toki ongo 'i leva ha le'o, pea na'á ku 'ilo'i 'a e le'o ko iá. Ko e le'o pē ia 'o okú, pea na'e pehē mai 'a e le'ó, “Ko e tangata tauhi ngoue au hení. 'Oku ou 'ilo'i 'a e me'a 'oku ou loto ke ke fai.' Na'e mato'o atu meiate au 'a e loto 'itá, pea na'á ku tū'ulutui hifo 'i he ve'e mohengá 'o kole fakamolemole koe'uhí ko 'eku loto ta'ehounga iá. . . .

“. . . Pea ko e 'osi 'eni ha meimei ta'u 'e 50, 'oku ou hanga hake ai ki he ['Otuá] mo pehē ange, 'Mālō 'aupito Tangata Tauhi Ngoue, ho'o 'auhani aú, 'a ho'o ma'u ha 'ofa fe'unga ke ke lava 'o 'ai ke u mamahí.’”⁵

Na'e 'afio'i 'e he 'Otuá 'a e me'a 'e a'u ki ai 'a Hiu B. Palauní pea mo e me'a 'oku fie ma'u ke a'u ki aí, peá Ne toe fakatonotonu hono halá 'o teuteu'i ia ki he lakanga

faka'aposetolo toputapú.

Kapau te tau holi mo'oni mo feinga ke fakahoko e ngaahi 'ama-naki lahi 'etau Tamai Hēvaní, te Ne fakapapau 'i 'oku tau ma'u kotoa e tokoni 'oku tau fie ma'ú pe ko e fakafiemālie, fakamālohia, pe tautea'i. Kapau te tau loto ke tali, 'e hoko mai e fakatonotonu 'oku fie ma'ú 'i ha founga kehekehe mo e ngaahi ma'u'anga tokoni kehekehe. 'E lava ke hoko mai ia 'i he founga 'etau lotú 'i he folofola mai 'a e 'Otuá ki hotau 'atamaí mo e lotó 'i he Laumālie Mā'oni'oní (vakai, T&F 8:2). 'E lava ke fou mai ia 'i he founga “'Ikai” ko e tali 'o e lotú pe kehe ia mei he me'a na'a tau 'amanaki ki aí. 'E hoko mai e valokí 'i he'etau ako e folofolá 'o

fakamanatu'i mai e ngaahi tōnounou, talangata'á, pe ngaahi me'a kuo 'ikai ke tau toe faí.

'E lava ke fakafou mai 'a e fakatonotonú 'i he ni'ihi kehé, tautautefito kiate kinautolu 'oku ue'i 'e he 'Otuá ke fakahoko 'etau fiefiá. Kuo tuku mai 'i he Siasí he 'ahó ni 'a e kau 'aposetolo, palōfita, pēteliake, pīsope, mo e ni'ihi kehe 'o hangē pē ko e kuonga mu'á, “Ko hono fakahaohaoa 'o e kakai mā'oni'oní, mo e ngāue fakafaipekaú, ke langa hake 'a e sino 'o Kalaisí” (Efesō 4:11–12). Mahalo 'e hoko ha ngaahi lea 'i he konifelenisí ni ko ha ui kiate koe ke ke fakatomala pe liliu, pea kapau te ke talangofua ki ai 'e hiki hake koe ki ha tu'unga 'oku mā'olunga ange. Te tau lava ke

fetokoni'aki ko e kāingalotu 'o e Siasí; he ko e taha ia e tefito'i taumu'a na'e fokotu'u ai 'e he Fakamo'uí 'a e siasí. Neongo te tau fepaki mo ha fakaanga fakamamahi mei he kakai 'oku 'ikai ke nau toka'i pe 'ofa'i kitautolú, 'e tokoni ke ngāue 'aki ha angavaivai fe'unga ke fakakaukau ki he tūkunga ko iá pea ako ha me'a mei ai.

'E lava ke ha'u 'a e fakatonutonú mei ho hoá, kae fakatauange pē 'i he lea lelei mo fakafiemālie. Na'e manatu'i 'e 'Eletā Lisiate G. Sikoti 'a ia na'e toki lea atú ha taimi he kamata mai 'ene nofo malí 'i hono hanga 'e hono uaifí ko Sēiní, 'o fale'i ia ke sio hangatonu ki he kakai he taimi 'oku lea ai kiate kinautolú. Na'á ne talaange, "Okú ke fa'a sio koe ki he falikí, ki he 'ató, matapā sio'atá, mo e feitu'u kehekehe kae 'ikai pē ki honau fofongá." Na'á ne tali lelei 'a e ki'i valoki anga'ofa ko iá, pea na'e 'aonga lahi ia ki he'ene fale'í mo e ngāue mo e kakai. Pea 'i he'eku ngāue fakafaipekau taimi kakato he taimi 'o Palesitēni Sikoti, 'oku ou fakapapau'i atu na'á ne sio hangatonu ki he mata 'o e tokotaha na'á na talanoá. Te u toe lava 'o fakalahi atu ko e taimi ko ia 'e fie ma'u ai 'e ha taha ha fakatonutonú, 'e lava ke toe ongo ange ho'o sio hangatonú.

'E lava pea kuo pau ke fakatonu-tonu 'e he mātu'á pea a'u ki hono valoki'i 'enau fānaú, ke 'oua na'a nau mo'ulaloa ki he filí 'a ia 'oku 'ikai ke ne anga'ofa mo hono kau poupou. Na'e fakatokanga'i 'e Palesitēni Poiti K. Peeke ko e taimi ko ia 'oku 'i ai ha taha 'okú ne 'i ha tu'unga ke fai ha fakatonutonu ka 'oku 'ikai ke ne fai iá, 'oku siokita ia. Manatu'i 'oku totonu ke fai e fakatonutonú 'i he taimi totonu, 'i ha lea māsila pea mahino, "o ka ue'i ke fai pehē 'e he Laumālie Mā'oni'oni; pea hili ia ke toki fakahā ange 'a e 'ofa lahi kiate ia kuó ke valoki'í telia na'á ne lau koe ko hono fili" (T&F 121:43).

Manatu'i kapau te tau fakafepaki'i 'a e fakatonutonú, 'e 'i ai leva e ni'ihia he 'ikai ke nau toe fai ia ki he ni'ihia kehé, neongo 'enau 'ofa 'iate kitautolú. Kapau 'e hokohoko 'a e 'ikai ke tau liliu hili e valoki 'a

e 'Otuá 'ofá, te Ne pehē pē foki mo Ia. Na'á Ne folofola mai, "He 'ikai ke fāinga ma'u ai pē 'a hoku Laumālie mo e tangatá" ('Eta 2:15). Ka 'oku totonu ko e lahi taha hotau valoki'í 'oku ha'u pē ia mei loto—'oku totonu ko ha'atau fakatonutonu pē kitautolu. Ko e taha e ngaahi founga 'a hotau kaungā ngāue ko ia kuo pekia ko Siosefa B. Uefiliní, na'á ne hoko ai ko ha ākonga ma'a mo fakatōkilaló, ko hono vakai'i 'ene faifatongia 'i he ngāue mo e me'a kotoa pē ne vahe ange ke faí. 'I he'ene faka'amu ke fakahoifua ki he 'Otuá, na'á ne fakapapau ai ke ako 'a e me'a te ne lava 'o fai ke lelei angé peá ne ngāue faivelenga leva 'i hono mo'ui 'aki 'a e lēsoni takitaha.

Te tau lava kotoa 'o lava'i 'a e ngaahi 'amanaki lahi 'a e 'Otuá 'o tatau ai pē pe 'oku lahi pe si'isi'i e me'a 'oku tau malavá mo e talēniti 'oku tau ma'ú. Na'e fakapapau'i mai 'e Molonai, "Pea kapau te mou fakafisi 'a kimoutolu mei he anga ta'e-mā'oni'oni kotoa pē, pea 'ofa ki he 'Otuá 'aki homou iví, 'atamáí, mo e mālohí kotoa pē, pea 'e toki fe'unga 'a e 'alo'ofa 'a [e 'Otuá] kiate kimoutolu, koe'uhí ke tupu 'i he'ene 'alo'ofá 'a ho'omou haohaoa 'ia Kalaisí"

(Molonai 10:32). 'E hanga 'e he'etau feinga mātēaki mo faivelengá 'o 'omi 'a e 'alo'ofa mālohi mo fakaivia ko 'ení, ki ha ngāue 'oku kau ai e fakavaivai ki he tautea mei he to'ukupu 'o e 'Otuá 'oku tupu ai 'a e fakatomala kakato mo fakamātoató. 'Ofa ke tau lotua ke ma'u 'Ene fakatonutonu 'ofa mo fakalaumālie.

Fakatauange 'e tokoni'i kimoutolu 'e he 'Otuá 'i ho'omou feinga ke a'usia 'Ene ngaahi fakatetu'a mā'olunga kiate kimoutolú mo foaki atu e fiefia kakato mo e melino 'oku muiaki aí. 'Oku ou 'ilo te tau lava 'o taha mo e 'Otuá mo Kalaisi. 'Oku ou fakamo'oni 'o kau ki he'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo 'Ofa'angá pea mo e fiefia 'oku tau ma'u koe'uhí ko Kinaua, 'i he loto fakatōkilalo mo e 'ilo pau, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmení. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Dallin H. Oaks, "Ko e Tukupa ke Hoko 'o Pehē," *Liahona*, Sānuali 2001, 40.
2. Kenda Creasy Dean, *Almost Christian: What the Faith of Our Teenagers Is Telling the American Church* (2010), 17.
3. Dean, *Almost Christian*, 30; see also Christian Smith and Melinda Lundquist Denton, *Soul Searching: The Religious and Spiritual Lives of American Teenagers* (2005), 118–71.
4. Dean, *Almost Christian*, 37.
5. Hugh B. Brown, "Ko e Fu'u Fuamelii," *Liahona*, Mā'asi 2002, 22, 24.

Fai 'e 'Eletā Carl B. Pratt
'O e Kau Fitungofulú

Ko e Ngaahi Tāpuaki Fungani Taha 'a e 'Eikí

'E fakaava 'e he 'Eikí 'a e ngaahi matapā 'o e langí pea hua 'i hifo kiate kaitautolu 'Ene ngaahi tāpuaki fungani tahá, kapau te tau totongi totonu 'etau vahehongofulú.

Oku houna kiate au 'a e ngaahi kui angatonu na'a nau ako 'i 'a e ongoongolelé ki he 'enua fānau 'i 'api 'i ha taimi lahi kimu'a pea toki fakahā fakasiasi mai hono fakahoko e efiafi fakafāmilí 'i 'apí. Ko e ongomātu'a 'eku fa'eé ko 'Aita Sepasoni mo Sione A. Ueteni. Na'á na nofo 'i he ki'i kolo ko Kolonia Hualasi, Siuāuā 'i Mekisikou. Na'e hino'i e fānau Uetení 'aki hono ako 'i kiate kinautolu 'a e ongoongolelé, mo 'enua sio ki he tā sīpinga 'enua ongomātu'á.

Na'e hoko e ngaahi ta'u kimu'a 'o e 1920, ko ha taimi faingata'a ia 'i Mekisikou. Na'e toki 'osi atu pē ha liukava fīta'a. Na'e 'ikai ke loko 'i ai ha pa'anga ki he fefakatau'akí pea ko e lahi tahá pē ko e silini maka siliva. Na'e fa'a fakahoko pē 'a e pisinisi 'a e kakai 'aki e fakafetongi koloá mo e ngaahi ngāué.

'I ha 'aho 'e taha 'i he faka'osinga 'o e fa'ahita'u māfaná, na'e foki mai ki 'api e Kuitangata ko Sioné hili ia ha'ane fefakatau'aki 'o ne ma'u ai ha peso 'e 100 'i he silini maka silivá ko e kongá ia 'o e aleá. Na'á ne 'oange e pa'angá kia 'Aita 'o fekau ke

faka'aonga 'i ia ki he me'a fakaako 'a e fānau.

Na'e fiefia 'a 'Aita he pa'anga na'e ma'ú, ka na'á ne fakamanatu kia Sione na'e te'eki ai pē ke totongi ha'ana vahehongofulu he fa'ahita'u māfaná kotoa. Na'e te'eki ai pē foki ke ma'u ha'anau pa'anga, ka na'e fakamanatu ange 'e 'Aita 'oku nau ma'u 'a e kakano'i manu, fua'imoa, mo e hu'akaú mei he fanga manú. 'Oku mahu pē 'enua ngoué he fua'i-'akaú mo e vesitapoló, pea 'i he 'enua fakafetongí ne ma'u ai ha ngaahi koloa neongo na'e 'ikai ma'u ai ha pa'anga. Na'e fokotu'u ange 'e 'Aita ke 'ave 'a e pa'angá ki he pīpōpē ke totongi 'aki 'enua vahehongofulú.

Na'e ki'i loto-mamahi 'a Sione koe-'uhí he na'e mei tokoni lahi e pa'angá ki he ako 'a e fānau, ka na'e toe vave pē 'ene loto ke totongi 'enua vahehongofulú. Na'á ne fua atu e tangai pa'angá ki he 'ōfisi vahehongofulú 'o 'oange ki he pīpōpē.

Hili ha ki'i taimi nounou mei ai, na'á ne fanongo 'oku ha'u ha tangata pisinisi tu'umalie ko Misa Houti mei he 'Iunaiteti Siteití he uike hono hokó, fakataha mo ha kau tangata ke

nofo he mo'ungá 'i ha ngaahi 'aho lahi 'o fai ai 'enua tuli manu mo e taumāta'u.

Ne fakafe'iloaki atu 'a e Kuitangata ko Sioné ki he kau tangatá he tau'anga lēlue ofi pē ki Kolonia Hualasi. Kuo 'osi fakanofa'atu 'ene fanga hōsī mo e fanga manu na'e fie ma'u ke fetuku 'aki e utá mo e ngaahi nāunau nofo kemí ki he mo'ungá. Na'e fakamoleki e uike hono hokó ki hono fakahino-hino 'i e kau tangatá ki he anga hono tokanga 'i honau nofo'angá mo e fanga monumanú.

Na'e foki mai e kau tangatá ki he tau'anga lēlué 'i he faka'osinga 'o e uiké ke nau foki ki he 'Iunaiteti Siteití. Na'e totongi e ngāue 'a Sioné he 'aho ko iá pea 'oange mo ha tangai pa'anga peso siliva ke totongi 'aki e ngaahi fakamole kehé. Hili pē hono totongi e kau tangata ngāué, na'e fakafoki leva 'e Sione 'a e toenga pa'angá kia Misa Houti, 'a ia na'á ne fu'u 'ohovale he na'e 'ikai ke ne 'amanaki 'e toe 'i ai ha toenga. Na'á ne fakafehu 'i 'a Sione ke fakapapau 'i na'e 'osi totongi kotoa e ngaahi fakamolé, pea talaange 'e Sione kuo 'osi kotoa hono totongi pea ko e toenga pa'angá ia.

Na'e ifi mai 'a e lēlué. 'I he 'amanaki ke mavahe atu 'a Misa Houti, na'á ne toe tafoki 'o li mai e tangai pa'angá kia Sione. Na'á ne pehē ange, "Ko 'ena, 'alu mo ia ma'a ho'o fānau." Na'e hapo 'e Sione e tangai peá ne foki atu ki Kolonia Hualasi.

Hili e ma'u me'atokoni he efiafi ko iá ne fakataha mai e fāmilí ke fanongo talanoa kau ki he kemí, mo e manatu 'i hake 'e Sione 'a e tangai peá ne tuku ia ki he tēpilé. Na'e talaange 'e Sione 'oku 'ikai ke ne 'ilo 'i pe ko e hā e lahi e pa'anga 'i he tangai, peá ne hua 'i leva ia ki he tēpilé—na'e lahi 'aupito, pea 'i he taimi na'e lau aí, na'e toe ha peso siliva 'e 100. Ko hono mo'oní na'e lau ko ha tāpuaki ma'ongo'onga 'a e fakakaukau ko ia 'a Misa Houti ke 'eva mai ki honau feitu'ú. Na'e 'osi lelei pē 'a e vahe ne ma'u 'e Sione mo hono ngaahi fohá, ka na'e fakamanatu mai 'e he peso 'e 100 'a e lahi 'o e pa'anga ko ia na'e totongi 'aki e vahehongofulú he

uike atu kimu'á. Ki ha ni'ihī, mahalo ko ha me'a mālie pē ia na'e hoko noa pē, ka ki he fāmilī Uetení ko ha lēsoni mahino ia mei he 'Eikí 'okú Ne manatu'i 'Ene ngaahi tala'ofa kiate kinautolu 'oku totongi totonu 'enau vahehongofulú.

'I he'eku kei si'í, na'á ku sai'ia he talanoa ko iá he na'e fekau'aki ia mo e heka hōsī mo e nofo kemi he mo'ungá 'o tulimanu mo taumāta'u aí. Pea na'á ku sai'ia aí he 'okú ne ako'i mai ko e taimi ko ia 'oku tau talangofua ai ki he ngaahi fekaú 'oku tāpuekina leva kitautolu. 'Oku lahi ha ngaahi me'a te tau lava kotoa 'o ako mei he talanoa ko 'eni kau ki he vahehongofulú.

'Uluakí, kapau te ke fakatokanga'i ko e totongi vahehongofulú na'e 'ikai fekau'aki ia mo e lahi 'o e pa'anga hū maí. Na'e loto 'a e fāmilī Uetení ia ke totongi 'enau vahehongofulú mei he 'uluaki pa'anga pē na'e ma'ú he na'a nau 'i ha tu'unga lelei pē mei he'enu fanga monumanú mo 'enau fua'i'akaú mo e ngoue vesitapoló. Na'a nau ongo'i pē 'oku nau mo'ua ki he 'Eikí koe'uhí ko honau ngaahi tāpuakí.

Ko ha fakamanatu mai ia e me'a na'e 'uhinga ki ai 'a e 'Eikí 'i he taimi na'á Ne fehu'i mai aí: "E kaiha'a 'a e tangatá mei he 'Otuá? Ka kuo mou kaiha'a meiate au." Ka 'oku fehu'i 'e he kakaí, "Kuo mau kaiha'a meiate

koe 'i he hā?" Pea toki tali mai 'e he 'Eikí, "I hono vahehongofulu 'o e me'á" (Malakai 3:8). 'Io 'e kāinga, hangē pē ko ia na'e 'ilo'i 'e Sione mo 'Aita Ueteni he ngaahi fa'ahita'u māfaná he ngaahi ta'u lahi kuohilí, 'oku tau mo'ua kotoa pē ki he 'Eikí. 'Oua mu'a na'a tukuaki'i 'oku tau kaiha'a mei he 'Otuá. Tau faitotonu mu'a 'o totongi hotau mo'ua ki he 'Eikí. Ko e me'a pē 'okú ne kole maí ko e peseti 'e 10. 'E tokoni 'etau totongi hotau mo'ua ki he 'Eikí ke tau faitotonu ai ki hotau kāingá.

Ko e me'a hono hoko na'á ku fakatokanga'i mei he talanoa ko iá ko e totongi vahehongofulu 'a 'eku ongo kuí neongo na'e fu'u faingata'a'ia fakapa'anga hona fāmilí. Na'á na 'ilo'i 'a e fekau 'a e 'Eikí, peá na fakatatau 'a e folofolá kiate kinaua (vakai, 1 Nifai 19:23–24) 'o talangofua ki he fonó. Ko e me'a 'eni 'oku 'amanaki mai ki ai 'a e 'Eikí mei Hono kakaí kotoa. 'Okú Ne 'amanaki mai ke tau totongi vahehongofulu, 'o 'ikai mei he'etau koloa hulú pe mei he "toenga" 'o e patiseti 'a e fāmilí, kae hangē ko 'Ene fekau he kuonga mu'á, mei he "uluaki" pa'anga hū maí, 'o tatau ai pē pe 'oku lahi pe si'isi'i. Kuo tu'utu'uni 'e he 'Eikí, "Oua na'á ke fakatuai 'i he 'atu ho'o ngaahi 'uluaki . . . fuá" ('Ekesōtosi 22:29). Mei he ngaahi me'a kuó u a'usia fakatāutahá, ko

e founga pau taha ki hono totongi totonu 'o e vahehongofulú ko hono totongi he taimi pē ko ia 'oku ma'u ai ha fa'ahinga pa'anga hū maí. Ko hono mo'oní, kuó u 'ilo ko e foungá pē 'eni.

'Oku tau ako mei he'eku ongo kui Uetení ko e vahehongofulú 'oku 'ikai fekau'aki pē mo e pa'angá; ka 'oku fekau'aki mo e tuí—túi ki he 'Eikí. Na'á Ne tala'ofa mai ha ngaahi tāpuaki kapau te tau tauhi 'Ene ngaahi fekaú. 'Oku mahino ne fakahaa'i 'e Sione mo 'Aita Ueteni 'a e tui mālohi na'á na ma'ú 'i hono totongi 'ena vahehongofulú. Tau fakahaa'i 'etau tui ki he 'Eikí 'aki hono totongi 'etau vahehongofulú. Tomu'a totongi ia, pea totongi totonu. Ako'i 'etau fānaú ke totongi vahehongofulu mei he pa'anga 'oku 'oatu ma'u pē 'e he mātu'á pe ko ha toe pa'anga kehe pē 'oku nau ma'u, pea 'ave kinautolu ki he fakamā'opo'opo vahehongofulú koe'uhí ke nau 'ilo'i 'etau sīpingá mo 'etau 'ofa ki he 'Eikí.

'E malava pē ke 'i ai hano fakauhinga'i hala 'o e talanoa ko 'eni 'o 'eku ongo kuí. 'E fakakaukau ha taha koe'uhí he 'oku tau totongi vahehongofulu 'aki e pa'angá, 'e tāpuekina ma'u pē kitautolu 'e he 'Eikí 'aki e pa'anga. Na'e pehē 'eku fakakaukau 'i he'eku kei tamasi'í. Ka kuó u ako mei ai 'oku 'ikai ke pehē ia. 'Oku tala'ofa mai e 'Eikí e ngaahi tāpuakí kiate kinautolu 'oku totongi 'enau vahehongofulú. 'Okú Ne tala'ofa mai 'e "fakaava 'a e ngaahi matapā 'o e langí . . . peá u lilingi hifo . . . ha tāpuaki, 'e 'ikai ha potu 'e fa'a hao ia ki ai" (Malakai 3:10). 'Oku ou fakamo'oni te Ne fakahoko 'Ene ngaahi tala'ofá, pea kapau te tau totongi totonu 'etau vahehongofulú he 'ikai pē ke fusimo'omo he ngaahi tefito'i fie ma'u 'o e mo'uí, ka 'oku 'ikai ke Ne tala'ofa mai te tau tu'umālie. 'Oku 'ikai ko 'Ene ngaahi tāpuaki mahu'inga tahá 'a e pa'angá mo e ngaahi 'akauni fakapangikeé. 'Okú Ne tāpuekina kitautolu 'aki 'a e poto ke tokanga'i fakapotopoto 'etau ma'u'anga koloá 'a ia 'oku si'isi'i 'a e poto ke tau lava 'o mo'ui 'aki 'a e peseti 'e 90 'o 'etau pa'anga hū maí' o lelei ange ia 'i ha'atau mo'ui 'aki e

peseti 'e 100. Ko ia ai, 'oku mahino ki he kau totongi vahehongofulu fai-velengá 'a e mo'ui fakapotopotó pea nau fa'a lava ange 'o mo'ui fakafalala kiate kinautolu pē.

Kuo mahino kiate au 'oku fakalau-mālie e ngaahi tāpuaki fungani taha 'a e 'Eikí, pea 'oku fekau'aki ma'u pē ia mo e fāmili, kaungāme'á, pea mo e ongoongoleleí. 'Oku hangē 'okú Ne 'oatu ma'u pē 'a e tāpuaki 'o ha ongo'i makehe 'a e ivi tākiekina mo e tataki 'a e Laumālie Mā'oni'oni, kae tautautefito 'i he nofomalí mo e ngaahi me'a fakafāmili hangē ko hono 'ohake 'o e fānaú. Ko e fa'ahinga mahino fakalaumālie makehe ia 'e lava ke tokoni ke tau fiefia ai he uouangataha mo e nonga 'i 'apí. Na'e fokotu'u mai 'e Palesiteni Sēmisi E. Fausi ko e totongi vahehongofulú ko ha "malu'i lelei ia mei he vete malí" ("Ko Hono Fakatupulaki Ho'o Nofomalí," *Liahona*, 'Epeleli 2007, 5).

'Oku tokoni 'a e totongi vahehongofulú ke fakatupulaki 'iate kitautolu ha lotu talangofua mo fakatōkilalo, pea mo ha lotu houngā-ia 'a ia okú ne "fakamo'oni'i 'a e kau mai hono to'ukupú 'i he me'a kotoa pē" (T&F 59:21). 'Oku fakatupu 'iate kitautolu 'e he totongi vahehongofulú ha lotu fie foaki lahi mo fa'a fakamolemole, pea mo ha lotu anga'ofa 'oku fonu 'i he 'ofa haohaoa 'a Kalaisí. 'Oku tau vēkeveke leva ke ngāue mo tāpuekina e ni'ihiki kehé 'aki ha lotu 'oku talangofua mo fakavaivai ki he finangalo 'o e 'Eikí. 'Oku 'ilo'i 'e he ni'ihiki 'oku totongi vahehongofulu ma'u peé 'oku fakamālohia 'enau tuí 'i he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí pea fakatupulaki ha fakamo'oni mālohi mo tu'u ma'u 'i He'ene ongoongoleleí pea mo Hono Siasí. 'Oku 'ikai ke teitei ma'u e ngaahi tāpuaki ia ko 'ení 'i he pa'anga pe koloa, ka ko hono mo'oni ko e ngaahi tāpuaki fungani taha kinautolu 'a e 'Eikí.

'Oku ou fakamo'oni 'e fakaava 'e he 'Eikí 'a e ngaahi matapā 'o e langí pea lilingi hifo kiate kitautolu 'Ene ngaahi tāpuaki fungani tahá, kapau te tau totongi totonu 'etau vahehongofulú. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e 'Eletā Lynn G. Robbins
'O e Kau Fitungofulú

Ko e hā 'a e Anga 'o e Tangatá mo e Fefiné 'oku Taaú mo Kimoutolú?

Fakatauange 'e lava 'e ho'omou ngaahi ngāue 'o fakatupulaki 'a e ngaahi 'ulungāanga faka-Kalaisí, koe'uhí ke ma'u Hono tataú 'i homou fofongá pea fotu mai Hono 'ulungāangá mei ho'omou tō'ongá.

Ko ha fehu'i lelei mo'oni 'a e "Ke a'usia pe 'ikai."¹ Na'e fai 'e he fakamo'uí 'a e fehu'í 'i ha founga mohu fakakaukau ange, 'o hoko ia ko ha fehu'i fakatokāteline mahu'inga kiate kitautolu takitaha: "Ko e hā 'a e anga 'o e tangatá [mo e fefiné] 'oku taaú mo kimoutolú? Ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ke mou hangē pē *ko aú*" (3 Nifai 27:27; ko e toki tēnaki atu hono fakamamafá). Ko e lea taimi lolotonga 'o e a'usia ko e 'Oku ou. 'Okú Ne fakaafe'i mai ke tau 'ai kiate kitautolu Hono huafá mo Hono natulá.

Ke hoko 'o hangē pē ko Iá kuo pau ke tau *fai* foki mo e ngaahi me'a na'á Ne *fai*: "Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko 'eku ongoongoleleí 'eni; pea 'oku mou 'ilo'i 'a e ngaahi me'a 'oku totonu ke mou *fai* 'i hoku siasí; he ko e ngaahi ngāue 'a ia kuo mou mamata kuó u *fai* ke mou *fai* foki ia" (3 Nifai 27:21; toki tēnaki 'a e fakamamafá).

'Oku 'ikai ke mavahevahe 'a e

tu'unga ke a'usiá mo e *me'a ke fai*. Koe'uhí ko ha ongo tokāteline kināua 'okú na fefalala'aki ko ia ai 'okú na fefakamālohia'aki mo felanga'akihake. Hangē ko 'ení, 'oku langaki 'e he tuí ha taha ke lotu, pea hanga leva 'e he lotú 'o fakamālohia e tui 'a ha taha.

Na'e fa'a hanga 'e he Fakamo'uí 'o valoki'i 'a kinautolu 'oku *fai* ha ngāue *ko e fakamamata pē*—'o ui 'a kinautolu ko e kau mālualoi: "Oku faka'apa-apa 'a e kakaí ni kiate au 'aki honau loungutú, ka 'oku mama'o honau lotó 'iate au" (Ma'ake 7:6). *Ko e fai* ha ngāue lelei ka ko e *fakamamata peé* ko e mā-lualoi ia, pe ko e 'ai ke hangē pē 'oku peheé—ko ha fakangalingali ia.

'I he tafa'aki 'e tahá, 'oku 'ikai mahu'inga 'a e *faka'alinga lelei* kae 'ikai *fai* ha ngāue, 'o hangē pē ia ko e "tuí, kapau 'oku 'ikai 'i ai 'a e ngaahi ngāue, 'oku *mate ia*, pea 'oku tu'u taha pē ia" (Sēmisi 2:17; toki tēnaki atu e fakamamafá). 'Oku 'ikai ko ha *me'a lelei* 'a e *faka'alinga lelei* ta'e fai ha

ngāue lelei—ko hano kākaa'i pē ia 'o kita, 'o tui 'okú te fai lelei, koe'uhí pē he 'oku lelei 'ene ngaahi taumu'á.

Ko e *fai* ha *ngāue lelei* ke fakangali lelei—ko e mālualoí ia—pea 'okú ma'uhala ai e ni'ihí kehé kiate koe, pea 'i ho'ō fakangali lelei kae 'ikai *fai* ha ngāue lelei 'okú ke kākaa'i pē 'a koe.

Na'e valoki'i 'e he Fakamo'uí 'a e kau tangata tohí mo e kau Fālesí 'i he'enu mālualoí: “E mala'ia 'a kimoutolu, ko e kau tangata tohi mo e Fālesí, ko e mālualoí! Koe'uhí 'oku mou [totongi vahehongofulu]”—ko e me'a ia na'a nau *fai*—“i he mini, mo e 'aneto, mo e kumino, ka 'oku mou ta'etokanga ki he ngaahi me'a mamafa 'o e fonó, ko e fai totonú, mo e loto 'ofá, mo e tui” (Mātiu 23:23.) Pe 'i hono fakalea 'e tahá, na'e 'ikai ke nau *a'usia* 'a e me'a na'e totonu ke nau *a'u ki ai*.

Neongo 'Ene 'afio'i 'a e mahu'inga 'o e *fai* ha ngāue, ka na'á Ne fakahā ko e “me'a mahu'inga angé” 'a e tu'unga ke *a'usiá*. 'Oku fakatāta'i 'e he ngaahi sipinga ko 'ení 'a e mahu'inga ange 'o e *me'a* ke *a'usiá*:

- Ko e hū ko ia ki he vai 'o e papi-taisó ko ha ngāue ia 'oku tau *fai*. Ka kuo pau ke mu'omu'a mai 'a e *'tu'unga kuo pau ke tau a'usiá* 'a ia ko e tui kia Sīsū Kalaisí pea mo ha fu'u liliu lahi 'i he lotó.
- Ko hono ma'u 'o e sākalamēnití ko ha me'a ia ke tau *fai*. Ka 'oku mamafa pea mahu'inga ange 'a e tu'unga ko ia 'o e taau ke ma'u 'a e sākalamēnití.
- Ko e fakanofu ki he lakanga fakataula'eikí ko ha ngāue ia pe ha me'a ke *fai*. Ka 'oku mahu'inga ange 'a e mālohi ko ia 'o e lakanga fakataula'eikí 'a ia 'oku maka-tu'unga pē, “i he ngaahi founda 'o e mā'oni'oni” (T&F 121:36), pe ko e *tu'unga ke a'usiá*.

'Oku tokolahi ha ni'ihí 'iate kitautolu 'oku hiki ha ngaahi *lisi* 'o e *me'a ke fai* ke fakamanatu mai e ngaahi me'a 'oku tau loto ke fakahokó. Ka 'oku tātātaha foki hano hiki 'e he kakaí ia ha *lisi* 'o e *ngaahi me'a ke a'usiá*. Ko e hā hono 'uhingá? Ko e ngāue *ke fai* ko ha ngaahi 'ekitiviti pe

me'a ke fakahoko ka 'e to'ō ia mei he *lisi hili hono fakahokó*. Ka ko e *tu'unga ke a'usiá*, he 'ikai pē toe 'osi ia. He 'ikai lava ke faka'ilonga'i kuo 'osi ha *tu'unga ke a'usiá*. Te u lava 'o 'ave hoku uaifi 'o faka'eva'eva'i he efiāfi Falaite ko 'ení, 'a ia ko ha *ngāue ia ke fai*. 'Oku 'ikai tupukoso hake pē 'eku *hoko* ko ha husepāniti lelei; 'oku totonu ke *hoko* ia ko ha konga hoku natulá, hoku 'ulungāngá pe ko 'eku tō'ongá mo'uí.

'I he'eku hoko ko ha mātu'á, ko e fē nai ha taimi te u pehē kuo *kakato* ai hoku fatongia ki he fānaú? 'Oku 'ikai pē ke teitei 'osi e fatongia ia 'o e *hoko* ko ha mātu'á lelei. Ko e taha 'o e ngaahi me'a mahu'inga taha te tau lava ke ako'i ki he'etau fānaú ko e founda ke nau *hoko* ai 'o hangē ko e Fakamo'uí.

'Oku 'ikai lava ke tau sio ki he *hoko* 'o anga faka-Kalaisí, ka ko e ivi ia 'okú ne faka'ai'ai e me'a 'oku tau *fai* pea ko e me'a ia 'oku lava ke tau sio ki ai. Hangē ko 'ení, 'i he taimi 'oku tokoni ai e mātu'á ki he ako 'alu 'a ki'i tamasi'i, 'oku tau sio ki hono *fai* 'e he mātu'á 'a e ngaahi me'a hangē ko hono pukepuke mo fakahihiki'i 'o 'enu fānaú. 'Oku fakahā 'e he ngaahi *ngāue ni* 'a e 'ofa 'oku 'i honau lotó, tui mo e 'amanaki lelei ki he me'a 'e malava 'e he'enu fānaú 'a ia 'oku 'ikai lava ke fai ha sio ki ai. 'Oku hokohoko atu pē 'enu ngaahi ngāue he 'aho kotoa pē—ko e faka-mo'oni ia ki he ngaahi *tō'onga* faka'ofa 'o e kātaki mo e faivelengá.

Koe'uhí ko e ngaahi ola 'oku tau *ma'ú* na'e makatu'unga ia mei he tau-mu'a mo e me'a na'a tau *fai*, 'e tupulaki lelei ange leva 'a e 'ulungāngá 'i hono ako'í 'i he me'a 'oku totonu ke *fai* 'o 'ikai tāfataha pē ki he me'a ko ia kuo nau *fai*.

'I he taimi 'oku pau'u ai e fānaú, tau pehē 'oku nau kē, 'oku fa'a tuku-taha pē 'etau fakatonutonú 'i he me'a kuo nau *fai* pe ko e kē na'e fakahokó. Ka ko e me'a na'e *fai*—'a 'enu tō'ongá—ko ha faka'ilonga pē ia 'o ha taumu'a 'i honau lotó 'oku 'ikai fai ki ai ha 'ilo. 'E lava ke tau fehu'i pē kiate kitautolu, “Kapau 'e mahino ki he fānaú, ko e hā nai ha fa'ahinga 'ulungāngā 'e lava ke ne fakatonutonú 'a e fa'ahinga tō'onga ko 'ení 'i he kaha'ú?

Ke fa'a kātaki mo loto fakamolemole 'i he taimi 'oku 'ita ai? Ke 'ofa pea hoko ko ha tokotaha fa'a fakalelei? Ke tali e nunu'a 'o e me'a na'á te faí kae 'ikai tukuaki'i ha taha kehe?”

Ko e hā e founda 'oku ako'i 'aki 'e he mātu'á e ngaahi 'ulungāngā ko 'ení ki he'enu fānaú? He 'ikai ke toe 'i ai ha faingamālie lahi ange ki hono ako'i mo e fakahā'i e ngaahi 'ulungāngā faka-Kalaisí ki he'etau fānaú ka ko e taimi ko ia 'oku tau fakatonutonú ai kinautolú. 'Oku ma'u e fo'i lea ko e *fakatonutonú* mei he lea tefito ko e *ākongá*, pea 'oku 'uhinga ia ke tau fa'a kātaki pea hoko ko e faiako. 'Oku 'ikai totonu ke fai ia 'i he 'ita. 'Oku malava pea 'oku totonu ke fai 'a e fakatonutonú 'i he founda 'oku ako'i mai 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121: “I he feifeinga'i 'i he fa'a kātaki fuoloa, 'i he angavaivai mo e angamalū, pea mo e 'ofa ta'emālualoí; 'i he anga'ofa mo e 'ilo haohaoa” (veesi 41–42). Ko e ngaahi *anga* faka-Kalaisi kotoa 'eni 'oku totonu ke hoko ko e konga 'o kitautolu 'i he'etau *hoko* ko e mātu'a mo e kau ākongā 'a Kalaisí.

'I he fakatonutonú 'oku ako ai 'e he fānaú ki he ngaahi nunu'á. 'Oku tokoni e ngaahi mōmeniti peheé ke ne liliu 'a e ngaahi anga 'oku koví ki ha ngaahi 'ulungāngā 'oku lelei. Kapau 'oku tala mai 'e he ki'i tamasi'i 'a e fehālaaki na'á ne faí, te ke fakahoungā'i 'ene loto-to'a ke fai iá. 'Eke ki he ki'i tamasi'i pe ta'ahiné pe ko e hā nai kuó ne ako mei he fehālaaki pe ngāue koví, 'okú ne oatu ai kiate koe, kae toe mahu'inga angé, ki he Laumālié ha faingamālie ke ongo'i pea ako'i 'a e fānaú. 'I he taimi 'oku tau ako'i ai e tokāteline kiate kinautolu 'aki e Laumālié, 'oku 'i ai 'a e mālohi 'i he tokāteline ko iá ke ne liliu honau tefito 'i 'ulungāngā 'oku *fai* neongo pē 'e ki'i tuai.

Na'e 'ilo'i 'e 'Alamā 'a e tefito 'i mo'oni tatau ko 'ení, 'a ia ko “hono malanga 'aki 'o e folofolá ko ha fu'u me'a ke takiaki'i ai 'a e kakaí *ke fai* 'a ia 'oku totonú—'io, na'e mālohi lahi ange 'ene ngāue 'i he fakakaukau 'a e kakaí 'i he heletā” ('Alamā 31:5; toki tānaki atu e fakamamafá). Ko e hā hono 'uhingá? Koe'uhí he 'oku

tāfataha pē 'a e heletaá ia ki hono tautea'i 'o e tō'ongá—pe me'a 'oku *fai*—'oku liliu 'e he folofolá 'a e natula 'o e kakai—'a e tu'unga ne nau 'i *ai* pe ko ia te nau lava ke *hoko ki ai*.

Ko e mātu'a ko ia 'oku talangofua mo angalelei 'enau fānaú mahalo na'a ngata pē ako tauhi fānau 'enau mātu'a 'i he Kalasi Tauhi Fānau 101. Ka 'o kapau kuo tāpuaki'i koe 'aki ha fānau 'oku nau fa'a 'ahi'ahi'i ho'o kātaki ki he taupotu tahá, te ke hū leva koe he kalasi Tauhi Fānau 505. 'Oua na'a ke ofo 'o fifili pe ko e hā ha'o fehālaaki na'e fai he mo'ui ki mu'á ke ke fepaki ai mo e me'á ni, ka te ke lava 'o pehē ko e fānau talangata'a ko 'ení ko ha tāpuaki ia mo e faingamālie ke lahi ange ai ho'o anga faka-'Otuá. Ko e fē nai 'a e fānau 'e ngalingali te ne sivi'i lahi taha ho'o kātaki mo e kātaki fuoloá pea mo e ngaahi 'ulungāanga lelei kehe faka-Kalaisí, ke fakatupulaki pea toe fakalelei'i? Mahalo nai 'oku tatau pē e lahi ho'o fie ma'u e fānau ko 'ení mo 'ene fie ma'u koé?

Kuo tau fanongo kotoa he akonaki ke fehi'a ki he angahalá kae 'ikai ki he tokotaha fai angahalá. Ko ia ai, 'i he taimi 'oku talangata'a ai 'etau fānaú kuo pau ke tau tokanga ke 'oua na'a tau lea 'aki ha me'a te ne 'ai ke nau tui ko e fehālaaki na'a nau *fai* ko honau *tu'unga* totonú pē ia. "Oua na'a teitei 'ai ke hoko e ta'e malavá ko ha tu'unga ke 'iloa ai e tokotaha ko iá," 'aki e ngaahi hingoa hangē ko e "vale," "tō'ohi," "fakapikopiko," pe "makaka."² Ko 'etau fānaú ko e fānau ia 'a e 'Otuá. Ko honau tu'unga totonú ia mo e me'a te nau malavá. Ko 'Ene palaní ke tokoni'i 'Ene fānaú ke ikuna'i e ngaahi fehālaaki mo e pau'ú kae fakalalakalaka pea hoko 'o *hangē* ko Iá. Ko ia ai, ko e tō'onga 'oku fakamamahi, 'oku totonu ke 'ilo'i ko ha me'a pē ia 'oku fakataimi, kae 'ikai ke tu'uloa—ko ha tō'onga, kae 'ikai ko hono 'ulungāanga totonú ia.

Ko ia ai, 'oku fie ma'u ke tau tokanga, 'i hono faka'aonga 'i ha ngaahi kupu'i lea tu'uloa hangē ko e "Okú ke fai ma'u pē . . ." pe "'Oku 'ikai pē te ke . . ." 'i he taimi 'okú ke fakatonutonu aí. Tokanga ki he ngaahi kupu'i lea hangē ko e "'Oku 'ikai pē te ke teitei fakakaukau koe ki he

ngaahi me'a 'oku ou ongo'í" pe "Ko e hā 'okú ke 'ai ai ke mau tali ma'u pē kiate koé?" 'Oku hanga 'e he ngaahi kupu'i lea pehení 'o 'ai ke hangē ko e 'ulungāanga ia 'o e tokotaha ko iá pea lava ke ne uesia lahi e fakakaukau 'a e fānaú kiate ia peé mo hono tu'unga mahu'inga'ia 'iate iá.

'Oku lava foki ke hoko e puputu'ú 'i he'etau fa'a 'eke ki he fānaú pe ko e hā 'a e me'a 'oku nau fie *a'usia* 'i he'enau lahí, 'o hangē ia kuo hoko 'a e me'a 'oku *fai* 'e he tokotahá ke ma'u'anga mo'ui mei aí ko hono anga totonú *ia*. 'Oku 'ikai totonu ke tala hoto tu'unga totonú pe ngeia fakaekitá mei he'ete ngāué pe koloa 'oku ma'ú. Ko e Fakamo'uí ko ha tangata tufunga loto-fakatōkilalo, ka na'e 'ikai lava 'e he me'á ni 'o tala mo'oni 'Ene mo'uí.

'I hono tokoni'i 'o e fānaú ke nau 'ilo'i ko hai kinautolu mo fakamālohia 'enau mahu'inga'ia 'iate kinautolu peé, 'e lava ke tau fakahikihiki'i totonu 'a 'enau ngaahi lavame'á pe tō'ongá—ko e *fai ia*. Kae mahalo 'e fakapotopoto ange ke fakatefito 'etau fakahikihiki'i 'i honau 'ulungāangá mo e me'a 'oku nau tui ki aí—ko *kinautolu ia*.

Ko e founga lelei ki hono fakahikihiki'i e me'a 'oku *fai* 'e he'etau fānaú 'i ha sipoti, ko e vakai atu mei he tafa'aki 'o e *me'a 'e a'u ki ai*, hangē ko honau iví, kātaki, loto-to'a he fehanga-hangai mo e faingata'á, mo e ngaahi alá me'a pehē—peá 'e fakahikihiki'i fakatou'osi ai 'a e *tu'unga 'oku nau 'i ai* mo e me'a 'oku nau *fai*.

'I he taimi 'oku tau kole ai ki he fānaú ke *fai* ha ngāué, te tau lava ke kumi ha ngaahi founga ke fakahikihiki'i ai kinautolu 'i he tu'unga 'oku nau 'i aí, hangē ko 'ení, "'Oku ou fiefia 'aupito 'i ho'o loto fiemālie ke fai e ngāué."

'I he taimi 'oku ma'u ai 'e he fānaú ha lipooti kaati mei he akó, 'e lava ke tau fakahikihiki'i ia 'i he lelei hono māká, kae mahalo 'e toe lelei ange kiate kinautolu hano fakahikihiki'i kinautolu koe'uhí ko 'enau *fai velengá*. "Na'a ke 'ave ho'o ngāue fakaako kotoa pē. Ko e tokotaha koe 'okú ke 'ilo e founga hono 'ohofi pea faka'osi e ngaahi me'a faingata'á. 'Oku ou laukau 'aki koe."

Lolotonga e taimi ako folofola 'a e fāmilí, vakai mo alea'i e ngaahi 'ulungāanga lelei na'e ma'u he laukonga 'o e 'aho ko iá. "Koe'uhí ko e ngaahi 'ulungāanga faka-Kalaisí ko ha ngaahi me'āfoaki ia mei he 'Otuá pea he 'ikai te ke lava 'o fakatupulaki kinautolu ta'ekau ai 'Ene tokoní"³, hanga 'o lotua ia 'i he lotu fakafāmilí mo fakatāutahá.

'I he tēpile kaí, fa'a talanoa kau ki he ngaahi 'ulungāanga lelei, tautautefito ki he ngaahi 'ulungāanga lelei ko ia na'e ma'u mei he folofolá he pongipongi ko iá. "Ko e hā nai ha founga na'a ke hoko ai ko ha kaungāme'a lelei he 'ahó ní? Ko e hā nai e founga na'a ke fakahaa'i ai e anga'ofá? Na'e anga fēfē nai 'a e tokoni atu 'a e tuí ke ke fehanga-hangai mo e ngaahi faingata'a 'o e kuonga ní? Ko e hā ha founga na'e fai atu ai ha falala kiate koe? na'a ke faitotonu ai? Foaki lahi ai? Loto fakatōkilalo?" 'Oku lahi 'aupito e ngaahi 'ulungāanga lelei 'i he folofolá 'oku fie ma'u ke ako'i pea fai ha 'ilo ki aí.

Ko e founga mahu'inga taha 'o e fai-ako *ke a'usia* ko e hoko ko ha mātu'a ki he'etau fānaú 'o hangē pē ko ia 'oku fai 'e he'etau Tamai 'i Hēvaní ma'atautolú. Ko Ia pē tokotaha 'a e mātu'a 'oku haohaoá pea kuó Ne vahevahe mai kiate kinautolu 'Ene tohi lēsoni ki he founga tauhi fānaú—'i he folofolá.

Na'e fakatefito 'eku lea he 'aho ní ki he mātu'á, ka ko e ngaahi tefito'i mo'oni 'e 'aonga ia ki he taha kotoa pē. Fakatauange 'e lava 'e ho'omou ngaahi ngāué 'o fakatupulaki 'a e ngaahi 'ulungāanga faka-Kalaisí, koe'uhí ke ma'u Hono tataú 'i homou fofongá pea fotu mai Hono 'ulungāangá mei ho'omou tō'ongá. Pea 'i he ongo'í 'e ho'o fānaú pe ni'ihi kehé ho'o 'ofá mo mamata ki ho'o tō'ongá, 'e tohokaki'i ai kinautolu kiate Ia, ko 'eku lotú ia mo e fakamo'oni, 'i he huafa 'o Sisú Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. William Shakespeare, *Hamlet, Prince of Denmark*, act 3, scene 1, line 56.
2. Carol Dweck, na'e ngāue 'aki 'i he Joe Kita, "Bounce Back Chronicles," *Reader's Digest*, May 2009, 95.
3. Vakai, *Malanga'aki Eku Ongoongolelei: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafaipekai* (2004), 118.

Fai 'e Elder Benjamin De Hoyos
'O e Kau Fitungofulú

Ko e Ui ke Hoko Ko ha Kau Mā'oni'oni

*'Oku tāpuekina kitautolu 'i he 'etau kau ko ia ki he feohi'anga
'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní!*

Ehoku kāinga 'ofeina, 'oku
ou lotua 'e tokoni 'i au 'e he
Laumālie Mā'oni'oni ke 'oatu
'a 'eku pōpoakí.

Lolotonga 'a 'eku ngaahi 'a'ahí
mo e ngaahi konifelenisi fakasiteikí,
fakauooti mo e fakakoló, 'oku nofo'ia
ma'u pē au 'e ha ongo'i fiefia 'i he
fe'iloaki mo e kāingalotu 'o e Siasí, 'a
kinautolu 'o e 'aho ní pea pehē ki he
vahevahe'anga mālie 'o taimí 'i ia 'oku
ui ko e Kau Mā'oni'oni. 'Oku tokoni 'a
e laumālie 'o e nonga mo e 'ofa 'oku
ou ongo'i ma'u pē 'i he taimi 'oku ou
'iate kinautolu aí ke u 'ilo'i 'oku ou 'i
he taha 'o e ngaahi siteiki 'o Saioné.

Neongo ko e tokolahi 'oku nau omi
mei ha ngaahi fāmili kuo nau hoko ko
ha mēmipa 'o e Siasí 'i ha to'u tangata
'e ua pe lahi ange, ka ko e tokolahi ko
ha ni'ihī ne tokí ului mai. 'Oku tau toe
fai 'a e ngaahi lea talitali lelei ne fai
'e he 'Aposetolo ko Paulá ki he kakai
'Efesoó ki he ni'ihī ko 'ení:

"Pea ko 'eni, 'oku 'ikai ai ko e kau
muli mo e kau 'aunofo 'a kimoutolu,
ka ko e kaungā kolo mo e kāinga mā-
'oni'oni, pea mo e fale 'o e 'Otuá;

"Pea kuo fokotu'u ki he tu'unga
'a e kau 'aposetolo mo e kau palō-
fita, ko hono fu'u makatulikí 'a Sīsū

Kalaisi pē" ('Efesō 2:19–20).

'I he ngaahi ta'u kuohilí, lolotonga
'eku ngāue 'i he 'ōfisi 'o e Potungāue
Fetu'utaki mo e Kakai 'a e Siasí 'i
Mekisikou, ne fakaafe'i kinautolu ke
kau atu ki ha polokalama letiō. Ko e
taumu'a 'o e polokalamá ke fakamata-
la'i pea alea 'i 'a e ngaahi lotu kehekehe
'o e māmaní. Ne vahe mai ki hamau
toko ua ke fakaafongā 'i 'a e Siasí 'i
hono tali 'o e ngaahi fehu'i 'e ala fai
mai lolotonga e fa'ahinga polokalama
peheé. Hili ha ngaahi mālōlō ke fai ha
ngaahi tu'uaki, 'o hangē ko e lau 'a e
kau fai polokalama letiō, ne pehē 'e

Usuaia, 'Āsenitina

he talēkita 'o e polokalamá: " 'Oku tau
'i heni he efiāfi ni mo ha ongo faifekau
mei he Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau
Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní."
Na'á ne ki'i longo peá ne 'eke mai, "Ko
e hā 'oku fu'u lōloa pehē ai e hingoa
'o e Siasí? Ko e hā 'oku 'ikai ke mou
ngāue 'aki ai ha hingoa 'oku nounou
pe fakakomēsiale ange?"

Na'á ku malimali mo hoku hoá ko
ha fehu'i faka'ofa'ofa pehē peá ma ka-
mata leva ke fakamatala 'i ko e hingoa
'o e Siasí ne 'ikai fili ia 'e ha tangata.
Ne foaki ia 'e he Fakamo'uí 'o fakafou
'i ha palōfita 'i he ngaahi 'aho kimui
ní: "He 'e ui pehe' 'a hoku siasí 'i he
ngaahi 'aho faka'osí, 'io, ko e Siasí 'o
Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he
Ngaahi 'Aho Kimui Ní" (T&F 115:4). Ne
tali vave pea 'i he faka'apa'apa mai leva
'e he talēkita 'o e polokalamá, "Te mau
toe fakaongo atu leva ia 'i he loto fiefia
mo'oni." 'Oku 'ikai ke u manatu 'i he
taimí ni pe na'e tu'o fiha 'a 'ene toutou
lea 'aki 'a hono mahu'inga 'o e hingoa
'o e Siasí, ka 'oku ou manatu 'i 'a e
ongo fiefia na'e 'i ai 'i he'ema fakamata-
la'i 'oku 'ikai ngata pē he hingoa 'o e
Siasí, ka 'oku toe fekau'aki pē ia mo e
kāingalotu 'o e Siasí—'a e Kau Mā'oni-
'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

'Oku tau lau 'i he Fuakava Fo'ou ne
fuofua ui 'a e kāingalotu 'o e Siasí 'o
Sīsū Kalaisi ko e kau Kalisitiané 'i 'Ani-
teoke (vakai, Ngāue 11:26), ka na'a
nau feui'aki pē kinautolu ko e kau
mā'oni'oni. Hono 'ikai ongo mo'oni
kiate kinautolu 'a 'enau fanongo ki
hono ui kinautolu 'e he 'aposetolo ko
Paulá "ko e kaungā kolo mo e kāinga

mā'oni'oni, pea mo e fale 'o e 'Otuá" (Efesō 2:19), peá ne pehē foki "kuo ui [kinautolu] ke mā'oni'oni" (Loma 1:6–7; toki tñaki atu e fakamamafá).

'E māmālie pē hono fakamā'oni'oni'i 'o e kāingalotu 'o e Siasí 'o 'ikai ke nau fakatokanga'i 'o fakatatau ki hono lahi 'o 'enau mo'ui 'aki pea muimui ki he ngaahi fale'i 'a e kau palōfitá. 'Oku hoko e kāingalotu loto fakatōkilalo ko ia 'o e Siasí 'oku nau fakahoko e lotu mo e ako folofola fakafāmilí, fakahoko e hisitōlia fakafāmilí pea fakatapai honau taimí ke moihū ma'u pē 'i he tempalé ko ha Kau Mā'oni'oni. Ko kinautolu ia 'oku nau faivelenga ke fakatupu ha ngaahi fāmilí ta'engatá. 'Oku 'i ai foki mo kinautolu 'oku nau tuku mavahe honau taimí mei he'enau mo'ui femo'uekiná ke fakahaofi 'a kinautolu kuo mavahe mei he Siasí pea poupu'i kinautolu ke nau foki mai 'o nofo 'i he tēpile 'a e 'Eikí. Ko kinautolu ia 'a e kau 'eletā mo e kau sisitā, mo e kau hoa mali matu'otu'a 'oku nau tali ha ui ke ngāue ko e kau faifekau 'a e 'Eikí. 'To, 'e kāinga 'oku nau hoko ko ha Kau Mā'oni'oni 'o fakatatau mo e lahi 'o 'enau 'ilo'i 'a e ongo māfana mo faka'ofa'ofa ko ia 'oku ui ko e 'ofa faka-Kalaisí, pe ko e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí (vakai, Molonai 7:42–48).

Ko e Kau Mā'oni'oni pe kāingalotu 'o e Siasí, kuo nau 'ilo hotau Fakamo'uí 'i he ngaahi faingata'á mo e 'ahi'ahi. 'Oua mu'a na'a ngalo 'iate kinautolu na'e pau ke Ne mamahi 'i he ngaahi me'a kotoa pē. "Pea te ne to'o kiate ia 'a e maté, koe'uhí ke ne vete 'a e ngaahi ha'i 'o e maté 'a ia 'oku ha'iha'i 'a hono kakaí; pea te ne to'o kiate ia 'a honau ngaahi vaivaí, koe'uhí ke fonu hono lotó 'i he 'alo'ofa, 'o fakatatau ki he kakanó; koe'uhí ke ne 'afio'i 'o fakatatau ki he kakanó 'a e founa ke tokoni'i ai 'a hono kakaí 'o fakatatau ki honau ngaahi vaivaí" (Alamā 7:12).

'I he ngaahi ta'u kuo hilí, ne u mamata ai ki he faingata'a'ia ha kakai 'o kau ai ha tokolahi 'o hotau kāingalotú. 'Oku mau lotua kinautolu, 'o kole ke tokonia kinautolu 'e he 'Eikí ke 'oua na'a vaivai 'a 'enau tuí kae lava ke nau laka atu ki mu'a 'i he fa'a kātaki. 'Oku mau toe fakaongo atu ki

he ni'ihí ko 'ení e lea 'a e palōfita ko Sēkopé mei he Tohi 'a Molomoná:

"'Oiauē, 'e hoku kāinga 'ofeina, mou tali pea ha'u ki he 'Eikí, ko e Tokotaha Mā'oni'oni. Manatu ko hono ngaahi halá 'oku mā'oni'oni. Vakai, 'oku lausi'i 'a e hala ki he tangatá, ka 'oku tu'u hangatonu atu ia ki mu'a 'iate ia, pea ko e tauhi 'o e matapaá 'a e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí; pea 'oku 'ikai te ne nō ha taha kehe ke ne tauhi ia; he 'oku 'ikai ke 'i ai ha hala kehe ka 'i he matapaá pē; he 'oku 'ikai lava ke kākāa'i ia, he ko e 'Eiki ko e 'Otuá 'a hono huafá.

"Pea 'ilonga ia 'oku tukitukí, te ne fakaava kiate ia" (2 Nifai 9:41–42).

'Oku 'ikai mahu'inga e tūkunga, ngaahi 'ahi'ahi, pe ngaahi faingata'a 'oku 'ākilotoa kinautolú; 'e hoko 'a e mahino 'o e tokāteline 'o Kalaisí mo 'ene Fakalelei ko e ma'u'anga ivi mo e melino—'io, 'e kāinga, 'a e nonga 'o e lotó 'oku tupu mei he Laumālie 'oku foaki 'e he 'Eikí ki He'ene Kāingalotu faivelengá. 'Okú Ne fafanga'i kinautolu, 'o pehē: "Oku ou tuku 'a e melinó kiate kimoutolu. . . . 'Oua na'a mamahi homou lotó, pea 'oua na'a manavahē ia" (Sione 14:27).

Kuo ta'u lahi 'a 'eku mamata ki he faivelenga 'a e kāingalotu 'o e Siasí, 'a e Kau Mā'oni'oni 'i he ngaahi 'aho kimui ní, 'a ia kuo nau ikuna'i e ngaahi faingata'a mo e mamahi 'i he loto to'a mo e loto vēkeveke lahi 'i he tui ki he palani 'a 'etau Tamai Hēvaní pea

'i he Fakalelei 'a hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí, 'o nau kātaki pea hoko-hoko atu 'i he hala lausi'i mo fāsi'i 'o e fakamā'oni'oni. 'Oku 'ikai ha'aku lea fe'unga ke fakahaa'i 'a 'eku hounga'ia mo e tangane'ia 'i he Kau Mā'oni'oni faivelenga kotoa pē ko ia kuó u ma'u ha faingamālie ke feohi mo iá!

Neongo 'oku 'ikai loloto 'a 'etau mahino ki he ongoongolelé 'o hangē ko 'etau fakamo'oni ki hono mo'oni, ka 'o kapau te tau falala ki he 'Eikí, 'e tokoni'i kinautolu 'i hotau ngaahi faingata'a'ia, ngaahi 'ahi'ahi mo e mamahi (vakai, Alamā 36:3). 'Oku 'ikai 'uhinga e tala'ofa ko 'eni mei he 'Eikí ki hono kāingalotú he 'ikai ke nau mamahi pe 'ahi'ahi'i kinautolu, ka 'e tokoni'i kinautolu lolotonga e ngaahi taimi ko iá pea te tau 'ilo ko e 'Eikí na'a Ne tokoni'i kinautolú.

'E hoku kāinga 'ofeina, kuo tāpuekina kinautolu ke tau kau ki he feohi'anga 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní! Kuo faitāpuekina kinautolu 'i hono 'iloa 'etau ngaahi fakamo'oni fakataha mo e kau palōfita 'o e kuohilí mo onopōnī!

'Oku ou fakamo'oni 'oku mo'ui 'a hotau 'Eikí, 'a e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí pea 'okú Ne tataki 'a Hono Siasí, 'a e Siasí 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'o fakafou mai 'i hotau palōfita 'ofeina, Tōmasi S. Monisoni. 'I he huafa 'o hotau 'Eiki ko Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e 'Eletā C. Scott Grow
'O e Kau Fitungofulū

Ko e Mana 'o e Fakalelei

'Oku 'ikai ha angahala pe maumaufoho, mamahi pe loto mamahi, 'e ta'emalava ke 'aonga ki ai e mālohi faifakamo'ui 'o 'Ene Fakalelei.

Lolotonga hono teuteu 'eku lea ki he konifelenisi ko 'enī, ne u ma'u ha telefoni fakatu'upakē mei he'eku tangata'eikī. Na'á ne talamai ne mālōlō hoku tehiná he pongipongi ko iá lolotonga 'ene mohé. Na'á ku loto mamahi. Na'á ne ta'u 51 pē. 'I he'eku fakakaukau kiate iá, ne ongo mālohi kiate au ke u vahevahe atu ha ngaahi me'a mei he'ene mo'uí. 'Oku ou ma'u ha ngofua ke fai ia.

Ko ha tokotaha talavou hoku tehiná, anga fakakaume'a mo poto he feohí he'ene kei talavou—na'e fakatapui kakato 'ene mo'uí ki he ongoongolelei. Hili ha'ane ngāue fakafaifekau lelei, na'á ne mali mo hono 'ofa'angá 'i he temipalé. Na'e tāpuekina kinua 'aki ha foha mo ha 'ofefine. Na'e ngali mohu tāpuekina hono kaha'ú.

Ka na'á ne tukulolo ki hano vaivai. Na'á ne fili ha tō'onga mo'ui ne tukutaha he fakafiefiá mo e fakafiemālie'i hoto u'á, 'o tupu ai 'ene mahamahaki, movete 'ene nofo malí, mo 'ene hoko ko e mēmipa 'o e Siasí.

Na'á ne hiki 'o mama'o mei 'api. Na'e hokohoko atu pē 'ene tō'onga 'e faka'auha ai iá he ta'u 'e hongofulu

tupu; ka na'e te'eki ai pē ke li'aki pe ngalo ia 'i he Fakamo'uí. Na'e faifai pē pea hanga 'e he'ene mamahi mo e loto-fo'í 'o fakahū ki hono lotó e laumālie 'o e anga-vaivai. Na'e kamata leva ke mōlia atu 'ene 'itá, fakafepakí mo e tāufehi'á. Pea hangē ko e foha maumau koloá, "kuo poto ia."¹ Na'e kamata leva ke ne 'unu'unu atu ki he Fakamo'uí peá ne foki ki 'api ki ha ongomātu'a ne 'ikai te na teitei fo'i he tatali kiate iá.

Na'á ne 'a'eva he hala 'o e fakatomalá. Na'e 'ikai ke faingofua. Hili 'ene mavahe mei he Siasí 'i ha ta'u 'e 12, na'e toe papitaiso ia peá ne toe ma'u 'a e me'afaoaki 'o e Laumālie Mā'oní'oní. Na'e faifai pea toe fakafoki hono lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi tāpuaki 'o e temipalé.

Na'á ne monū'ia ke ma'u ha fefine na'á ne loto ke fakangaloki e ngaahi faingata'a fakamo'ui lelei 'okú ne kei tofanga aí tupu mei he'ene tō'onga mo'ui ki mu'á, peá na sila he temipalé. Na'e 'i ai ha'ana fānau 'e toko ua. Na'á ne ngāue faivelenga 'i he kau pīsopelikí 'i ha ngaahi ta'u lahi.

Na'e mālōlō hoku tehiná he pongipongi Mōnite, ko hono 7 'o Mā'así. 'I

he efiafi Falaite ki mu'á na'á ne 'alu ai mo hono uafí ki he temipalé. 'I he pongipongi Sāpaté, ko e 'aho ia ki mu'a peá ne mālōlō, na'e faiako he lēsoni 'a e lakanga fakataula'eikí he kulupu 'a e taula'eiki lahi. Na'á ne 'alu 'o mohe he efiafi ko iá, 'o 'ikai toe 'ā hake 'i he mo'uí ni—ka 'e toki tu'u mai pē 'i he toetu'u 'a e kau angatonú.

'Oku hounga kiate au 'a e mana 'o e Fakalelei 'i he mo'ui 'a hoku tehiná. 'Oku 'atā e Fakalelei 'a e Fakamo'uí kiate kitautolu takitaha—ma'u ai pē.

'Oku lava ke tau ma'u 'a e Fakalelei 'i he fakatomalá. 'I he taimi 'oku tau fakatomala aí, 'oku faka'atā leva 'e he 'Eikí ke tuku ki mui 'etau ngaahi fehālaaki 'i he kuohilí.

"Vakai, ko ia ia kuó ne fakatomala mei he'ene ngaahi angahalá, 'oku fakamolemole'i ia, pea ko au ko e 'Eikí, 'oku 'ikai te u toe manatu ki ai.

"Te mou 'ilo 'i he me'á ni 'o kapau 'oku fakatomala ha tangata mei he'ene ngaahi angahalá—vakai, te ne vete ia pea li'aki ia."²

'Oku tau 'ilo'i kotoa pē ha taha na'á ne fakahoko ha ngaahi me'a fakamamahi lalahi 'i he'ene mo'uí—'a kinautolu kuo hē pe mole atú. 'E malava pē tokotaha ko iá ko ha kaungāme'a pe kāinga, ko ha mātu'a pe fānau, ko ha husepāniti pe uafí. Pea mahalo pē ko e tokotaha ko iá ko koe.

'Oku ou lea ki he tokotaha kotoa pē, kau ai mo koe. 'Oku ou lea he mana 'o e Fakalelei.

Na'e hā'ele mai 'a e Fakamo'uí ke huhu'i 'a e fa'ahinga 'o e tangatá mei he Hinga 'a 'Ātamá.³ 'Oku tuhu 'a e me'a kotoa pē 'i he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí ki he feilaulau fakalelei 'a e Mīsaiaí, ko e 'Alo 'o e 'Otuá.⁴

Na'e 'ikai ke mei malava ke fakahoko e palani 'o e fakamo'uí ta'e fai ha fakalelei. "Ko ia na'e fai 'e he 'Otuá tonu 'a e fakalelei ki he ngaahi angahala 'a e māmaní, ke fakahoko 'a e palani 'o e 'alo'ofá, ke fakalato ai 'a e ngaahi fie ma'u 'a e fakamaau totonú, koe'uhi ke hoko 'a e 'Otuá ko ha 'Otuá haohaoa, mo angatonu, kae 'uma'ā ko ha 'Otuá 'alo'ofa foki."⁵

Na'e pau ke fai 'a e feilaulau fakalelei 'e he 'Alo 'o e 'Otuá he na'e 'ikai ha'ane angahala, koe'uhí he 'ikai lava

'a e tangata ia kuo hingá ke fakalelei ki he'ene ngaahi angahalá.⁶ Na'e pau ke ta'efakangatangata mo ta'engata 'a e Fakalelei—ke kau ai e tangata kotoa pē, 'i he kotoa 'o 'itānití.⁷

Na'e fakalelei 'a e Fakamo'uí ki he ngaahi angahala 'a e tangata kotoa pē, 'i He'ene mamahí mo e pekiá.⁸ Na'e kamata 'Ene Fakalelei 'i Ketisemani pea hokohoko atu ai ki he kolosí, pea faka'osi 'aki 'Ene Toetu'ú.

"'Io, . . . 'e pehē 'a hono taki atu, 'o kalusefai, mo tāmata'í, 'o mo'ulaloa pehē 'a e kakanó ki he maté, pea folo hifo 'a e finangalo 'o e 'Aló 'e he finangalo 'o e Tamaí."⁹ Na'á ne ngaohi "hono laumālié ko e feilaulau koe'uhí ko e angahalá."¹⁰

Koe'uhí ko e 'Alo Pē Ia 'e Taha 'o e 'Otuá na'e Fakatupú, na'á Ne ma'u 'a e mālohi ki he mate fakaesinó. Na'e malava ai ke Ne hokohoko atu 'Ene mo'uí, neongo 'Ene faingata'a'ia "o lahi hake 'i he me'a 'oku fa'a kātaki'i 'e he tangatá, tuku kehe pē 'a e maté; he vakai, 'oku tafe hifo 'a e ta'ata'á mei he ava kotoa pē 'o hono kilí, pea [e] lahi pehē 'a 'ene mamahí koe'uhí ko e ngaahi fai angahala mo e ngaahi anga fakalielia 'a hono kakaí."¹¹

Na'e 'ikai ngata pē He'ene totongi ma'á e ngaahi angahala 'a e kakai kotoa pē, ka na'á Ne toe to'o "kiate ia 'a honou ngaahi vaivaí, koe'uhí ke fonu hono lotó 'i he 'alo'ofa, . . . koe'uhí ke ne 'afio'i 'o fakatatau ki he kakanó 'a e founa ke tokoni'i ai 'a hono kakaí 'o fakatatau ki honou ngaahi vaivaí."¹²

Na'e ongo'i 'e he Fakamo'uí 'a e mamafa 'o e mamahi 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá—'a e mamahi 'o e angahalá, pea mo e loto-mamahí. "Ko e mo'oni kuó ne fuesia 'a hotau ngaahi mamahí, 'o ne kātaki'i 'etau ngaahi loto-mamahí."¹³

'Oku 'ikai ngata 'i hono fakafou mai 'i He'ene Fakalelei 'a hono fakamo'uí 'o e tokotaha maumau fonó, ka 'okú Ne fakamo'ui foki mo kinautolu tonuhia ne faingata'a'ia koe'uhí ko e ngaahi maumau fono ko iá. Pea 'i hono faka'aonga'i 'e he tokotaha tonuhiá 'a 'ene tui ki he Fakamo'ui mo 'Ene Fakalelei 'o ne fakamolemole'i 'a e tokotaha maumau fonó,

'e fakamo'ui foki mo kinautolu.

'Oku 'i ai e ngaahi taimi te tau fie ma'u takitaha ai ha "fakafiemālie mei he ngaahi ongo'i halaia 'oku tupu mei he ngaahi fehālaakí mo e ngaahi angahalá."¹⁴ 'I he'etau fakatomalá, 'e to'o leva 'e he Fakamo'uí mei hotau ngaahi lotó 'a e ongo'i halaia.

'Oku fakamolemole'i 'etau ngaahi angahalá 'i He'ene feilaulau fakalelei. 'Oku 'aonga 'a e Fakalelei ki he taha kotoa, 'i he taimi kotoa pē, 'o tatau ai pē pe ko ha angahala 'oku lahi pe si'isi'i, "tu'unga 'i he fakatomalá."¹⁵ tukukehe 'a e ngaahi foha 'o e mala'ia.

Koe'uhí ko e 'ofa ta'efakangatangata 'a Sīsū Kalaisí, 'okú Ne fakaafe'i kitautolu ke tau fakatomala koe'uhí ke 'oua na'a tau fuesia kakato e mamafa 'o 'etau ngaahi angahalá:

"Fakatomala—fakatomala, telia . . . na'a lahi 'aupito 'a ho'o ngaahi mamahí—'oku 'ikai te ke 'ilo'i 'a hono fu'u fakamamahi faú, 'oku 'ikai te ke 'ilo'i 'a hono fu'u lahi fakamanavaheé, 'io, 'oku 'ikai te ke 'ilo'i 'a hono faingata'a ke kātaki'i.

"He vakai, ko au, ko e 'Otuá, kuó u kātaki'i 'a e ngaahi me'á ni ma'á e kakai kotoa pē, koe'uhi ke 'oua na'a nau mamahi 'o kapau te nau fakatomala;

"Ka 'o kapau 'e 'ikai ke nau fakatomala kuo pau ke nau mamahi 'o hangē pē ko aú;

"'A ia ko e mamahi na'e langaki

ai 'a 'eku tetetete 'a'aku, 'a ia ko e 'Otuá, ko e tokotaha 'oku mālohi tahá, koe'uhí ko e mamahi, pea mo e tafe 'a e totó 'i he ava kotoa 'o hoku kilí, mo e mamahi'ia 'i he sinó mo e laumālié fakatou'osi."¹⁶

'Oku ala mai e Fakamo'uí 'o 'omi ha faito'o kiate kinautolu 'oku mamahi mei he angahalá. "Ikai koā te mou tafoki mai 'eni kiate au, pea fakatomala mei ho'omou ngaahi angahalá, 'o liliu, koe'uhi ke u fakamo'ui 'a kimoutolu?"¹⁷

Ko Sīsū Kalaisi 'a e Faifakamo'ui Ma'ongo'onga ki hotau ngaahi laumālié. 'Oku 'ikai ha angahala pe maumau fono, mamahi pe faingata'a, 'oku ta'emalava ke fakamo'ui 'e he mālohi 'o 'Ene Fakalelei, tuku kehe 'a e ngaahi angahala 'o e mala'ia.

'Oku talamai 'e Sētane kuo tau hē he taimi 'oku tau faiangahala aí. Ka 'i he tafa'aki 'e tahá, 'oku foaki mai 'e hotau Huhu'í 'a e huhu'í ki he tokotaha kotoa—'o tatau ai pē pe ko e hā e fehālaaki kuo tau faí—'o a'u pē kiate koe mo au.

'Oku 'i ai nai ha ngaahi me'a 'i ho'o mo'uí 'oku fie ma'u ke fakalelei'?' 'Oku 'i ai nai ha'o ngaahi fehālaaki 'oku kei fie ma'u ke fakatonutonu?

Kapau 'okú ke faingata'a'ia 'i he ongo'i halaia pe fakamaá, mamahi pe 'itá, pe mole 'a ho'o tuí, 'oku ou fakaafe'i koe ke kumi ha fakanonga.

Fakatomala pea si'aki ho'o ngaahi angahalá. Peá ke lotu ki he 'Otuá ke ma'u ha fakamolemole. Fekumi ke ma'u ha fakamolemole meiate kinautolu na'á ke fai hala ki aí. Fakamolemole'i kinautolu na'e fai hala atu kiate koé. Fakamolemole'i foki mo koe.

'Alu ki he pīsopé 'o ka fie ma'u. Ko ia 'a e talafekau anga'ofa 'a e 'Eikí. Te ne tokoni'i koe 'i ho'o faifeinga ke ke ma'á 'o fakafou 'i he fakatomalá.

Mou faka'utumauku 'i he lotú mo ako e folofolá. 'I ho'omou fai iá, te mou ongo'i leva 'a e tākiekina haohaoa 'a e Laumālié. Na'e folofola 'a e Fakamo'uí, "Fakamā'oni'oni' 'a kimoutolu; 'io, fakama'a homou lotó pea fufulu mo homou nimá . . . 'i hoku 'aó, koe'uhí ke u lava 'o ngaohi 'a kimoutolu ke mou ma'a."¹⁸

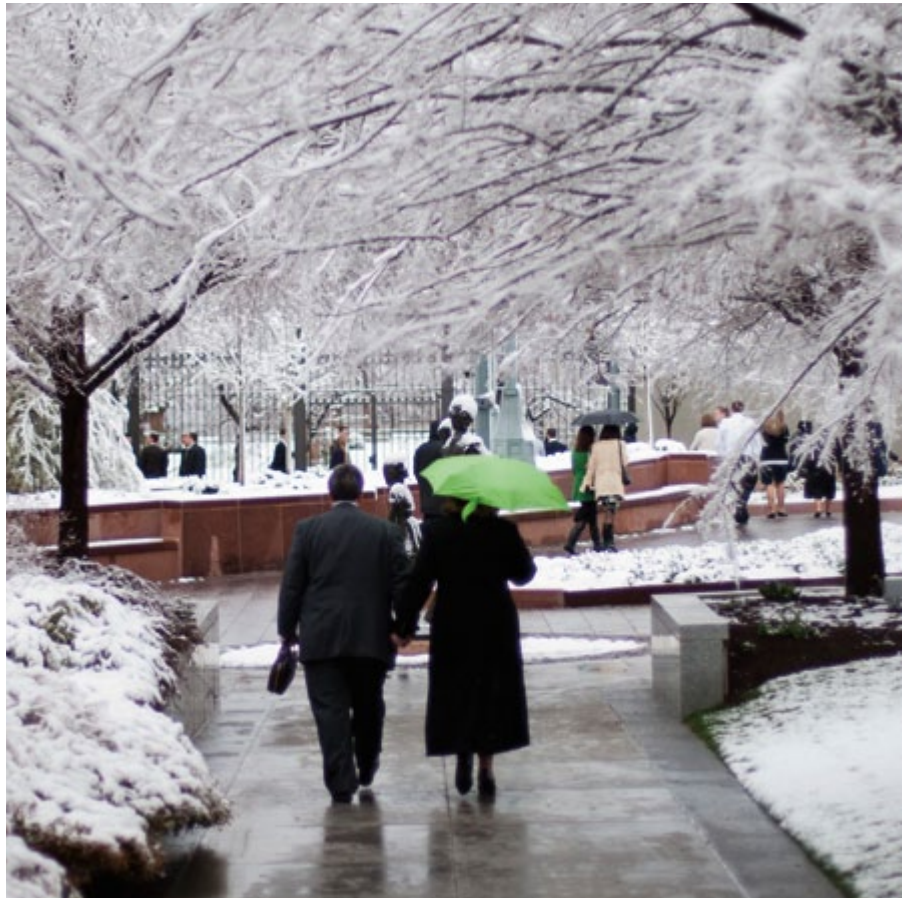
'I he'etau ma'a 'i he mālohi 'o e Fakalelei 'a e Fakamo'uí, 'okú Ne hoko leva ko hotau fakalaloa ki he Tamaí, 'o Ne tautapa,

"'E Tamai, vakai ki he ngaahi mamahi mo e mate 'a'ana 'a ia na'e 'ikai te ne fai ha angahalá, 'a ia na'á ke hōifua lelei ki aí; vakai ki he toto 'o ho Fohá 'a ia na'e lilingí, 'a e toto 'o ia na'á ke foaki koe'uhí ke fakalāngi-langi'i koé;

"Ko ia, 'e Tamai, fakamo'uí 'a kinautolú ni ko hoku kāinga 'a ia 'oku tui ki hoku hingoá, koe'uhí ke nau ha'u kiate au 'o ma'u 'a e mo'ui ta'engatá."¹⁹

Kuo foaki mai kiate kitautolu takitaha 'a e me'a foaki 'o e tau'atāina ke fili ki he mo'ui ma'á. "'Oku tau'atāina 'a e tangatá . . . ke fili 'a e tau'atāinā mo e mo'ui ta'engatá, tu'unga 'i he Fakalaloa lahi 'o e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, pe fili 'a e pōpulá mo e maté . . . mo mo'ulaloa ki he mālohi 'o e tēvoló."²⁰

'I he ngaahi ta'u kuohilí, na'e faka'aonga'i 'e hoku tehiná 'ene tau'atāina ke filí 'o ne fili ai ha tō'onga mo'ui ne kovi ki he'ene mo'ui lelei, hono fāmilí pea mo hono mēmpipasipi he Siasí. 'I ha ngaahi ta'u kimui ange ai, na'á ne faka'aonga'i 'a e tau'atāina tatau 'o fili ke ne fakatomala, pea fakatatau 'ene mo'uí ki he ngaahi akonaki 'a e Fakamo'uí, pea ke toe fanau'i fo'ou mo'oni

'i he mālohi 'o e Fakalelei.

'Oku ou fakamo'oni ki he mana 'o e Fakalelei. Kuó u mamata ki hono ivi fakamo'uí 'i he mo'ui 'a hoku tehiná, peá u ongo'i ia 'i he'eku mo'uí. 'Oku 'atā ma'u pē 'a e ivi fai fakamo'uí mo e huhu'i 'o e Fakalelei kiate kitautolu hono kotoa.

'Oku ou fakamo'oni ko e Kalaisí

'a Sīsū—'a e Faifakamo'uí 'o hotau laumālié. 'Oku ou lotua ke tau fili ke fakahoko e fakaafe 'a e Fakamo'uí, "'I kai koā te mou tafoki mai 'eni kiate au, pea fakatomala mei ho'omou ngaahi angahalá, 'o liliu, koe'uhí ke u fakamo'uí 'a kimoutolu?"²¹ 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Luke 15:17.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:42–43.
3. Vakai, 2 Nifai 2:25–26.
4. Vakai, 'Alamā 34:14.
5. 'Alamā 42:15.
6. Vakai, 'Alamā 34:11.
7. Vakai, 'Alamā 34:10.
8. Vakai, 'Alamā 22:14.
9. Mōsaia 15:7.
10. Mōsaia 14:10.
11. Mōsaia 3:7.
12. 'Alamā 7:11–12.
13. Mōsaia 14:4.
14. *Malanga'aki 'Eku Ongongolelei: Ko ha Fakahimohino ki he Ngāue Fakafaijekau* (2004), 72.
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:12.
16. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:15–18.
17. 3 Nifai 9:13.
18. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:74.
19. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:4–5.
20. 2 Nifai 2:27.
21. 3 Nifai 9:13.

Fai 'e 'Eletā Jeffrey R. Holland

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko Ha Fuka ki he Ngaahi Pule'angá

Kapau te tau akonaki 'i he Laumālié, peá ke fakafanongo mai 'i he Laumālié, 'e tokoni atu hamau ni'ihī ki he tūkunga 'okú ke 'i aí.

Kuo ongo 'aupito kiate au 'a e fo'i nota kotoa 'o e hiva kuo hiva 'akí mo e fo'i lea kotoa kuo lea 'akí pea 'oku ou lotua ai 'e lava ke u lea.

Ki mu'a pea mavahe 'a Pilikihami 'Tongi mei Nāvū he fa'ahita'u momoko 'o e 1846, na'á ne misi ai 'o sio ki ha 'āngelo na'e tu'u 'i ha mo'unga he tafa'aki fakahihifó 'o tuhu ki ha tele'a 'i lalo. 'I he taimi na'á ne hū ai ki he Tele'a Sōlekí 'i ha māhina 'e 18 mei ai, na'á ne vakai atu ki 'olunga hake pē he feitu'u ko 'eni 'oku tau fakataha aí, ki he tafa'aki mo'unga ko ia na'á ne mamata ki ai he me'a-hā-maí.

Hangē ko ia kuo toutou lea 'aki mei he tu'unga malangá ni, na'e tatakai 'e Pilikihami 'Tongi ha kau taki ki he tumu'aki 'o e mo'unga ko iá peá ne ui ia ko "Enisaini Piiki," ko ha hingoa ne 'i ai hono 'uhinga fakalotu ki he kau 'Isileli ko 'eni 'o onopōnī. 'I ha ta'u 'e uaafe nimangeau ki mu'a ai, na'e fakahā 'e he palōfita ko 'Īsaiá 'i he kuonga faka'osí, "'e fokotu'u ma'u e mo'unga 'o e fale 'o [e 'Eikí] 'i he tumutumu 'o e ngaahi mo'ungá," pea "te ne fokotu'u [ai] ha fuka ki he ngaahi pule'angá."¹

'I he vakai 'a e Kau Takí ki hono

fakahoko ha kongá 'o e kikite ko iá, ne nau loto ke fusi ha fuka ke fakahoko mo'oni 'aki 'a e fakakaukau 'o "ha fuka ki he ngaahi pule'angá". Na'e 'oange 'e 'Eletā Hiipa G. Kimipolo ha holoholo engeenga. Na'e ha'ihā 'i ia 'e Pilikihami ki ha tokotoko 'o to'oto'o 'e 'Eletā Uiliate Lisiate, pea na'e tō leva 'a e fuka ko iá mo talaki ko e tele'a 'o e Ano Māsimá pea mo e 'otu mo'unga takatakai aí, ko e feitu'u ia na'e kikite 'i 'e 'alu atu mei ai e folofola 'a e 'Eikí 'i he ngaahi 'aho faka'osí.

'E kāinga, ko e konifelenisi lahi ko 'enī mo e ngaahi konifelenisi fakavaeua ta'u 'oku faí, ko hono hokohoko atu ia e tala ne fai ki mu'a ki he māmaní. 'Oku ou fakamo'oni ko e ngaahi me'a ko ia kuo fai he 'aho 'e ua kuo hilí, ko ha toe fakamo'oni ia ki ai, 'o hangē ko e lau 'etau himí, "Vakai, kuo tatala e fuka 'o Saioné"² pea ko e mo'oni ko e 'uhinga ko ia 'e ua 'o e fuká ne 'uhinga pē ia ke pehē. 'Oku 'ikai tupukoso pē 'a hono pulusi e ngaahi pōpoakí 'i he 'etau konifelenisi lahí, 'i ha makasini 'oku ui ko e *Ensign*.

'I he ofi ke tāpuni 'etau konifelenisí, 'oku ou kole atu ke mou fakakaukau

he ngaahi 'aho ka hoko maí, 'o 'ikai ngata pē 'i he ngaahi pōpoaki kuo mou fanongoá, ka ki he fakafo mo'oni 'o e konifelenisi lahí—'a e me'a 'oku tau tui 'a kitautolu Kāingalotu 'o e Siasí ko e 'uhinga 'o e konifelenisí pea mo e me'a 'oku tau fakaafe'i e māmaní ke nau fanongo mo vakai ki aí. 'Oku tau fakamo'oni ki he pule'anga, fa'ahinga mo e lea pea mo e kakai kotoa pē, ko e na'ina'i kuo mou fanongoa 'i hotau taimí mo hotau kuongá, 'oku fai ia 'o fakataua mo e tatakai 'a e Laumālie Mā'oni'oni, "'i he fakakaukau 'a e 'Eikí, . . . ko e folofola 'a e 'Eikí, . . . ko e le'o 'o e 'Eikí pea mo e mālohi 'o e 'Otuá ki he fakamo'uí."³

Mahalo kuo mou 'osi mea'i (ka 'o kapau 'oku 'ikai, ta 'oku totonu ke mou 'ilo) 'oku tātātaha ke vahe ha tefito ki ha tangata pe fefine 'e lea mei heni. 'Oku pau ke 'aukai mo lotu, ako mo fekumi, kamata mo tuku pea toe kamata fo'ou 'a e tokotaha takitaha kae 'oua kuó ne fakapapau'i ko e tefito te nau lea ai he konifelenisi ko 'enī 'i he taimi ko iá, ko e tefito ia 'oku finangalo 'a e 'Eikí ke nau lea aí, neongo honau loto fakafo'ituituí. Kuo feinga 'a e tangata mo e fefine kotoa pē kuo mou fanongoa he houa 'e 10 ne toki 'osi 'o e konifelenisi lahí, ke ne muimui pau ki he ue'i ko iá. Kuo tangi, hoha'a mo fekumi fakamātoato e tokotaha kotoa pē ki he tatakai 'a e 'Eikí ke fakahinohino'i 'ene ngaahi fakakaukau mo e leá. Pea hangē ko e mamata 'a Pilikihami 'Tongi ki ha sio hifo ha 'āngelo ki he feitu'u ní, 'oku pehē pē 'eku vakai atu ki he tu'u ai 'a e kau 'āngelo ko 'enī. Mahalo pē 'e ongo 'i mā hoku ngaahi tokoua mo e tuofāfine 'i he kau 'ōfisa mā'olunga 'o e Siasí 'i he fakamatala ko iá, ka ko e anga ia 'eku vakai kiate kinautolú—ko ha kau talafekau fakamatelie mo ha ngaahi pōpoaki fakalangí, ko ha kau tangata mo fefine kuo nau a'usia e faingata'a fakaesino, fakapa'anga mo fakafāmilí kuó ta fouá, ka kuo nau fakatapui 'enua mo'uí 'i he loto tui ki honau ngaahi uiui'i, pea mo honau fatongia ke malanga 'aki e folofola 'a e 'Otuá kae 'ikai ko ha'anautolú.

Pea mou fakakaukau angé ki he

kehekehe 'o e ngaahi pōpoaki 'oku mou fanongoá, he 'oku fakafo 'a e 'ikai ke nau fakafekau'aki ia, kae 'i he fakahinohino pē 'o e langí. Ka ko e hā ka 'ikai ke nau kehekehe ai? Ko e konga lahi 'o hotau ha'ofanga 'oku tau mamata mo 'ikai mamata ki aí, ko e kāingalotu pē kinautolu 'o e Siasí. Ka 'i he fakafo 'o e founga fetu'utakí, 'oku kau mai ai ki he ha'ofangá ha ni'ihī tokolahi 'oku te'eki ai ke nau kau ki he Siasí. Ko ia kuo pau ke mau lea kiate kimoutolu 'oku mou 'ilo'i lelei kimautilú pea pehē kiate kinautolu 'oku 'ikai ke mou 'ilo'i kimautilú. 'I he Siasí kuo pau ke mau lea ki he fānaú, to'u tupú, kakai lalahi kei talavou, kakai lalahi matu'otu'á pea mo e kau toulekeleká. Kuo pau ke mau lea ki he ngaahi fāmilí, mātu'a mo e fānaú 'i 'api, 'o a'u ki he ni'ihī 'oku te'eki ai malí, 'ikai ha fānaú, pea mahalo 'oku nau si'i mama'o mei 'apí. 'Oku mau fakamamafa'i ma'u pē 'i he konifelenisi lahí 'a e ngaahi mo'oni ta'engata 'o e tui, 'amanaki lelei, 'ofa

faka-Kalaisí,⁴ pea mo hono tutuki 'o Kalaisí⁵, 'o a'u ki he'emaui lea faka-hangatonu atu he tu'unga angama'a 'o e kuongá. 'Oku fekau'i kinautolu 'i he folofolá ke " 'oua 'e lea 'aki ha me'a ka ko e fakatomalá pē ki he to'u tangatá ni,"⁶ ka 'i he taimi tatau pē 'oku totonu ke tau malanga 'aki e "ongoongo lelei [ki he] angamaluú . . . [pea] nono'o 'a e lotu mafesí." Ko e hā pē ha founga 'oku fakahoko 'aki e ngaahi pōpoaki ko 'eni 'o e konifelenisi, 'oku nau "fakahā 'a e tau'atāina ki he hopoate"⁷ pea malanga 'aki 'a e "koloa ta'e-fa'a-hakule 'a Kalaisí."⁸ 'I he ngaahi malanga kehekehe lahi kuo fakahoko atú, 'oku 'i ai pē e tui 'oku 'i ai e me'a ma'á e tokotaha kotoa. 'Oku ou tui ko e me'a 'eni ne fakamatala'i lelei taha 'e Palesitenu Hāloti B. Li he ngaahi ta'u kuo hilí he'ene pehē, "Ta ko e taumu'a 'o e ongoongolelei ke fakafiemālie'i 'a e faingata'a 'iá pea mo ue'i hake 'a ia 'oku nofo fiemālie."⁹

'Oku mau lotu ma'u pē foki ke fakahoko 'i he anga'ofa mo e

tau'atāina 'emaui akonaki 'i he konifelenisi lahí 'o hangē ko ia ne tomu'a ako'i 'e Kalaisí, pea manatu'i 'a e founga fakatonutonu 'oku hā ma'u pē 'i He'ene ngaahi pōpoakí. 'I he malanga 'iloa taha ne fai 'e Sisuú, na'á Ne kamata 'aki hano 'omi ha ngaahi tāpuaki fungani te tau lotu kotoa pē ke tau ma'u—ko ha ngaahi tāpuaki ne tala'ofa 'aki ki he lotu fakatōkilaló, lotu ma'á, kau fa'a fakalelei pea mo e anga vaivaí.¹⁰ Me'a langaki mo'ui mo'oni ko e ngaahi tāpuaki ko iá pea fakanonga mo'oni ki hotau laumālie. 'Oku nau mo'oni. Ka 'i he malanga tatau pē, na'e fakahā'i ai 'e he Fakamo'ui 'a e fakautuutu e fie ma'u ke hangatonu e hala ki he fa'a fakalelei mo e lotu ma'á. Na'á ne folofola, "Kuo mou fanongo na'e pehē kiate kinautolu 'i mu'á, 'Oua na'á ke fakapō. Ka 'oku ou talaatu kiate kimoutolu, Ko ia 'e 'ita ki hono kāingá, 'e tu'utāmaki ia ki he fakamāu."¹¹

Pea 'oku pehē pē,

"Kuo mou fanongo na'e pehē kiate kinautolu 'i mu'á, 'Oua na'á ke tono fefine:

"Ka 'oku ou tala kiate kimoutolu, ko ia 'oku fakasio ki ha fefine ke holi ki aí, 'oku tono ia 'e ia 'i hono lotó."¹²

Ko ia 'i he faka'au ke tau hoko ko ha kau ākongā lelei angé, 'oku lahi ange e me'a 'oku 'amanaki mai kiate kinautolú kae 'oua kuo tau a'usia 'a e ngaahi fie ma'u ko ia ne fakahā'i mai 'i he malanga fakafo ne toki lea ki ai 'a 'Eletā Kulisitifasoní: "Ko ia ke haohaoa 'a kimoutolu he 'oku haohaoa 'a ho'omou tamai 'oku 'i he langí."¹³ Ne faingofua ange e hoko ko e ākongá 'i he'etau fuofua 'ilo ki he ongoongolelei, ka 'oku toe faingata'a ange ia 'i he'etau a'u ko ia ki he tu'unga fakaākongā ma'ongo'onga tahá. Ka fakakaukau ha taha na'e ako'i 'e Sisū 'oku 'ikai ha fo'ui 'o ha taha, ta na'e 'ikai ke ne lau 'e ia ke mahino e talá! 'Ikai, 'i he ngaahi me'a fekau'aki mo e tu'unga fakaeākongá, 'oku 'ikai ko ha falekai 'a e Siasí; he 'ikai lava ke fai e me'a kotoa 'o fakatau "ki hotau lotó." 'E 'i ai e 'aho 'e mapelu e tui kotoa pea talaki 'e he 'elelo kotoa ko e Kalaisí 'a Sisū pea 'oku toki hoko mai pē 'a e fakamo'ui 'i He'ene founga pe 'A'ana.¹⁴

‘I he ‘emau loto ko ia ke a’usia e mahino mo tali e fakalonga ‘oku ‘omi ‘i he konifelenisi lahi, kātaki mu’a ‘o fakapapau ‘i ange ko e taimi ko ia ‘oku mau lea ai ‘i ha kaveinga faingata’a, ‘oku mahino kiate kimautolu ‘oku ‘ikai ke mamata ponokalafi, pe palopalema e nofo mali ‘a e taha kotoa pe nonofo kovi kotoa. ‘Oku mau ‘ilo ‘i ‘oku ‘ikai maumau ‘i ‘e he taha kotoa pē ‘a e ‘aho Sāpatē pe fai ha fakamo’oni loi pe ngaohikovia hono malí. ‘Oku mau ‘ilo ‘i ‘oku ‘ikai halaia e taha kotoa pē he ha’ofangá ‘i he ngaahi me’a ko iá, ka ‘oku ‘i ai hamau tufakanga topu-tapu ke ‘oatu ha fakatokanga kiate kinautolu ‘oku nau fai iá, neongo pe ko e fē feitu’u he māmaní ‘oku nau ‘i aí. Ko ia kapau ‘okú ke feinga ke fai ho lelei tahá—‘o ke feinga ke fai ‘a e efiāfi fakafāmili ‘i ‘apí neongo e longoa’a ‘oku fa’a hoko he ‘api toko-lahí—ta ‘oku tonu ke ke fakahīkīhiki ‘i koe he’etau talanoa ki he kaveinga ko iá peá ke fakafanongo leva ki ha tefito kehe ‘okú ke tōnounou ai. Kapau te mau akonaki ‘i he Laumālié peá ke fakafanongo mai ‘i he Laumālié, ‘e tokoni atu hamau ni’ihi ki he tūkunga ‘okú ke ‘i ai, ‘o ‘oatu fakahangatonu kiate koe ha pōpoaki fakakikite mo fakatāutaha.

‘E kāinga, ‘i he konifelenisi lahi, ‘oku tau foaki ‘etau fakamo’oni fakataha mo e ngaahi fakamo’oni ‘e toki ‘omi ‘amuiangé neongo pe ko e hā e fongá, kuo *pau* ke ongona e le’o ‘o e ‘Otuá. Na’e folofola ‘a e Fakamo’ui ki He’ene kau palōfitá ‘o pēhē, “Na’á ku fekau ‘i atu ‘a kimoutolu ke fakamo’oni mo fakatokanga ki he kakai.”¹⁵

“[Pea] ka hili ho’omou fakamo’oni ‘e hoko mai ‘a e fakamo’oni ‘a e ngaahi mofuike, . . . ngaahi mana, . . . ngaahi ‘uhila mo e . . . ngaahi afā, pea mo e le’o ‘o e ngaahi peau ‘o e tahí ‘oku pā mai ‘o laka atu ‘i honau ngaahi ngata’angá. . . .

“Pea ‘e [kalanga] ‘aki ‘e he kau ‘āngeló ‘a e le’o lahi, pea ifi ‘i ‘a e talupite ‘a e ‘Otuá.”¹⁶

Ko e kau ‘āngelo ‘i he matelié ‘a ia kuo nau omi ki he tu’unga malangá ni, kuo nau “ifi ‘i ‘a e talupite ‘a e ‘Otuá” ‘i he’ene fongua pē ‘a’ana. Kuo hoko ma’u pē ‘a e malanga takitaha

Pukalesi, Lumēnia

ko ha fakamo’oni ‘o e ‘ofa pea mo ha fakatokanga fakatou’osi, ‘o hangē pē ko ia ‘oku fai ‘e natula ‘i he ngaahi ‘aho faka’osi ni.

‘I he lau momeniti mei heni ‘a ha’u ai ‘a Palesiteni Monisoni ki he tu’unga malangá ni ke tāpuni e konifelenisi. Tuku mu’a ke u lea atu ‘o fekau’aki mo e tangata ‘ofeina ko ‘ení, ‘a e ‘aposetolo pule mo e palōfita ‘o e kuonga ‘oku tau mo’ui aí. ‘I he ngaahi fatongia kotoa ko ia kuó u lea ki aí pea mo ia kotoa kuo mou fanongoa ‘i he konifelenisi ni, ‘oku mahino pē ‘oku ‘ikai faingofua ‘a e mo’ui ‘a e kau palōfitá, pea ‘oku ‘ikai faingofua e mo’ui ‘a Palesiteni Monisoni. Na’á ne lea tonu ki he me’a ko iá ‘anepō ‘i he fakataha lakanga fakataula’eikí. Na’e uiui ‘i ia ki he tu’unga fakae’aposetoló ‘i hono ta’u 36 ‘oku kei ta’u 12, 9, mo 4 ‘ene fānaú. Kuo foaki ‘e Sisitā Monisoni mo e fānaú ko iá ki hono husepānití mo ‘enau tamaí ki he Siasí mo hono ngaahi fatongiá ‘i he ta’u ‘eni ‘e 50 tupu. Kuo nau kātēkina ‘a e puké mo e faingata’á, ‘a e ha’aha’a ‘o e mo’ui fakamatelie ‘oku fehangahangai mo e tokotaha kotoa, pea ‘oku kei ‘i ai ha ni’ihi ‘oku toka mei mu’a. Ka ‘oku kei mo’ui fiefia pē ‘a e Palesiteni Monisoni ia. ‘Oku ‘ikai ke ne tuka ai. ‘Okú ne ma’u ha tui mo ha ivi lahi.

‘E Palesiteni, ‘oku ou lea ma’á e ha’ofangá kotoa, ‘a kinautolu ‘oku lava ‘o u sio ki aí mo kinautolu ‘oku ‘ikai, ‘oku mau ‘ofa mo faka’apa’apa kiate koe. ‘Oku hoko ho’o mateakí

ko ha fa’ifa’itaki’anga kiate kimautolu kotoa. ‘Oku mau fakamālō atu ‘i ho’o fongua fakatakimu’á. ‘Oku ‘i ai ha toko hongofulu mā fā kehe ‘i he lakanga fakae’aposetoló, mo ha ni’ihi ‘oku me’a mei mu’á ni, pēhē kiate kinautolu ‘i he ha’ofangá mo ha tokolahi fau ‘i he funga ‘o e māmaní, ‘oku nau ‘ofeina koe, poupu’i koe pea mo fetakinima mo koe ‘i he ngāuē ni. Te mau fakama’ama’a ho’o ngāuē ‘i ha fongua pē te mau lavá. ‘Okú ke kau he kau ‘āngelo talafekau ko ia ne uiui ‘i ki mu’a pea fakatoka e fakava’e ‘o e māmaní, ke ke ta’ata’alo atu e fuka ‘o e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí ki he māmaní kotoa. ‘Oku fakaofo ho’o ngāuē. ‘Oku ou fakamo’oni ki he ongoongolelei kuo talakí, ‘a e fakamo’ui ‘okú ne ‘omaí, pea mo Ia ‘okú Ne foaki iá, ‘i he huafa ma’ongo’onga mo nāunau’ia ‘o e ‘Eiki ko Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. ‘Isaia 2:2; 11:12.
2. “Kuo ‘Aho Hake ‘a e Pō,” *Ngaahi Himí*, fika 1.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 68:4.
4. Vakai, 1 Kolinitō 3:13.
5. Vakai, 1 Kolinitō 1:23.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:9; 11:9.
7. ‘Isaia 61:1.
8. ‘Efesō 3:8.
9. Vakai, Harold B. Lee, ‘i he “The Message,” *New Era*, Jan. 1971, 6.
10. Vakai, Mātiu 5:3–12.
11. Mātiu 5:21–22; vakai foki, 3 Nifai 12:22.
12. Mātiu 5:27–28.
13. Mātiu 5:48.
14. Vakai, Loma 14:11; Mōsaia 27:31.
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:81.
16. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88: 89–90, 92.

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

'I he Māvaé

'Oku ou tui he 'ikai lava ke mahino kakato ki ha taha 'a hono mahu'inga 'o e me'a ne fakahoko 'e Kalaisi 'i Ketisemaní, ka 'oku ou fakamālō he 'aho kotoa 'o 'eku mo'uí ko 'Ene feilaulau fakalelei.

E hoku kāinga, 'oku lōmekina 'a hoku lotó 'i he'etau a'usia 'a e faka'osinga 'o e konifelenisí ni. Kuo tau ongo'i 'a e Laumālie 'o e 'Eikí. 'Oku ou 'oatu 'eku fakamālō mo e kāingalotu 'o e Siasí 'i he feitu'u kotoa pē kiate kinautolu ne kau maí, 'o kau ai 'a kinautolu ne nau fai 'a e ngaahi lotú. 'Ofa ke tau manatu 'i fuoloa 'a e ngaahi pōpoaki kuo tau fanongoá. 'I he'etau ma'u 'a e makasini 'o e *Ensign* mo e *Liahonā* 'e 'i ai e ngaahi pōpoakí ni, 'ofa ke tau lau pea ako kinautolu.

Ne faka'ofa foki e ngaahi hiva he ngaahi fakatahá kotoa. 'Oku 'oatu 'a 'eku fakamālō fakatāutaha kiate kinautolu ne loto lelei ke vahevahe mo kinautolu honau talēnití, 'o tongia ai hotau lotó pea ue 'i fakalaumālie kinautolu.

Kuo tau poupu 'i hono hikinima 'i e kau tangata kuo uiui 'i ki ha ngaahi lakanga fo'ou he konifelenisí ni. 'Oku mau fie ma'u ke nau 'ilo' 'oku mau hanganaki atu ke ngāue mo kinautolu 'i he ngāue 'a e 'Eikí.

'Oku ou fakahaa 'i 'a 'eku 'ofa mo e hounga'ia ki hoku ongo tokoni faive-lengá, 'a Palesiteni Heneli B. 'Aealingi mo Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa. Ko ha ongo tangata poto mo mahino kinaua.

'Oku 'ikai hano tatau 'a 'ena tokoní. 'Oku ou 'ofa pea poupu 'i 'a e kau tangata 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apose-tolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. 'Oku nau ngāue lelei pea 'oku nau tukupā mo'oni ke mateaki 'i e ngāué. 'Oku ou fakahāa 'i 'a 'eku 'ofa ki he kau mē-mipa 'o e Kau Fitungofulú mo e Kau Pisopeliki Pulé.

'Oku tau fehangahangai mo ha ngaahi faingata'a lahi he māmaní he 'ahó ni, ka 'oku ou fakapapu 'i atu 'oku 'afio mai 'a e Tamai Hēvaní kiate kinautolu. 'Okú Ne 'ofa 'iate kinautolu pea te Ne faitāpuekina kinautolu 'i he'etau fekumi kiate Ia 'i he lotu mo feinga ke tauhi 'Ene ngaahi fekaú.

Ko ha Siasi fakamāmanilahi kinautolu. 'Oku 'i ai hotau kāingalotu tokolahia he funga māmaní. 'Ofa ke tau hoko ko ha kau tangata'ifonua lelei he fonua 'oku tau nofo aí mo ha kaungā'api lelei 'i hotau koló, pea tokoni kiate kinautolu 'i he ngaahi tui fakalotu kehé pea pehē ki hotau kāingalotú tonu. 'Ofa ke tau hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga 'o e faitotonú mo e angatonú 'i ha feitu'u pē te tau 'alu ki ai pe ha me'a pē te tau fai.

'E kāinga, 'oku mau fakamālō atu 'i ho'omou lotua kinautolú, mo e Kau Taki Mā'olunga 'o e Siasí. 'Oku mau

hounga'ia mo'oni 'iate kinautolu mo e me'a kotoa pē 'oku mou fai ke 'unu-aki 'i 'aki e ngāue 'a e 'Eikí.

'Ofa ke mou malu 'i ho'omou foki atu ki 'apí. 'Ofa ke 'iate kinautolu e ngaahi tāpuaki 'o e langí.

Kimu'a pea tau mavahe he 'aho ní, tuku ke u vahevahe atu 'a 'eku 'ofa ki he Fakamo'uí pea mo 'Ene feilaulau fakalelei ma'ongo'onga ma'atautolú. 'I he uike 'e tolu mei heni 'e fakamanatu 'e he māmani faka-Kalisitiané 'a e Toetu'ú. 'Oku ou tui he 'ikai lava ke mahino kakato ki ha taha 'a hono mahu'inga 'o e me'a ne fakahoko 'e Kalaisi 'i Ketisemaní, ka 'oku ou fakamālō he 'aho kotoa 'o 'eku mo'uí ko 'Ene feilaulau fakalelei ma'atautolú.

Na'á Ne mei lava pē ke tafoki he momeniti faka'osí. Ka na'e 'ikai ke Ne fai ia. Na'á Ne hā'ele hifo ki lalo 'i he ngaahi me'a kotoa kae lava ke Ne fakahaofi e ngaahi me'a kotoa pē. 'I He'ene fai iá, na'á Ne 'omi ai e mo'ui kiate kinautolú, 'o mahulu atu ia he mo'ui fakamatelié. Na'á Ne fakahaofi kinautolu mei he Hinga 'a 'Ātamá.

'Oku ou fakamālō kiate Ia 'aki 'aki hoku lotó kotoa. Na'á Ne ako'i mai 'a e founga ke tau mo'ui aí. Na'á Ne ako'i mai 'a e founga ke tau mate aí. Na'á Ne fakapapu 'i mai 'a hotau fakamo'uí.

Faka'osí, tuku mu'a ke u vahevahe atu ha ngaahi lea ongo mo'oni ne fa'u 'e 'Emeli Hālisi 'a ia 'okú ne fakamatala 'i lelei mo'oni 'a e ngaahi ongo 'oku ou ma'u 'i he 'amanaki hoko 'a e Toetu'ú:

*'Ikai ha me'a he tupenu līneni ne kofu 'aki Iá.
Ka 'oku kei 'i ai pē iá,
Fo'ou pea hinehina mo ma'á.
Pea ava mo e matapaá.
Kuo teka 'i e maká,
Pea hangē kuó u ongona e hiva 'a e kau 'āngeló ke fakalāngilangi 'i Iá.
'Ikai lava 'e he tupenú ke puke Iá.
'Ikai lava 'e he maká ke ta'ofi Iá.
Ongona mei he fonualotó 'a e leá,
"Oku 'ikai ke Ne 'i heni iá."
'Ikai ha me'a he tupenu ne kofu 'aki Iá.*

*Ka 'oku kei 'i ai pē iā,
Fo'ou pea hinehina mo ma'ā
Kae fakafeta'i 'oku 'ikai kei 'i ai iā.¹*

'E kāinga, 'ofa ke faitāpuekina ki-moutolu. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisi, ko hotau Fakamo'uí, ēmeni. ■

NOTE

1. Emily Harris, "Empty Linen," *New Era*, Apr. 2011, 49.

By Ann M. Dibb

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Kau Finemuí

'Oku ou Tui 'oku Totonu ke Faitotonu mo Angatonu

Ko e angatonu ki he 'etau tui—'o tatau ai pē pe 'oku 'ikai manakoa, faingofua, pe fakafiefia—'okú ne malu 'i kitautolu 'i he hala 'oku fakatau ki he mo'ui ta'engata mo 'etau Tamai Hēvaní.

Si'eku kau finemui 'ofeina, ko ha tāpuaki mo ha faingamālie ma'ongo'onga kiate au ke u tu'u 'i ho'omou ha'oha'ongá 'i he efiāfi ni. 'Oku mou hā faka'ofa'ofa mo mata-matalelei ke vakai atu ki ai.

Ko e Tefito 'o e Tui hono hongofulu mā tolú ko e Kaveinga ia 'a e Mutualé ki he 2011. 'I he'eku kau atu ki he ngaahi fakataha'anga 'a e to'u tupú mo e ngaahi houalotu sākalamē-niti 'i he ta'u ní, kuó u fanongo ki he vahevahe 'e he kau talavou mo e kau finemuí 'a e 'uhinga kiate kinautolu 'a e Tefito 'o e Tui hono hongofulu mā tolú pea mo e founga 'oku nau faka-'aonga 'i ai kinautolu 'i he'enu mo'uí. 'Oku tokolahi ha ni'ihī 'oku nau 'ilo'i ko e Tefito 'o e Tui faka'osí ia, ko e lōloa tahá ia, ko e faingata'a taha ia ke ako ma'ulotó, pea ko e Tefito 'o e Tui ia 'oku nau amanaki he 'ikai ke kole ange 'e he pīsopé ke nau lau ma'uloto

angé. Neongo ia, 'oku mahino ki ha tokolahi 'o kimoutolu 'oku lahi ange 'a e me'a 'oku 'uhinga ki ai e Tefito 'o e Tui hono hongofulu mā tolú.

Ko e Tefito 'o e Tui hono hongofulu mā tolú ko ha fakahinohino ia ki he mo'ui angatonú mo e mo'ui faka-Kalisitiané. Fakakaukau angé pe na'e mei fēfē hotau māmaní kapau na'e fili 'a e tokotaha kotoa pē ke ne mo'ui 'aki 'a e ngaahi akonaki 'oku 'i he Tefito 'o e Tui hono hongofulu mā tolú: "'Oku mau tui 'oku totonu ke faitotonu, angatonu, sino ma'a, angalelei, anga-mā-'oni'oni, pea fai lelei ki he kakai kotoa pē; ko e mo'oni, 'oku mau lava ke pehē 'oku mau muimui ki he na'ina 'i 'a Paulá—'Oku mau tui ki he ngaahi me'a kotoa pē, 'oku mau amanaki lelei ki he ngaahi me'a kotoa pē, kuo mau kātaki 'i 'a e ngaahi me'a lahi, pea 'oku mau amanaki ke mau lava 'o kātaki 'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē. Kapau 'oku ai

Monitalapani, Filipaini

ha me'a 'oku mā'oni'oni, faka'ofa'ofa, pe ongoongolelei pe fe'unga mo hono vikiviki'í, ko e ngaahi me'a ia 'oku mau fekumi ki aí."

Na'e fai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ko e palōfitā 'a e 'uluaki lea 'i he pongipongi Sāpate 'o e konifele-nisi lahí, pea na'á ne lau 'a e na'ina'í ko ia 'a Paula 'oku 'i he Filipai 4:8'a ia 'okú ne langaki hake 'a e ngaahi tefito 'i mo'oni 'i he Tefito 'o e Tui hono hongofulu mā tolú. Na'á ne fakahā mai 'a e ngaahi taimi faingata'a 'a ia 'oku tau mo'ui aí peá ne 'omi mo ha fakalotolahi. Na'á ne pehē, "I he'etau ngaahi fononga ta'epau ko 'eni 'i he māmaní, 'oku ou fakatauange te tau . . . muimui 'i he fale'í mei he 'Apose-tolo ko Paulá 'a ia te ne malu'í kitautolu mo tau nofo ma'u ai 'i he halá."¹

I he pōnī, 'oku tuku taha 'eku tokangá ki he ongo tefito 'i mo'oni 'oku na fekau'aki mo e Tefito 'o e Tui hono hongofulu mā tolú, 'a ia 'okú na mātu-aki tokoni ke "malu'í kitautolu mo tau nofo ma'u ai 'i he halá." 'Oku 'i ai 'eku fakamo'oni mālohi mo e fakapapau ki he mahu'inga 'o e ongo tefito 'i mo'oni 'o e totonu ke faitotonu mo angatonú.

'Uluakí, "[Oku ou] tui 'oku totonu ke faitotonu." Ko e hā 'a e 'uhinga 'o e faitotonu? 'Oku ako'í mai 'e he ki'í tohi ko e *Tu'u Ma'u 'i he Tui* "Oku 'uhinga 'a e faitotonú ke fakamo'omo'oni, mo mo'oni, pea mo 'ikai ha kākā, 'i he taimi kotoa."² Ko ha fekau ia mei he 'Otuá

ke faitotonu³ pea "'oku fie ma'u 'a e faitotonu kakatō ki hotau fakamo'ui."⁴

Na'e ako'í 'e Palesiteni Hauati W. Hanitā kuo pau ke tau mātu'aki loto-aki 'a e faitotonú. Na'á ne pehē:

"I he ngaahi ta'u lahi kuo hilí na'e 'i ai ha ngaahi fakatātā 'i he ngaahi loki talitali'anga kakai mo e ngaahi hū'anga ki homau ngaahi falelotú 'a ia na'e fakahingoa ko e, 'Faitotonu Kiate Koe.' Ko e lahi taha 'o e ngaahi fakatātaá na'e 'i ai 'enau kaunga ki he ngaahi tūkunga iiki mo angamaheni 'o e mo'ui. Ko e ngaahi me'a 'eni 'oku fakatupulaki ai e tefito 'i mo'oni 'o e faitotonú.

"Oku 'i ai ha ni'ihī te nau pehē 'oku hala fakae'ulungāanga ke ta'e faitotonu 'i he ngaahi me'a lalahí ka 'oku nau tui 'oku fakatonuhia'í pē kapau 'oku 'ikai ke fu'u loko mahu'inga 'a e ngaahi me'a ko iá. 'Oku 'i ai nai ha faikehekehe mo'oni 'i he ta'e faitotonu 'i ha me'a fekau'aki mo e pa'anga 'e tahaafé pe ko ha me'a fekau'aki mo ha ki'í sēniti? . . . 'Oku 'i ai nai ha fakafuofua mo'oni 'o e ta'e faitotonú, 'o fakataau pe na'e lahi pe si'isi'í 'a e me'a ne hokó?"

Na'e hoko atu 'a Palesiteni Hanitā, "Kapau te tau ma'u 'a e takaua 'a e 'Eiki mo e Laumālie Mā'oni'oni, kuo pau ke tau faitotonu 'iate kitautolu, faitotonu ki he 'Otuá, pea mo hotau kāingá. 'Oku fakafiefia mo'oni hono olá."⁵

'Oku tau a'usia ha melino 'i hotau 'atamaí mo e konisēnisi ma'á 'i he

taimi 'oku tau faitotonu ai 'i he ngaahi me'a kotoa peé, 'o tatau ai pē pe 'oku lahi pe si'isi'í. 'Oku fakatupulaki hotau ngaahi vā fetu'utakí he 'oku fakatefito 'i he falalá. Pea ko e tāpuaki ma'ongo-onga taha 'oku 'omi 'e he faitotonú ko e malava ke tau ma'u 'a e takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

'Oku ou fie vahevahe atu ha ki'í talanoa faingofua kuó ne fakamālohia 'eku tukupā ke faitotonu 'i he ngaahi me'a kotoa peé:

Na'e 'alu ha tangata . . . 'i ha efiafi 'e taha ke kaiha'a koane mei he ngoue'anga hono kaungā'apí. Na'á ne 'alu mo hono ki'í fohá pea fakatangutu ia 'i he funga 'aá ke fakasio-sio, ke fakatokanga ange telia na'a 'alu ange ha taha. Na'e puna 'a e tangatá 'i he funga 'aá mo ha fu'u tangai lahi 'i hono nimá, pea kimu'a ke ne toli e koané na'á ne sio takai holo, ki he tafa'aki ko ē mo e tafa'aki ko ē, pea 'i he 'ikai ke ne sio ki ha tahá na'á ne kamata ke fakafonu 'ene tangai. . . . [Na'e ui atu 'a e ki'í tamasi'í]:

" . . . Na'e kaila atu e ki'í tamasi'í, "Tangata'eiki, 'oku te'eki ke ke sio ki he tafa'aki 'e taha! . . . Ne ngalo ke ke sio ki 'olunga."⁶

I he taimi 'oku 'ahi'ahi'í ai kitautolu ke tau ta'e faitotonú, pea ko e 'ahi'ahi ko 'eni 'oku fai mai ia kiate kitautolu hono kotoa, mahalo te tau pehē he 'ikai pē ke 'ilo ia 'e ha taha. 'Oku fakamanatu mai 'e he talanoa ko 'eni 'oku 'afio'í ma'u pē ia 'e he'etau Tamai Hēvaní, pea 'oku tau mātu'aki taliui kiate Ia. 'Oku tokoni'í

au 'e he 'ilo ko 'ení ke hokohoko atu 'eku faifeinga ke mo'ui 'aki 'a e tukupā ko 'ení: "[Oku ou] tui 'oku totonu ke faitotonu."

'Oku ako'i mai 'e he Tefito 'o e Tui hono hongofulu mā tolú 'a e tefito'i mo'oni hono uá "Oku [ou] tui 'oku totonu ke angatonu." 'Oku fakamatala'i 'e he tikisinalí 'a e fo'i lea ko e *angatonú* ko e tu'u ma'u, mateaki, totonu, pe 'ikai toe heliaki.⁷

Ko e taha 'o e ngaahi tohi 'oku ou manako aí ko e tohi 'iloa mei Pilitānia ko e *Jane Eyre*, na'e fa'u 'e Charlotte Bronte 'i he 1847. Ko e tokotaha 'oku fai ki ai 'a e talanoá ko Seini 'Ea, ko ha ki'i ta'ahine na'e fu'u masiva, mo paea ta'u hongofulu tupu ka na'á ne fakatāta'a 'a e 'uhinga 'o e "angatonú." 'I he fakamatala fa'u ko 'ení, na'e 'i ai ha tangata ko Lōsesitā, na'á ne 'ofa 'ia Seini ka na'e 'ikai lava ke na mali. Ka, 'okú ne kole kia Seini ke na nofo fakataha ta'e mali pē. Na'e 'ofa foki mo Seini 'ia Lōsesitā, pea 'okú ne fehu'i pe kiate ia 'i he taimi 'oku 'ahi'ahi ai iá, "Ko hai 'i he māmaní 'oku tokanga atu kiate *ko?* pe ko hai 'e loto mamahi 'i he me'a 'okú ke fai?"

Na'e vave hono tali pē 'e he konisēnisi 'o Seini: "Oku ou tokanga 'i pē au. Ko e lahi ange 'eku ongo 'i li'ekiná, ta'e 'i ai ha kaungāme'á, mo e ta'e fai poupoua aú, ko e lahi ange ia 'eku faka'apa'apa' i pē aú. Te u tauhi 'a e fono kuo 'omi 'e he 'Otuá; . . . 'Oku 'ikai ke 'omi 'a e fonó mo e ngaahi tefito'i mo'oni ki he ngaahi taimi 'oku 'ikai ai ke 'i ai ha 'ahi'ahi: 'oku 'omi kinautolu ki he ngaahi taimi pehe ní . . . Kapau te u maumau 'i 'a e ngaahi fekaú 'i he faingamālie ke u fai pehē aí, ko e hā leva honau mahu'ingá? 'Oku 'i ai honau mahu'inga—ko ia kuó u tui ma'u pē . . . Ko e ngaahi fakakaukau tokamu'á, ngaahi fakapapau kuó u sítu'a ki aí, ko e kotoa ia e me'a 'oku ou ma'u he taimí ni ke u falala ki aí: te u kei mateaki 'i pē 'a e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi fakapapau ko iá."⁸

Ne angatonu 'a Seini 'Ea ki he'ene ngaahi tuí 'i he taimi ne taulōfu'u ai e 'ahi'ahi, na'á ne falala ki he fono ne 'omi 'e he 'Otuá, peá ne "mateaki'i" ke faka'ehi'ehi mei he 'ahi'ahi.

Ko e angatonu ki he'etau ngaahi tuí,—'o tatau ai pē pe 'oku 'ikai manakoa, faingofua, pe fakafiefia,—'okú ne malu'i kitautolu mo tau nofo ma'u ai 'i he hala 'oku fakatau ki he mo'ui ta'engatā fakataha mo 'etau Tamai Hēvaní. 'Oku ou sai'ia he fakatātā ko 'eni ne tā 'e ha finemui 'e taha ke fakamanatu

kiate ia 'ene holi ke ne a'usia 'a e fiefia 'o e nofo fakataha mo e Tamai Hēvaní 'o ta'engatā.

'Oku faka'atā foki kitautolu 'e he angatonú ke ne fakahoko ha ola lelei 'i he mo'ui 'a e ni'hi kehé. Ne u toki fanongó ni ki he talanoa fakalaumālie 'a ha finemui, 'a ia na'e makatu'unga 'i he'ene tukupā ke angatonu ki he'ene ngaahi tuí, ha ola ma'ongo'onga 'i he mo'ui 'a ha finemui kehe 'e taha.

'I he ngaahi ta'u lahi kuohilí, na'e 'i he kalasi kuaea tatau pē 'a Kulisití mo Seni 'i Heeti, Tekisisi. Neongo na'e 'ikai ke na fu'u maheni, ne fanongo 'a Seni 'i ha 'aho 'e taha 'oku talanoa 'a Kulisití mo hono ngaahi kaungāme'á 'o kau ki he lotú, 'enau ngaahi tui kehekehé, mo e ngaahi talanoa manako mei he tohi tapú. Kimuí ni mai, 'i he toe fetu'utaki 'a Seni mo Kulisití, na'á ne vahevahe ai 'a e talanoa ko 'ení:

"Ne u ongo 'i loto-mamahi he 'ikai ke u 'ilo ha me'a kau ki ho'o talanoa mo ho ngaahi kaungāme'á, pea ko ia ne u kole ki he'eku ongomātu'á ke 'omai ha'aku Tohi Tapu 'i he Kilisimasi. Ne u ma'u 'a e Tohi Tapú peá u kamata ke lau ia. Ko e kamata'anga 'eni 'eku fononga fakalotú mo 'eku fekumi ki he siasi mo'oni. . . . Ne 'osi ha ta'u 'e hongofulu mā ua. 'I he vaha'ataimi ko iá ne lahi ha ngaahi siasi ne u 'a'ahi ki ai pea ma'ulotu hokohoko ka na'á ku ongo 'i 'oku kei toe lahi pē ngaahi me'a. 'I he pō 'e taha, ne u tū'ulutui 'o lotu ke u 'ilo 'a e me'a ke fai. 'I he pō ko iá ne u misi ai kiate koe, Kulisití. Kuo te'eki ai pē ke u toe sio kiate koe talu 'eta 'osi mei he ako mā'olungá.

Ne u fakakaukau na'e ngali kehe 'eku misí, ka na'e 'ikai ke u fakakaukau na'e 'i ai hano mahu'inga. Ne u misi hokohoko kiate koe 'i he pō 'e tolu. Ne u fakakaukau ki he 'uhinga 'o 'eku ngaahi misí. Ne u manatu 'i na'á ke Siasi Māmonga. Ne u vakai 'i e uepisaiti Māmongá. Ko e 'uluaki me'a ne u ma'u ko e Lea 'o e Potó. Kuo mālōlō 'eku fa'eé mei he kanisā 'o e ma'ama'á 'i he ta'u 'e ua kuo hilí. Na'á ne ifi tapaka pea 'i hono lau 'o kau ki he Lea 'o e Potó na'e fu'u ongo ia kiate au. Kimui ange aí, ne u 'a'ahi ki he 'api 'o 'eku tamaí. Ne u tangutu 'i loto fale, pea kamata ke u lotu. Ne u kole ke u 'ilo 'i 'a e feitu'u ke u 'alu ki aí mo e me'a ke u fai. 'I he taimi pē ko iá, na'e 'asi mai he televisoné ha fakamatala ki he Siasí. Ne u hiki 'a e fiká peá u tā ki ai he pō tatau pē. Hili ha 'aho 'e tolu ne tā mai 'a e ongo faifekaú 'o kole mai pe te na lava 'o 'omai haTohi 'a Molo-mona ki hoku 'apí. Ne u talaange, "Io." Hili ha māhina 'e tolu mo e kongā mei ai ne papitaiso au. Hili ha ta'u 'e ua mei ai ne u fe'iloaki mo hoku malí 'i he lotú. Na'á ma mali 'i he Temipale Tālasí. Ko e taimi ní, 'okú ma hoko ko e ongomātu'a ki ha fānau faka'ofa'ofa 'e toko ua.

“Ne u fie ma’u ke fakamālō atu kiate koe, Kulisitī. Na’á ke tā ha sipinga faka’ofo’ofa ‘i he ako’anga mā’olungā. Na’á ke anga’ofa mo angama’a. Ne ako’i au ‘e he ongo faifekau mo fakaafe’i au ke u papitaiso, ka ko koe ‘eku faifekau hono tolú. Ne ke tō ha ngaahi tenga ‘i ho’o ngaahi ngāuē, pea ko e mo’oni ne ke ‘ai ‘eku mo’uí ke toe lelei ange. ‘Oku ‘i ai hoku fāmili ta’engata he taimí ni. ‘E tupu hake ‘eku fānaú ‘o ‘ilo ‘a e kakato ‘o e ongoongolelei. Ko e tāpuaki ma’ongo’onga taha ia ‘e lava ke ma’u ‘e ha taha. Ne ke tokoni ke u ma’u ia ‘i he’eku mo’uí.”

Na’e vahevahe mai ‘a Kulisitī ‘i he taimi ne u fetu’utaki ai kiate iá, “Taimi ‘e ni’ihi ‘oku ou fakakaukau ‘oku tau fanongo ki he lisi ‘o e ngaahi ‘ulu-ngāanga ‘oku ‘omi ‘e he Tefito ‘o e Tui hono hongofulu mā tolú, pea tau ongo’i lōmekina ai. Neongo ia, ‘oku ou ‘ilo’i ‘i he’etau mo’uí ‘aki e ngaahi tu’unga mo’uí ko ‘ení pea faifeinga ke muimui ki he sipinga ‘a Kalaisí, te tau lava ‘o fakahoko ai ha me’a ‘oku makehe. . . . ‘Oku ou ongo’i tatau mo ‘Āmoni ‘i he ‘Alamā 26:3 ‘i he’ene pehē, “Pea ko e tāpuaki ‘eni kuo foaki kiate kitautolú, kuo ngaohi kitautolu ke tau hoko ko e ngaahi me’angāue ‘i he to’ukupu ‘o e ‘Otuá ki hono fakahoko ‘o e ngāue ma’ongo’ongá ni.”

Ko ‘eku lotú ia ‘e ‘ikai ngata pē ‘i ho’omou lea’aki takitaha “‘Oku ou tui ‘oku totonu ke faitotonu mo angatonú,” ka te mou tukupā foki ke mo’uí ‘aki ‘a e palōmesi ko iá ‘i he ‘aho kotoa pē. ‘Oku ou lotua ‘i ho’o fai ‘ení, ‘e poupu’i koe ‘e he mālohi, ‘ofa mo e ngaahi tāpuaki ‘a e Tamai Hēvaní ‘i ho’o fai ‘a e ngāue na’e fekau’i mai ai koe ki hení. ‘Oku ou fai ‘eni ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Thomas S. Monson, “Vakai ki he Kuohilí pea Laka Ki Mu’a,” *Liahona*, Mē 2008, 90.
2. *Tu’u Ma’u ‘i he Tui* (2004), 16.
3. Vakai, ‘Ekesōtosi 20:15–16.
4. *Ngaahi Tefito ‘i Mo’oni ‘o e Ongoongolelei* (2009), 179.
5. Howard W. Hunter, “Basic Concepts of Honesty,” *New Era*, Feb. 1978, 4, 5.
6. William J. Scott, “Forgot to Look Up,” *Scott’s Monthly Magazine*, Dec. 1867, 953.
7. Vakai, *Merriam-Webster’s Collegiate Dictionary*, 11th ed. (2003), “true.”
8. Charlotte Brontë, *Jane Eyre* (2003), 356.

Fai ‘e Mary N. Cook

Tokoni ‘Uluaki ‘i he Kau Palesitenisí Lahi ‘o e Kau Finemuí

“Manatu’i ‘Eni: ‘Oku Kamata ‘a e Anga’ofá ‘Iate Au”

‘Oku lava ke ‘omi ‘e he angalelei ‘a e fiefiá mo e uouangatahá ki ho ‘apí, ki ho’o kalasí, ki ho uōtí, pea mo ho ‘apiakó.

I he ngaahi uike si’i kuo hilí, ne u ako ha lēsoni mahu’inga mei ha ki’i ta’ahine Loumaile ‘a ia ko e tokotaha ia mei he to’u tupu na’e lea ‘i hoku uōtí. Ne ongo mo’oni kiate au ‘ene ako’i ‘i he loto fakapapau mo e fakamo’oni kia Sīsū Kalaisí. Na’á ne faka’osi ‘aki ‘eni ‘ene leá: “I he taimi ne u ‘ai ai ‘a Sīsū Kalaisi ke hoko ko e uho ‘eku mo’uí, ne lelei ange hoku ‘ahó. ‘Oku ou anga’ofa ange ki hoku ngaahi ‘ofa’angá, mo u fonu ‘i he fiefiá.”

I he ngaahi māhina si’i kuo hilí ne u nofo pē ‘o vakai mai mei he mama’ó ki he finemuí ni. ‘Okú ne fakafe’iloaki fiefia mo malimali ki he taha kotoa pē. Kuó u fakatokanga ‘i ‘ene fiefia ‘i he lavame’a ‘a e to’u tupu kehé. Ne toki fakahā mai kiate au ‘e he ongo Maeameiti ‘a e fili ‘a e finemuí ko ‘ení ke ne fakafoki ‘ene tikite hū ki ha faiva ‘i he’ene ‘ilo’i he ‘ikai ke ne a’usia ai e “anga-mā’oni’oni mo e faka’ofo’ofá.”¹ ‘Okú ne angalelei, anga’ofa, and talangofua. ‘Okú ne ha’u mei ha ‘api ko e fa’ee pē pe

tamaí ‘oku ‘i aí, pea ‘oku faingata’a ia ‘ene mo’uí, ko ia ‘oku ou fakakaukau pe ‘oku anga fēfē ‘ene ma’u ha laumālie fiefia mo anga’ofá. Ne u ma’u ‘a e talí ‘i he fakamo’oni ‘a e finemuí ko ‘ení, “‘Oku fakatefito ‘eku mo’uí ‘ia Sīsū Kalaisi”.

“‘Oku mau tui ‘oku totonu ke faitotonu, angatonu, sino ma’a, angalelei, anga-mā’oni’oni, pea fai lelei ki he kakai kotoa pē.” ‘E teuteu’i kitautolu ‘e he ngaahi ‘ulungāanga ko ‘eni ‘oku hā ‘i he Tefito ‘o e Tui hono hongofulu mā tolú ki he ngaahi tāpuaki ‘o e temipalé mo e mo’uí ta’engata.

‘Oku ou tokanga ki he fo’i lea pē ‘e taha ‘i he ngaahi leá ni—ko e *angalelei*. Ko e *angalelei* ko ha fo’i lea faka’ofo’ofa ‘oku ‘ikai ke tau fa’a fanongo ki ai. Ko e ha’u mei he lea faka-Latiná pea ko hono ‘uhingá “ke talamonū ki ha taha.”² Ko e angalelei ko e anga’ofa, lea ‘ofa, mo e ‘ofa faka-Kalaisí. Ne ako ‘e homou tokolahi ‘o kau ki he fakakaukau ‘o e angalelei ‘i he Palaimelí pea mou faivelenga ke ma’u loto e hivá ni:

‘Oku ou fie anga’ofa ki he taha kotoa, He ko hono tonú ia. Te u pehē kiate au, “Manatu’i ‘eni: Ke u kamata ‘a e anga’ofā.”³

Ne ako’i kitautolu ‘e hotau Fakamo’uí ‘o kau ki he mo’ui ‘aki e angalelé. Na’e ‘ofa mo tokoni ‘a Sīsū ki he taha kotoa. Kapau te tau fakatefito ‘etau mo’uí ‘ia Sīsū Kalaisi ‘e tokoni’i ai kitautolu ke tau ma’u ‘a e ‘ulungāanga ko ‘eni ‘o e angalelé. Ke tau fakatupulaki ‘a e ngaahi ‘ulungāanga tatau mo Kalaisi, kuo pau ke tau ako ‘o kau ki he Fakamo’uí pea [“muimui ‘i Hono halá.”]⁴

‘Oku tau ako mei he talanoa fakatātā ‘o e Samēlia Leleí ‘oku totonu ke tau ‘ofa ki he taha kotoa. ‘Oku kamata e talanoá mei he Luke vahe 10, ‘i hono fakafehu’i ‘e he loeá ‘a e Fakamo’uí, “Ko e hā te u fai ke ma’u ai ‘a e mo’ui ta’engatá?”

Ko e tali: “Ke ke ‘ofa ki he ‘Eiki ko ho ‘Otuá ‘aki ho lotó kotoa, mo ho laumālié kotoa, mo ho ‘atamaí kotoa; pea ki ho kaungā’apí ‘o hangē pē ko koé.”

Na’e toe fehu’i ange ‘e he loeá, “Ko hai hoku kaungā’apí?” Ko ha fehu’i mahu’inga ia ke ‘eke ‘e he loeá, neongo na’e ‘i ai e ngaahi kaungā’apí ‘o e kau Siú ki he tokelaú, ‘a ia ko e kau Samēliá, ne nau fu’u fehi’a ‘aupito kiate kinautolu he ko e taimi ne nau fononga mai ai mei Selusalema ki Kālelí, te nau takai hake pē he hala lōloa ‘oku fou atu ‘i he Tele’a Soataní kae ‘ikai ke fou atu ‘i Samēlia.

Na’e tali ‘e Sīsū ‘a e fehu’i ‘a e loeá ‘aki e talanoa fakatātā ‘o e Samēlia Leleí. Fakatatau ki he talanoa fakatātā,

“Ko e tangata ‘e toko taha na’e ‘alu hifo mei Selusalema ki Selikō, pea mo’ua ia ki he kau kauha’á, pea nau vete ‘iate ia ‘a hono ngaahi kofú, mo taa’i ia, pea nau ‘alu mei ai kuó ne mei mate. . . .

“Ka na’e fononga ha tangata Samēlia, pea hoko ia ki he potu na’e ‘i ai iá: pea kuo mamata ia ki aí, pea ne manava’ofa lahi,

“‘O ne ‘alu ange ‘o nono’o hono laveá, pea lilingi ki ai ‘a e lolo mo e

uaine, peá ne fakaheka ia ki he’ene manú, ‘o ne ‘omi ia ki he fale talifonongá, ‘o ne tauhi ia.

“Pea pongipongi ai, ‘i he’ene ‘alú, na’e to’o ‘e ia ‘a e tēnali ‘e ua, ‘o ‘oatu ki he matāpulé, ‘o ne pehē ki ai, Ke ke tauhi ia; pea ko ia kotoa pē te ke toe ‘ange ma’aná, te u totongi kiate koe, ‘o ka u ka toe ha’u.”⁵

Na’e anga’ofa ‘a e tangata Samēliá neongo ‘enau faikehekehé ‘o ‘ikai hangē ko e taula’eiki Siú mo e Līvaité ne na fakalaka hake pē he tangata kafó, ‘a e tokotaha mei hona fonuá. Na’á ne fakahaa’i ‘a e ‘ulungāanga faka-Kalaisi ‘o e angalelé. ‘Oku ako’i kitautolu ‘e Sīsū ‘i he talanoa ko ‘eni ko e tokotaha kotoa pē ko hotau kaungā’apí.

Na’e toki vahevahe mai ‘e ha tokoni ‘i ha kau pīsopelelí ha’ane a’usia ‘okú ne ako’i ia ki hono mahu’inga ‘o e kaungā’apí. Lolotonga ‘ene sio atu ki he kāingalotú, na’á ne sio atu ki ha ki’i tamasi’i mo ha puha kala lahi ‘oku fonu he kala lanu kehekehé. ‘I he’ene vakai atu ki he kāingalotu tokolahi ‘o hono uotí, na’á ne manatu’i ne nau meimei tatau pē ‘o hangē ko e ngaahi fo’i kalá ka na’e makehe ‘a e tokotaha takitaha.

Na’á ne pehē, “Ko e lanu ‘oku nau ‘omi ki he uotí mo e māmaní ‘oku ‘anautolu kotoa ia. Ne ‘i ai hono ngaahi mālohinga mo e ngaahi vaivai fakafo’ituitui, ngaahi koloa fakatāutaha ne nau ma’ú, ngaahi faka’anaua fakafo’ituituí. Ka ‘i hono fakatahataha’i ‘oku nau tui’io ‘o hoko ko ha lanu fakalaumālie ‘o e uouangatahá.” . . .

[“Ko e uouangatahá ko ha ‘ulu-ngāanga fakalaumālie. ‘Oku ‘omi ‘e he kau atu ki ha fāmili e ngaahi ongo faka’ofa’ofa ‘o e melinó mo e ‘i ai ha taumu’á. . . . Ko e fie ma’u ‘a e lelei tahá ma’á e ni’ihi kehé ‘o hangē pē ko ho’o fie ma’u ia ma’au. . . . Ko hono ‘ilo’i ‘oku ‘ikai ha taha ke ne fakamamahi’i koé. [‘Oku ‘uhinga ia ‘e ‘ikai te ke tuēnoa.]”⁶

‘Oku tau langaki ‘a e uouangatahá mo vahevahe ‘a e makehe hotau ngaahi lanú ‘o fakafou ‘i he angalelé: ‘a e ngaahi ngāue fakafo’ituitui ‘o e anga’ofá.

Kuó ke ongo'i li'ekina nai? 'Okú ke fakatokanga'i nai 'a kinautolu 'oku li'ekiná, 'oku nau mo'ui mamahi mo faingata'a'ia? Kau finemui, kuó u fakatokanga'i ho'omou 'omi 'a e lanu makehe ki he mo'ui 'a e ni'ihí kehé 'i ho'omou ngaahi malimalí, ngaahi lea 'ofá, pe lea fakalotolahí.

Ne ako'i kitautolu 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ki he founa ke tau fengāue'aki ai mo hotau to'ú mo e taha kotoa pē 'oku tau fe'iloakí 'i he'ene fakahā ki he kau finemui 'o e Siasí "Si'oku tuofāfine 'ofeina, 'oku ou kōlenga atu ke mou lototo'a ke faka-'ehi'ehi mei he loto fakamāú mo hono fakaanga 'i 'o e ni'ihí 'oku mou feohí, pea ke mou ma'u foki ha lototo'a ke fakapapau'i 'oku fakakau mai e tokotaha kotoa pē ke nau ongo'i 'oku 'ofeina mo fakamahu'inga 'i kinautolu."⁷

'Oku lava ke tau muimui he sīpinga 'a e Samēlia Leleí pea "liliu e māmaní" 'e he fo'i toko taha pē 'i he'ene angaleleí.⁸ 'Oku ou fakaafe'i atu kimoutolu takitaha ke fai ha ki'i ngāue faka-Samēlia 'e taha he uike kaha'ú. Mahalo 'e fie ma'u ke fakalaka atu ho'o tokoní 'i ho ngaahi kaungāme'a angamahení, pe ikuna 'i ho 'ulungāanga maá. Mahalo te ke ma'u ha lototo'a ke tokoni ki ha taha 'oku 'ikai ke ne ngaohilele'i koé. 'Oku ou palōmesi atu kapau te ke kakapa atu 'o fakalaka he me'a faingofua ke fakahokó, 'e fiemālie ho lotó pea 'e hoko e anga'ofa ko iá ko e kongā ho'o mo'ui faka'ahó. Te ke sio leva 'o 'ilo 'oku 'omi 'e he

angaleleí 'a e fiefiá mo e uouangatahá ki ho 'apí, ki ho'o kalasí, ki ho uōtí, pea mo ho 'apiakó. "Manatu 'i 'eni: ke u kamata 'a e anga'ofá."

Na'e 'ikai ngata pē 'i he 'ofa 'i e taha kotoa 'e he Fakamo'uí, ka na'á Ne tokoni'i e taha kotoa. Fakalahi atu ho'o fai leleí ki he tokolahí. 'E faitāpuekina lahi e toulekeleká mo e tamaikí 'i ho'o ngāue tokoni 'i he anga'ofá. Na'e 'i ai ma'u pē ha feitu'u makehe 'i he loto 'o Palesiteni Monisoní, talu mei he'ene kei talavou, ma'á e kau toulekeleká. 'Okú ne fakatokanga 'i 'a e mahu'inga 'o ha ki'i 'a'ahi nounou, ha malimali pe ha lulululu mo ha nima fa'a ngāue kuo mingimingi. 'Oku 'omi 'e he fanga ki'i ngāue faingofua pehē 'o e 'ofa faka-Kalaisí ha fiefia ki ha mo'ui 'oku fonu he ngaahi 'aho lōloa, li'ekina, mo fakapōpō'uli he taimi ni'ihí. 'Oku ou fakaafe'i kimoutolu takitaha ke mou tokanga ki ho'omou ngaahi kuí mo e kau toulekeleká. Vakai'i ho'omou lotú 'apongipongi pea feinga ke 'ilo'i ha taha 'oku motu'a ange 'a ia te mou lava 'o faka'aonga 'i ki ai ho'omou 'ofá ke fakafiefia 'i 'enau mo'uí. 'Oku 'ikai ko ha me'a lahi: fakafe'iloaki kiate kinautolu 'aki honau hingoá, talanoa mo kinautolu, fakafaingamālie 'i kimoutolu ke tokoni'i kinautolu. Te ke fakaava nai ha matapā pe tokoni ki honau 'apí pe ngoué? Ko ha ki'i ngāue ngali faingofua kiate koe 'i ho'o kei talavou si'i 'oku hoko ia ko ha fu'u ngāue lahi ki ha taha 'oku ki'i matu'otu'a ange. "Manatu 'i 'eni: ke u kamata 'a e anga'ofá."

'Oku 'i ai e taimi 'e ni'ihí ko e me'a faingata'a taha pē 'i hotau ngaahi fāmílí 'a e angaleleí. 'Oku fie ma'u 'e he ngaahi fāmili mālohí ha ngāue. "Loto fiefia, fa'a tokoni mo faka'atu 'i ma'u pē 'a e ni'ihí kehé. 'Oku fa'a tupu ha ngaahi palopalema lahi 'i he 'apí koe'uhí ko e lea ta'e'ofá mo e tō'onga siokita 'a e kau mēmipa 'o e fāmílí. Tokanga ki he ngaahi fie ma'u 'a e kau mēmipa kehe 'o e fāmílí. Feinga ke ke hoko ko ha tokotaha fa'a fakalelei kae 'ikai ko ha tokotaha fa'a fakamatalili, fuhu pe fa'a kē."⁹ "Manatu 'i 'eni: ke u kamata 'a e anga'ofá."

Na'e 'ofa 'a Sisū he fānaú, fuofua kinautolu 'i Hono umá, mo tāpuaki'i kinautolu.¹⁰ Hangē pē ko e Fakamo'uí, te ke lava ke tāpuekina e fānaú kotoa 'aki ho'o manava'ofá, 'o 'ikai ko kinautolu pē 'i ho 'apí.

Mahalo he 'ikai te ke 'ilo 'a e 'aonga ho'o mo'uí mo ho'o sīpingá ki ha ki'i tamasi'í. Ne u toki ma'u ha ki'i tohi mei ha kaungāme'a 'oku pule 'i ha fale tauhi 'anga fānau he taimi 'ahó 'i ha 'apiako'anga mā'olunga fakalotofonua. 'Oku ako ai ha kau talavou mo e kau finemui tokolahi 'o e Siasí. "I he'eku fakalaka atu mo e fānau ikí 'i he ngaahi holisí ko e me'a faka'ofa ke mamata ki he ngaahi fakatātā 'o Sisūú pe ko e ngaahi temipalé 'oku fakapipiki 'i loto 'i he he ngaahi matapā 'o e ngaahi loka lahi. Ne sio ha taha 'o e fānaú ki ha fakatātā 'o Sisū 'i he tafa'aki ki loto 'o e matapā 'o ha loka 'a ha [finemui] na'e fakaava peá ne pehē, ["Sio, 'oku 'i he'etau akó 'a Sisū!" Na'e lo'imata'ia e finemui 'i he'ene punou hifo ke fā'ofua ki he ki'i tamasi'í. Ne u fakamālō ki he finemui 'i he'ene hoko ko ha sīpinga lelei ki he ni'ihí 'oku nau feohí. 'Oku fakatupu langaki ke 'ilo'i 'oku tokolahi ha to'u tupu 'oku nau feinga ke tu'u ma'á e mo'oní mo e anga-mā'oni'oni pea fakahoko 'enau tafa'akí ko hono fakaafe'i e Laumālié ki he'enu mo'uí, neongo 'oku faingata'a he taimi 'e ni'ihí 'i he longoa'a mo e hoha'a 'a e māmani 'oku nau 'i aí. 'Oku tau ma'u ha to'u tupu faka'ofa 'i he Siasí."]

'Oku ou tui mo au ki ai! Kau finemui, 'oku mou liliu 'a e māmaní 'aki e fakatefito ho'omou mo'uí 'ia Sisū

Kalaisí pea 'oku mou ["hoko 'o hangē ko Hono finangaló."]¹¹

Fakamālō atu ki ho'omou mo'ui angalelei: ki hono fakakau atu kinautolu 'oku mou faikehekehé; anga'ofa ki homou to'ú, kau toulekeleká, ho fāmilí, mo e fānau ikí; ho'omou hoko ko e kaungā'api kiate kinautolu 'oku nau li'ekiná mo kinautolu 'oku faingata'a-ia mo lotomamahí. 'I ho'o angalelei, 'okú ke "tataki ai 'a e ni'ihí kehé ki he maama ['a e Fakamo'uí]."¹² Fakamālō atu 'i ho'o fakamanatu mai "oku kamata 'iate au 'a e angalelei."

'Oku ou 'ilo ko Palesitēni Tōmasi S. Monisoní ko e palōfita ia 'a e 'Otuá 'a ia ne hoko 'ene mo'uí ko ha sippinga 'o e angalelei 'a ia te tau lava 'o ako mei ai. Muimui 'i hotau palōfitá. Ako mei he'ene sippingá pea fakafanongo ki he'ene ngaahi leá. 'Oku ou tui ki he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí, pea 'oku ou 'ilo kuo toe fakafoki mai 'a e lakanga fakataula'eikí ki he māmaní 'ia Siosefa Sāmita.

'Oku ou 'ilo 'oku mo'ui hotau Fakamo'uí pea 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu takitaha. Kuó Ne foaki 'Ene mo'uí ma'atautolu kotoa. 'Oku ou lotua ke tau fakatefito 'etau mo'uí 'ia Sīsū Kalaisi mo "muimui 'i Hono halá" 'aki 'etau fe'ofa'aki mo e fetokoni'aki.¹³ 'I hono fai iá, 'oku ou 'ilo te tau lava 'o ngaohi e māmaní ko ha feitu'u lelei ange koe-'uhí, "Oku [tau] tui 'oku totonu ke . . . angalelei."¹⁴ Ko 'eku fakamo'óni ia, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:13.
2. Vakai, *Oxford English Dictionary Online*, 2nd ed. (1989), "benevolent," oed.com.
3. "Ko e Anga'ofá 'e Kamata 'Iate Au," *Tohi Hiva 'a e Fānau*, 83.
4. "Guardians of Virtue," *Strength of Youth Media 2011: We Believe* (DVD, 2010); lava foki ke ma'u atu 'i he lds.org/youth/video/youth-theme-2011-we-believe.
5. Luke 10:25, 27, 29, 30, 33–35.
6. Jerry Earl Johnston, "The Unity in a Ward's Uniqueness," *Mormon Times*, Feb. 9, 2011, M1, M12.
7. Thomas S. Monson, "Ke ke Ma'u ha Lototo'a," *Liahona*, Mē 2009, 123.
8. "Malu'i 'o e Angama'á."
9. *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú* (tohi, 2002), 10–11.
10. Vakai, Ma'ake 10:16.
11. "Malu'i 'o e Angama'á."
12. "Malu'i 'o e Angama'á."
13. "Malu'i 'o e Angama'á."
14. Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:13

Fai 'e Elaine S. Dalton

Palesitēni Lahi 'o e Kau Finemuí

Malu'i 'o e Angama'á

Teuteu leva ke ke taau ke ma'u e ngaahi tāpuaki kotoa 'oku fakatatali atu 'i he temipale mā'oni'oni 'o e 'Eikí.

'Oku 'i ai e taimi 'oku 'ikai fa'a mafakamatala'i ai e ongo 'oku tau ma'ú. 'Oku ou lotua 'e fakamo'oni'atu 'e he Laumālié ki homou lotó 'a ho tupu'anga fakalangí mo ho fatongia ta'engatá. Ko e 'amanaki lelei'anga kimoutolu 'o 'Isilelí. Ko e ngaahi 'ofefine fili mo faka'e'i'eiki kimoutolu 'o 'etau Tamai Hēvani 'ofá.

Ne u ma'u ha faingamālie he māhina kuo 'osí ke u 'alu ki ha mali temipale 'a ha finemui ne u 'ilo'i talu hono fā'ele'i. 'I he'eku tangutu he loki silá 'o vakai ki he fetapaki e maama 'o e temipalé, ne u manatu ai ki he 'aho ne u 'uluaki fuofua ai iá. Na'e fakatui 'e he'ene fa'eé hano ki'i kofu hina. Ne u pehē ko e taha ia 'o e fanga ki'i pēpē faka'ofa'ofa taha kuó u mamata aí. Hili ia ne hū mai e finemuí ni 'okú ne kofu hinehina mai. Na'e malama hono fongá pea fiefia. 'I he'ene hū mai ki he lokí, ne u faka'amu 'e lava ke sioloto atu e finemui kotoa pē ki he momeniti ko iá mo ne faifeinga ke mo'ui taau ma'u pē pea tauhi 'a e ngaahi fuakava toputapú mo ma'u e ngaahi ouau 'o e temipalé, ko e teuteu ke ne fiefia 'i he ngaahi tāpuaki 'o e hakeaki'í.

'I he tū'ulutui e ongo me'a malí 'i he 'ōlita toputapú, ne na ma'u ha ngaahi tala'ofa 'oku mahulu atu ia 'i he mahino fakamatelié, 'a ia te ne faitāpuekina, fakamālohi'i mo tokoni'i

kinaua 'i he'ena fononga he matelié. Ko e taha ia 'o e ngaahi momeniti fakangalongata'a ne fiefia kotoa ai 'a e langí. 'I he vakai e ongo me'a malí fo'ou ki he ongo sio'ata lalahi he lokí, na'e fehu'i ki he tangata malí pe ko e hā 'okú ne vakai ki ai. Na'á ne pehē ange, "Ko kinautolu kotoa kuo mu'omu'a 'iate aú." Ne na vakai fakatou'osi leva ki he sio'ata he tafa'aki holisi 'e tahá pea lea lo'imata'ia mai e ta'ahine malí, "'Oku ou mamata kiate kinautolu 'e muiaki maí." Na'á ne mamata ki hono fāmilí he kaha'ú—ki hono hakó. 'Oku ou 'ilo'i na'e mahino kiate ia 'a hono mahu'inga ke tui ki he mo'ui angama'á mo e angamā'oni'oni. 'Oku 'ikai ha me'a faka'ofa'ofa ange ke te vakai ki aí, ka ko ha ongo me'a malí, mateuteu lelei 'okú na tū'ulutui fakataha he 'ōlita 'o e temipalé

'E teuteu'i kimoutolu ki he temipalé lolotonga ho'omou kei 'i he Kau Finemuí. Te mou ma'u ai 'a e ngaahi tāpuaki 'oku totonu ke mou ma'u 'i ho'omou hoko ko ha 'ofefine pelepelengesi 'o e 'Otuá. 'Oku 'ofeina kimoutolu 'e he Tamai Hēvani pea 'okú Ne finangalo ke mou fiefia. Ko e founa ke fakahoko 'ení ko e "'a'eva 'i he ngaahi hala 'o e angama'á"¹ pea "pikitai ki he ngaahi fuakava 'a ia [kuó ke] faí."²

'E kau finemui, 'i ha māmaní 'oku

fakautuutu ai e anga'ulí, fakaoleole'i ai e koví, ngaohikovia 'o e hou'eiki fafiné pea mo mio'i ai e ngaahi fatongia, kuo pau ke mou tu'u hake 'o malu'i kimoutolu, homou fāmilí pea mo kimoutolu kotoa 'oku mou feohí. Kuo pau ke mou malu'i 'a e angama'á.

Ko e hā 'a e angama'a pea ko e hā 'a e tokotaha malu'i? "Ko e angama'á ko ha sīpinga ia 'o e fakakaukaú mo e 'ulungāangá 'oku fakatefito 'i he ngaahi tu'unga 'ulungāanga ma'a mo mā'olungá. 'Oku kau ai e mo'ui ma'á mo e haohaoá.³ Pea ko e hā 'a e tokotaha malu'i? Ko e tokotaha malu'í, ko ha taha 'okú ne malu'i, päletu'a mo 'aofi ha me'a.⁴ Ko ia, 'i ho'omou hoko ko e tokotaha malu'i 'o e angama'á, te mou malu'i ai 'a e mo'ui ma'á he 'oku toputapu e mālohi ke fakatupu 'a e mo'ui matelié pea ko ha mālohi fungani ia kuo pau ke malu'i kae 'oua kuó ke mali. 'Oku fie ma'u e angama'á ki he takaua mo e tatakí 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Te mou fie ma'u 'a e tatakí ko iá kae lava ke mou folaua lelei e māmani 'oku mou nofo aí. 'Oku fie ma'u e angama'á ki he hū ki he temipalé. Pea 'oku fie ma'u ia ka te taau ai ke tu'u 'i he 'ao 'o e Fakamo'uí. 'Oku mou teuteu he taimí ni ki he taimi ko iá. 'Oku mahu'inga 'a e Fakalalaka Fakatāutahá mo e ngaahi tu'unga mo'ui 'oku ma'u 'i he *Ki Hono Fakamālohia* 'o e *To'u Tupú*. 'E hanga 'e hono mo'ui'aki e ngaahi tefito'i mo'oni 'i he tohí 'o fakamālohia mo tokoni'i koe ke

ke "[taau mo e pule'angá]."⁵

Ne fili ha kau finemui mei 'Alapaini 'i 'Iutā he fa'ahita'u māfaná, ke nau "taau mo e pule'angá." Ne nau fili ke fakatefito 'enau tokangá 'i he temipalé 'aki 'enau lue mei he Temipale Teleipa 'Iutaá ki he Temipale Sōlekí, 'a ia ne maile 'e 22, 'o hangē ko ia ne fai 'e ha taha 'o e kau paioniá ko Sione Lou Moila. Ko Misa Moilá ko ha tufunga sima na'e ui 'e he palōfita ko Pilikihami 'Iongí ke ngāue 'i he Temipale Sōlekí. Na'á ne lue lalo he uike takitaha 'i ha maile 'e 22 mei hono 'apí ki he temipalé. Ko e taha 'o 'ene ngāue ke tongitongi e kupu'i lea ko e "Mā'oni'oni ki he 'Eiki" 'i he tafa'aki fakahahake 'o e Temipale Sōlekí. Na'e 'ikai faingofua pea na'e lahi ha ngaahi faingata'a ke ne ikuna'i. Ne a'u ki ha taimi ne 'akahi ai 'e ha'ane pulu 'a hono va'é. Na'e pau ke tu'usi hono va'é he na'e 'ikai ke mo'ui. Ka na'e 'ikai ta'ofi ai ia mei he'ene tukupā ki he palōfitá ke ne ngāue 'i he temipalé. Na'á ne fa'u hano va'e loi pea hili ha ngaahi uike si'i mei ai na'á ne toe lue lalo pē 'i he maile 'e 22 ki he temipalé ke fai e ngāue kuó ne tukupā ke fai.⁶

Na'e fili e kau finemui 'i he Uooti Sita Hila Onó, ke nau lue lalo he mama'o tatau pē ma'á ha taha 'o 'enau ngaahi kuí pea mo ha taha kuó ne ue'i fakalaumālie kinautolu ke nau kei mo'ui taau pē ke hū he temipalé. Ne nau ako he uike takitaha 'i he Mutualé 'i he'enu lue laló mo nau vahevahe 'a

e me'a kuo nau akó pea mo e ngaahi ongo 'oku nau ma'u ki he temipalé.

Ne kamata 'aki ha lotu 'enau lue lalo hengihengia ki he temipalé. Ne ongo kiate au 'enau lototo'á 'i he kamata 'enau lué. Kuo nau mateuteu lelei pea na'a nau 'ilo'i kuo nau mateuteu. Na'e tukutaha 'enau tokangá 'i he'enu tau-mu'á. Na'e hanga 'e he'enu fo'i laka kotoa pē 'o fakataipe mai 'a kimoutolu mo e teuteu 'oku mou fai he taimí ni ke hū ki he temipalé. Kuo kamata ho'omou ako fakatāutahá 'aki e lotu fakatāutaha faka'ahó, lau faka'aho 'o e Tohi 'a Molomoná pea mo ho'omou ngāue'i e Fakalalaka Fakatāutahá.

'I he hokohoko atu e lue lalo 'a e kau finemui ni, na'e 'i ai ha ngaahi me'a na'á ne tohoaki'i 'enau tokangá ka na'a nau tokanga taha pē ki he'enu taumu'á. Na'e ongo'i 'e ha ni'ihí kuo kamata ke fepulopulasi honau va'é pea ongo'i 'e ha ni'ihí kuo kamata ke mamahi honau tuí, ka na'a nau kei lue pē. Ko kimoutolú, 'oku lahi ha ngaahi tohoaki, mamahi pe tūkia'anga 'i homou hala ki he temipalé, ka 'oku mou kei lototo'a mo 'alu pē. Na'e mape'i e hala ne fononga ai e kau finemui ni 'e he'enu kau takí, 'a ia kuo nau 'a'eva mo taki e halá pea mo fakapapu'i e founga malu mo hangatonu taha ke fou aí. 'Oku faka'ilonga'i homou halá pea 'e lava ke ke 'ilo'i pau na'e 'ikai ngata pē he 'a'eva 'a e Fakamo'uí he halá, ka te Ne toe 'a'eva foki ai mo koe—'i he fo'i laka kotoa pē.

Na'e 'i he hala ko 'eni ki he tempalé ha ngaahi tamai, fa'e, kau memipa 'o e famili mo ha kau taki lakanga fakataula'eiki ke nau malu'i kimoutolu. Ko 'enau ngaué ke fakapapu'i 'oku malu mo hao e tokotaha kotoa pē mei he fakatu'utamaki. Ne nau fakapapu'u'i 'oku ma'u 'e he sino 'o e finemui kotoa pē ha vai pea mo ha me'akai ke pukepuke 'aki hono ivi. Na'e 'i ai ha ngaahi ma'u'anga tokoni ne 'oatu 'e he kau taki lakanga fakataula'eiki mo ha feitu'u ke nau mālōlō mo inu ai. 'E kau finemui, 'e hoko ho'omou ngaahi tamai, fa'eé, kau pīsope mo ha tokolahi kehe ko homou kau tauhi 'i ho'omou 'a'eva 'i he hala ki he tempalé. Te nau fai atu ha ui fakatokanga mo tataki homou halá pea kapau te ke lavea pe mamahi'ia pe hē mei he halá, te nau tokoni'i koe.

Ne ongo kiate au he faka'osi'osi 'enau fonongá, 'i he omi honau ngaahi tuonga'ané mo ha kau talavou mo e kaungāme'á ke poupu'i e kau finemui ko 'eni. Na'e hanga 'e ha tuonga'ane ia 'e taha 'o faha hono tuofefine ne fepulopulasi hono va'é, ke fakaa'u 'ene fononga ki he tempalé. 'I he a'usia 'e he kau finemui ni 'enau tamu'á, ne nau fetāngihi hē'enau takitaha a'u ki he tempalé 'o ala atu ki he maka toputapu ko iá mo fai ha tukupā fakalongolongo ke mo'ui taau ma'u pē ke hū ki he tempalé.

Ko e lue lalo ko ia ki he tempalé,

ko ha fakatātā ia 'o e mo'ui. Ne tu'u e ngaahi mātu'á mo e kau taki lakanga fakataula'eiki ke malu'i kinautolu 'i honau halá. Ne nau faiange ha tokoni mo ha poupu. Na'e femalu'i'aki mo fepoupu'aki e kau finemui. Ne mālie'ia e kau talavou 'i he to'a, loto'aki mo e ivi 'o e kau finemui. Na'e fua 'e he tuonga'ané 'a e tuofefine na'e laveá. Na'e fiefia fakataha e ngaahi famili mo honau ngaahi 'ofefine 'i he a'u 'enau fonongá ki he tempalé pea nau fakafoki hao kinautolu ki 'api.

Ke mou nofo 'i he hala 'o e tempalé, kuo pau ke mou malu'i ho'omou angama'a fakafaituitui, angama'a 'o e ni'ihiki kehe pea mo e kakai 'e ni'ihiki 'oku mou feohi. Ko e hā hono 'uhingá? Na'e akonaki 'a Molomona 'i he Tohi 'a Molomoná ko e angama'á mo e anga mā'oni'oni 'a e "me'a mahu'inga mo lelei taha 'i he me'a kotoa pē."⁷

Ko e hā ha me'a te mou takitaha lava 'o fai ke mou malu'i ai e angama'á? 'Oku kamata ia 'i ho'o tui te ke lava 'o fai ha liliu. 'Oku kamata ia 'i ho'o fai ha tukupā. 'I he'eku kei talavou, ne u ako ai 'oku 'i ai ha ngaahi fili 'e fie ma'u ke fai tu'o taha pē. Ne u tohi 'eku lisi 'o e ngaahi me'a te u fai ma'u peé pea mo e me'a he 'ikai ke u teitei fai. Ne kau ai e ngaahi me'a hangē ko e: talangofua ki he Lea 'o e Potó, lotu faka'aho, totongi 'eku vahehongofulu, mo tukupā ke 'oua na'á ku teitei li'aki lotu. Ne u fai tu'o taha pē

'a e fili ko iá pea 'i he taimi ne hoko mai ai ha momeniti ke u fai ha fili, ne u 'ilo'i e me'a ke u fai he ne u 'osi fakapapu'i ia ki mu'a. Ka pehē mai hoku kaungāme'a he akó, "Ki'i inu tu'o taha pē, he 'ikai hano maumau," ne u kata pē mo pehē ange, "Ne u 'osi fakapapu'i 'i hoku ta'u hongofulu mā uá he 'ikai ke u fai ia." 'E tokoni hono fai ki mu'a ho'o ngaahi fili ke ke malu'i ai ho angama'á. 'Ofa pē te mou takitaha hiki ha lisi 'o e ngaahi me'a te mou fai ma'u peé pea mo e ngaahi me'a he 'ikai ke mou teitei fai. Peá ke mo'ui 'aki e lisi ko iá.

'Oku 'uhinga foki hono malu'i 'o e angama'á ke molumalu ma'u pē 'a e vala 'okú ke tui, ho'o leá, ho'o tō'ongá mo hono faka'aonga'i 'o e mītia fakasōsialé. 'Oku 'uhinga hono malu'i 'o e angama'á he 'ikai ke ke teitei text ha fa'ahinga lea pe fakatātā ki he kau talavou 'e iku mole ai meiate kinautolu 'a e Laumalié, honau mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki pe ko honau angama'á. 'Oku 'uhinga ia 'oku mahino kiate koe 'a e mahu'inga 'o e angama'á mo ke 'ilo'i ko ho sinó ko ha tempale pea 'oku 'ikai faka'aonga'i e mālohi 'o e fakatupú ki mu'a he malí. 'Oku mahino 'okú ke ma'u ha mālohi toputapu 'oku 'i ai hano fatongia mā'oni'oni ke 'omi ai e ngaahi laumalie kehe ki he māmaní ke nau ma'u ha sino ma'a honau laumalie ta'engatá. 'Oku kau mai ki he mālohi

ko 'enī mo ha laumālie 'o ha taha kehe. 'Okū ke le'ohi ha me'a 'oku "mahu'inga ange ia 'i he ngaahi maka koloā."⁸ Faivelenga. Talangofua. Teuteu leva ke ke taau ke ma'u e ngaahi tāpuaki kotoa 'oku fakatatali atu 'i he tempale mā'oni'oni 'o e 'Eikī.

Ki he ngaahi fa'ē 'oku fakafanongo mai he pōnī, ko e fa'ifa'itaki'anga mahu'inga taha koe ki ho'o fānau finē 'i he teunga tāu mo e angama'ā—fakamālō atu. 'Oua na'ā ke teitei momou ke ako'i ange ko e ngaahi 'ofefine faka'eieiki kinautolu 'o e 'Otuā 'oku 'ikai fakatefito honau mahu'ingā 'i he matamatalelei fakesinō. 'Ai ke nau sio 'okū ke tā ma'u pē e sīpinga totonu 'o e me'a 'okū ke tui ki ai 'i ho'o tō'onga mo e fōtunga fakatāutahā.⁹ Ko e kau malu'i kimoutolu 'o e angama'ā.

Ne u toe kaka he uikē ni 'i he Ensign Peak [Mo'unga 'Enisainī]. Na'e kei hengihengia pea ne u vakai mei he fo'i mā'olunga ko iā ki he Mo'unga 'o e Fale 'o e 'Eikī—'a e Tempale Sōlekī—pea na'e toe mahino lelei ange. Na'e foaki 'e he kau paioniā 'enau me'a kotoa pē ke nau omi ki he tumu'aki 'o e ngaahi mo'ungā ke ta lava 'o ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e tempalē pea sila ko ha ngaahi fāmili ta'engata. Ta'u 'e fāngofulu 'o e feilaulāu, ngāue mateakī mo e lue lalo mei 'Alapaini ki he tempalē—ko e hā hono 'uhingā? Koe'uhī ne nau tui 'o hangē ko kimoutolū! Ne nau tui ki ha palōfita. Ne nau tui kuō ne mamata mo fefolofolai mo e 'Otuā mo Hono 'Alo 'ofa'angā. Ne nau tui ki he Fakamo'uí. Ne nau tui ki he Tohi 'a Molomonā. Ko e 'uhinga ia ne nau lava ai 'o lea, "'Okū mau tui ki he ngaahi me'a kotoa pē, 'oku mau 'amanaki lelei ki he ngaahi me'a kotoa pē, kuo mau kātaki'i 'a e ngaahi me'a lahi, pea 'oku mau 'amanaki ke mau lava o kātaki'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē."¹⁰ Ne nau kātēkina ha ngaahi me'a lahi pea te tau lava foki 'o fai pehē. 'Okū tau tui ki he Tefito 'o e Tui fika hongofulu mā tolu, he ko e ngaahi me'a ia te tau taau ai ke hūu ki he tempalē pea tu'u 'i ha 'aho he 'ao 'o 'etau Tamai Hēvanī—kuo fakamo'oni'i, ma'a mo sila'i kinautolu. 'E fie ma'u ai ke ke "[taau mo e pule'angā]"

pea ke ke teuteu he taimī ni mo ma'u ha lototo'a te ke lava 'o fai e ngaahi me'a 'oku faingata'ā.

Kau finemui, 'oku mou kau ki ha ngāue ma'ongo'onga! 'Okū 'ikai ke mou tuēnoa! 'I ho'omou malu'i homou angama'ā mo e mo'ui ma'ā, te mou ma'u ai ha ivi. 'I ho'omou tauhi ho'omou ngaahi fuakavā, 'e tatakī mo malu'i kimoutolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni. 'E 'ākilotoa kimoutolu 'e he kau 'āngelō. Na'e fakamanatu mai 'e Palesiteni Monisoni, "Manatu 'i 'oku 'ikai ko kinautolu pē 'oku lele 'i he lova lahi ko 'eni 'o e mo'ui; 'oku 'i ai 'etau totonu ke ma'u e tokoni 'a e 'Eikī."¹¹ Teuteu ki he 'aho ko ia te mou toe omi ai ki he fale 'o e 'Eikī kuo mou taau mo mateuteu ke fai e ngaahi fuakava toputapū. 'I ho'omou

malu'i homou angama'ā, te mou fie kumi ai ki he Fakamo'uí 'i hono fale mā'oni'oni.

'Okū ou fakamo'oni 'oku mo'ui 'a e 'Otuā pea mo Hono 'Alo 'ofa'angā, 'a ia ko hotau Huhu'i ko Sīsū Kalaisī, pea 'oku fakafou 'i he huhu'i mo e mālohi 'o 'Ene Fakalelei ta'e fakangatangātā 'a hono tākiekina mo malu'i kimoutolu 'i homou hala ki he tempalē mo ho'omou toe foki ki Hona 'aō. 'Okū ou lotua 'e fakamālohia fakatāutaha kimoutolu ki he ngāue 'e hoko atu he momeniti mahu'inga taha ko iā. Mo'ui ke ke a'usia e 'aho ko ia ne lea ki ai e Tohi 'a Fakahaā, 'a ia te ke "'a'eva . . . 'i he kofu hinehina [koe'uhī 'okū ke] 'aonga."¹² 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisī, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALĀ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 25:2.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 25:13.
3. *Tohi Fakalakalaka Fakatāutaha 'a e Kau Finemui* (booklet, 2009), 70.
4. Vakai, thefreedictionary.com/guardian.
5. "Fakatapu 'i Au," *Ngaahi Himi*, fika 64.
6. Vakai, Dieter F. Uchtdorf, "Hiki 'i he Feitu'u 'Okū ke Tu'u Ai," *Liahona*, Nov. 2008, 56.
7. Molonai 9:9.
8. Lea Fakatātā 3:15.
9. Vakai, M. Russell Ballard, "Ngaahi Fa'eē mo e 'Ofefinē," *Liahona*, Mē 2010, 18–21.
10. Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:13.
11. Thomas S. Monson, "Ngaahi Fakatetu 'a Ma'ongo'onga" (Faeasaiti 'a e Potungāue Ako 'a e Stasi ma'ā e kakai lalahi kei talavou, 11 Sānuai, 2009), <http://lds.org/library/display/0,4945,538-1-4773-1,00.html>.
12. Fakahā 3:4.

Sao Paulo, Palāsila

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki

Ko Ha Fakamo'oni Mo'ui

'Oku fie ma'u ke tanumaki e fakamo'oni 'i he lotu 'o e tui, fiekaia ki he folofola 'a e 'Otuá 'i he tohi folofolá pea mo e talangofua ki he mo'oni kuo tau ma'ú.

Si'oku ngaahi tuofāfine 'ofeina, ko e 'amanaki lelei'anga nāunau'ia kimoutolu 'o e Siasi 'o e 'Eikí. Ko 'eku taumu'a he pōnī ke tokoni atu ke mou tui ki ai. Kapau 'e hoko 'a e tui ko iá ko ha fakamo'oni loloto mei he 'Otuá, te ne fatu 'e ia ho'o ngaahi fili faka'ahó mo fakahouá. Pea ko e me'a ko ia 'e hā hangē ha fanga ki'i fili ikí, 'e tataki koe ai 'e he 'Eikí ki he fiefia 'okú ke fie ma'ú. 'E fakafou 'i ho'o ngaahi filí 'a 'Ene malava ke Ne faitā-puekina ai mo ha toko lahi kehe.

Ko ho'o fili ko ia ke kau mai he pōnī, ko ha sīpinga ia 'o e ngaahi fili 'oku mahu'ingá. Na'e laui miliona ha kau finemui, ngaahi fa'ē mo ha kau taki ne fakaafe'i ke kau mai. Ne ke fili ke tau kau fakataha heni neongo e ngaahi me'a lahi ne ke mei fili ke faí. Na'á ke fai ia koe'uhí ko ho'o tui.

'Okú ke tui ki he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. 'Okú ke tui fe'unga ke ke fie ha'u 'o fanongo ki He'ene kau sevānití, mo e tui fe'unga ke ma'u ha 'amanaki lelei 'e hanga 'e ha me'a na'á ke fanongoa pe ongo'i 'o 'unuaki'i koe ki ha mo'ui lelei ange. Na'á ke ongo'i 'i ho lotó ko e muimui kia Sisū Kalaisí, ko e hala ia ki ha fiefia 'oku lahi angé.

Mahalo na'e 'ikai ke ke mei fakatokanga'i 'oku 'i ai hano mahu'inga fau 'o e fili ko iá. Mahalo na'á ke mei ongo'i ne sai ange kapau na'á ke feohi koe mo ho kaungāme'á pe fāmilí. Mahalo na'á ke tali lelei pē ha anga'ofa atu ia ha taha 'o fakaafe'i mai koe ke ke ha'u. Kapau na'e 'ikai ke ke fakatokanga'i ia, na'á ke ongo'i pē ha vanavanaiki atu e fakaafe 'a e Fakamo'uí, "Ha'u, 'o muimui 'iate au."¹

'I he houa kuo tau fakataha aí, kuo fakalahi 'e he 'Eikí ho'o tui kiate Iá mo fakamālohia ho'o fakamo'oni. Kuó ke fanongoa ha me'a 'oku mahulu hake ia 'i he leá mo e hivá. Kuó ke ongo'i e fakamo'oni 'a e Laumālié ki ho lotó 'oku 'i ai ha kau palōfita mo'ui 'i he māmaní 'i he Siasi mo'oni 'o e 'Eikí pea 'oku toka e hala ki he fiefiá 'i Hono pule'angá. Kuo tupulaki ho'o fakamo'oni ko e Siasi mo'oni mo mo'ui pē 'eni 'e taha 'i he māmaní he 'aho ní.

Ko hono mo'oni, na'e 'ikai ke tau ongo'i e me'a tatau pē. Na'e ongo'i 'e ha ni'ihī ia hono fakamo'oni'i 'e he Laumālié ko Tōmasi S. Monisoní ko ha palōfita ia 'a e 'Otuá. Na'e ongo'i 'e ha ni'ihī ia ko e faitotonú, angama'á mo e fai lelei ki he kakai kotoa

peé ko e ngaahi 'ulungāanga kinautolu 'o e Fakamo'uí. Pea 'oku ha'u fakataha ia mo ha holi lahi ange ke hangē pē ko Iá.

'Oku mou ma'u kotoa pē holi ke fakamālohia ho'omou fakamo'oni ki he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. Na'e mamata mai 'a Palesiteni Pilikihami 'Tongi 'i he ngaahi ta'u lahi he kuohilí ki ho'omou fie ma'ú. Ko ha palōfita ia 'a e 'Otuá, pea 'i ha visone fakapalōfita he ta'u 'e 142 he kuohilí na'á ne mamata mai kiate kimoutolu mo 'ilo'i ho'omou ngaahi fie ma'ú. Ko ha tamai 'ofa mo ha palōfita mo'ui ia.

Na'á ne mamata ki hono takiekina 'e he māmaní 'a hono ngaahi 'ofefiné. Na'á ne mamata ki hono tohoaki'i kinautolu 'e he māmaní mei he hala 'o e 'Eikí ki he fiefiá. Na'e hoko mai e ngaahi takiekina 'i hono kuongá 'e he halanga lēlue fo'ou ko ia ne fehokotaki ai e Kāingalotú he maomaonga-noá mo e māmaní.

Mahalo na'e 'ikai mamata mai ia ki he fakafo'o 'o e tekinolosia he 'ahoní, 'a ia te ke pukepuke ai ha me'a ho nimá peá ke fili pē ke ke fetu'utaki ai ki he ngaahi fakakaukau ta'efa'alaua mo e kakai he funga māmaní. Ka na'á ne mamata ki he tu'unga 'ulungāanga mahu'inga ma'a hono ngaahi 'ofefiné—mo kimoutolu—'i he'ene hoko ko ha fakamo'oni mālohi ki ha 'Otuá mo'ui mo 'ofa pea mo 'Ene palani 'o e fiefiá.

Ko 'eni ma'u pē 'ene akonaki fakapalōfita mo fakalaumālie ma'a hono ngaahi 'ofefiné mo kimoutolu.

Ko e 'elito ia 'eku pōpoaki he pooni. Na'á ne lea'aki ia 'i ha loki hono 'apí, ne 'ikai maile 'e taha hono mama'ó mei he feitu'u 'oku 'oatu ai e pōpoaki ko 'ení ki he ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá 'i he funga 'o e māmaní: "Oku fie ma'u ke 'i ai ha fakamo'oni mo'ui 'a e ngaahi 'ofefine 'o 'Isilelí ki he mo'oni."²

Na'á ne fa'u leva ha feohi'anga 'o e kau finemui kuo 'iloa he taimí ni he Siasi 'o e 'Eikí, ko e "Kau Finemui." Kuo mou ongo'i he pooni e ola lelei 'o 'ene fili ne fai he efiafi Sāpate ko ia 'i hono 'apí.

Hili ha ta'u 'e teau tupu mei ai, kuo ma'u 'e he ngaahi 'ofefine 'o 'Isilelí he funga māmaní, ha holi ke nau ma'u pē

'iate kinautolu ha fakamo'oni mo'ui ki he mo'oní. Te ke fie ma'u he taimí ni pea 'i he toenga ho'o mo'uí, 'a e fakamo'oni mo'ui mo tupulaki ko iá ke ne fakamālohia mo tataki ho hala ki he mo'ui ta'engata. Pea te mou foaki atu ai e maama 'o Kalaisí ki homou ngaahi tuonga'ane mo e tokoua he funga māmaní mo e ngaahi to'u tangata ka hoko maí.

'Oku mou a'usia tonu 'a e me'a 'oku ui ko e fakamo'oni. Na'e akonaki mai 'a 'Eletā Siosefa Filitingi Sāmita ko e fakamo'oní, "ko ha 'ilo fakapapau ia 'oku 'omi 'i he fakahā [ki ha taha] 'oku fekumi fakatōkikilalo ki he mo'oní." Na'á ne lea fekau'aki mo e Laumālie Mā'oní'oni, 'a ia 'okú ne 'omi e fakahā ko iá, "Ko e mālohi fakalotoa ia 'oku ma'ongo'onga fau pea he 'ikai leva ha toe veiveiua ia he taimi kuo lea mai ai e Laumālié. Ko e founga pē ia 'e taha 'e lava ke 'ilo'i mo'oni ai 'e ha taha ko e Kalaisí 'a Sīsū pea 'oku mo'oni 'a e ongoongoleléi."³

Kuo mou ongo'i e ue'i fakalau-mālie ko iá. Mahalo na'e fie ma'u ia ke fakamo'oní 'aki ha kongā 'e taha 'o e ongoongoleléi 'o hangē ko 'ene hoko kiate au he pōnī. 'I he'eku fanongo ki he ngaahi lea mei he Tefito

'o e Tui Hono 13, 'a e "faitotonú, angatonú, sino ma'a [mo e] angaleléi," ne hangē tofu pē ia ha folofola mai kiate au 'a e 'Eikí. Ne u toe ongo'i ko hono ngaahi 'ulungāangá ia. Ne u ongo'i ko Siosefa Sāmitá ko 'Ene palōfita. Ko ia na'e 'ikai ko ha ngaahi lea pē kinautolu ia kiate au.

Ne u sio loto atu ki he ngaahi hala efua 'o Siuteá mo e ngoue ko Ketisemaní. Ne u mei ongo'i 'a e ongo tatau pē ke tū'ulutui 'o hangē ko Siosefá he 'ao 'o e Tamaí mo e 'Aló 'i ha vao'akau 'i Niu 'Ioke. Na'e 'ikai ke u sio loto atu ki ha maama 'oku ngingila ange he la'aá he ho'atā mālié 'o hangē ko iá, ka na'á ku ongo'i 'a e māfana mo e fakafo 'o ha fakamo'oní.

'E hoko atu kiate koe 'a e fakamo'oní, 'i hono fakamo'oní'i fakakongokonga e kānokato e mo'oni 'o e ongoongoleléi 'o Sīsū Kalaisí. Hangē ko 'ení, 'i ho'omou lau mo fakalaululoto ki he Tohi 'a Molomoná, 'e hā fo'ou atu ha ngaahi veesi ia ne mou lau ki mu'á mo ne 'oatu ha ngaahi fakakaukau fo'ou. 'E tupulaki mo toe loloto ange ho'o fakamo'oní 'i hono fakamo'oní'i atu 'e he Laumālie Mā'oní'oni 'a hono mo'oní. 'E tupulaki ho'o fakamo'oní mo'uí 'i ho'o ako,

lotu mo fakalaululoto ki he folofolá.

Ko e fakamatala lelei taha kiate au 'o e founga ke ma'u mo pukepuke 'aki ha fakamo'oni 'oku mo'uí, 'oku hā ia he vahe 32 'o 'Alamaá he Tohi 'a Molomoná. Mahalo kuo mou toutou lau ia. 'Oku ou ma'u ha maama fo'ou ai he'eku lau kotoa pē iá. Tau toe fakanaatu angé 'a e lēsoni 'oku ako'i mai aí.

'Oku ako'i kinautolu he ngaahi veesi ko iá ke kamata 'etau feinga ke ma'u ha fakamo'oní, 'aki ha "kihi'i kongā si'i 'o e tuí" pea tau holi ke tupulaki ia.⁴ Kuo mou ongo'i he pooni 'a e tui mo e holi ko iá 'i ho'omou fanongo ki he ngaahi lea fekau'aki mo e angā'ofa 'a e Fakamo'uí, 'Ene faitotonú, mo e haohaoa 'Ene ngaahi fekau' mo e me'a ne malava ke fai 'e he Fakaleléi ma'atautolú.

Ko ia, kuo 'osi tō ha tenga 'o e tuí 'i homou lotó. Mahalo ne mou 'osi ongo'i foki mo e tupu homou lotó 'a ia ne tala'ofa mai 'e 'Alamaá. Kuó u 'osi ongo'i ia.

Kae hangē ha 'akau 'oku tupú, kuo pau ke tanumaki he ka 'ikai 'e mae. 'Oku mahu'inga e toutou lotu fakamātoato 'i he tuí pea ko e tanumaki ia 'oku fie ma'ú. 'E hangā 'e he talangofua ki he mo'oni kuó ke ma'ú

‘o tanumaki mo fakamālohia ia. ‘Oku hoko e talangofua ki he ngaahi fekaú ko ha kongā ia ‘o e tanumaki kuo pau ke ke fai ki ho‘o fakamo‘oní.

Mou manatu ki he tala‘ofa ‘a e Fakamo‘uí: “Pea ko ia ia ‘e fai ki hono finangaló, te ne ‘ilo ‘a e akonakí, pe ‘oku ‘i he ‘Otuá ia pe ko ‘eku lea ‘iate au pē.”⁵

Kuo ‘aonga ia kiate au, pea ‘e pehē pē kiate koe. Ko e taha e ngaahi tokāteline ‘o e ongoongolelé kuo akonekina ai au he‘eku kei síí, ko e mo‘uí ta‘engatá ‘a e me‘a‘ofa ma‘ongongā taha ‘i he ngaahi me‘a‘ofa kotoa ‘a e ‘Otuá.⁶ Ne u ako ‘oku kau he mo‘uí ta‘engatá ‘a e nofo fakataha mo e fāmilí ‘i he ‘ofá ‘o ta‘engata.

Mei he taimi ne u fuofua fanongo ai pea fakamo‘oní ‘i e ngaahi mo‘oní ko iá ki hoku lotó, ne u ongo‘i ha‘isia ke fai e fili kotoa pē ne u lavá ke u faka‘ehi‘ehi ai mei he feke‘ike‘í peá u feinga ki he melinó ‘i hoku fāmilí mo hoku ‘apí.

Ko e hili pē ‘a e mo‘uí ní ‘e lava ke u fiefia kakato ai ‘i he ngaahi tāpuaki mahu‘inga tahá, ‘a ia ko e mo‘uí ta‘engatá. Ka neongo e ngaahi faingata ‘a ‘o e mo‘uí, kuó u lava ‘eni ‘o vakai atu ki he tu‘unga ‘e ‘i ai hoku fāmilí ‘i hēvaní. Mei he me‘á ni, kuo tupulaki mo fakamālohia ai ‘eku fakamo‘oní ki hono mo‘oní ‘o e mālohi faisila ‘i he temipalé.

Kuo tākiekina hoku lotó ki hoku ongo ‘ofefiné mo ‘ena ngaahi kui ne mau ma‘u honau hingoá, ‘i he‘eku mamata ki he‘ena papitaiso he temipalé ma‘anautolú. Kuo foaki mai ma‘amautolu e tala‘ofa ‘a ‘Ilaisiá ‘e fetafoki‘aki e lotó ‘i he ngaahi fāmilí.⁷ Ko ia kuo hoko ai ‘a e tuí ko ha ‘ilo pau, ‘o hangē ko e tala‘ofa ‘i he tohi ‘a ‘Alamaá.

Kuó u a‘usia ha kongā ‘o e fiefia ne ongo‘i ‘e he‘eku ngaahi kuí ‘i he hā‘ele mai e Fakamo‘uí ki he maama ‘o e ngaahi laumālié hili ‘Ene ngāue ‘i he māmaní. Ko e fakamatala ‘eni ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá:

“Pea na‘e fiefia ‘a e kau ma‘oní‘oní ‘i hono huhu‘i kinautolú, pea na‘e peluki honau tuí ‘o fakahā ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá ‘a honau Huhu‘i mo e Fakahaofi mei he maté pea mo e ngaahi sēini ‘o helí.

“Na‘e uló ‘a honau fofongá pea na‘e nofo ‘iate kinautolu ‘a e maama mei he ‘ao ‘o e ‘Eikí, pea na‘a nau hiva ‘aki ‘a e ngaahi hiva fakafeta‘i ki hono huafa toputapú.”⁸

Ne u a‘usia ‘enua fiefiá mei he‘eku ngāue‘i ‘eku fakamo‘oní ‘oku mo‘oní e tala‘ofa ‘a e ‘Eikí ki he mo‘uí ta‘engatá. Na‘e fakamālohia e fakamo‘oní ko iá ‘i he‘eku fili ko ia ke ngāue‘i ‘a ‘o hangē ko e tala‘ofa ‘a e Fakamo‘uí.

Kuó Ne ako‘i mai foki, ‘oku ‘ikai ngata pē he fili ke talangofuá, ka kuo pau ke tau kole ‘i he lotu ke fakamo‘oní ‘i mai e mo‘oní. Kuo ako‘i mai ia ‘e he ‘Eikí ‘i He‘ene fekau ke tau lotua e Tohi ‘a Molomoná. Na‘á Ne folofola mai He‘ene palófitā ko Moloná:

“Vakai, ‘oku ou fie na‘ina‘i kiate kimoutolu, ‘o ka mou ka lau ‘a e ngaahi me‘a ni, kapau ko e finangalo poto ‘o e ‘Otuá ‘oku totonu ke mou lau ia, ke mou manatu‘i hono lahi ‘o e ‘alo‘ofa ‘a e ‘Eiki ki he fānau ‘a e tangatá, talu mei he fakatupu ‘o ‘Ātamá ‘o a‘u mai ki he taimi te mou ma‘u ai ‘a e ngaahi me‘á ni, pea mou fakalaululoto ki ai ‘i homou lotó

“Pea ‘i ho‘omou ma‘u ‘a e ngaahi me‘á ni, ‘oku ou fie na‘ina‘i kiate kimoutolu ke mou kole ki he ‘Otuá, ko e Tamai Ta‘engatá, ‘i he huafa ‘o Kalaisí, pe ‘oku ‘ikai ke mo‘oní ‘a e ngaahi me‘á ni; pea kapau te mou kole ‘i he loto fakamātoato mo e loto mo‘oní, ‘o ma‘u ‘a e tui kia Kalaisi, te ne fakahā ‘a hono mo‘oní kiate kimoutolu ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oní‘oní.

“Pea ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oiní‘oní te mou lava ai ke ‘ilo‘i hono mo‘oní ‘o e ngaahi me‘a kotoa pē.”⁹

‘Ofa kuo mou fakamo‘oní‘i kotoa ‘a e tala‘ofa ko iá ‘iate kimoutolu pē pe ‘e vavé ni ha‘amou fai ia. Mahalo he ‘ikai hoko mai e talí ia ‘i ha fo‘i a‘usia fakalaumālie mālohi pē ‘e taha. Na‘e tomu‘a hoko fakalongolongo mai ia kiate au. Ka ‘oku toe hoko mālohi mai ia ‘i he taimi kotoa pē ‘oku ou lau mo lotua ai e Tohi ‘a Molomoná.

‘Oku ‘ikai ke u fakafalala ki he me‘a kuo hoko he kuohilí. ‘Oku ou toutou fai ki he tala‘ofa ‘a Moloná, ke puke ma‘u ‘eku fakamo‘oní mo‘uí ki he Tohi ‘a Molomoná. ‘Oku ‘ikai ke u lau ko ha me‘a noa pē ‘a e tāpuaki ‘o

e fakamo‘oní ‘o pehē ‘oku totonu ke ‘a‘aku ia ‘o tu‘uloa.

‘Oku fie ma‘u ke tanumaki e fakamo‘oní ‘i he lotu ‘o e tuí, fiekaia ki he folofola ‘a e ‘Otuá ‘i he tohi folofolá pea mo e talangofua ki he mo‘oní kuo tau ma‘ú. ‘Oku fakatu‘utāmaki hono li‘aki ‘o e lotú. ‘Oku tu‘u fakatu‘utāmaki ‘etau fakamo‘oní ‘i he kehe pē ke lau mo ako e folofolá. ‘Oku fie ma‘u e ngaahi ivi ko iá ki he‘etau fakamo‘oní.

‘Oku mou manatu ki he fakatokanga ‘a ‘Alamaá:

“Ka ‘o kapau te mou ta‘etokanga‘i ‘a e fu‘u ‘akaú, ‘o ‘ikai tokanga ke tauhi ia, vakai he ‘ikai ke tupu hano aka; pea ‘i he hoko mai ‘a e vela ‘o e la‘aá ‘e vela ai ia, ‘e mae koe‘uhi ‘oku ‘ikai hano aka, pea temou ta‘aki ia ‘o laku ki tu‘a.

“Ko ‘eni ‘oku ‘ikai ke pehē ia koe‘uhí ‘oku ‘ikai ke lelei ‘a e tengá, pea ‘oku ‘ikai ke pehē koe‘uhí ‘oku ‘ikai ke lelei ‘a hono fuá; ka ‘oku peheé koe‘uhí ko e kakā ho‘omou kekekelé, ‘o ‘ikai te mou fie tauhi ‘a e ‘akaú, ko ia ‘e ‘ikai te mou lava ke ma‘u ‘a hono fuá.”¹⁰

Kuo pau ke potupotu tatau mo hokohoko atu ‘etau keinanga ‘i he

folofola 'a e 'Otuá, lotu fakamātoatō mo e talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Eikí kae lava ke tupulaki 'etau fakamo'óni. Kuo 'i ai ha ngaahi taimi kuo hoko ai ha ngaahi tūkunga ta'e amanequina 'o uesia ai 'etau founa ako folofolá. 'E 'i ai pē ha ngaahi taimi kuo tau fili ai 'i ha fa'ahinga 'uhinga ke 'ua 'e lotu. Mahalo na'a 'i ai ha ngaahi fekau te tau fili ke 'oua na'a tau tauhi.

Ka he 'ikai ke ke ma'u 'a ho'o holi ki ha fakamo'oni mo'uí 'o kapau te ke fakangalo'i e fakatokanga mo e tala'ofa 'ia 'Alamaá:

"Pea ko ia, kapau 'e 'ikai te mou tauhi 'a e folofolá, 'o hanga atu ki mu'a 'i he mata 'o e tuí ki hano fua 'o ia, 'e 'ikai ai pē ke mou lava 'o toli 'a e fua 'o e 'akau 'o e mo'uí.

"Ka 'o kapau te mou tauhi 'a e folofolá, 'io, tauhi 'a e fu'u 'akau 'i he'ene kamata ke tupú, 'i ho'omou tuí 'i he faivelenga lahi, pea mo e fa'a kātaki, 'o 'amanaki ki hono fuá, 'e tupu hono aká; pea vakai, 'e hoko ia ko ha fu'u 'akau 'oku tupu hake ki he mo'ui ta'engatá.

"Pea ko e me'a 'i ho'omou faivelengá mo ho'omou tuí mo ho'omou kātaki 'i hono tauhi 'o e folofolá, koe'uhi ke tupu hono aká 'iate kimoutolu, vakai, 'e faifai pea mou toli hono fua 'o iá, 'a ia 'oku fungani mahu'inga taha, 'a ia'oku melie hake 'i he me'a melie kotoa pē, pea hinehina ange 'i he me'a hinehina kotoa pē, 'io, pea

ma'a ange 'i he me'a kotoa pē 'oku ma'á; pea te mou kai 'i he fua ko 'eni kae 'oua ke mou mākona, 'o 'ikai te mou toe fiekaia, pe toe fieinua.

"Ko ia, . . . te mou toki utu 'a e ngaahi totongi 'o ho'omou tuí, mo ho'omou faivelengá mo e fa'a kātaki mo e kātaki fuoloá, 'i ho'omou tatali ke fua 'aki 'e he fu'u 'akau ha fua mo'omoutolu."¹¹

'Oku hanga 'e he kupu'i lea he folofolá ko e "amanaki ki hono fuá," 'o tatali e akonaki fakapotopoto ne mou ma'u he efiafi ní. Ko e 'uhinga ia ne fakataumu'a ai ho'omou vakaí ki ha 'aho ki ha loki sila 'i he tempalé. Ko e 'uhinga ia ne tokoni'i ai koe he pooni ke ke sioloto atu ki he maama 'oku malama mei he sio'atá 'i he ngaahi holisi 'o e loki silá, 'a ia 'e lava ke ke mali ai 'i he tempale 'o e 'Otuá.

Kapau te ke lava 'o hanganaki atu ki ha 'aho pehē mo ha holi fe'unga mei ho'o fakamo'óni, 'e fakamālohia koe ke ke matu'uaki 'a e 'ahi'ahi 'o e māmaní. Ko e taimi kotoa pē 'okú ke fili ai ke mo'ui 'o hangē ko e Fakamo'uí, 'okú ke fakamālohia leva ai ho'o fakamo'óni. Te ke 'ilo'i he taimi totonu 'iate koe pē, ko Ia 'a e Maama 'o e Māmaní.

Te ke ongo'i e tupulaki 'a e māmá 'i ho'o mo'uí. He 'ikai hoko noa mai ia ta'e te ke ngāue'i. Ka 'e hoko mai ia 'i he tupulaki ho'o fakamo'óni mo ho'o fili ke tanumaki iá. Ko 'eni ha tala'ofa

pau mei he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá: "Ko e me'a ko ia 'oku mei he 'Otuá ko e māmá ia; pea ko ia ia 'okú ne ma'u 'a e māmá pea fai atu ai pē 'i he 'Otuá, te ne ma'u 'a e maama lahi ange; pea 'e tupulaki 'a e maama ko iá 'o ngingila ange kae 'oua ke a'u ki he 'aho haohaoá."¹²

Te ke hoko ko ha maama ki he māmaní 'i ho'o vahevahe ho'o fakamo'óni ki he ní'ihí kehé. Te ke fakahaa'i ki he ní'ihí kehé 'a e Maama 'o Kalaisí 'oku 'i ho'o mo'uí. 'E ma'u 'e he 'Eikí ha ngaahi founa ke a'usia ai e maama ko iá 'e he ní'ihí 'okú ke 'ofa aí. Pea 'e fakafou 'i he tuí mo e fakamo'oni 'a e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá, 'a 'Ene ala atu 'aki 'Ene māmá ki he mo'ui 'a ha laui miliona 'i Hono pule'angá mo e funga 'o e māmaní.

'Oku fakafalala atu e 'amanaki 'a e Siasí pea mo e ngaahi to'u tangatá ke muimui ki ho'o sipingá ke fanongo mo tali e fakaafe 'a e 'Eikí: "Ha'u, 'o muimui 'iate au." 'Oku 'afio'i mo 'ofeina koe 'e he 'Eikí.

'Oku ou 'oatu 'eku 'ofá mo 'eku fakamo'óni. Ko e ngaahi 'ofefine kimoutolu 'o ha Tamai 'i Hēvani 'ofa mo mo'ui. 'Oku ou 'ilo'i ko Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí 'a e Fakamo'ui mo e Maama 'o e Māmaní. Pea 'oku ou fakamo'oni kuo 'oatu 'e he Laumālie Mā'oni'óni ha ngaahi pōpoaki kiate koe he pooni ke fakamo'oni'atu e mo'óni ki ho lotó. Ko e palōfita mo'ui 'a e 'Otuá 'a Palesitini Tōmasi S. Monisoni. Ko 'eku fakamo'óni ia, 'i he huafa toputapu 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Luke 18:22.
2. Brigham Young, 'i he *A Century of Sisterhood: Chronological Collage, 1869–1969* (1969), 8.
3. Joseph Fielding Smith, *Answers to Gospel Questions*, comp. Joseph Fielding Smith Jr., 5 vols. (1957–66), 3:31.
4. Vakai, 'Alamā 32:27.
5. Sione 7:17.
6. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 14:7.
7. Vakai, Malakai 4:5–6; Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:38–39.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:23–24.
9. Molonai 10:3–5.
10. 'Alamā 32:38–39.
11. 'Alamā 32:40–43.
12. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:24.

Seni Katalina, Samaika

Fakahokohoko Fakamotu'alea 'o e Ngaahi Talanoa 'o e Konifelenisi

'Oku 'oatu heni ha lisi 'o ha ngaahi me'a ne a'usia mei he ngaahi lea 'o e konifelenisi lahi ke faka'aonga 'i 'i he ako fakatautaha, efiafi fakafamili 'i 'api mo ha ngaahi ako kehe. 'Oku 'uhinga e mata'ifiká ki he 'uluaki peesi 'o e leá.

TOKOTAHA LEÁ

TALANOÁ

Fai 'e Jean A. Stevens	(10) Tā 'e he fānaú ha sīpinga 'aki 'enau totongi vahehongofulú. Fakafanongo 'a Liamu ki he le'o 'o 'ene tangata'eiki lolotonga hono faito'ó.
Fai 'e 'Eletā Walter F. González	(13) Fakafehu'ia 'e ha faiongoongo pe 'oku mo'oni pe loi 'a hono ngaahi lelei' ko ia 'o e ngaahi malí.
'Eletā Kent F. Richards	(15) Sio ha ki'i ta'ahine ki ha kau 'āngelo 'oku nau takatakai'i 'a e fānaú 'i ha falemahaki.
'Eletā Quentin L. Cook	(18) Fakaha'a 'i 'e he ngaahi me'a 'i ha peesi 'a e tu'unga 'oku mo'ui 'aki 'e ha finemui 'a e ongoongolelei. Fokotu'u 'e ha fefine 'i Tonga ha founa ke tokoni'i 'aki e kakai tangata lalahi kei talavou.
Palesitani Henry B. Eyring	(22) Tokoni ha kolo hili e fā 'a e Tānaki'anga Vai (Dam) Tītoni.
Palesitani Boyd K. Packer	(30) Fale'i 'e ha palesitani fakasiteiki ha tangata ke "tukunoa'i ia" hili e pekia 'a hono uaifi.
'Eletā Dallin H. Oaks	(42) 'Ikai mohe 'a 'Eikitau Lei Koli ke malu'i e kau sōtiá. Ma'u 'e 'Elone Lasitani ha loto to'a ke fakahaofi 'ene mo'ui.
'Eletā M. Russell Ballard	(46) Ako 'e ha tokotaha keli koula ke mahu'inga'ia 'i he momo'i koulá.
'Eletā Neil L. Andersen	(49) Fili 'a Sitiñi Koungi ke ngāue fakafaifekau kae 'ikai va'inga 'akapulu.
Larry M. Gibson	(55) Ako 'e ha palesitani 'o e kōlomu 'o e kau tikoní 'a hono ngaahi fatongiá.
Palesitani Dieter F. Uchtdorf	(58) 'Ikai 'ilo 'e ha tangata 'a e ngaahi faingamālie 'oku fakakau atu 'i ha folau 'eve'eva vaka tahi.
Palesitani Henry B. Eyring	(62) Fekumi ha kōlomu ki ha mēmipa ne hē 'i he vaotātaá. 'A'ahi 'a Henelí B. 'Aealingi ki ha taula'eiki lahi faivelenga.
Palesitani Thomas S. Monson	(66) Fakaafe'i 'e Tōmasi S. Monisoni ha ongome'a mali ke na mamata 'i ha sila.
'Eletā Paul V. Johnson	(78) Fakaului ha finemui lolotonga ha'ane puke ne fuoloa.
Pisope H. David Burton	(81) Tokoni 'a Lōpeti Teila Peatoni ke fakahaofi ha kau fononga toho saliate.
Silvia H. Allred	(84) Tokoni'i ha fa'ē kei talavou 'e he'ene faiako 'a'ahí.
Palesitani Thomas S. Monson	(90) Fononga mama'o ha Kāingalotu 'i Palāsila mei Manaiasi ki he tempalé. Feilaulau 'a e fāmili Mou Tamí ke nau ō ki he tempalé. Kau atu 'a Tōmasi S. Monisoni 'i hono tanupou ha tempale 'i Loma, 'Itali.
'Eletā Richard G. Scott	(94) Poupou'i 'a Lisiate G. Sikoti ke va'inga mo e fānaú kae tuku hono ngaahi 'o e mīsini foó. Tauhi 'e Sēini Sikoti e fanga ki'i tohi 'ofá. Tokanga'i 'e Lisiate G. Sikoti 'a hono ki'i foha 'oku mahaki mafú.
'Eletā D. Todd Christofferson	(97) 'Auhani 'e Hiu B. Palauni ha fu'u fuamelie peá ne fakatatau ia ki hono 'auhani kitá.
'Eletā Carl B. Pratt	(101) Totongi vahehongofulu 'a e fāmili Uēteni pea nau ma'u ha ngaahi tāpuaki.
'Eletā C. Scott Grow	(108) Fai 'e he tokoua 'o C. Sikoti Koloá ha ngaahi fili ta'efakapotopoto ka na'á ne fakatomala.
Ann M. Dibb	(115) Tā 'e Kilisi ha sīpinga 'oku manatu'i 'e Seni 'i he'ene fekumi ki he mo'oni.
Mary N. Cook	(118) Sio ha fānaú ki ha tā 'o Sīsū 'i ha kōpate fa'o'anga nāunau he 'apiakó. Fili ha finemui ke 'oua na'a 'alu ki ha faiva 'oku ta'epau.
Elaine S. Dalton	(121) Lue lalo ha kau finemui mei Tuleipa 'i 'lutā ki he Tempale Sōlekí.

Ngaohi e Konifelenisí Ke Hoko ko e Konga 'o 'Etau Mo'uí

Fakakaukau ke faka'aonga'i e ni'ihí 'o e ngaahi 'ekitivití mo e ngaahi fehu'i ko 'ení ke kamata 'aki ha fealea'aki fakafāfāmi pe fakalaulauloto fakatāutaha 'i ho'ou 'ai ke hoko e ngaahi akonaki 'o e konifelenisi lahí ko e kongā ho'ou mo'uí.

Te ke lava 'o ma'u e ngaahi lea kotoa 'o e konifelenisi lahí 'i he 'Initanetí 'i he conference.lds.org. **Fakatokanga'i ange:** 'Oku 'uhinga e mata'ifika 'oku hā atu 'i laló ki he peesi 'uluaki 'o e leá.

Ma'á e Fānaú

• Ne fanongonongo 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'e langa 'e he Siasí ha tempale fo'ou 'e tolu, 'o a'u ai e ngaahi tempale 'oku lolotonga ngāue, kei langa pe fanongonongó ki he 160. Sio ki ha mape ke 'ilo 'a Melitiane, 'Aitahō

'i 'Amelika; Footi Kōlini, 'i Kololato, 'Amelika; Unipeki, Manitopa, 'i Kānatá; pea mo e tempale ofi taha ki homou 'apí. Lau pe toe fakamatala'i ha ni'ihí 'o e ngaahi talanoa ne fai 'e Palesiteni Monisoni 'o kau ki he kāingalotu faivelenga ne nau fai ha ngaahi feilaulau lahi ke hū he tempalé (peesi 90). Fokotu'u ha ngaahi taumu'a ke hū 'i he tempalé 'i he vave taha te ke lavá, pe alea'i ha ngaahi founga ke kei mo'uí taau ai ke

hū he tempalé.

• 'I he kei mo'uí 'a 'Ātama mo 'Ivi he māmaní, ko e taha 'o e ngaahi founga lotu ki he Tamai Hēvaní ko hono feilaulau 'i 'o e fanga monumanú. Ne ako'i 'e 'Eletā L. Tomu Peuli na'e fakafe'iloaki 'e he Fakamo'uí 'a e sākalamēnití ki He'ene kau ākongá 'i he 'aho Sāpaté ko ha founga fo'ou 'o e lotú. 'Oku kei hokohoko atu pē 'etau lotú 'i he'etau ma'u e sākalamēnití he Sāpaté. Toe vakai'i fakafāfāmi e lea 'a 'Eletā Peulí (peesi 6) ke ako ki he teuteu lelei he Sāpaté pea mo e ngahi founga ke faka'apa'apa'i ai e sākalamēnití mo e Sāpaté.

• Ne akoi 'e 'Eletā D. Toti Kulisito fasoni ne fakahinohino'i kitautolu 'e Sisū Kalaisi 'oku totonu ke tau feinga ke hangē ko Ia pea mo e Tamai Hēvaní (peesi 97). 'Oku fa'a hanga 'e he'etau Tamai Hēvaní 'o "tautea'i" 'a 'Ene fānaú ke tokoni'i ke tau hoko 'o hangē ko Iá. Alea'i 'a e 'uhinga ko ia ke tautea'i. Lau pe toe fakamatala'i 'a e talanoa 'o e fu'u fua-melie ne tupu 'afa'afá. Talanoa ki he founga 'oku tokoni ai ha me'a 'oku fakaholomui pe ta'e lavame'a ke tau toe mālohi mo lelei ange ai.

Lisupeliana, Silovēnia

• Ne ako'i 'e 'Eletā Lisiate J. Meini 'oku lava ke hangē 'a e fāmilí ko ha ngaahi maeá (peesi 37). 'Oku lahi e ngaahi afo 'o e maeá pea 'e vaivai 'o ka tu'u pē 'iate ia ka 'oku nau mālohi 'i hono lalanga fakataha kinautolú. 'Oku pehē pē mo e taimi ko ia 'oku fai lelei kotoa ai e fāmilí mo fetokoni-'akí, 'oku fakamālohia 'a e tokotaha kotoa 'o e fāmilí pea lava ke nau fai ha me'a lahi ange 'i he me'a ne nau mei lava 'i he'enua fai tokotaha iá. 'Oange ha afo pe kulasi ki he mēmipa takitaha 'o e fāmilí. Talanoa ki ha ngaahi founa 'oku tokoni mo fakamālohia ai 'e he mēmipa takitaha 'o e fāmilí 'a e ni'ihī kehe 'i he fāmilí. Mou sio leva ki he mālohi 'a e afó pe kulasi 'i he taimi 'oku fakataha 'i ai kinautolú.

Ma'á e To'u Tupú

• 'Oku uouangataha nai ho'oku kalasi pe kōlomú 'o hangē ko ia 'oku totonu ke malavá? Hili hono toe vakai'i e lea 'a Palesitēni Henelī B. 'Aealingi 'o kau ki he uouangatahá (peesi 62), hiki ha lisi 'o e me'a te ke lava ke fai ke toe vā'ofi ange ai ho'oku kulupú.

• Ne lea 'a 'Eletā Lāsolo M. Nale-soni 'o kau ki he "talangofua filifilí" (peesi 34). Alea'i mo ho fāmilí, kalasi, pe kōlomú 'a e 'uhinga 'o e me'á ni mo e 'uhinga 'oku 'ikai ke ola lelei ai.

• 'Oku fakamatala 'i 'e 'Eletā M. Lā-solo Pālatai 'a e 'ofa haoahoa 'a Kalaisi ko ha 'ofa 'oku ngāue (peesi 46) 'a ia 'oku hā 'i he ngaahi ngāue mo e tokoni anga'ofa ikí. Palani ha founa

'e lava ai 'e ho'omou kalasi pe kōlomú 'o fakahaa'i e 'ofá ki ha taha 'i homou uóti, koló, pe feitu'ú pea fakahoko leva ho'o palani.

• Ne fai 'e 'Eletā Ku-enitini L. Kuki 'a e talanoa ki ha peesi ne ma'u hili ha hulohula 'a e to'u tupú (peesi 18). Ne hanga 'e he me'a ko ia ne ma'u 'i he loto pēsí 'o 'omi ha fakamatala ki he finemui na'e 'a'ana iá. Ko e hā 'a e me'a 'oku fakamatala 'i 'e he me'a 'oku 'i ho'o pēsí, ualetí pe kato nāunau 'o kau kiate koé, pea ko e hā nai ha ngaahi liliu te ke fie fai ki he ngaahi me'a 'oku ke tauhi ofi kiate koé?

• Na'e lea 'a 'Eletā Lini G. Lōpini 'o kau ki he hoko ko ia 'o hangē ko e Fakamo'uí (peesi 103). Fakakaukau angé ki hono 'uhinga ke *hangē* ko Sīsūu Kalaisi kae 'ikai ko hono *fai* 'a e me'a 'oku Ne kole maí. Fakakaukau leva ki he ngaahi liliu 'e lava ke ke fai 'i ho'o mo'uí ke hoko 'o hangē ko e Fakamo'uí.

Ma'á e Kakai Lalahi

• Na'e vahevahe 'e Palesitēni Tieta F. 'Ukitofa (peesi 58) ha talanoa ki ha tangata ne nofo 'o ma'u-lalo ange 'i hono ngaahi faingamālié 'i he 'ikai ke ne kau atu ki he ngaahi 'ekitivitī lahi mo e me'akai lelei 'i he'ene folau 'eve'eva 'i ha vaka ko e 'ikai ke ne 'ilo ne fakakau kotoa e ngaahi me'á ni 'i he totongi 'o 'ene tikitē. Alea'i mo e kau mēmipa ho fāmilí 'oku nau ma'u e lakanga

Koatisakoalalosi, Mekisikou

fakataula'eikí 'a e ngaahi founa 'e lava ke nau mo'ui 'o fakataha mo e "ngaahi faingamālié, 'i he mālohi toputapú, me'afokí mo e ngaahi tāpuaki 'oku hoko ko [honau] faingamālie mo e totonu 'i he'etau ma'u e lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá."

• Ne akonaki 'a Palesitēni Poiti K. Peeka 'o kau ki he mālohi 'o e fakamolemolé (peesi 30). 'Oku 'i ai nai ha kakai 'oku fie ma'u ke ke fakamolemolé'i, pe 'oku 'i ai ha ngaahi me'a faingata'a ne hoko 'oku fie ma'u ke ke "tukunoa'i. . .ia"? Fekumi ki he tokoni 'a e 'Eikí ke ma'u ha fiemālie mo e mālohi ko ia ke fakamolemolé'i.

• Ne fakamatala 'i 'e 'Eletā Lisiate G. Sikoti 'a e founa na'á ne hanga ai mo hono mali ko Sēiní 'o fakahaa'i 'a 'ena 'ofá 'aki 'ena fetohi'aki (peesi 94). Fakakaukau 'i ke ke fai ha ki'i tohi 'o fakahaa'i 'a ho'o 'ofa mo e hounga'ia 'i ho malí. Tuku 'eni 'i ha feitu'u 'e 'ilo ai ia 'e ho malí.

• Ne toe fakamatala 'i 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā 'a e me'a ne foua 'e Palesitēni Siosefa F. Sāmīta ke ma'u ha fakamo'oní (peesi 87). Toe vakai'i e talanoa ni pea fakakaukau ki he ngaahi me'a ne hoko kuó ne tākī-ekina ho'o fakamo'oní. ■

Kau Palesitenisī Lahi 'o e Ngaahi Houalotú

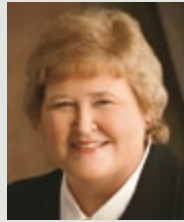
FINE'OFÁ

Silvia H. Allred
Tokoni 'Uluaki

Julie B. Beck
Palesitēni

Barbara Thompson
Tokoni Uá

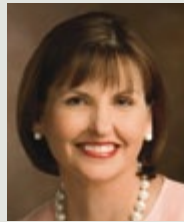
KAU FINEMUÍ

Mary N. Cook
Tokoni 'Uluaki

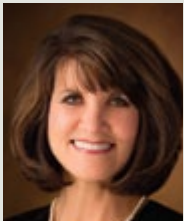

Elaine S. Dalton
Palesitēni

Ann M. Dibb
Tokoni Ua

PALAIMELÍ

Jean A. Stevens
Tokoni 'Uluaki

Rosemary M. Wixom
Palesitēni

Cheryl A. Esplin
Tokoni Uá

KAU TALAVOÚ

Larry M. Gibson
Tokoni 'Uluaki

David L. Beck
Palesitēni

Adrián Ochoa
Tokoni Uá

LAUTOHI FAKA-SĀPATÉ

David M. McConkie
Tokoni 'Uluaki

Russell T. Osguthorpe
Palesitēni

Matthew O. Richardson
Tokoni Uá

Ngaahi Akonaki Ma'a Hotau Kuongá

Efakatefito e ngaahi lēsoni Sāpate fā 'a e Lakanga Faka-*taula'eikí* mo e Fine'ofá 'i he "Ngaahi Akonaki Ma'a Hotau Kuongá." 'E lava ke teuteu 'i 'a e lēsoni takitaha mei ha lea 'e taha pe lahi ange 'o e konifelenisi lahi fakamuimuitahá. 'E lava ke fili 'e he palesitēni faka-siteikí pe fakavahefonuá 'a e ngaahi lea ke faka'aonga'í, pe te na tuku atu e fatongia ko 'ení ki he kau pīsopé mo e palesitēni fakakoló. 'Oku totonu ke fakamamafa 'i 'e he kau takí 'a e mahu'inga ke ako 'e he hou'eiki tangata 'o e Lakanga taula'eiki Faka-Melekisētekí pea mo e hou'eiki fafine o e Fine'ofá 'a e lea tatau pē 'i he Sāpate tatau.

Ko kinautolu 'oku nau omi ki he lēsoni Sāpate faá, 'oku poupu 'i atu ke nau ako pea omi ki he kalasí mo e makasini 'o e konifelenisi lahi fakamuimuitahá.

Ngaahi Fokotu'u ki Hono Teuteu 'o ha Lēsoni mei he Ngaahi Leá

Lotua ke nofo'ia koe 'e he Laumālie Mā'oni'oní 'i ho'o ako mo ako 'i 'a e (ngaahi) leá. 'E 'i ai ha ngaahi taimi 'e 'ahi'ahi' ai koe 'i ho'o teuteu ke ke faka'aonga 'i ha ngaahi nāunau kehe, ka ko e ngaahi lea konifelenisí

'a e nāunau fakalēsoni 'oku fakangofua atu. Ko ho fatongia ke tokoni ki he ni'ihī kehé ke nau ako mo mo'ui 'aki 'a e ongoongoleleí 'o hangē ko ia na'e ako 'i mai 'i he konifelenisi lahi fakamuimuitaha 'a e Siasí.

Mou fakamanatu e (ngaahi) leá 'o kumi ke 'ilo'i e ngaahi tefito 'i mo'oni mo e ngaahi tokāteline te ne feau e ngaahi fie ma'u 'a e kalasí. Kumi foki ke 'ilo'i e fanga ki'i talanoa, fakamo'oni fakafolofola mo e ngaahi fakamatala mei he (ngaahi) leá, 'e tokoni atu ki ho'o ako 'i e ngaahi mo'oni ko 'ení.

Fokotu'u e founga 'oku ke loto ke ako 'i 'aki e ngaahi tefito 'i mo'oni mo e ngaahi tokātelinē. 'Oku totonu ke kau 'i ho'o fokotu'utu'ú ha ngaahi fehu 'i 'e tokoni ki he kau mēmipa 'o e kalasí ke nau:

- Fekumi ki he ngaahi tefito 'i mo'oni mo e (ngaahi) tokāteline 'i he ngaahi leá.
- Fakakaukau ki honau 'uhingá.
- Vahevahe 'enau mahinó, ngaahi fakakaukau, ngaahi a'usiá mo e ngaahi fakamo'oni.
- Faka'aonga 'i e ngaahi tefito 'i mo'oni mo e ngaahi tokāteline ko 'ení 'i he 'enau mo'ui. ■

MĀHINÁ

Mē 2011–
'Okatopa 2011

Nōvema 2011–
'Epeleli 2012

NĀUNAU KI HE LĒSONI SĀPATE FAÁ

Ngaahi lea 'oku pulusi atu 'i he *Liahona* 'o Mē 2011*

Ngaahi lea 'oku pulusi atu 'i he *Liahona* 'o Nōvema 2011*

* 'E lava ke ma'u 'i atu e ngaahi lea ko 'ení ('i ha ngaahi lea fakafonua kehe-kehe) 'i he conference.lds.org.

Fakamanatu 'e he Kau Takí 'a e Polokalama Uelofeá, Fanongonongo 'o ha Ngaahi Tempale

Ne laka hake he kakai 'e toko taha kilú na'a nau kau atu ki he ngaahi fakataha'anga 'e nima 'o e Konifelenisi Lahi Fakata'u 'a e Siasi 'o Sisú Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i he Senitā Konifelenisí 'i Sōleki Siti, 'Tutā, 'i he USA, lolotonga iá ne laka hake he toko lauimiliona na'a nau mamata pe fanongo 'i he TV, letioó, satelaité, mo e ngaahi fakamafola 'i he 'Nitanetí.

Ne kau mai ki he konifelenisí 'a e kāingalotu kotoa 'i māmaní 'i ha lea fakafonua 'e 93. 'Oku 'osi 'ave 'i he 'Nitanetí 'a e ngaahi lea, 'ata, mo e fakamatala 'o e fakamafolá 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he .lds.org pea 'e ma'u kinautolu 'i he DVD mo e CD.

Na'e fakaava 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'a e konifelenisí 'aki hano fanongonongo 'a e ngaahi feitu'u 'e langa ai ha tempale fo'ou 'e tolu—Footi Kōlini, 'i Kololato, 'i he USA; Melitiane, 'i 'Aitahō, 'i he USA; mo Uinipeeki, 'i Manitoupa, Kānata—'o ne 'ohake leva e lahi 'o e ngaahi tempale kuo fanongonongo pe lolotonga langá ki he 26. 'Oku lolotonga ngāue 'aki ha tempale 'e 134 he taimí ni.

Ne fakamamafa 'i foki 'e Palesiteni Monisoni 'a hono mahu'inga 'o e

ngāue fakafaifekaú, 'o ne pehē, "Ko e ngāue fakafaifekaú ko e toto mo'ui ia 'o e pule'anga." 'Oku lolotonga ngāue

'I 'olungá: Ko ha toli kālepi 'a ha talavou 'i Mateila, Kalefōnia, 'i he USA, 'i he ngoue'anga kālepi 'a e Siasí, 'a ia 'oku ma'u mei ai 'a e fuamelie ki he polokalama uelofea 'a e Siasí. 'I lalo hifo ki to'ohemá: Ko ha fāmili 'oku nau fanongo ki ha fakamafola fakasatelaite 'o e konifelenisi lahi 'i Koimpela, 'i Potukali.

ha kau faifekau 'e toko 52,000 'i ha misiona 'e 340 'i māmani kātoa.

Na'e hikinima 'i ha Kau Taki Mā'olunga fo'ou 'e toko 10 mo ha Kau Fitungofulu Faka'ēlia 'e toko 41 'i he fakataha'anga 'o e ho'atā Tokonakí, kae tukuange ha kau Fitungofulu Faka'ēlia 'e toko 34. 'Ikai ko ia pē, na'e uiui 'i 'a 'Eletā Toni R. Kalake 'o e Kōlomu hono Ua 'o e Kau Fitungofulú ki he Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú. Na'e hā mei he Lipooti Fakasitētisitika 'o e 2010 kuo a'u e tokolahi 'o e Siasí he taimí ni ki he toko 14 milioná.

Na'e fakatefito ha ni'ihí 'o e ngaahi lea na'e fai he 'aho 'e ua 'o e konifelenisí 'i he kaveinga 'o e uelofea 'a

e Siasí mo e polokalama uelofea lau-lōtaha 'a e Siasí—'a ia 'e fakamanatu hono ta'u 75 'i he 2011.

'I he 'aho Tokonakí, na'e fanongonongo 'e Palesiteni Henelí B. 'Ae-alingi, ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí, 'oku fakaafe 'i 'a e kāingalotu 'i he māmaní kotoa ke nau kau ki ha 'aho ngāue tokoni ke fakamanatu 'aki 'a e ta'u 'e 75 'o e polokalama uelofeá. 'E fakahoko fakauooti pe fakasiteiki 'a e 'aho

ngāue tokoní 'i ha taimi lolotonga pē 'a e ta'ú. 'Oku totonu ke fakakaukau 'i pē 'e he kau taki fakalotofonua' hono fakaikiiki 'o e ngāue takitaha, pea 'oku poupou 'i 'a e kāingalotú ke nau fakaafe 'i mai mo ha ni'ihí kehe ke kau ki ai 'o ka fie ma'u.

Na'e tāpuni 'e Palesiteni Monisoni 'a e konifelenisí 'aki 'ene fakamo'oni kia Kalaisi 'i he Toetu'ú: "Na'á Ne [e Sisú Kalaisi] mei lava pē ke tafoki he momeniti faka'osí. Ka na'e 'ikai ke Ne fai ia. Na'á Ne hā'ele hifo ki lalo 'i he ngaahi me'a kotoa kae lava ke Ne fakahaofi e ngaahi me'a kotoa pē. 'I He'ene fai iá, na'á ne 'omi ai e mo'uí kiate kitautolu, 'o mahulu atu ia 'i he mo'uí fakamatelié." ■

'Eletā José L. Alonso

'O e Kau Fitungofulú

Na'e 'i ai pē fakamo'oni ia 'a Hōsea Lui 'Alonisou Tuleio ki he mālohi 'o e lotū kimu'a pea toki kau ki he Siasí. 'Okú ne pehē, "I hoku ta'u 11, na'á ku meimei mate. Na'e 'ikai toe 'amanaki e kau toketaá te u mo'ui—na'á ku fanongo hake pē ki he'enu talanoá. Ko ia na'á ku toutou lotu ai ki he 'Eikí, pea na'á Ne fakamo'ui au.

"I he'eku fanongo kimui 'i he talanoa 'o Siosefa Sāmitá peá u 'ilo'i e founga ne fakataufolofola ai ha tamasi'i na'e ta'u 14 pē ki he 'Otuá, na'á ku 'ilo'i na'e mo'oni ia. Na'á ku 'ilo'i 'oku lava ke tali mai 'e he 'Otuá 'etau ngaahi lotú, pea 'okú Ne 'afio'i kitautolu."

Na'e tataki 'a 'Eletā 'Alonisou 'e he ongo'i nonga tatau 'i he'ene ako 'a e Tohi 'a Molomoná. 'Okú ne pehē, "Koe-'uhí ko e lotú mo e tohi ko 'ení, 'oku ou 'ilo'i fakapapau ai ko e Kalaisí 'a Sīsū."

Na'e fā'ele'i 'a 'Eletā 'Alonisou 'i Mekisikou Siti, 'i Mekisikou, 'i Nōvema 'o e 1958 kia Lui mo Lusi 'Alonisou. Na'á ne hiki ki he kolo ko Kuatalá 'i Mekisikou, 'i hono ta'u hongofulu tupú 'o kau ai ki he Siasí. Na'á ne fetaulaki he Mutualé mo ha talavou tui mālohi na'e fakafeohi ange kiate ia pea ma'u ai hono 'api hono uá. Na'á ne fetaulaki mo Lepeka Salasā 'i he Mutualé pē, 'a e fefine na'e hoko kimui ko hono uaifi.

I he ta'u 19 'a 'Eletā 'Alonisou, na'á ne ngāue fakafai-fekau taimi kakato 'i he Misiona Mekisikou Hemosiló. 'I he 'osi e ngāue fakafai-fekau 'a 'Eletā 'Alonisou, na'á ne mali mo Lepeka 'i he Temipale Mesa 'Alesoná 'i he 'aho 24 'o Fēpueli 1981. 'Okú 'i ai 'ena fānau 'e toko ua.

'Okú 'ikai ngata pē 'i he hoko 'a 'Eletā 'Alonisou ko e talēkita 'inisititiuti ma'á e Potungāue Ako 'a e Siasí, ka 'oku 'i ai foki hono mata'itohi fakatoketā 'i he tafa'aki 'a e fānau pea 'okú ne ngāue ko e toketā fakafaito'o mo e toketā faitafa ma'á e fānau. 'Okú hā mei he'ene ngāue ma'u'anga mo'uí 'a e holi fuoloa na'á ne ma'u ke tokoni mo faitā-puekina e ni'ihī kehē—'o hangē pē ko hono faitāpuekina ia 'e he 'Eikí 'i he'ene puke he'ene kei síí. 'Okú ne pehē, "'Okú 'omi 'e he tokoni ki he ni'ihī kehē 'a e uouangatahá mo e ongo fakatokouá, pea 'okú ne fakaafe'i mai 'a e mālohi 'o e 'Eikí ki he'etau mo'uí."

Kimu'a pea uiui'i 'a 'Eletā 'Alonisou ki he Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú, na'á ne hoko ko ha pī-sope, palesiteni ngāue fakafai-fekau 'a e siteikí, palesiteni fakasiteiki, tokoni palesiteni fakamisiona, palesiteni 'o e Misiona Mekisikou Tīuaná, mo ha Fitungofulu Faka'ēlia. ■

'Eletā Ian S. Ardern

'O e Kau Fitungofulú

Ihe taimi kotoa pē 'oku fai mai ai ha telefoni pe tuki-tuki he matapaá, ko e 'uluaki lea pē 'eni 'oku fai 'e 'Eletā 'Ieni Sītini 'Āteni, "Ko e hā ha me'a 'e lava ke u tokoni atu ai?"

Na'e fā'ele'i mai 'a 'Eletā 'Āteni kia Hale mo Kalātisi Mekivika Uilisia 'i Te 'Aloha, 'i Nu'u Sila, 'i Fēpueli 'o e 1954, pea na'á ne pehē 'oku meimei ko e fanga ki'i ngāue tokoni ko ia 'oku fa'a hā ngali sí'isi'í 'okú ne fakahoko 'e ia 'a e fu'u liliu lahi 'i he mo'ui 'a e tokotaha 'okú ne fakahoko 'a e tokoní mo ia 'oku tokoní'í. 'Okú pehē 'e 'Eletā 'Āteni, "'Okú 'ikai faingamālie ma'u pē ke fai ha ngāue tokoni, ka 'okú ne faitāpuekina ma'u pē 'a ho'o mo'uí."

Na'e fetaulaki 'a 'Eletā mo Sisitā 'Āteni lolotonga 'ena ako 'i he Kolisi 'a e Siasí 'i Nu'u Silá peá na mali 'i he Temipale Hemilitoni Nu'u Silá 'i he 'aho 17 'o Sānuali 1976. Ne tupu hake 'ena fānau 'e toko faá 'i ha 'api na'e 'i ai 'a e fe'ofa'akí mo e fetokanga'akí, pea na'e fakamu'omu'a ai e ma'u 'o e mahino mo mo'ui 'aki e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelé. 'Okú pehē 'e 'Eletā 'Āteni, "Ko e tāpuaki ke mamata ki hono fakamu'omu'a 'o e ngaahi me'a tatau 'i he ngaahi 'api 'o 'ema fānau kuo malí."

Kuo hoko 'a e muimui ki he ngaahi akonaki 'a e kau palōfítā ko e me'a fika 'uluaki ia 'i he famili 'Āteni. Ne hoko 'o nau 'ulungāanga 'aki 'a e ako folofola faka'ahó he na'e fakapapau 'i he fānau ikí 'oku fakahoko 'eni koe'uhí ka nau taufetongi 'i hono fokotu'u ha faka'ilonga kulokula 'i he tohi māhiná ke fakahaa 'i na'e fai 'a e lau folofolá he 'aho ko iá. 'Okú pehē 'e Sisitā 'Āteni, "'Okú lava ke fa'u 'a e ngaahi 'ulungāanga 'oku lelé mei he fanga ki'i me'a iiki mo faingofuá."

Kimu'a 'i hono uiui'i 'o 'Eletā 'Āteni ki he Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú, na'á ne hoko ko ha faifekau 'i Falanisē mo Pelisiume, palesiteni 'o e Kau Talavou 'i he siteikí, alea'anga mā'olunga, tokoni pīsope, pīsope, tokoni palesiteni fakasiteiki, palesiteni 'o e Misiona Suva Fisí, mo e Fitungofulu Faka'ēlia.

Ne ma'u 'e 'Eletā 'Āteni hono mata'itohi BA mo MA 'i he akó mei he 'Univēsiti 'o Uaikató 'i Nu'u Sila. 'Okú kau 'i he'ene ngaahi ngāue ma'u'anga mo'ui fakapalofesinalé 'a e ngaahi tu'unga lahi 'i he Potungāue Ako 'a e Siasí, kau ai 'a e faiaiko, talēkita, kou'otinea 'o e seminélí 'i Nu'u Sila, pule ako 'o e Kolisi 'a e Siasí 'i Nu'u Silá, mo e Talēkita 'o e 'Ēlia Pasifikí. ■

'Eletā Carl B. Cook

'O e Kau Fitungofulú

I he teuteu 'a e talavou faifekau ko Kā Peeti Kukí ke 'alu 'o ngāue 'i Hamipeeki 'i Siamané, na'á ne fāinga 'i he Misiona Ako ki he Ngaahi Leá ('a ia 'oku 'iloa he taimi ni ko e Senitā Ako'anga Fakafaifekaú), ke ako e lea faka-Siamané. Lolotonga 'ene feinga ke 'ilo e ngaahi fo'i lea tefitó, kuo hoko atu 'a kinautolu 'i hono vahé ki ha ngaahi fakakaukau na'e faingata'a ange.

Na'e 'ikai ke fiemālie 'a 'Eletā Kuki 'i he tuai 'ene fakalalaká, ko ia na'á ne fekumi ai ki ha tokoni fakalangi 'o fakafou 'i ha tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eiki pea mo e lotú. 'I he 'osi ange ha lotu lotu fakamātoato 'a 'Eletā Kuki, 'okú ne manatu 'i pē 'ene ma'u ha tali pau ki aí: na'e 'ikai uiui'i ia 'e he 'Eiki ke poto 'aupito 'i he lea faka-Siamané ka ke ne ngāue 'aki 'a hono lotó, 'atamaí, mo e iví kotoa.

'Oku pehē 'e 'Eletā Kuki, 'a ia ne toki uiui'i ni pē ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú, "Ne u fakakaukau hake he taimi pē ko iá, 'Te u lava 'o fai ia. Te u lava 'o ngāue 'aki hoku lotó, 'atamaí, mo e iví kotoa.' Ne u tu'u hake kuó u ongo'i fiemālie. Na'e liliu fakafokifā pē 'eku fakafuofua 'i 'aki 'eku fakalalaká 'a e tu'unga na'e 'i ai 'a kinautolu 'i homau vahé ki he'eku fakafuofua 'i 'aki e ongo na'e ma'u 'e he 'Eiki ki he me'a na'á ku faí."

Neongo 'oku pehē 'e 'Eletā Kuki na'e 'ikai toe vave ange 'ene ako e leá hili e me'a ko 'eni na'e hokó, ka na'e 'ikai ke ne kei ongo'i e ngaahi me'a na'á ne hoha'a ki ai 'i mu'á he na'á ne 'ilo 'i na'á ne fai e me'a na'e finangalo e 'Eiki ke ne faí. 'Okú ne pehē na'e mahu'inga e lēsoni ko iá 'i he ngaahi uiui'i kotoa pē na'á ne ma'u talu mei ai, kau ai 'ene hoko ko ha pīsope, tokoni 'i he kau palesitenisī fakasiteikí, palesiteni fakasiteiki, palesiteni 'o e Misiona 'Aokalani Nu'u Silá, Fitungofulu Faka'ēlia, pea mo hono fatongia lolotonga.

Na'e ma'u 'e 'Eletā Kuki hono BA 'i he fakamāketi fakapisinisī mei he Kolisi Uepa Siteití pea mo ha MA 'i hono pule 'i ha pisinisi mei he 'Univēsiti 'o e Siteiti 'Iutaá. Ko 'ene ngāue ma'u'anga mo'uí 'a e fakalalakaka 'i he kumi kekekelé.

Na'e fā'ele 'i 'a 'Eletā Kuki 'i 'Okiteni, 'Iutā, 'i he USA, 'i 'Okatopa 1957, kia Lamona Kuki Paaka mo Peeti E. Kuki kuo pekiá. Na'á ne mali mo Lineti Haniseni 'i he 'aho 14 'o Tsema 1979, 'i he Temipale 'Okiteni 'Iutaá. 'Oku 'i ai 'ena fānau 'e toko nima. ■

'Eletā LeGrand R. Curtis Jr.

'O e Kau Fitungofulú

'Oku 'ilo 'i 'e 'Eletā Likuleni Leini Kētisi ko e Si'í, " 'oku fie ma'u 'e he 'Eiki 'a e loto mo e 'atamai fie faí" (T&F 64:34).

'Oku pehē 'e hono uaifi ko Sēini Koueni Kētisi, 'a ia na'á na mali 'i he Temipale Sōlekí 'i he 'aho 4 'o Sānuali 1974, " 'Okú ne manako he ngāue 'i he Siasí, pea 'okú ne fakahoko 'aki ia 'ene ngāue mālohi mo e 'ulungāanga lotu fiemālie. Ko 'ene faka'amu mo e faka'ānaua lahi tahá ia ke tokoni."

Na'e fā'ele 'i 'a 'Eletā Kētisi 'i 'Aokosi 1952 'i 'Okiteni, 'Iutā, 'i he USA, kia Likuleni E. mo Petulisa Keleiti Kētisi. Na'e hoko 'ene tamaí kimui mai ko e mēmipa 'o e Kōlomu hono Ua 'o e Kau Fitungofulú (1990–95).

Kimu'a pea uiui'i 'a 'Eletā Kētisi ko e Si'í ki he Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú, na'á ne ngāue 'i he Misiona 'Ītali Noaté pea hoko ko ha pīsope, alea'anga mā'olunga, palesiteni fakasiteiki, palesiteni 'o e Misiona 'Ītali Patová, mo e Fitungofulu Faka'ēlia. Na'á ne hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu hono Nima 'o e Kau Fitungofulú 'i he 'Ēlia 'Iutā Sōleki Sití 'i he taimi na'e uiui'i ai ia ki he Kōlomu 'Uluakí.

Na'e 'osi 'a 'Eletā Kētisi mei he 'Univēsiti Pilikihami 'Tongí mo hono mata'itohi 'i he 'ekonōmiká pea ma'u hono mata'itohi toketā laó mei he 'Univēsiti 'o Misikení. 'I he taimi na'e uiui'i ai iá, na'á ne ngāue fakaloea pea kau atu ki ha kautaha lao. Makehe mei he akó mo e ngāue, na'e 'ohake 'e 'Eletā Kētisi mo hono uaifi ha fānau 'e toko nima.

Hili e ngāue 'a 'Eletā Kētisi ko ha Fitungongofulu Faka'ēlia mei he 2004 ki he 2011, 'okú ne pehē na'e hounga kiate ia 'a e faingamālie ke ngāue fakataha mo e Kau Taki Mā'olungá. "Kuó u monū 'ia ke ngāue mo ha kau takimu'a ta'e-hano-tatau 'i he Siasí. Ko ha faingamālie ma'ongo'onga ia 'eku mamata mo ako meiate kinautolú."

'Oku pehē 'e Sisitā Kētisi na'e ma'u ma'u pē 'e 'Eletā Kētisi ha ongo nima mo ha lotu fie ngāue. " Na'e peheni ma'u pē 'ene tō'ongá, "Te u fai ia."

'Oku faka'osi 'aki 'e he Tokāteline mo e Ngaahi Fua-kava 64:34 'a e ngaahi leá ni: " 'E kai 'a e ngaahi me'a lelei 'o e fonua ko Saioné 'e he kau lotu fie faí mo e kau talangofuá 'i he ngaahi 'aho faka'osi ko 'ení." 'Oku pehē 'e Misa mo Sisitā Kētisi kuo faitāpuekina lahi kinua mo 'ena fānau pea mo e makapuná 'i he 'enau tauhi ki he 'Eiki. ■

‘Eletā W. Christopher Waddell

‘O e Kau Fitungofulú

Kuo hoko ma’u pē ‘a e tefito’i mo’oni ko e “falala ki he ‘Eikí” ko ha tataki ‘i he fāmili ‘o ‘Eletā Kulisitofā Uatelé.”

Ko e lau ‘eni ‘a ‘Eletā Uatele fekau’aki mo e ngaahi fetongitongi fakatu’upakē ‘oku hoko ‘i he mo’uí, “‘I ho’o falala ki he ‘Eikí, he ‘ikai te ke toe hoha’a koe ki ha ngaahi liliu lalahi ‘e hoko. ‘Oku tau ‘ilo’i ko ‘Ene taumu’á ke tau ma’u ‘a e lelei tahá, pea ‘e faitāpuekina kitautolu.”

Na’e fā’ele’i ‘a ‘Eletā Uatele ‘i Sune 1959 ‘i Menihēteni Piisi, ‘i Kalefōnia, USA, pea ko e foha ia ‘o Ueini mo Sōana Uatolo. Na’e ma’u hono BA ‘i he hisitōliá mei he ‘Univēsiti ‘o Seni Tiekó, pea na’á ne toe va’inga volipolo foki ai. Na’e lahi e ngaahi lakanga na’e ngāue aí ‘i ha kautaha fakahū pa’anga fakamāmanilahi.

Na’e mali ‘a ‘Eletā Uatele mo Kalo Sitaniseli ‘i he ‘aho 7 ‘o Sune 1984, ‘i he Tempale Losi ‘Enisilesi Kalefōniá. ‘Oku toko fá ‘ena fānaú. Ko e me’a mahu’inga taha ‘i he fāmili Uatelé ko e uouangatahá. ‘Oku nau pehē ko e uouangataha ko iá ‘oku ma’u mei he’enu feinga ke muimui ‘i he ongoongolelei ‘a e Fakamo’uí ‘i honau ‘apí. Na’e mahu’inga foki mo e ngaahi ‘ekitiviti fakafāmili—‘a honau taimi fakataha ‘i he ngaahi matātahi ofi ki honau ‘apí mo ‘enu ō fakafāmili ‘o sio sipotí.

Kimu’a pea toki uiui’i ‘a ‘Eletā Uatele ki he Kōlomu ‘Uluaki ‘o e Kau Fitungofulú, na’á ne ngāue fakafaifekau taimi kakato ‘i Sipeini, hoko ko ha pīsope, alea’anga mā’olunga, tokoni palesiteni fakamisiona, palesiteni fakasiteiki, palesiteni ‘o e Misiona Pāselona Sipeiní, mo ha Fitungofulu Faka’ēlia.

‘Oku pehē ‘e ‘Eletā Uatele ‘oku tānaki atu ‘a e me’a takitaha ‘oku hokó ki he ngaahi me’a ne hoko ‘i mu’á, pea ‘oku nau takitaha fakalahi atu ki he “makakoloa ko e fakamo’oní” ‘a ia ‘okú ne fakafalala ki ai ‘i he’ene fehanga-hangai mo e ngaahi faingata’a ‘o e mo’uí.

‘I he fakamatala ‘a ‘Eletā Uatele ki he’ene teuteu ki hono uiui’i fo’ou, ‘okú ne lea ‘o kau ki he tempalé.

‘Okú ne pehē, “Ko e hā ‘e me’a na’á ne teuteu’i kimoutolu ki he me’a ko ‘en?’ ‘I he’ema fuofua ‘alu ki he tempalé mo fai ‘a e ngaahi fuakavá, na’á ma palōmesi te ma loto fiamālie ke fai ha me’a pē ‘e kole mai ‘e he ‘Eikí, na’a mo e taimi he ‘ikai faingamālie aí. Ko e me’a pē ‘eni okú ke fie ma’ú— ko e ‘alu ki he tempalé, ngāue fakafaifekau, fai ha ngaahi fuakava, pea toki vakai ki Hono to’ukupú mo e founa ‘o ‘Ene tataki e ngāué. ‘Oku ‘ikai ke mau fai ha fá’ahinga me’a ‘oku makehe; ko ‘emau tauhi pē ‘a e ngaahi fuakava na’a mau faí, ‘o hangē ko e tokotaha kotoa pē.” ■

‘Eletā Kazuhiko Yamashita

‘O e Kau Fitungofulú

Talu mei he hoko ‘a ‘Eletā Kazuhiko ko ha pīsope kei talavou ‘i Fukuoka, ‘i Siapani he ngaahi ta’u lahi kuo hilí, mo ‘ene ako mei he ngaahi fá’ifa’itaki’anga mo e ‘ulungāanga lelei ‘o hono kau taki ne matu’otu’a angé.

Ne ‘ikai fuoloa mei he mali ‘a ‘Eletā Iamasita mo hono uaifi ko Tasuko Tasiló, kuó na hiki leva mei Tōkiō ki Fukuoka, ‘a ia ne uiui’i ai ‘a ‘Eletā Iamasita ko ha pīsope ‘i hono ta’u 20 tupu lahí.

‘Oku pehē ‘e ‘Eletā Iamasita, “Na’e faingata’a ‘eni kiate au mo hoku fāmili. Na’e toko tolu ‘ema ki’i fānaú he taimi ko iá peá ma fo’ou atu ki he feitu’ú—ka ko ha ako lelei ia kiate au, pea na’e toe mālohi ange ai ‘eku fakamo’oní mo ‘eku tuí.”

‘Oku pehē ‘e Sisitā Iamasita kuó ne mamata ‘i hono tali ‘e hono husepāniti ha ngaahi uiui’i lahi peá ne hoko ko ha tamai lelei mo ha taki fakalaumālie lelei ‘i he ngaahi faingata’a ko ia na’e ‘omi ‘e he ngaahi fatongia ko iá. Na’e a’u ki ha taimi na’á ne mamata ai ki he’ene liliu ‘o anga’ofa ange, hoko ko ha tamai mo ha husepāniti ‘ofa ange. ‘Oku fiefia ‘a e fāmili he taimi ‘oku nau fakataha aí, kau ai ‘enu fononga me’alele ‘o ‘eve’eva ki ha ngaahi feitu’u mama’o ‘i he ta’u kotoa pē.

Na’e fā’ele’i ‘a ‘Eletā Iamasita ‘i Sepitema 1953, pea ko e foha ia ‘o Kiosi mo Satei Iamasita. Na’á ne tupu hake ‘i Tōkiō ‘i Siapani, peá ne ‘ilo ai ki he Siasí ‘i he Fea ‘a Māmaní, ko e Expo 70.

Na’e ma’u ‘e ‘Eletā Iamasita hano mata’itohi BA ‘i he akó mei he ‘Univēsiti Saitamá, mo ha MA ‘i he saienisi ‘o e sipotí mei he ‘Univēsiti Sukupá. Na’á ne ako foki ki he ‘ilo fakafilōsefa ki he fakamālohisinó ‘i he ‘Univēsiti Pilikihami ‘Iongí. Na’e hoko ‘a ‘Eletā Iamasita ko ha faiako mo ha palōfesa ‘i he ngaahi ‘univēsiti lahi peá ne ngāue ‘i ha ngaahi kautaha fakasaienisi, fakakolo, mo e ngaahi kautaha sipoti.

Na’e mali ‘a ‘Eletā Iamasita mo hono uaifi ‘i he ‘aho 29 ‘o Mā’asi 1980, peá na sila ‘i Tisema 1980 hili e kakato hono langa ‘o e Tempale Tōkiō Siapaní. ‘Oku ‘i ai ‘ena fānaú ‘e toko ono.

Kimu’a pea uiui’i ‘a ‘Eletā Iamasita ki he Kōlomu ‘Uluaki ‘o e Kau Fitungofulú, na’á ne hoko ko ha pīsope, alea’anga mā’olunga, palesiteni fakafaifekau fakasiteiki, palesiteni fakasiteiki, mo e Fitungofulu Faka’ēlia. ■

'Eletā Randall K. Bennett

'O e Kau Fitungofulú

Ko e tumutumu 'o e ngāue ma'u'anga mo'ui 'a Lanitelo Kei Pēneti ko ha toketā ngaohi nifo na'á na "ma'u ai ha ongo makehe" mo hono uaihi ko Selí ke na teuteu ngāue fakafaihekau. Na'e pau ke na fakatau atu leva hono 'apí he taimi pē ko iá.

'Oku pehē 'e 'Eletā Pēneti na'e 'ikai mahino mai he taimi pē ko iá 'a e 'uhinga hono ue'i ko 'eni kinauá—na'e ta'u 'e tolu pea toki lava ke fakatau atu hona 'apí, pea ko e "kātaki lahi na'e fai" hení pea na'e fie ma'u ke na "fakahā ki he 'Eikí kuó ma tukupā mo'oni ke fakahoko 'eni. Na'e kei hokohoko atu pē 'ema falala ki he 'Eikí peá ma feinga ke ofi kiate Ia 'aki 'ema 'alu ma'u pē ki he temipalé, ako faka'aho e folofolá, lotu, 'aukai, mo tokoni ki he ni'ihī kehé."

Taimi nounou pē mei hono fakatau atu hona 'apí, na'e uiui'i 'a 'Eletā Pēneti ke ngāue 'i he Senitā Ako'anga Fakafaihekau 'i Polovó pea hili iá na'á ne hoko ko e palesitēni 'o e Misiona Lūsia Samalá.

Na'e pehē 'e 'Eletā Pēneti, "Na'e faka'ofa'ofa—mo loto fakatōkilalo mo'oni—ke 'ilo'i na'e manatu'i kimaua 'e he 'Eikí peá Ne hanga 'o teuteu'i kimaua. 'Okú ma 'ilo'i 'oku 'afio'i 'e he 'Eikí 'a e ngaahi fakakaukau 'i homa 'atamaí mo e ngaahi ongo 'i homa lotó. Kuó ma ako ke falala 'oku Ne 'afio'i lelei ange 'a e me'a kotoa 'iate kimaua, 'oku lahi ange 'a e me'a 'okú Ne 'afio'i, pea 'okú Ne 'ofa 'iate kimaua."

Makehe mei hono uiui'i 'o 'Eletā Pēneti ki he Kōlomu hono Ua 'o e Kau Fitungofulú mo 'ene hoko ko ha palesitēni fakamisioná, na'á ne hoko ko ha palesitēni mo ha tokoni palesitēni 'i ha va'a 'o e Senitā Ako'anga Fakafaihekau 'i Polovó, mēmipa 'o e fakataha alēlea mā'olunga fakasiteikí, tokoni 'i ha kau pīsopeliki, palesitēni 'o e Kau Talavou 'i he uotí, ngaahi uiui'i kehe pē, mo ha faifekau 'i he Misiona Pālesi Falaniseé mo e Misiona Tulusi Falaniseé.

Na'e ma'u e mata'itohi toketā 'o 'Eletā Pēneti 'i he tafa nifó mei he 'Univēsitī 'o 'Alapeta ('i Kānata) mo ha mata'itohi MA 'i he ngaohi nifó mei he 'Univēsitī Loma Linitāá 'i Kalefōnia Saute, 'i 'Ameliká.

Na'e fā'ele'i 'a 'Eletā Pēneti 'i Sune 1955 'i Makaleta, 'Alapeta 'i Kānata. Ko 'ene mātu'á ko Tōnolo Kei Pēneti mo Ane Tālini Longo. Na'á ne mali mo Selí Taieni Uasimani 'i he 'aho 23 'o 'Epeleli 1977, 'i he Temipale Kātisitoni 'Alapeta. 'Oku 'i ai 'ena fānau 'e toko fā. ■

'Eletā J. Devn Cornish

'O e Kau Fitungofulú

'Oku 'ilo'i 'e 'Eletā Sione Tevini Kōnisi 'oku mahu'inga 'a e mēmipa mo e uiui'i kotoa pē 'i he Siasí. 'Okú ne pehē, "'Oku mahu'inga ke tau manatu'i ko e taimi 'oku tau fakakaukau 'i ai ha ngaahi uiui'i 'i he Siasí, 'oku 'ikai mahu'inga ia pe ko e fē feitu'u 'i he vakapuná 'oku tau tangutu aí—ko e me'a pē 'oku mahu'ingá ko 'etau heka 'i he vakapuná. 'Oku mahu'inga ta'engata 'ete kau ki he ngāué. 'Oku 'ikai fu'u mahu'inga 'a e tu'unga ia 'oku tau ma'ú."

Mei hono uiui'i 'o 'Eletā Kōnisi ke ngāue 'i he Misiona Kuatemala-'Ele Salavatoá 'o a'u ki hono uiui'i fakamuimui taha ko 'eni ki he Kōlomu hono Ua 'o e Kau Fitungofulú, na'á ne ngāue mālohi 'i hono fakahoko hono ngaahi fatongia faka-Siasí, kau ai 'ene hoko ko e palesitēni 'o e Kau Talavou, palesitēni 'o e kōlomu 'o e kaumātu'á, sekelitali pule fakauōtí, kulupulita 'o e kau taula'eiki lahí, alea'anga mā'olungá, pīsopé, palesitēni fakasiteikí, palesitēni 'o e Misiona Lepupelika Tomenikani Sanitiakó, mo e Fitungofulu Faka'ēliá.

Na'e fā'ele'i 'a 'Eletā Kōnisi 'i 'Epeleli 1951 'i Sōleki Siti, 'Iutá, 'i he USA, kia Siasosi mo Nāomi Kōnisi, peá ne tupu hake 'i 'Iutá, Sōsiá, mo Veisinia, 'i he USA, kimu'a pea toki foki 'o ako he kolisí 'i 'Iutá.

Na'á ne fetaulaki mo 'Ileini Sīmōni 'i ha 'ekitivití 'a e kau tāutaha lalahi kei talavou lolotonga 'ene nofo 'i Polovó. Na'á na mali 'i he Temipale Manitai 'Iutaá 'i 'Aokosi 1973.

Na'e ngāue 'a 'Eletā Kōnisi 'i he Kau Ngāue Fakafaito'o 'i he Laulā Puna 'a 'Ameliká lolotonga 'ena 'ohake mo hono uaihi ha fānau 'e toko ono, pea na'e ma'u hono mata'itohi BA mo e ngaahi mata'itohi fakafaito'o mei he 'Univēsitī Sione Hopikiní, pea na'e hoko atu pē 'ene ako fakafaito'ó 'i he Ako'anga Fakafaito'o 'o Hāvātí—Falemahaki 'o e Fānau 'i Positoní.

Na'e lahi e ngaahi ta'u ne fehikitaki holo ai e fāmilí 'i he akó mo e ngāué 'i 'Aitahō, Tekisisi, Kalefōnia, mo Sōsiá 'i he USA, ka 'oku pehē 'e 'Eletā mo Sisitā Kōnisi, na'á na sa'ia he ngāue 'i he Siasí 'i ha feitu'u pē na'á na 'i ai.

'Oku pehē 'e 'Eletā Kōnisi, "'Oku tupulaki 'a e ngāué 'i māmani kotoa, pea ko ha tāpuaki ma'ongo'onga ia ke te lava 'o tokoni ki he fānau 'a e 'Eikí 'i ha feitu'u pē 'oku nau 'i ai."

'Oku pehē 'e 'Eletā Kōnisi ko e uiui'i ko 'eni ki he Kau Fitungofulú, "'oku tatau pē ia mo e ngaahi uiui'i kotoa 'i he Siasí, ko ha toe faingamālie 'e taha ke kau ai ki he ngāue 'a e 'Eikí. 'Oku mau hounga'ia 'i he faingamālie ko iá." ■

'Eletā O. Vincent Haleck

'O e Kau Fitungofulú

Talu pē kei si'i 'a 'Eletā 'Oto Viniseni Hāleki mo 'ene totongi vahehongofulu, 'aukai, mo ako e folofolá—peá ne toki fe'iloaki mo e kau faifekaú pea papitaiso.

Na'e kau e fa'ē 'a 'Eletā Hālekí ki he Siasí ka ne ta'u lahi mo e 'ikai ke ne kei ma'ulotu. Na'e 'ikai kau 'ene tamaí ki he Siasí. Ka na'e totongi vahehongofulu pē e fāmilí, 'aukai fakauike, lau faka'aho e Tohi Tapú, pea foaki ki he faingata'a'ia mei he me'a na'a nau ma'ú. 'Oku ha'u 'a 'Eletā Hāleki mei ha tukufakaholo 'o e tuí.

Na'e fā'ele'i 'a 'Eletā Hāleki 'i Sānuale 1949 'i Ha'amoia 'Amelika. Na'e 'ave ia 'e he'ene ongomātu'á, ko 'Oto mo Tolofi Haleki ke ako 'i Kalefōnia, 'Amelika. 'I hono ta'u 17, na'á ne fakatokanga'i na'e kehe 'a e fānau ako ia 'e ni'ihi 'i he kau 'ōfisa 'o e 'apiakó mei he ni'ihi. 'Oku pehē 'e 'Eletā Haleki, "Na'a nau fakaafe'i au ki he Mutualé, pea 'oku mou 'ilo pē hono hoko atu."

Na'e ma'u e mata'itohi BA 'o 'Eletā Hālekí 'i he tu'uakí mo e fakamāketí mei he 'Univēsití Pilikihami 'Iongi. 'Oku 'i ai 'ene 'ū pisinisi 'i Ha'amoia 'Amelika pea 'oku kau 'i he ngāue tokoni ki he fa'ahinga 'o e tangatá. Na'e mali 'a 'Eletā Haleki mo hono uaifi ko Peki 'Ana Kameloní 'i he 'aho 29 'o Sune 1972, 'i he Temipale Polovo 'Iutaá. 'Oku toko tolu 'ena fānau.

Na'e 'iku 'o kau kotoa e fāmilí 'o 'Eletā Hālekí ki he ongoongoleleí. Na'e ma'u 'e 'Eletā Haleki 'a e faingamālie ke ne papitaiso 'ene tangata'eiki ta'u 80 pea sio ki he foki 'ene fa'ēé 'o mālohi he Siasí hili ia 'ene nofo mali 'i ha ta'u 'e 50.

Kimu'a pea uiui'i 'a 'Eletā Haleki ki he Kōlomu hono Ua 'o e Kau Fitungofulú, na'á ne ngāue fakafaifekau taimi kakato 'i he Misiona Ha'amoia 'Apiá, hoko ko e pīsope, alea'anga mā'olunga fakasiteiki, pēteliake, palesiteni fakasiteiki, pea fakamuimuitahá ko e palesiteni 'o e Misiona Ha'amoia 'Apiá.

'Oku tui 'a 'Eletā Haleki kuo 'omi ia 'e he ngaahi me'a kotoa kuó ne a'usia 'i he'ene mo'uí ki he tu'unga 'okú ne 'i ai he taimi ní. 'Oku pehē 'e 'Eletā Hāleki, "Oku ou vakai ki he'eku mo'ui he kuo hilí, pea 'oku lava pē ke u pehē 'oku ou mamata ki he kaunga ki ai e to'ukupu 'o e 'Eikí. 'Oku ou fakamālō mo lāngilangi'i 'i he falala mai 'a e 'Eikí. 'Oku ou 'ofa ki he 'Eikí peá u 'amanaki te u hoko ko ha me'angāue lelei. 'Oku ou 'ilo 'e tokoni'i au 'e he 'Eikí." ■

'Eletā Larry Y. Wilson

'O e Kau Fitungofulú

Ko ha tukupā ia kia 'Eletā Leli 'Iongi Uilisoni ke ne 'ai ke potupotutatau 'e ngaahi fie ma'u 'a e ngāué, Siasí, mo e ngaahi fatongia fakafāmilí, ka kuó ne 'osi fakapapau'i 'oku 'ilo'i 'e kinautolu 'i hono fāmilí 'a honau mahu'inga kiate iá.

'Oku pehē 'e 'Eletā Uilisoni, "Ko e me'a 'aonga taha kuó u a'usiá 'a 'eku hoko ko e husepāniti mo e tamaí. Na'e tātātaha pē ke u tō 'i ha fa'ahinga sipoti, koniseti hiva, pe ha toe me'a pē na'e kau ki ai 'eku fānau. Na'á kau lau kiate kinautolu e fanga ki'i talanoa ka nau toki mohé pea mau lotu fakataha mo kinautolu he po'ulí pea toki 'ai honau kafú. 'Oku fu'u mahu'inga ke te 'i ai."

'Oku 'ilo'i lelei pē 'e 'Eletā Uilisoni 'a e ngaahi fie ma'u mei ha taha 'oku 'i ai hono ngaahi fatongia fakatakimu'a 'i he tapa kotoa pē 'o e mo'uí. Na'e fā'ele'i ia 'i Tisema 1949 'i Sōleki Siti 'i 'Iutá, 'i 'Amelika, kia Siaosi mo 'Aita Uilisoni peá ne tupu hake 'i Pokatelo 'i 'Aitahō, 'i he USA. Na'e ma'u hono mata'itohi BA 'i he ngaahi talanoa (literature) mei Pilitānia mo 'Ameliká mei he 'Univēsití Hāvatí, pea mo hono MA kimui ai 'i hono pule'i 'o ha pisinisi, mei he 'Apiako Fakapisinisi 'o Sitenifōtí.

Na'e ngāue 'a 'Eletā Uilisoni ko e faifale'i mo e pule 'i he tafa'aki ki hono tokanga'i 'o e mo'ui lelei. Neongo na'e lahi 'ene femo'uekina 'i he'ene ngāue ma'u'anga mo'uí, ka na'á ne fakapapau'i he 'ikai te ne pule'i 'ene mo'uí.

'Okú ne pehē, "'Oku fie ma'u ke ke fokotu'u ha ngaahi 'ā fakangatangata takai 'i ho'o ngāué. Ka 'ikai, te ne ma'u 'e ia e taimi 'o e ngaahi me'a kehe kotoa pē. Kuo pau pē ke fetongitongi hono tuku fakatatali 'o e ngaahi tafa'aki fakangāué, siasí, mo e taimi 'a e fāmilí. Lotu ke tataki koe pea te ke 'ilo'i ai pe ko e fē me'a ke fakamu'omu'a 'i ha 'aho paú."

Na'e ngāue faivelenga 'a 'Eletā Uilisoni 'i he'ene hoko ko ha faifekau 'i he Misiona Palāsila Lotolotó pea 'i he'ene hoko ko e pīsope, palesiteni fakasiteiki, mo e Fitungofulu Faka'ēlia pea toki uiui'i ia ki he Kōlomu hono Ua 'o e Kau Fitungofulú.

'Oku tokoni 'a e uaifi 'o 'Eletā Uilisoní, 'a Linitā Meki Uilisoni 'a ia na'á na mali 'i he 'aho 10 'o Siulai 1974 'i he Temipale Lōkani 'Iutaá, ke ma'u 'a e tu'unga potupotutatau mahu'inga ko iá 'i he ngāue kotoa pē 'okú ne faí. Na'á na 'ohake ha fānau 'e toko fá. ■

Ko e 'a'ahi 'a Palesitani Tēvita O. Makei, Palesitani Hiipa J. Kalānite, mo Palesitani J. Lūpeni Kalake (to'ohema ki to'omata'u) 'o e Kau Palesitenisī 'Uluakī ki Uelofea Sikuea 'i he 1940.

Fakamanatu e Ta'ū 75 'o e Polokalama Uelofea

Fai 'e Heather Wrigley

Ngaahi Makasini 'a e Siasī

Na'e lahi e ngaahi lea lolotonga e Konifelenisi Lahi Fakata'u 'a e Siasī 'o fekau'aki mo hono fakamanatu 'o e polokalama uelofea 'a e Siasī, 'a ia 'e ta'ū 75 he ta'ū ni.

'I he 'aho na'e kamata ai 'i he 1936, na'e fakapapau'i mai 'e Palesitani Tēvita O. Makei 'i he'ene kei hoko ko e tokoni 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakī, 'a e faka-'Otua 'o e kamata'anga e palani uelofea 'a e Siasī: "Oku fokotu'u [a e polokalama uelofea] 'i he fakahā fakalangī, pea 'oku 'ikai mo ha toe me'a 'i he māmanī te ne lava 'o tokanga 'i lelei hono kāingalotū."¹

Kuo a'usia pea 'osi atu ha ta'ū 'e fitungofulu mā nima. Kuo hoko ha ngaahi liliu fakahisitōlia 'i he tu'unga faka'ekonōmika 'o māmanī pea 'osi atu ia. Kuo mamata 'a e māmanī 'i ha ngaahi liliu lahi 'i he nofo 'a e sosaieti mo e 'ulungāanga fakafonuá, pea kuo mātā 'e he Siasī ha tupulaki lahi.

Ka 'oku kei mo'oni pē he 'ahó ni 'a e ngaahi lea na'e lea 'aki 'i he 'aho ko ia he 1936 ki hono faka-'Otua 'o e palani uelofea 'a e Siasī, 'o hangē ko 'ene mo'oni 'i he 'aho ko iá.

Ngaahi Tefito 'i Mo'oni Fakaelofea

Na'e a'usia 'e he 'Iunaiteti Siteití ha mole fakapa'anga lahi 'i he 1929 'i he tō e mahu'inga 'o e ngaahi pisinisī 'i he māketí. Ne a'u ai e tokolahi 'o e ta'ema'u ngāue 'i 'Iutaá 'i he 1932 ki he peseti 'e 35.8.

Neongo kuo 'osi fokotu'u 'e he Siasī 'a e ngaahi tefito 'i mo'oni fakaelofea, kau ai 'a e ngaahi fale tuku'anga koloá mo e ngaahi polokalama ke tokoni ki he kāingalotú 'i he kumi ngāue, ka na'e feinga 'a e kāingalotu tokolahi ia ki he tokoni 'a e pule'angá.

Na'e lea 'a Palesitani Hiipa J. Kalānite (1856–1945) lolotonga e taimi ko 'enī 'o pehē, "Oku ou tui 'oku fakaututu e anga 'aki 'e he kakaí 'enau feinga ke ma'u ha me'a mei he pule'anga 'o e 'Iunaiteti Siteití ka 'oku si'i 'a e 'amanaki te nau toe totongi fakafoki ia."²

Na'e fie tokoni e kau taki 'o e Siasī ki he kāingalotu na'a nau faingata'a-iá kae 'oua na'a fakatupu ai ha'anau fakapikopiko pe pehē 'oku 'i ai 'enau totonu ke ma'u mai ha me'a ta'e te nau ngāue 'i ia. Ko e taumu'á ke tokoni 'i e kakaí ke nau tokoni 'i pē kinautolu pea 'oua 'e fakafalala ki ha taha kehe.

Na'e fakahā 'e he Kau Palesitenisī 'Uluakī 'i he 1933: "Kuo pau ke 'oua na'a 'ai ke mā 'a hotau kāingalotu sino mālohí 'i hano tali 'o ha fa'ahinga me'a ta'e ngāue 'i, tuku kehe kapau ko hono ngata'angá ia. . . . Kuo pau ke fa'ufa'u 'e he kau ngāue 'a e Siasī 'oku nau fai 'a e tokoní ha ngaahi founga 'e lava ke fetongi 'aki ai 'e he kāingalotu sino mālohi 'o e Siasī 'oku faingata'a-iá 'a e tokoni ko ia 'oku nau ma'ú 'aki ha fa'ahinga ngāue tokoni."³

'I hono fokotu'u 'o e ngaahi tefito 'i mo'oni pea ngāue 'aki 'e he Kāingalotú 'a e tuí, na'e ngāue 'a e ngaahi 'iuniti fakafo'ituitui 'o e Siasī pea pehē ki he Siasī fakakātoa ki hono fokotu'utu'u 'o ha ngaahi kalasi tuitui mo fa'o kapa e me'akaí, fakafekau'aki ha ngaahi ngāue ke fai, ma'u mai mo ha ngaahi faama, pea fakamamafa 'i 'a e mo'ui angatonú, fakapotopotó, mo e fakafalala pē kiate kitá.

Ko e Palani Uelofea 'a e Siasī

'I hono fokotu'u e Palani Malu 'i 'a e Siasī ('a 'ē ne toe fakahingoa ko e Palani Uelofea 'a e Siasī 'i he 1938), na'e 'oange ki he kakaí 'a e faingamālie ke ngāue 'i 'a e tokoni na'a nau ma'ú 'o fakatatau ki he me'a te nau malavá. Na'e ako 'i 'e he palaní 'a e kakaí ke nau "tokoní'i" pē kinautolu kae 'oua na'a nau hanga ki ha ngaahi ma'u'anga tokoni kehe ke ma'u tokoni mei ai.

Ko e lea 'eni 'a Palesitani Kalānite 'i he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 1936, "Ko 'emau taumu'á ke fokotu'u . . . ha founga ke fakangata 'aki 'a e mala'ia 'o e fakapikopikó, ke faka'auha 'a e kovi 'o e ma'u 'o ha me'a ta'e ngāue 'i, kae toe fokotu'u 'a e fakafalala pē kiate kitá, fa'a ngāue, fakapotopotó mo hono faka'apa'apa 'i pē kitá 'i he lotolotonga 'o hotau kakaí. Toe fokotu'u pē 'a e ngāue ke hoko ko e tefito 'i mo'oni ke ne pule 'i 'a e mo'ui 'a e kāingalotu hotau Siasī."⁴

'I he 'osi mai e ngaahi ta'ú, kuo fakakau 'a e ngaahi polokalama lahi 'i he founga fakaelofea 'a e Siasī: Ngaahi Tokoni Fakasōsialé ('oku ui ia he 'ahó ni ko e Ngaahi Tokoni 'a e Siasī ki he Fāmilí), Ngaahi Kautaha 'Ofa 'a e Siasī, Ngaahi Tokoni 'Ofa Fakaetangátá, mo e Tokoni Fakatu'upakeé. Kuo

'Oku fakataumu'a e polokalama Uelofea 'a e Siasí ke fakatupulaki 'a e mo'ui fakafalala pē kiate kitá 'i he tui kia Sīsū Kalaisí, pe ko e ta'o mā (taupotu ki 'olunga 'i to'ohemá), tō kālepi ('olunga 'i to'omata'ú) pe ko e fai ha tokoni 'i ha toe founa kehe pē.

faitāpuekina 'e he ngaahi polokalama ko 'ení mo ha ngaahi polokalama kehe pē 'a e mo'ui 'a ha lau mano, ko e kakai Siasí mo kinautolu 'oku 'ikai Siasí.

Ko Hono Fakahoko Fakavaha'apule'anga 'o e Polokalamá

Na'a mo 'ene ngata 'a e Tōlalo Faka'ekonōmika na'e hoko 'i he kamata 'a e Tau Lahi hono II 'a Māmaní, ko e me'amālie hono kei malanga'i pē 'e Palesiteni J. Lūpeni Kalake ko e Sí'i, ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí, ke kei hokohoko atu pē 'a e polokalama uelofea. 'I 'Okatopa 'o e 1945, na'e talanoa ai 'a e Palesiteni 'o 'Ameliká ko Hale S. Tulūmani mo e Palesiteni 'o e Siasí ko Siaosi 'Alipate Sāmitá (1870–1951) ke fakapapau 'i 'a e founa mo e taimi 'e lava ke 'ave ai 'a e ngaahi tokoni ki he ngaahi feitu'u 'i 'Iulope na'e maumau 'i 'i he taú. Na'e 'ohovale 'aupito 'a Palesiteni Tulūmani 'i hono talaange 'e he kau taki 'o e Siasí kuo 'osi tānaki e me'akai mo e vala pea mo e ngaahi tokoni kehe pea kuo maa ke fakafolau atu.

Na'e 'alu pē taimí mo hono toe fakalahi 'e he Siasí 'ene ngaahi nāunaú mo e ngaahi polokalama uelofea 'o fakakau atu ki ai e ngaahi tafa'aki na'e lahi ange hono fie ma'ú, pea toe lahi ange mo e ngaahi feitu'u fakasiokālafi ne fakakau maí. 'I he ngaahi ta'u 'o e 1970, ne fakaa'u atu 'e he Siasí 'ene ngaahi ngāué ki Mekisikou, 'Ingilani, mo e 'Otu Motu Pasifikí. Lolotonga e ta'u 'e hongofulu hono hokó, na'e hoko 'a 'Āsenitina, Silei, Palakuai, mo 'Ulukuai

ko e ngaahi fuofua fonua mavahe mei he 'Iunaiteti Siteití ke tu'u ai ha ngaahi senitā kumi ngāue 'a e Siasí.

'I he kamata 'a e Ngaahi Tokoni 'Ofa Fakaetangata 'a e Siasí 'i he 1985, ne faka'au 'o toe lahi ange e ngaahi tokoni fakaelofea 'a e Siasí ki tu'apule'angá 'i hono fakafa'ahinga 'o e valá mo e ngaahi koloa kehe pē ke fakauta 'o 'ave ki he ngaahi feitu'u kehekehe 'i māmaní ko e tokoni ki he masivá mo e ngaahi fakatamaki 'oku hokó.

'Oku hanga mai 'eni ha ngaahi tukupā fo'ou 'i he tupu tokolahi 'o e kāingalotu 'o e Siasí 'i he ngaahi fonua 'i tu'apule'angá, kae tautautefito ki he ngaahi pule'anga kei langalanga haké, 'a ia 'oku feinga 'a e polokalama uelofea ke feau.

Ko ha Palani Na'e Ue'i Fakalaumālie ma'á e Kuongá Ni

'Oku kei tatau pē 'a e ngaahi tefito'í mo'oni 'o e uelofea he 'ahó ni—'a e mo'ui fakafalala pē kiate kitá mo e fa'a ngāue—'o hangē ko e taimi na'e fekau ai 'e he 'Eikí kia 'Ātama, "Te ke kai 'a e me'akai 'i he kakava 'o ho matá" (Sēnesi 3:19).

Kuo fakahā 'e he 'Eikí 'i he ngaahi 'aho kimui ní, "Pea 'e tauhi 'a e fale tuku'anga koloá 'aki 'a e ngaahi koloa fakatapui 'o e siasí; pea 'e tauhi 'a e kau uitoú mo e kau tamai mo e fa'ē maté, kae 'uma'ā foki mo e kau masivá" (T&F 83:6). Peá Ne toki fakamanatu mai, "Ka kuo pau ke fai ia 'i he'eku founa pē 'a'akú" (T&F 104:16).

'Oku faka'aonga 'i 'a e ngaahi

tefito'í mo'oni fakaelofea 'i he mo'ui 'a e kāingalotú 'i māmani katoa ko ha tefito'í mo'oni faka'aho 'i he ngaahi 'api fakafaitu'itui.

Na'e pehē 'e 'Eletā Lōpeti D. Heili 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "'Oku 'i he ngaahi 'apí mo e loto e kakai 'o e 'Eikí 'a e mālohinga 'o e Siasí pea mo e fale tuku'anga koloa mo'oni 'a e 'Eikí.'" ⁵

'I hono fakatupulaki 'e he ni'ihī fakafaitu'itui 'enua mo'ui fakafalala pē kiate kinautoú 'o fakafou 'i he tui kia Sīsū Kalaisí, 'e kei hokohoko atu pē hono fakahoko 'o e taumu'a ngāue lōloa 'o e polokalamá, 'o hangē ko hono faka'uhinga 'i e Palesiteni Kalaké: "ke langaki ha 'ulungāanga 'oku lelei 'i he kāingalotu 'o e Siasí, 'o fakatou tatau pē 'i he kau foakí mo kinautolu 'oku nau ma'ú, 'o fakahaofi ai 'a e lelei taha 'i honau lotó, pea mo 'ai ke matala mo fotu mai pea mo fua 'a e ngaahi lelei pulipulia 'o e laumālié, ['a ia ko e misiona mo e taumu'a mo e 'uhinga ia 'o 'etau kau ki he Siasí ni.]" ⁶ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. David O. Mckay 'i he Henry D. Taylor, *The Church Welfare Plan*, unpublished ms., Salt Lake City (1984), 26–27.
2. Heber J. Grant, 'i he Conference Report, Oct. 1933, 5.
3. 'I he James R. Clark, comp., *Messages of the First Presidency of The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints*, volume 'e 6, (1965–75) 5:332–34.
4. Heber J. Grant, 'i he Conference Report, Oct. 1936, 3.
5. Robert D. Hales, "Welfare Principles to Guide Our Lives: An Eternal Plan for the Welfare of Men's Souls," *Ensign*, May 1986, 28.
6. J. Reuben Clark Jr., 'i ha fakataha makehe 'a e kau palesiteni fakasiteikí, 2 'Okatopa 1936.

Ngaahi Lea 'i he Ue'i 'a e Laumālié 'o kau ki ha Ngāue Na'e Ue'i 'e he Laumālié: Lea 'a Kinautolu Na'e Malangá 'o Kau ki he Uelofeá

Na'e lahi e ngaahi lea 'i he Konifelenisi Lahi Fakata'u hono 181 'a e Siasí 'o kau ki hono fakamanatu 'o e polokalama uelofea 'a e Siasí, 'a ia 'oku ta'u 75 he ta'ú ni.

'Oku 'oatu 'i lalo ha ngaahi kongamei he ngaahi leá 'a ia na'e fakatefito 'i he polokalama uelofeá mo e ngaahi tefito'i mo'oni fakauelofea na'e fokotu'u 'e he 'Eikí ke tokoni'i 'aki 'Ene fānaú ke nau tokoni'i pē kinautolu.

Palesiteni Thomas S. Monson

'Oku ou pehē ko e polokalama Uelofea 'a e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ne ue'i fakalaumālie ia 'e he 'Otua Māfima'fí. (Vakai, "Ko e Temipale Mā'oni'oni ko ha Maama ki he Māmaní," peesi 90.)

Palesiteni Henry B. Eyring, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki

Kuo toe hoko mai pē 'i hotau kuongá ni 'a e ngaahi fie ma'u fakasetu'asino lahi 'a e fānau 'a e Tamai Hēvaní 'o hangē ko ia kuo hokó pea 'e

hoko 'i he kuonga kotoa pē. 'Oku 'ikai fakataumu'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'oku makatu'unga ai e Polokalama Uelofea 'a e Siasí ki he kuonga pe feitu'u pē 'e taha. 'Oku ma'á e kuonga mo e feitu'u kotoa pē.

Kuo fakaafe'i mo fekau'i kitautolu ['e he 'Eikí] ke tau kau 'i He'ene ngāue ke tokoni'i 'a kinautolu 'oku faingata'a'ia. Na'a tau fai ha fuakava 'i he vai 'o e papitaisó pea 'i he ngaahi temipale mā'oni'oni 'o e 'Otuá te tau fai ia. 'Oku tau fakafou 'o 'etau fuakavá 'i he'etau ma'u e sākalamēnití he Sāpaté. (Vakai, "Ngaahi Faingamālie ke Fai Lelei," peesi 22.)

Pisope H. David Burton, Pisope Pulé

"'Oku 'ikai fakataumu'a e palani uelofea ne kikite'i ke hoko pē ko ha kongasí i pē 'o e hisitōlia 'o e Siasí. 'Oku tala 'a kitautolu ko e kakai 'e he ngaahi tefito'i mo'oni 'oku fakava'e 'akí. Ko e uho ia 'o 'etau hoko ko e kau ākongā fakafou'ituitui 'o hotau Fakamo'uí mo e Fa'ifa'itaki'anga ko Sisū Kalaisí."

"'Oku 'ikai fakataumu'a e ngāue toputapú ni ke 'aonga mo faitāpuekina pē 'a kinautolu 'oku faingata'a'ia pe masivá. 'I he'etau hoko ko e ngaahi foha mo e 'ofefine 'o e 'Otuá, he 'ikai ke tau lava 'o ma'u kakato e mo'ui ta'engatá 'o kapau he 'ikai ke tau fetauhi'aki lolotonga 'a 'etau 'i he māmaní. Ko e fielaualú mo hono foaki 'o 'etau mo'ui ma'á e ni'ihi kehé, 'oku fakafou ai 'etau ako e ngaahi tefito'i mo'oni fakalangi 'o e feilaualú mo e fakatapuí."

"Ko e ngāue toputapu 'eni 'oku fie ma'u 'e he Fakamo'uí mei He'ene kau ākongá. Ko e ngāue ia na'á Ne 'ofa ai 'i He'ene kei 'a'eva 'i he māmaní. Ko e ngāue ia 'oku ou 'ilo' i na'á Ne mei fai kapau na'á Ne 'i hotau lolotonga he 'ahó ni." (Vakai, "Ko e Ngāue Fakamā'oni'oni 'o e Uelofeá," peesi 81.)

Silvia H. Allred, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Fine'ofá

"'Oku kau fakataha e hou'eiki tangata mo fafine 'o e Siasí he 'ahó ni 'i hono 'oatu e fakafiemālie kiate kinautolu 'oku faingata'a'ia. . . 'I he taimi 'oku hoko ai e 'ofá ko e tefito'i mo'oni 'okú ne tatakí 'etau tokoni ki ha ni'ihi kehé, 'oku hoko leva 'etau tokoni kiate kinautolú ko hono ngāue' i ia 'o e ongoongolelé. Ko e talafungani ia 'o e ongoongolelé. Ko e lotu haohao'ia. (Vakai, "Ko e Uho 'o e Tu'unga Fakaākongá," peesi 84.) ■

'Oku Fakahoko 'e he Pa'anga Tokoni Fakaako Tu'uma'ú 'a e Ngaahi Tala'ofa Fakakikité

Fai 'e Natasia Garrett

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

'I he ta'u 'e hongofulu kuo hilí, na'e fakamatala'i 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008) ha palopalema—'a e 'ikai ko ia ke hao 'a e kau 'osi ngāue fakafaifekau tokolahi mo e kau talavou mo'ui taau kehe pē 'i he ngaahi feitu'u kei langalanga haké, mei he masivá—peá ne tuku

mai ha founa: ko e Pa'anga Tokoni Fakaako Tu'uma'ú (PTFT). Ko e PTFT ko ha sino'i pa'anga 'e vilo 'a ia 'e fokotu'u 'o faka'aonga'i ki ai e ngaahi foaki mei he kāingalotu mo e ngaahi kaungāme'a 'o e Siasí, 'e 'oatu mei ai ha ngaahi nō fakaako ki he kau talavou 'oku nau 'amanaki ke teuteu atu ke ma'u ha ngāue totongi lelei 'i honau tukui koló pea totongi fakafoki

'enau ngaahi noó kae lava ke ma'u 'e ha ni'ihi kehe 'a e ngaahi faingamālie tatau. Na'á ne pehē 'e fakafalala e Siasí ki ha kakai 'e fie tokoni pea mo e ngaahi ma'u'anga tokoni 'oku lolotonga ma'u 'e he Siasí kae ola lelei 'a e polokalamá.

Ko ha Ngaahi Mana Kuo Fakahoko

'I he taimi na'e tu'u ai 'a Palesiteni Hingikeli 'i he tu'unga malangá 'i he 'aho 31 'o Mā'asi 2001, 'o ne tuku atu ki he kau ma'u lakanga fakataula'eiki 'o e Siasí 'a 'ene vīsone ki he Pa'anga Tokoni Fakaako Tu'uma'ú, na'e mahino ki he tokolahi kuo ma'u 'e he palōfita 'a e 'Eikí ha fakahinohino.

FAITĀ 'A BRIAN WILCOX

Kuo tokoni'i 'e he Pa'anga Tokoni Fakaako Tu'uma'ú, 'a ia na'e kamata 'i he ta'u 'e 10 kuo hili, ha toko 47,000 tupu ne kau ai.

Mahalo na'e mei hangehangē pē ka 'ikai ola lele'i 'i he fakavavevave 'a e kau taki fo'ou 'o e PTFT ke kamata leva hono 'oatu e ngaahi noó 'i he fa'ahita'u fakatōlau 'o e 2001, 'o hangē ko e fakahinohino 'a Palesiteni Hingikelī. Ne 'ikai ha palani fakapisinisi ia, 'ikai ha ngaahi fokotu'utu'u fakaikiiki, tuku kehe pē 'a e me'a na'e fakamatala'i ange 'e he palōfitá 'e hono ue'i ia 'e he Laumālié. Na'e fokotu'utu'u e polokalamá 'o faka'aonga'i 'a e lea na'e fai 'e Palesiteni Hingikelī 'i he konifelenisi ko hono mape folau. Ne laungeau e ngaahi tohi kole nō ne a'utaki atu ki he hetikuota 'o e Siasí, lolotonga 'eni 'oku kei fai pē hono ui 'o ha kau talēkita pea kei fokotu'utu'u 'a e tefito'i fa'unga 'o e polokalamá.

Ka kuo 'osi kamata hoko ha ngaahi mana ia. Lolotonga e 'uluaki ta'ú, na'e foaki ki he polokalamá ha pa'anga 'e laumiliona. Na'e kamata tokoni leva 'a e tokolahi ko ha kau taukei kinautolu 'i honau pui'puitu'á pea nau fe'unga mo e ngāue 'a e PTFT 'o nau hoko ko e kau talēkita ngāue tokoni. Kuo 'osi fokotu'utu'u e fa'unga ia na'e fie ma'u ke pou'pou'i fakamāmanilahi

'aki 'a e PTFT 'o fakaafou 'i he ngaahi polokalama 'inisititiuti 'a e Potungāue Ako 'a e Siasí mo e Ngaahi Senitā Ma'u'anga Tokoni Fakangāue 'a e Siasí. Na'e vave 'ene hū tonu ha me'a pē na'e fie ma'u, 'o ma'u ai 'e he polokalamá ha "makatu'unga lelei"¹ 'o hangē ko e lipooti 'a Palesiteni

"'Oku tokoni e fakaafe 'a Palesiteni Hingikelī kiate kinautolu 'oku foaki ki he PTFT pea mo kinautolu foki 'oku nau [faka'aonga'i ke] fakalele'i 'enau mo'uí ke nau ofi ange ki hotau Fakamo'uí."

—**Eletā John K. Carmack**

Hingikelī 'i 'Epeleli 2002.

Na'e pehē 'e Lekisi 'Āleni, 'a ia 'oku lolotonga hoko ko ha talēkita ngāue tokoni 'o e akó mo e fetu'utaki ma'á e PTFT, "I he kuonga fuoloá, na'e fakamafao atu 'e Mōsese hono tokotokó ki he Tahī Kulokulá pea na'e mavaeua 'a e tahī. Na'e fakahā 'e Palesiteni

Hingikelī 'a e tui tatau 'i he'ene folahi hono pulupulu fakapalōfitá 'i he funga tahi fakapo'uli 'o e masivá peá ne kamata e PTFT."

Na'e toutou fakapapau'i mai 'e Palesiteni Hingikelī "Ko ha mana ia."

Neongo ia, 'i he hili ha ta'u 'e 10, mahalo ko e toki kamata ia ke hoko e ngaahi mana ma'ongo'onga tahá.

Ko ha Ngaahi Tala'ofa Kuo Fakahoko

'I hono fakahā 'e Palesiteni Hingikelī 'a e PTFT pea 'i ha'ane ngaahi lea pē kimui ai, na'á ne tala'ofa 'e tafe mei he PTFT ha ngaahi tāpuaki lahi. 'Oku vave 'aupito hono fakahoko 'o e tala'ofa takitaha 'i he tokolahi ange 'a e fa'ahinga kuo 'osi mei he PTFT pea totongi fakafoki 'enau ngaahi noó.

Faingamālié mo e Ngāue Ma'u'anga Mo'uí

Na'e pehē 'e Palesiteni Hingikelī, "E tokoni'i kinautolu ['oku kau] ke nau ma'u ha ako lelei 'a ia 'e hiki hake ai kinautolu mei he loto-fo'i tu'unga he masivá."²

'I Fēpueli 'o e 2011, na'e ma'u ngāue 'a e meimei peseti 'e 90 'o kinautolu na'e kumi ngāue hili hono

fakakakato 'enau akó. 'Oku pehē 'e he peseti 'e 78 'o kinautolu 'oku lolotonga ngāue ko e fakalalakala lahi mo'oni 'enau ngāue lolotonga mei he' enau ngāue kimu'a pea nau akó. 'Oku liunga tolu ki he fā 'a e lelei ange 'a e faka'avalisi 'o e pa'anga hū mai 'anautolu na'e kau ki he PTFT 'i he' enau pa'anga hū mai kimu'a pea nau akó, 'o ne fakafofonga'i mai 'e ia ha fu'u fakalalakala lahi 'i he tu'unga faka'ekonōmiká.

Fāmilī mo e Tukui Koló

Na'e pehē 'e Palesitēni Hingikeli, "Te nau mali pea hoko atu 'a 'enau mo'uí kuo nau ma'u ha ngaahi poto fakangāue ke fakafe'unga'i ai kinautolu ke nau lava 'o ma'u ha mo'ui pea ma'u honau tu'unga 'i he sosaieti 'a ia te nau lava 'o fai ha tokoni ki ai."³ 'Oku laka si'i hake pē 'i he vahe tolu 'e taha 'o kinautolu 'oku lolotonga kau ki he PTFT kuo nau malí.

'Oku pehē 'e Eletā Sione K. Kāmeki, ko e talēkita pule 'o e PTFT: "Ko e taha 'o e ngaahi ola fakalotolahi taha 'o e PTFT 'o a'u mai ki he taimi ní ko 'etau mamata ki he lahi ange 'o e 'amanaki lelei 'a e ni'ihī kei talavou. 'Oku fakalotolahi'i kinautolu 'e he 'amanaki lelei ko 'eni ke nau mali pea hoko atu 'enau mo'uí."

Pea 'i he' enau fai iá, 'oku hanganaki fiefia atu leva honau ngaahi fāmilī kei tupu haké ki ha kaha'u fakafiefia ange.

Siasí mo e Tu'unga Fakatakimu'á

Na'e pehē 'e Palesitēni Hingikeli, "Te nau totongi 'enau ngaahi vahe-hongofulú mo e pa'anga 'aukai 'i he' enau hoko ko e kāingalotu tui faivelenga 'o e Siasí, pea 'e mālohi lahi ange ai 'a e Siasí ko'e' uhi ko 'enau nofo 'i he ngaahi feitu'u 'oku nau nofo ai."⁴

'I he ngaahi feitu'u 'e ni'ihī kuo ta'u lahi hono fakalele ai 'o e PTFT, ko e peseti 'e 10 ki he 15 'o e kau taki lolotonga 'o e Siasí ko ha ni'ihī 'oku kau ki he PTFT.

Na'e pehē 'e Lekisi 'Āleni, "Kuo fakalotolahi'i e kinautolu 'oku kau mo ha kau talavou kehe kenau faka'ao-nga'i e nō 'a e PTFT pea mavahe mei he masivá. 'I he 'osi mei ai 'a e ta'u 'e 10, 'oku tau vakai leva ki he a'utaki

atu 'o e siakale 'o e 'amanaki lelei kiate kinautolu kuo faitāpuekiná 'oku nau vahevahe 'a e ngaahi tāpueki mo ha ni'ihī kehe."

Ngaahi 'Aonga ki he Mo'ui 'a ha Tokolahi

Na'e tala'ofa 'e Palesitēni Hingikeli, "E hoko [a e PTFT] ko ha tāpuaki kiate kinautolu kotoa pē 'e a'u atu hono lelei ki he' enau mo'uí—'a e kau talavou mo e kau finemui, pea mo honau ngaahi fāmilī 'i he kaha'ú, pea mo e Siasí 'a ia 'e tāpuekina lahi tu'unga 'i he mālohi 'o 'enau fua fatongia fakatakimu'a 'i he tu'unga fakalotofonuá."⁵

'Oku laka hake he kakai 'e toko 47,000 kuo nau kau 'i he PTFT talu mei he fa'ahita'u fakatōlau 'o e 2001. 'Oku 'ikai lau ai 'a e kāinga ofi 'oku poupu'i mo fakalotoa 'e he kau mēmipa 'o e fāmilī 'oku kau 'i he PTFT, 'a e ngaahi uooti mo e ngaahi kolo 'oku nau ma'u e lelei mei he kāingalotu 'oku nau malava ha me'a lahi ange ke tokoní, pea mo e ngaahi kautaha fakalotofonua 'oku nau fie ma'u ha kau ngāue poto kae lava ke nau tupulakí.

Na'e pehē 'e Misa 'Āleni, "Sioloto atu angé ki hono 'aongá lolotonga ha'o fakakaukau kiate kinautolu kotoa 'oku 'i ai 'enau kaunga ki ai. 'Oku a'u atu 'eni kiate kinautolu 'oku nau foaki tokoni ki he PTFT—'a kinautolu 'oku fai e foaki, honau ngaahi fāmilī, honau ngaahi uōtí mo e koló—'oku tāpuaki kotoa kinautolu 'i he' enau ngaahi foaki."

Na'e pehē 'e Eletā Kāmeki, "E lava ke foaki ma'u pē 'e he meimei tokotaha Siasí hono kotoa ha me'a ki he sino'i pa'anga ko 'eni pea ki ha ngaahi ngāue mahu'inga kehe. 'Oku tokoni e fakaafe 'a Palesitēni Hingikeli'i kiate kinautolu 'oku foaki ki he PTFT pea mo kinautolu foki 'oku nau [faka'ao-nga'í ke] fakalelei'i 'enau mo'uí ke nau ofi ange ki hotau Fakamo'uí."

Ko e Hokohoko Atu 'Ene Tupulakí

Kuo fakahoko 'a e kikite fakapalōfita 'a Palesitēni Hingikeli fekau'aki mo e Pa'anga Tokoni Fakaako Tu'uma'ú pea 'oku hokohoko atu 'ene mafola 'a e polokalama ko 'eni na'e fokotu'u 'i he ue'i 'a e Laumalié ki māmani hono kotoa, pea 'e kei hokohoko atu ai pē 'i ha lahi ange 'a e ngaahi foaki tokoní

pea totongi mo e ngaahi noó, 'o lava ai ke kau atu ki ai ha to'u tangata fo'ou ke nau fakalalakala ai mo e ngaahi tu'unga mo'ui 'oku nau 'i ai.

Ke 'ilo lahi ange ki he Pa'anga Tokoni Fakaako Tu'uma'ú, kātaki 'o hū ki he pef.lds.org. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Gordon B. Hinckley, "Oku Laka Atu 'a e Siasí Ki Mu'a," *Liahona*, Siulai 2002, 4; *Ensign*, May 2002, 6.
2. Gordon B. Hinckley, *Liahona*, Siulai 2002, 4; *Ensign*, May 2002, 6.
3. Gordon B. Hinckley, *Liahona*, Siulai 2002, 4; *Ensign*, May 2002, 6.
4. Gordon B. Hinckley, *Liahona*, Siulai 2002, 4; *Ensign*, May 2002, 6.
5. Gordon B. Hinckley, "Ko e Pa'anga Tokoni Fakaako Tu'uma'ú," *Liahona*, Siulai 2001, 60; *Ensign*, May 2001, 52.

Kole ha Ni'ihī ke Kau Mai ki he Saveá

Ko ho faingamālie 'eni kapau 'okú ke faka'amu ke ue'i 'a e loto 'o e lau miliona 'oku nau lau 'a e ngaahi pōpoaki 'i he makasini *Liahoná* pe *Ensign*. 'Oku lolotonga fie ma'u 'e he ongo makasiní ni ha kau mēmipa mei he ngaahi feitu'u kehekehe 'o e māmani 'oku nau loto fie-mālie ke 'omai ha ngaahi fakamatala 'o kau ki he makasiní pea kau 'i ha tokosi'i 'oku kau 'i he savea ma'ama'a 'oku fakahoko he 'initaneti he ta'u takitaha. Kātaki kapau 'okú ke fie kau peá ke 'i-meili mai ki he liahona@ldschurch.org pe ensign@ldschurch.org peá ke fokotu'u 'i he laine 'o e kaveingá 'a e "Magazine Evaluation". Kuo pau ke lava 'e kinautolu 'e fie tokoní 'o ngāue 'aki 'a e 'Initaneti pea fetu'utaki lelei 'i he lea faka-Pilitāniá, Potukalí, pe faka-Sipeiní. 'E tokoni lahi 'aupito 'a ho'o ngaahi fakamatalá ki he malava lelei ange 'e he ongo makasiní 'o feau e ngaahi fie ma'u 'a e kau lau makasini kotoa 'i māmani. ■

© IRI

'Oku kei hokohoko atu ai pē hono tākiekina e kāingalotu 'o e Siasi he 'ahó ni 'e he Liliu 'o e Tohi Tapu Mā'oni'oni 'e Kingi Sēmisi, 'a ia ko hono ta'u 400 'eni.

Fokotu'u Mai 'e he Ngaahi Lea 'a e Kau 'Aposetoló Ko e Founga Lelei Taha ke Fakamanatu 'Aki 'a e Ta'u 400 'o e Tohi Tapú Ko Hono Ako ke Lahi Ange

Na'e pehē 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālati 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Na'e 'ikai ke tupukoso pē 'a 'etau ma'u e Tohi Tapú he 'aho ní." ¹ Na'á ne fakamatala 'o pehē 'oku 'i ai 'e Tohi Tapú koe'uhí ko e talangofua 'a e kau mā'oni'oni na'a nau muimui ki he angí 'a e Laumālié ke nau hiki 'a e ngaahi ngāue mo e ngaahi akonaki toputapú, fakataha mo e tui pea mo e lototo'a 'a e tokolahi, kau ai mo e kau liliu leá, 'a ē na'e feilaulau 'i 'enau mo'uí kimui ai ke "malu'i mo fakatolonga" mai e Tohi Tapú.

'E fakahoko 'i he 'aho 2 'o Mē 2011 'a hono fakamanatu e ta'u 400 mei hono 'uluaki pulusi 'o e liliu 'o e Tohi Tapú 'e Kingi Sēmisi. Kuo 'osi kamata hono fakamanatú 'i he ngaahi feitu'u kehekehe 'i māmani 'aki 'a e ngaahi lea, fakafiefia, koniseti, fe'auhi lea pea mo e ngaahi me'a kehe lahi. 'Oku fokotu'u mai mei he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ha founga 'e taha ke fakamanatu 'aki: ko e fakatupulaki 'a e 'ofa 'i he Tohi Tapú 'aki 'a 'etau ako ki he mo'ui mo e ngāue 'a e Fakamo'uí pea mo e ngaahi lea 'a e kau palófitā mo e kau 'aposetolo 'o ono'ahó.

Na'e pehē 'e 'Eletā Pālati, "'Oku totonu ke tau loto hounga'ia koe'uhí ko e Tohi Tapu Mā'oni'oni. 'Oku ou 'ofa 'i he Tohi Tapú, hono ngaahi akonakí, ngaahi lēsoní, pea mo hono

laumālié. . . . 'Oku ou 'ofa 'i he 'ilo mo e melino 'oku ma'u mei hono lau 'o e Tohi Tapú."²

'Oku tui tatau mo ia 'a 'Eletā Sefili R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. Na'á ne pehē, "'Oku tau 'ofa mo faka'apa'apa ki he Tohi Tapú. 'Oku tu'u mu'omu'a ma'u pē ia 'i he 'etau ngaahi tohi tapú, 'a ia ko e ngaahi folofola 'oku faka'aonga 'i 'e he Siasi."³ 'Okú ne fakamanatu mai kiate kiate na'e lava 'a hono toe Fakafoki mai 'o e Ongoongoleléi koe'uhí ko e ako 'e Siosefa Samita 'a e Tohi Tapú pea ne tui mālohi ki he palōmesi 'oku hā 'i he Sēmisi 1:5 'e hanga 'e he 'Otuá 'o tali 'a 'etau ngaahi lotú.

'I he 'ene fakamanatu e ngaahi me'a na'á ne fakatoka e hala ki hono toe Fakafoki mai 'o e ongoongoleléi, ne lea 'a 'Eletā Lōpeti D. Heili 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he loto hounga'ia kiate kinautolu na'a nau fakafaingamālie 'i e founga ke lava hono liliu pea mo hono pulusi 'o e Tohi Tapú. Koe'uhí ko 'enau ngāué, na'e lava ai ke lau 'e ha taha pē 'a e Liliu 'o e Tohi Tapú 'e Kingi Sēmisi—pea koe'uhí na'e lava ke ma'u ia 'e Siosefa Sāmita, na'e toe fakafoki mai ai 'a e Siasi mo'oni ki he māmani. Na'e fehu' 'i 'e 'Eletā Heili, "'Oku fai nai ha ofo 'i hono fakangofua 'e he Siasi 'o

Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ke nau ngāue 'aki he 'ahó ni e Liliu 'a Kingi Sēmisi 'o e Tohi Tapú 'i he lea faka-Pilitāniā?"⁴

Na'e pehē 'e 'Eletā Pālati, "Kuo pau ke tau manatu 'i ma'u pē 'a e kau mate fakamā'ata tokolahi ne nau 'ilo 'i 'a hono mālohí mo foaki 'enau mo'uí kae lava ke tau 'ilo mei hono ngaahi leá 'a e hala ki he fiefia ta'engatā mo e nonga 'i he pule'anga 'o 'etau Tamai Hēvaní."⁵

Na'e vahevahe 'e Palesiteni Poiti K. Peeka, ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua, ha talanoa 'o kau ki hano mamata 'i 'o ha Tohi Tapu fakafāfili ne lau senituli hono motu'á pea ma'u ai ha tohi na'e hiki 'i he peesi 'uluakí 'a ia na'e pehe hono fakaleá, "Ko e ongo mo'oni 'o e Tohi Tapú ke paaki ia 'i he mafu 'o e Kau Laukongá."⁶ Na'e hoko atu mo 'ene lau 'a e potufolofola ko 'ení: "Ko 'emau tohi 'a kimaotolu, kuo tohi ki homau lotó, kuo 'ilo pea lau 'e he kakai kotoa" (2 Kolinitó 3:2).

'I he 'etau 'ilo 'i pea tau 'ofa 'i he Tohi Tapú mo hono ngaahi potutohi fakalaumālié, 'e lava ke tau fakahā 'etau hounga'ia pea tau fiefia 'i he ngaahi tāpuaki 'o hono Toe Fakafoki mai 'o e ongoongoleléi.

Na'e pehē 'e 'Eletā D. Toti Kulisitofasoni, "Fakalaululoto ki hotau tāpuaki mahu'inga 'oku ala ma'u 'i he 'etau ma'u 'a e Tohi Tapú mo e toe ngaahi peesi folofola makehe 'e 900. 'Ofa ke tau keinanga hokohoko 'i he folofola 'a Kalaisi 'a ia te ne tala mai 'a e ngaahi me'a kotoa 'oku totonu ke tau faí."⁷ ■

Na'e pehē 'e 'Eletā D. Toti Kulisitofasoni, "Fakalaululoto ki hotau tāpuaki mahu'inga 'oku ala ma'u 'i he 'etau ma'u 'a e Tohi Tapú mo e toe ngaahi peesi folofola makehe 'e 900. 'Ofa ke tau keinanga hokohoko 'i he folofola 'a Kalaisi 'a ia te ne tala mai 'a e ngaahi me'a kotoa 'oku totonu ke tau faí."⁷ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. M. Russell Ballard, "Ko e Mana 'o e Tohi Tapu Mā'oni'oni," *Liahona* mo e *Ensign*, Mē 2007, 80.
2. M. Russell Ballard, *Liahona* mo e *Ensign*, Mē 2007, 81.
3. Jeffrey R. Holland, "'Oku 'ikai ai pē ke Ngata . . . 'Eku Ngaahi Leá," *Liahona* mo e *Ensign*, Mē 2008, 92.
4. Robert D. Hales, "Ngaahi Teuteu ki Hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleléi mo e Hā'ele 'Angauá: 'E 'iate Koe 'a Hoku Nimá," *Liahona* mo e *Ensign*, Nōvema 2005, 90.
5. M. Russell Ballard, *Liahona* mo e *Ensign*, Mē 2007, 80.
6. Boyd K. Packer, "Ko e Tohi 'a Molomoná: Ko ha Toe Fakamo'oni 'e Taha 'o Sisū Kalaisi," *Liahona*, Sānuai 2002, 73; *Ensign*, Nov. 2001, 63.
7. D. Todd Christofferson, "Ko e Tāpuaki 'o e Folofolá," *Liahona* mo e *Ensign*, Mē 2010, 35.

Fokotu'utu'u Fakatufunga 'o e Temipale Loma 'Ītalí

Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i he fakataha 'o e pongipongi Sāpatē, "Ko e temipale kotoa pē ko ha fale ia 'o e 'Otuā, 'oku fakahoko ai e ngaahi ngāue tatau pē pea a 'usia ai mo e ngaahi tāpuaki mo e ouau tatau pē.

'Oku makehe 'a e Temipale Lomā pea 'oku langa ia 'i he taha 'o e ngaahi feitu'u fakahisitōlia taha 'o e māmaní, 'a ia ko ha kolo ne malanga 'aki ai 'e he kau 'Aposetolo 'o e kuonga mu'á 'a e ongoongolelei 'o Kalaisí. . . . 'E 'i ai e 'aho, 'e ma'u ai 'e he kāingalotu faivelenga 'o e Kolo Tā'engatā ni 'a e ngaahi ouau ta'engatā 'i he fale mā'oni'oni 'o e 'Otuā."

Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i he fakataha faka'osi 'o e Konifelenisi Lahi Fakata'u Hono 181, "Oku ou fie vahevahe atu 'eku 'ofa ki he Fakamo'uí mo 'Ene feilaulau fakalelei na'e fai ma'atautolú. . . . 'Oku ou tui he 'ikai lava ke mahino kakato kiate kিতautolu e me'a ne fai 'e Kalaisi ma'atautolu 'i Ketisemaní, ka 'oku ou fakafeta'i he 'aho kotoa pē 'o 'eku mo'uí koe'uhí ko 'Ene feilaulau fakalelei ne fai ma'atautolú. . . . Na'á Ne hā'ele hifo ki lalo 'i he ngaahi me'a kotoa kae lava ke Ne fakahaofi e ngaahi me'a kotoa pē. 'I He'ene fai íá, na'á Ne foaki mai ai e mo'uí, ke mahulu atu ia he mo'ui fakamatelié ni. Na'á Ne fakahaofi kিতautolu mei he Hinga 'a 'Ātamá. 'Oku ou fakamālō loto hounga'ia mo'oni kiate Ia. Na'á Ne ako'i mai 'a e founga ke tau mo'ui aí. Na'á Ne ako'i mai 'a e founga ke tau mate aí. Na'á Ne fakapapau'i mai hotau fakamo'uí."